

Verslingerd aan meer dan een spel

Een onderzoek naar de aard en omvang van
kansspelproblematiek in Nederland

D. de Bruin
C. Meijerman
F. Leenders
R. Braam

In opdracht van het WODC / Ministerie van Justitie

Begeleidingscommissie

Voorzitter
prof. dr. C.J.C.F. Fijnaut

Universiteit Tilburg

Leden
mw. drs. A. ten Boom / mw. dr. M. van Ooyen
drs. P.J.A.M. Geertsen
dr. ir. R. de Graaf
drs. P.P. de Graaff / mw. drs. K. Waanders
prof. dr. H. 't Hart
mw. drs. I.T.L. Sneekes
drs. A. de Vos

Ministerie van Justitie WODC/EWB
College van toezicht op de kansspelen
Trimbos-instituut
Ministerie van Justitie DGPJS/DSP
Universiteit Utrecht
Ministerie van VWS Directie GVM
GGZ Nederland

Colofon

de Bruin, D., C. Meijerman, F. Leenders, R. Braam. *Verslingerd aan meer dan een spel*. Een onderzoek naar de aard en omvang van kansspelproblematiek in Nederland. Utrecht: WODC/CVO.
ISBN: 90-71772-xxxx

© 2005 WODC / Ministerie van Justitie, auteursrechten voorbehouden.

In opdracht van WODC / Ministerie van Justitie

Lay-out en vormgeving: Studioenz

Onderzoeksrapporten zijn te bestellen bij

CVO
Keulsekade 22
3531 JX Utrecht
tel: 030 2381495
fax: 030 2381496
email: cvo-info@drugresearch.nl
web: www.drugresearch.nl

Of via WODC

HOOFDSTUK 1 INLEIDING.....	9
1.1 AANLEIDING VAN HET ONDERZOEK	11
1.2 METHODEN VAN ONDERZOEK	12
<i>Bevolkingsenquête</i>	12
<i>Face-to-face-interviews</i>	14
<i>Literatuur- en bronnenonderzoek</i>	14
<i>Interviews met sleutelinformanten, focusgroep en feedbackronde</i>	14
<i>Analyse</i>	14
1.3 OPBOUW VAN HET RAPPORT	14
HOOFDSTUK 2 KANSSPELVERSLAVING: DE OMVANG VAN HET PROBLEEM.....	15
2.1 AANTAL PROBLEEMSPELERS	15
2.2 AANTAL RISICOSPELERS	15
2.3 ALTERNATIEVE SCHATTING	16
2.4 EERDERE SCHATTINGEN LOPEN UIITEEN	17
2.5 VERGELIJKING VAN DE SCHATTINGEN	19
2.6 RESUMÉ	20
HOOFDSTUK 3 DEELNAME EN DEELNEMERS AAN KANSSPELEN.....	22
3.1 DEELNAMESCHATTINGEN IN ANDER ONDERZOEK	23
<i>Lifetimeprevalenties 1986/2004</i>	23
<i>Laatstejaarprevalenties 1993/1994/2004</i>	24
3.2 SPELLEN DIE BLIJVEN TREKKEN	26
<i>Combinaties van kansspelen (LTP)</i>	28
<i>Verdeling long- en short-oddskansspelen</i>	29
3.3 DE DEELNEMERS AAN KANSSPELEN	30
<i>Loterijen</i>	31
<i>Kansspelautomaten</i>	31
<i>Casinospelen</i>	31
<i>Krasloten</i>	32
<i>Wedden op paarden</i>	32
<i>Illegale kansspelen</i>	32
<i>Internet</i>	32
3.4 RESUMÉ	33
HOOFDSTUK 4 RISICO'S VAN KANSSPELEN.....	34
4.1 RISICOVOLLE KANSSPELEN IN RELATIE TOT DE SOGS	34
<i>Deelname aan kansspelen in relatie tot recent problematisch speelgedrag</i>	34
<i>Groepen problematische spelers</i>	36
<i>Penetratiegraad en verslavingspotentie</i>	36
<i>Deelname aan kansspelen in relatie tot lifetime problematisch speelgedrag</i>	37
<i>Groepen lifetime probleemspelers</i>	38
4.2 RISICOVOLLE SPEELLOCATIES	38
<i>Kansspelautomaten per locatie</i>	38
<i>Casinospelen per locatie</i>	39
<i>Holland Casino</i>	39
4.3 SPEELLOCATIES IN RELATIE TOT DE SOGS	40
<i>Kansspelautomaten op meerdere locaties</i>	40
4.4 RISICOVOLLE KANSSPELEN IN RELATIE TOT GELD EN TIJD	41
<i>Meeste geld</i>	42
<i>Meeste tijd</i>	44
4.5 AANTAL SHORT-ODDSKANSSPELEN	45
4.6 RESUMÉ	46
HOOFDSTUK 5 KENMERKEN VAN RISICO- EN PROBLEEMSPELERS.....	47
5.1 TYPOLOGIE VAN PROBLEMATISCHE SPELERS	47
<i>Multivariate analyse aan de hand van demografische gegevens</i>	48
<i>Profielen probleemspelers</i>	48

	<i>Aantal kansspelen</i>	49
5.2	ERVAREN SPELERS BEVRAAGD.....	49
	<i>Respondenten</i>	49
5.3	TYOLOGIE VAN ERVAREN SPELERS	51
	<i>Probleemspelers en ex-probleemspelers (LTP)</i>	51
	<i>Probleemspelers (LJP)</i>	51
	<i>Problemen van de kansspelverslaafde</i>	52
	<i>Schulden</i>	52
5.4	DEELNAME AAN KANSSPELEN (LJP)	52
	<i>Meeste spelers doen meer dan een spel</i>	53
	<i>Probleemspelers doen meeste verschillende kansspelen</i>	54
5.5	LOTERIJEN	55
	<i>Deelname aan de verschillende soorten loterijen</i>	55
	<i>Staatsloterij</i>	56
	<i>Postcodeloterij</i>	56
	<i>Lotto</i>	57
	<i>Bankgiroloterij</i>	57
	<i>Sponsorloterij</i>	57
5.6	KRASLOTEN	58
5.7	KANSSPELAUTOMATEN.....	59
	<i>Frequentie van spelen</i>	60
	<i>Amusementscentra</i>	61
	<i>Holland Casino</i>	61
	<i>Hoogdrempelige horeca (café, restaurant)</i>	62
	<i>Spelen op meerdere locaties</i>	62
5.8	CASINOSPELEN.....	63
5.9	PAARDENWEDDEN	64
	<i>Frequentie wedden op paarden</i>	65
5.10	ILLEGALE KANSSPELEN	65
	<i>Deelname aan illegale kansspelen in relatie tot problematisch speelgedrag</i>	66
5.11	INTERNET	66
5.12	RESUMÉ	67
HOOFDSTUK 6 PREVENTIE EN HULPVERLENING.....		68
6.1	LEEFTIJDGRENZEN TER VOORKOMING VAN PROBLEMATISCH SPEELGEDRAG	68
	<i>Aanvang casinospelen</i>	70
	<i>Handhaving van de leeftijdsgrens niet waterdicht</i>	71
6.2	PREVENTIE DOOR DE SPELER.....	72
	<i>Zelfpreventie en zelfcontroletechnieken</i>	72
	<i>Samen met anderen spelen</i>	72
	<i>Maximum speelbedrag of maximum speeltijd</i>	72
	<i>Bankpasjes thuis laten</i>	72
	<i>Andere manieren van zelfpreventie of zelfcontrole</i>	73
6.3	PREVENTIE VANUIT DE BRANCHE	73
	<i>Preventiefolders</i>	73
	<i>Aanspreken op risicovol speelgedrag</i>	73
	<i>Bezoekbeperkende maatregelen Holland Casino</i>	73
	<i>Bezoekbeperkende maatregelen amusementscentra</i>	75
6.4	HULPVERLENING	76
	<i>Bezochte hulpverleningsinstellingen</i>	76
	<i>Instelling voor de verslavingszorg</i>	76
	<i>Andere GGZ-instelling</i>	77
	<i>AGOG</i>	77
	<i>Succesvolle strategieën</i>	77
	<i>Niet-succesvolle strategieën</i>	77
6.5	RECREATIEVE KANSSPELAUTOMATENSPELERS?	78
	<i>Recreatief spelen door voormalig kansspelverslaafden mogelijk?</i>	78
	<i>Weinig spelen, toch in de problemen</i>	78
	<i>Ex-risicospelers en ex-probleemspelers</i>	78
6.6	RESUMÉ	79

HOOFDSTUK 7	MENINGEN EN ERVARINGEN KANSSPELBELEID	80
7.1	UITGANGSPUNTEN EN ORGANISATIE VAN HET NEDERLANDSE KANSSPELBELEID	81
	<i>Beleidsuitgangspunten</i>	<i>81</i>
	<i>Organisatie van kansspelbeleid</i>	<i>82</i>
	<i>Preventiemaatregelen sinds 1986</i>	<i>83</i>
7.2	EVALUATIE VAN MAATREGELEN GERICHT OP HET SPEL	84
	<i>Gelduitkerende kansspelautomaten (1986).....</i>	<i>84</i>
	<i>Verbod op de piekautomaat (1995).....</i>	<i>84</i>
	<i>Introductie van de nijpelsautomaat (2000).....</i>	<i>85</i>
	<i>Productdifferentiatie amusementscentra.....</i>	<i>86</i>
	<i>Preventie met betrekking tot overige kansspelen</i>	<i>87</i>
7.3	MAATREGELEN GERICHT OP DE SPELER	88
	<i>Wettelijke leeftijdsgrens</i>	<i>88</i>
	<i>Reclamecode kansspelen.....</i>	<i>89</i>
	<i>Aanspreekbeleid en deskundigheidsbevordering</i>	<i>89</i>
	<i>Beschermende maatregelen.....</i>	<i>90</i>
7.4	MAATREGELEN GERICHT OP DE OMGEVING.....	92
	<i>Maatregelen gericht op de sociale omgeving.....</i>	<i>92</i>
	<i>Landelijk verbod kansspelautomaten laagdrempelige horeca</i>	<i>92</i>
	<i>Gemeentelijk vestigingsbeleid ten aanzien van amusementscentra.....</i>	<i>93</i>
	<i>Illegaal circuit: verbieden, gedogen, reguleren?.....</i>	<i>95</i>
	<i>Naar elkaar toegroeien van amusementscentra en Holland Casino</i>	<i>97</i>
7.5	AANBEVELINGEN VOOR VERBETERING VAN PREVENTIE.....	98
	<i>Sterke en zwakke kanten van het Nederlandse kansspelbeleid.....</i>	<i>98</i>
	<i>Preventieactiviteiten naar context en doelgroep.....</i>	<i>99</i>
	<i>Selectieve preventie.....</i>	<i>99</i>
	<i>Aanbevelingen ter verbetering van het preventiebeleid</i>	<i>100</i>
	<i>Resumé</i>	<i>101</i>
HOOFDSTUK 8	SAMENVATTING, CONCLUSIES & AANBEVELINGEN	102
	<i>Minder kansspelverslaafden dan aangenomen</i>	<i>102</i>
	<i>Bingo en casinospelen in de lift.....</i>	<i>102</i>
	<i>Kansspelautomaten en casinospelen meest verslavend.....</i>	<i>103</i>
	<i>Speelfrequentie meest indicatief voor problemen.....</i>	<i>103</i>
	<i>Veel ongehuwde mannen en lager opgeleiden onder probleemspelers.....</i>	<i>103</i>
	<i>Preventiebeleid aanbieders in zekere mate effectief.....</i>	<i>104</i>
	<i>Maatregelen gericht op de omgeving.....</i>	<i>104</i>
	<i>Vervolgonderzoek.....</i>	<i>104</i>
	<i>Naar een integraal preventieaanbod.....</i>	<i>105</i>
BIJLAGE 1: METHODEN VAN ONDERZOEK	106	
	PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSVRAGEN	106
	METHODEN VAN ONDERZOEK.....	106
	BEVOLKINGSENQUÊTE.....	107
	<i>Mixed Mode.....</i>	<i>107</i>
	<i>Regionale spreiding</i>	<i>107</i>
	<i>Selectie respondent uit het huishouden</i>	<i>107</i>
	<i>Responsverhogende middelen</i>	<i>107</i>
	<i>Respons bevolkingsonderzoek.....</i>	<i>108</i>
	<i>Representativiteit.....</i>	<i>108</i>
	<i>Meetinstrumenten.....</i>	<i>109</i>
	FACE-TO-FACE-INTERVIEWS.....	110
	<i>Steekproefomvang</i>	<i>111</i>
	<i>Selectieve werving van respondenten.....</i>	<i>111</i>
	<i>Advertenties.....</i>	<i>111</i>
	<i>Contacten hulpverlening</i>	<i>111</i>
	<i>Holland Casino</i>	<i>112</i>
	<i>Amusementscentra.....</i>	<i>112</i>
	<i>Paardenrennen.....</i>	<i>112</i>
	<i>Kraslotverkooppunten</i>	<i>112</i>

<i>Flyers in de horeca</i>	112
<i>Sneeuwbalmethode</i>	112
<i>Meetinstrumenten</i>	113
<i>Vragenlijst aard kansspelverslaving face-to-face-interviews</i>	113
LITERATUUR EN BRONNENONDERZOEK	114
BELEIDSONDERZOEK: LITERATUUR- EN BRONNENONDERZOEK, DIEPTE-INTERVIEWS MET SLEUTELINFORMANTEN EN EXPERTS, FOCUSGROEP.....	114
<i>Methoden en steekproeftrekking</i>	114
<i>Bestaande informatie</i>	115
<i>Vragenlijst</i>	115
<i>Toegang en steekproeftrekking</i>	115
<i>Diepte-interviews sleutelinformanten en experts</i>	115
<i>Focusgroep</i>	116
ANALYSE.....	116
BIJLAGE 2: SOGS & NODS	117
<i>SOGS & NODS</i>	117
<i>Cut point SOGS</i>	117
<i>Interne consistentie</i>	118
<i>Homogeniteit</i>	118
<i>Classificatie accuraatheid (sensitiviteit en specificiteit)</i>	118
<i>Validering SOGS</i>	118
VERGELIJKING SOGS OP BASIS VAN DE NODS.....	118
<i>SOGS psychometrische eigenschappen</i>	120
<i>NODS psychometrische eigenschappen</i>	120
BIJLAGE 3: REPRESENTATIVITEIT.....	121
BIJLAGE 4: OPBOUW VRAGENLIJST FACE-TO-FACE INTERVIEWS	122
BIJLAGE 5: DEELNAME AAN KANSSPELEN NAAR DEMOGRAFISCHE ACHTERGROND	123
<i>Loterijen</i>	123
<i>Kansspelautomaten</i>	124
<i>Casinospelen</i>	125
<i>Krasloten</i>	126
<i>Wedden op paarden</i>	127
<i>Illegaal circuit</i>	128
<i>Kansspelen via Internet</i>	129
<i>Bingo</i>	130
<i>Kaarten en dobbelen</i>	131
<i>Sportpoules</i>	132
BIJLAGE 6: CHAID-ANALYSES, SOGS PREDICTOREN.....	133
DEEL A <i>SOGS5+ (LAATSTE JAAR)</i>	133
<i>Predictoren: deelname kansspelen</i>	133
<i>Predictoren: locaties</i>	134
DEEL B <i>SOGS5+ LIFE TIME</i>	136
<i>Predictoren: deelname aan kansspelen</i>	136
<i>Predictoren: locaties waar wordt gespeeld</i>	136
<i>Predictoren: deelname aan kansspelen inclusief aantal kansspelen (LTP)</i>	137
BIJLAGE 7: GROEPEN RESPONDENTEN FACE-TO-FACE INTERVIEWS OP BASIS VAN DE SOGS	139
BIJLAGE 8: PUBLICATIES KANSSPELEN	141
BIJLAGE 9: PARLEMENTAIRE PUBLICATIES	146

Dankwoord

Op deze plaats willen we een ieder bedanken die een bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van dit onderzoek. Op de eerste plaats zijn dat alle respondenten die hun medewerking hebben verleend; niet alleen de ruim 5.000 respondenten die aan het bevolkingsonderzoek hebben meegedaan maar vooral ook de respondenten met wie meer uitgebreid is gesproken over hun speelgedrag en de mate waarin zij hiermee problemen ervaren. Ook de sleutelinformanten en experts die zijn geïnterviewd over het kansspelbeleid en de preventieve maatregelen die de afgelopen jaren zijn genomen, zijn we zeer erkentelijk voor hun medewerking.

Ook willen we hier de interviewers en medewerkers van TNS NIPO bedanken voor de prettige samenwerking, Mattieu Bastiaanse-Sato voor zijn statistische bijdrage, Hella Breedveld en Inge Bakker voor hun inspanningen om een leesbaar rapport af te leveren en niet te vergeten de interviewers Remy Antonides, Johan Beerens, Jessica Böhm, Jasmina Fikri, Hiske van der Haar, Klaas Huijbrechts, Michelle van Iterson, Kim Kroezen, Tineke Laar, Gijs Lauret, Astrid Leistra, Joost Slim, Caroline Smoorenburg en Sanne van Vuuren voor hun inspanningen en enthousiasme.

Niet in de laatste plaats zijn we de leden van de begeleidingscommissie dank verschuldigd voor hun bijdrage aan dit onderzoek, opbouwende kritiek, aanvullende informatie en tips.

Hoofdstuk 1 Inleiding

In het Gambling Review Report dat het departement van Cultuur Media en Sport van het Verenigd Koninkrijk heeft laten samenstellen wordt het belangrijkste dilemma op het terrein van kansspelen op treffende wijze bloot gelegd (Gambling Review Body, 2001). Het is het dilemma tussen de wens om de burger een vrije keuze te laten en de angst dat die keus tot problemen voor het individu of de samenleving als geheel zal leiden. Iedereen zou in principe vrij moeten zijn om aan kansspelen deel te nemen. Het centrale dilemma bestaat eruit of en in welke mate de keuzevrijheid van de burger zou moeten worden ingeperkt om de burger en de samenleving te beschermen tegen het risico van kansspelverslaving. Moeten we dit fundamentele recht op een vrije keuze handhaven of moet de plicht prefereren om de burger en de samenleving tegen kansspelverslaving te beschermen?

Dit dilemma speelt ook in Nederland. In vrijwel elke discussie die hier op het gebied van kansspelen wordt gevoerd, zien we bovengenoemd dilemma terug. Moet de burger de keuzevrijheid worden gelaten, en bepaalt de vraag het aanbod? Of moet de burger worden beschermd tegen gokverslaving en moet het kansspelaanbod worden beperkt? Wel of geen nieuwe vestiging van Holland Casino? Wel of geen amusementscentrum in een voetbalstadion? Wel of geen aanbod op internet? Telkens weer staan individuele vrijheid, het mogelijk maken van een rendabele exploitatie en het voorkomen van kansspelverslaving met elkaar op gespannen voet. Toch lijkt het Nederlandse kansspelbeleid een redelijk evenwicht te hebben gevonden tussen het verlenen van vergunningen aan kansspelaanbieders en het voorkomen van kansspelverslaving. Ook de branche heeft zichzelf in dezen een belangrijke verantwoordelijkheid opgelegd. In de Holland Casino's en de amusementscentra in Nederland worden medewerkers getraind om hun kennis te vergroten over kansspelen en kansspelverslaving. Meer specifiek wordt in deze trainingen ingegaan op het herkennen en signaleren van kansspelverslaving. Ook worden probleemspelers en risicospelers aangesproken op hun speelgedrag en kunnen zij op vrijwillige basis een bezoekbeperkende maatregel treffen.

Sinds in 1964 de Wet op de kansspelen (Wok) is ingesteld is deze vele malen gewijzigd en aangepast. Een van de eerste ontwikkelingen na de Staatsloterij was de regulering van sportweddenschappen (de Totalisator kreeg in 1961 een legale status). Ook casinospelen kwamen op en moesten geformaliseerd worden. Gevolg was dat het kansspelbeleid per type kansspel vorm kreeg en een complexe boomstructuur is ontstaan van wetten, regelingen en besluiten.

Volgens een vertegenwoordiger van de overheid wordt steeds meer met een integrale blik naar het veld van kansspelen gekeken: "Aanvankelijk overkwamen de nieuwe ontwikkelingen van aanbieders de overheid." De motieven om kansspelen toe te staan, verschilden per spel en per ontwikkeling. Soms speelden economische motieven een rol, soms 'beschermende' motieven als het voorkomen van risico's. In het verlengde hiervan kent het Nederlandse kansspelbeleid zowel liberale als restrictieve kanten.

Restrictieve kanten van het kansspelbeleid komen wellicht het best naar voren op het gebied van kansspelautomaten (of fruitautomaten). In 1990 ontdekte de gemeente Wierden dat de Wok de mogelijkheid bood om kansspelautomaten uit laagdrempelige horecagelegenheden als snackbar, sportkantine en buurthuis te werven. Hoewel een dergelijke maatregel voor gemeenten nogal wat voeten in aarde had gingen sindsdien steeds meer gemeenten hiertoe over. Sommige hanteerden zogenaamde 1-0-0- of 2-0-0- opties waarbij een of twee kansspelautomaten in de hooghrempelige horeca (café, restaurant) mochten worden opgesteld, nul in de snackbar of het cafetaria en nul in de buurthuizen en sportkantines. Sommige gemeenten stonden nog wel kansspelautomaten in de snackbar toe, vaak onder voorwaarde dat een convenant zou worden afgesloten met de aanbieders van de kansspelautomaten; zij dienden een oogje in het zeil te houden en er zorg voor te dragen dat jeugdigen niet op deze automaten speelden. Met het Speelautomatenbesluit (2000) is het door de gemeente Wierden ingezette beleid, waarbij nog hooguit twee kansspelautomaten in de hooghrempelige horeca zijn toegestaan, landelijk ingevoerd.

Een andere restrictieve kant van het kansspelbeleid is de wettelijke leeftijdsgrens om aan kansspelen te mogen deelnemen. Deze leeftijdsgrens is in 2000 verhoogd van 16 naar 18 jaar. Sommige amusementscentra hanteren op eigen initiatief een leeftijdsgrens van 21 jaar. Bij Holland Casino geldt een legitimatieplicht voor de bezoekers. Hiermee is het jongeren onder de 18 jaar praktisch onmogelijk gemaakt om hier te spelen. Bij de amusementscentra geldt die legitimatieplicht niet, maar wordt bij twijfel naar de leeftijd van iemand gevraagd, die zich desgevraagd dient te legitimeren. De leeftijdscontrole in hooghrempelige horeca gelegenheden (café, bar, restaurant) wordt aan de inschatting van een portier of een medewerker overgelaten. Ook hier kan bij twijfel om een legitimatiebewijs worden gevraagd.

Tegenover de restrictieve kanten van het kansspelbeleid staat ook een meer liberale kant: een die de keuzevrijheid van de burger en een rendabele exploitatie van kansspelen benadrukt. Zo wordt het de Stichting Holland Casino (mondjesmaat) toegestaan om het aantal vestigingen uit te breiden. Amusementscentra hebben de mogelijkheid gekregen hun productaanbod te differentiëren, waardoor de meerspeler zijn introductie kon doen en hogere geldprijzen gewonnen kunnen worden met de gekoppelde jackpot.

Ook de loterijen hebben relatief veel exploitatie vrijheid. Niet alleen is het aantal aanbieders de laatste decennia gestegen, ook het prijzengeld is in die periode aanzienlijk verhoogd. Mede door de reclame en de spelshows die eraan worden gekoppeld, zijn loterijen niet meer weg te denken uit de Nederlandse huiskamers. Een groot deel van de mensen doet mee vanwege de goede doelen die ze ermee ondersteunen.

Achter deze liberale houding ten opzichte van kansspelen ligt vaak nog een andere reden dan alleen het mogelijk maken en stimuleren van een rendabele exploitatie; namelijk het voorkomen van een illegaal aanbod. Er is een kennelijk aanwezige behoefte van mensen om te gokken of om aan kansspelen deel te nemen. Een algeheel verbod op het aanbieden van kansspelen zou als vanzelf leiden tot een illegaal aanbod en de daarmee gepaard gaande criminaliteit. Bij het verdedigen van een liberale houding ten opzichte van kansspelen wordt het argument dat een legaal aanbod een illegaal aanbod voorkomt steevast aangevoerd.

Nu blijft het de vraag (die ook in dit onderzoek niet zal worden beantwoord) of en wanneer een illegaal gokcircuit ontstaat. Een van de uitgangspunten van de Wok is evenwel dat een illegaal aanbod wordt voorkomen door een voldoende groot legaal aanbod. Zo wordt het in beleidskringen evident gevonden dat bij een totaalverbod op het aanbieden van kansspelen (en gegeven de behoefte van mensen om aan kansspelen deel te nemen en rijk te worden) als vanzelf een illegaal aanbod zal ontstaan. Deze opvatting is mogelijk gebaseerd op ervaringen ten tijde van de drooglegging aan het begin van de vorige eeuw in de Verenigde Staten. Door het totaalverbod ontstond daar zoals bekend een illegaal alcoholcircuit en een voedingsbodem vormde voor georganiseerde misdada syndicaten. Bij de huidige bestrijding van drugs (wereldwijd) wordt de opvatting dat een totaalverbod tot een illegaal circuit leidt overigens niet gedeeld. De kennelijke aanwezige behoefte van mensen om drugs te gebruiken wordt niet of alleen in beperkte mate vertaald in termen van het creëren van een legaal aanbod van drugs.

Een illegaal kansspelaanbod betekent niet alleen misgelopen inkomsten voor de staat en goede doelen, maar ook het wegvloeien van geld in een illegaal circuit. Overigens laten de inspanningen van het Ministerie van Justitie van de afgelopen jaren zien dat het aanpakken van een illegaal gokcircuit ook op een andere manier kan en moet dan alleen het creëren van een voldoende groot legaal circuit. Gemotiveerd door het project Joker van de belastingdienst zijn de afgelopen jaren talloze openlijk opererende illegale casino's ontmanteld en is in een groot aantal gevallen een doorstart voorkomen. Hoewel er aan het eind van de vorige eeuw nog honderden gedoogde illegale casino's bestonden, is dit fenomeen vrijwel geheel verdwenen.

Koopmanschap en de Nederlandse handelsgeest zijn duidelijk aanwezig in het Nederlandse kansspelbeleid. Preventie van kansspelverslaving is en blijft echter een belangrijk uitgangspunt van het overheidsbeleid. Er zijn wel veranderingen. Waar tijdens het 'Paarse' kabinet gedacht werd in de richting van meer liberalisering van de kansspelmarkt (MDW, 2000) legt de huidige regering de nadruk op een beleid dat stringent en restrictief is; een beleid dat meer op "de geest van de wet" dan "op de letter van de wet" is gericht. Het beteugelen van de menselijke speelzucht en het beperken van de nadelige gevolgen van kansspelen nemen een belangrijke plaats in. Ook de vraag naar kansspelen mag niet worden gestimuleerd, zo schrijft Donner in de tweede voortgangsrapportage kansspelen van 31 maart 2003 (TK, 24036 en 24557, nr. 280). Eenduidigheid van de regelgeving, strikte handhaving en toezicht zijn sleutelwoorden. De beleidslijnen die de afgelopen jaren zijn uitgezet omvatten de volgende voorgenomen activiteiten.

- Uniformering van de vergunningvoorwaarden voor loterijen.
- Certificering van begunstigde goede doelen.
- Stroomlijnen van afdrachtpercentages van loterijen door de ontwikkeling van een model-verdeelsysteem.
- Besluitvorming over een beperkte uitbreiding van het aantal vergunningen voor goededoelenloterijen.
- Regulering van promotionele kansspelen.
- Besluitvorming over de inrichting en de omvang van het casinoaanbod.
- Het uitvoeren van een gelimiteerde proef met interactieve kansspelen op internet.
- Intensivering en vernieuwing van toezicht en handhaving.
- Het concentreren van het kansspelbeleid en de uitvoering bij het Ministerie van Justitie.
- En het voornemen om een meerjarig onderzoek (onderhavig) naar kansspelverslaving te laten uitvoeren.

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Een belangrijke doelstelling van het kansspelbeleid is het tegengaan van kansspelverslaving. Maar hoeveel kansspelverslaafden zijn er eigenlijk, wat voor soort mensen zijn dat en aan welke kansspelen doen ze mee? Op dit moment ontbreekt een gedocumenteerd en actueel beeld van kansspelverslaving in Nederland. Door deze kennishiaten kan het kansspelbeleid niet goed beoordeeld worden of op grond van inzicht en kennis worden bijgesteld of aangepast. Onderzoek naar de effecten en mogelijkheden van preventieve maatregelen om kansspelverslaving in een bepaald stadium te voorkomen of te verminderen is alleen incidenteel uitgevoerd. In de tweede voortgangsrapportage kansspelen (TK 24 036, 24 557 nr. 280) heeft het kabinet daarom het voornemen geuit om een meerjarig onderzoek te laten uitvoeren naar de aard en omvang van kansspelverslaving in Nederland.

Een meerjarig onderzoek naar kansspelverslaving in Nederland zou daarnaast inzicht moeten bieden in vragen als: wat zijn de effecten van het kansspelbeleid met betrekking tot kansspelverslaving? Hoe kan het worden verbeterd? Welke preventieve maatregelen zijn er genomen? Wat is het effect hiervan geweest? Met dit onderzoek hopen we een aanzet te geven tot beantwoording van deze vragen.

In dit onderzoek staan de volgende vragen centraal.

1. Wat is de omvang van kansspelverslaving in Nederland?
2. Wat is de aard van kansspelverslaving in Nederland, zowel naar type kansspel als naar het profiel van de speler?
3. Hoe werkt het huidige beleid met betrekking tot kansspelverslaving, welke aannames liggen aan de werking van het beleid ten grondslag en wat zijn volgens betrokken partijen de sterke kanten en de beperkingen van het huidige (op het moment van meting) preventiebeleid?
4. Hoe kan de universele, selectieve en geïndiceerde preventie van kansspelverslaving worden verbeterd om verslavingsproblemen zo veel mogelijk te voorkomen en te beperken?

1.2 Methoden van onderzoek

Gezien de breedte van dit onderzoek, dat zowel op de omvang en aard van kansspelverslaving betrekking heeft als op het beleid en de preventiemethoden ten aanzien van deze problematiek, zijn verschillende onderzoeksmethoden toegepast.

Het gaat hier vooralsnog om een eenmalige meting. Deze is wel zo opgezet dat deze als nulmeting kan dienen voor een herhalingsonderzoek. Vervolgmetingen zullen moeten uitwijzen of het aantal kansspelerslaafden en de samenstelling van de groep probleemspelers verandert en of beleidsmaatregelen en preventie activiteiten mogelijk effect sorteren en tot een afname van het aantal probleemspelers hebben geleid.

De vier onderzoeksvragen hebben zoals in de inleiding aangegeven betrekking op:

- de omvang van kansspelverslaving;
- de aard van kansspelverslaving;
- het kansspelbeleid met betrekking tot kansspelverslaving;
- de preventie van kansspelverslaving.

Om deze onderwerpen te onderzoeken is gebruikgemaakt van de volgende vier methoden:

- een bevolkingsenquête (n=5.575);
- face-to-face-interviews met spelers (n=450);
- literatuur- en bronnenonderzoek;
- interviews met sleutelinformanten (n=22), focusgroep en feedback ronde

Onderstaande matrix geeft weer welke methoden zijn ingezet bij elke onderzoeksvraag. In dit hoofdstuk worden de toegepaste methoden verder kort toegelicht. Bijlage 1 bevat een uitgebreidere beschrijving van de methoden van onderzoek.

Tabel 1 Onderzoeksvragen en onderzoeksmethoden

Thema	Methode	Bevolkingsenquête	Face-to-face-interviews met spelers	Literatuur- en bronnenonderzoek	Interviews, focusgroep, feedbackronde
Omvang van kansspelverslaving		X		X	
Aard van kansspelverslaving		X	X		
Inzicht in beleid met betrekking tot kansspelverslaving				X	X
Verbetering preventie van kansspelverslaving		X	X	X	X

Bevolkingsenquête

Een bevolkingsenquête is ingezet om te komen tot een schatting van het aantal kansspelerslaafden in Nederland en tot inzicht in de aard van de kansspelverslaving. De bevolkingsenquête bestond uit drie onderdelen, te weten vragen over het gokverleden, de achtergrond en demografische gegevens van de respondent, een screeningsinstrument voor kansspelverslaving (*SOGS - South Oaks Gambling Screen*), en vragen over de huisgenoten van de respondent, die gebruikt zijn voor de zogenaamde "*nominee-techniek*".

De dataverzameling van dit onderdeel is uitbesteed aan TNS NIPO. De telefonische interviews zijn afgenomen door ervaren en getrainde interviewers. Het CVO heeft de vragenlijst ontwikkeld en is nauw betrokken geweest bij het instrueren van de interviewers van TNS NIPO. Zo is onder meer een pilot gehouden waarin ons de mogelijkheid werd geboden om mee te luisteren met interviewers. Aan de hand van deze eerste interviews zijn een aantal wijzigingen doorgevoerd, is de introductie aangepast en zijn een aantal onduidelijkheden voor de interviewers verhelderd. Bij de instructies van de interviewers is de mogelijke gevoeligheid van het onderwerp kansspelen voor bepaalde respondenten nog eens benadrukt. De interviewers geven in hun introductie al aan dat de gegevens anoniem zullen worden behandeld maar kunnen dit tijdens het interview nog eens benadrukken. Hoewel het ervaren interviewers zijn is bovendien benadrukt goed door te vragen en niet te snel genoegen te nemen met een antwoord als 'weet niet'.

In totaal is bij 5.575 mensen telefonisch, schriftelijk of via internet een vragenlijst afgenomen. De telefonische vragenlijst nam 10 tot 15 minuten in beslag. De respons op de enquête bedroeg 28%. Hoewel gestreefd is naar een zo representatief mogelijke steekproef, bleken jonge mannen licht ondervertegenwoordigd en vrouwen van middelbare leeftijd licht oververtegenwoordigd (zie bijlage 3). Ook voor etniciteit en opleidingsniveau zijn verschillen gevonden met de samenstelling van de Nederlandse bevolking. Met behulp van een wegingsfactor is binnen de analyses voor deze afwijkingen gecorrigeerd, zodat de resultaten gegeneraliseerd kunnen worden naar de Nederlandse bevolking.

Met behulp van het screeningsinstrument SOGS is de omvang van kansspelverslaving gemeten. De SOGS is gebaseerd op het psychiatrische classificatiesysteem DSM (Diagnostic and Statistical Manual). In derde versie van de DSM (1980) werd de diagnose ‘pathologisch gokken’ voor het eerst opgenomen. Gokken werd in DSM-III niet onder verslavingen maar onder impulsstoornissen geplaatst (net als bijvoorbeeld kleptomanie en pyromanie). Er is volgens de DSM-III sprake van pathologisch gokken bij een aanhoudend en toenemend onvermogen om weerstand te bieden aan de drang tot spelen, wat leidt tot ernstige problemen in het gezin, persoonlijke relaties of op het werk, mits dit alles niet het gevolg is van een anti-sociale persoonlijkheidsstoornis. Mensen die overmatig spelen zonder dat dit tot problemen heeft geleid voldoen dus niet aan de criteria van de DSM-III. In 1987 verscheen de DSM-III-R(visited) waarbij de criteria meer werden geënt op kansspelverslaving als een afhankelijkheidssyndroom. De SOGS is midden jaren tachtig uit deze herziene versie van de DSM ontwikkeld door Lesieur en Blume (1987).

De SOGS bestaat uit 20 items waarop respondenten met ‘ja’ of ‘nee’ kunnen antwoorden. De items gaan bijvoorbeeld in op het verborgen houden van het eigen gokgedrag, op het meer tijd en geld aan gokken besteden dan je van plan was, op het ruzie maken met familie of huisgenoten over gokken en op het geld lenen om te kunnen gokken of om speelschulden af te betalen.

In de literatuur (Lesieur, 1991, Cox, 2000) wordt bij een SOGS5+ wel gesproken van een ‘waarschijnlijk pathologisch gokker’. De term ‘waarschijnlijk’ is toegevoegd omdat de SOGS een screeningsinstrument is en er geen volledige anamnese is afgenomen om de diagnose pathologisch gokker te kunnen stellen. In dezelfde terminologie wordt bij een SOGS3-4 wel gesproken van een ‘mogelijk pathologisch gokker’ (zie ook bijlage 1). We zullen deze terminologie in dit rapport niet hanteren omdat deze de nodige verwarring kan opleveren. In de DSM wordt ook wel gesproken van ‘gokverslaving’. We zullen in dit rapport de meer algemene term kansspelverslaving hanteren. Indien specifiek gerefereerd wordt aan de SOGS zullen we een aangepaste terminologie bezigen. Een respondent die op de SOGS 5 of meer items scoort wordt in dit onderzoek gekwalificeerd als “probleemspeler” (synoniem voor ‘waarschijnlijk kansspelverslaafde’). Bij een SOGS-score van 3 of 4 spreken we van “risicospeler”(synoniem voor ‘mogelijk kansspelverslaafde’). Bij een SOGS-score van 0, 1 of 2 spreken we van een “recreatieve speler”. Daarnaast zijn er nog de mensen die helemaal niet gokken, zij worden geclassificeerd als niet-speler. Voor het onderzoek worden daarmee de volgende vier basisgroepen onderscheiden:

- niet-spelers¹
- recreatieve spelers (SOGS 0,1,2)
- risicospelers (SOGS 3,4)
- probleemspelers (SOGS 5+)

Voor sommige onderwerpen zullen in dit rapport de recreatieve spelers nog verder worden opgesplitst; een groep SOGS 0 (no risk) en een groep SOGS 1,2 (low risk).

Om de SOGS te kunnen valideren is nog een tweede schattingsmethode toegepast in het bevolkingsonderzoek: de *nominee-techniek*. Respondenten is gevraagd of zij personen in hun huishouden kennen (*nominees*) die kansspelverslaafd zijn en of deze verslaving aanleiding heeft gegeven tot sociale en of financiële problemen. Ook is naar een aantal kenmerken van de *nominees* gevraagd zoals sekse en leeftijd. Op basis van deze gegevens is eveneens een schatting gemaakt van het aantal kansspelverslaafden in Nederland. De schatting op basis van de *nominee-techniek* vormt een aanvulling op en relativering van de schatting op basis van SOGS.

De respondenten is gevraagd naar hun deelname aan alle kansspelen waarvoor de overheid een vergunning verleent zoals loterijen, krasloten, casinospelen (als roulette en blackjack), kansspelautomaten en het wedden op paarden. Ook is gevraagd naar de deelname aan een aantal kansspelen waarvoor geen vergunning wordt verleend; bingo², kansspelen op internet, het kaarten en wedden om geld (buitenshuis), het deelnemen aan sportpoules (voetbal, wielrennen, formule 1-races). Tevens is de respondenten gevraagd of ze aan kansspelen deelnemen waarvan zij weten dat het illegaal is.

¹ De SOGS is in het bevolkingsonderzoek afgenomen aan alle respondenten die ooit aan een kansspel hebben deelgenomen.

² Voor het organiseren van bingo wordt geen vergunning verleend, er is wel een meldingsplicht.

Face-to-face-interviews

Naast de bevolkingsenquête is de aard van de kansspelverslaving nader onderzocht aan de hand van face-to-face-interviews met recreatieve spelers, risicospelers en probleemspelers. Er zijn voor het onderzoek 450 face-to-face-interviews afgenomen. 126 geïnterviewden zijn geworven via de bevolkingsenquête. Omdat in deze groep relatief weinig mensen met een hoge SOGS-score voorkwamen, zijn daarna nog 324 respondenten gericht geworven door middel van advertenties in dagbladen en op internet, contacten met hulpverlening, bezoeken aan locaties waar kansspelen aangeboden worden (Holland Casino, amusementscentra, renbanen, drafcentra en wedkantoren), flyeren bij verkooppunten van krasloten en in de horeca en volgens de sneeuwbalmethode vanuit de netwerken van de onderzoekers, contactpersonen en respondenten.

In de face-to-face-interviews is onder meer ingegaan op het type kansspel en de locaties waar de respondenten spelen. Ook de bestedingen aan kansspelen en de relatie daarvan tot het inkomen zijn aan de orde gekomen. Bovendien is de respondenten gevraagd naar de ontwikkelingen in hun gokgedrag. Ten slotte zijn in het interview ook de ervaringen van de respondenten met verslavingspreventie en verslavingszorg aan de orde gekomen.

De interviews duurden gemiddeld een uur. Recreatieve spelers waren in vijftig minuten door de vragenlijst heen, terwijl risico- en probleemspelers een uur en een kwartier nodig hadden.

Ten behoeve van de analyses is het databestand opgeschoond. Interviews met respondenten die voortijdig het interview afbraken of die inconsistente antwoorden gaven zijn verwijderd. De analyses zijn uitgevoerd op de 420 overgebleven bruikbare interviews.

Literatuur- en bronnenonderzoek

Voor dit onderzoek is zowel nationale als internationale literatuur over kansspelverslaving bestudeerd (zie bijlage 8). Het literatuuronderzoek is niet uitputtend. Zo zijn alleen publicaties van na 1986 gescreend. Voor de vragen naar aard en omvang van kansspelverslaving is de literatuur vooral gebruikt om de resultaten in een kader te kunnen plaatsen en de uitkomsten ten aanzien van de omvang te kunnen vergelijken met andere omvangsschattingen. Verder vormde de literatuurstudie de basis voor het beleidsonderzoek. Daarbij is ook gebruik gemaakt van recente parlementaire publicaties van de Tweede Kamer (zie bijlage 9).

Interviews met sleutelinformanten, focusgroep en feedbackronde

Voor de dataverzameling en analyse voor het onderzoek naar preventiebeleid is gebruik gemaakt van diverse onderzoeksmethoden. In eerste instantie is geprobeerd de vragen te beantwoorden met behulp van bestaande bronnen (literatuur, dossiers, etc.), vervolgens zijn sleutelinformanten uit de branche, de zorgsector en van overheidsinstellingen geïnterviewd. Om opheldering te krijgen over vragen die nog niet volledig of tegenstrijdig waren beantwoord is een focusgroep gehouden met een aantal van de sleutelinformanten die blijkt hadden gegeven goed op de hoogte te zijn van de betreffende materie. Ten slotte is middels schriftelijke terugkoppeling van de resultaten aan alle sleutelinformanten feedback gevraagd.

Analyse

Voor de analyses van de bevolkingsenquête en de face-to-face-interviews is gebruikgemaakt van SPSS 13.0. Om tot profielen van spelers te komen en de risico's van bepaalde kansspelen in kaart te brengen, is bij de analyses onder meer gebruik gemaakt van de CHAID-module van SPSS. CHAID staat voor *Chi Automatic Interaction Detector* en is een exploratieve analysemethode. Met behulp van CHAID kunnen predictoren worden vastgesteld die het hebben van problemen met kansspelen voorspellen. Ook zijn in bepaalde gevallen regressieanalyses toegepast om hypothesen of aannames te toetsen.

1.3 Opbouw van het rapport

In het nu volgende hoofdstuk wordt een schatting gegeven van het aantal kansspelers in Nederland en wordt in hoofdstuk 3 de deelname aan kansspelen beschreven. De daaropvolgende hoofdstukken handelen over risicovolle kansspelen en risicovolle spelers. Vervolgens komen ervaringen met preventie en hulpverlening aan bod. Ten slotte wordt in hoofdstuk 7 ingegaan op de mening van sleutelfiguren en experts over het Nederlandse kansspelbeleid. Het rapport wordt afgesloten met een samenvatting en conclusies.

De bijlagen bevatten, behalve tabellen en statistische ondersteuning van analyses, een uitgebreidere beschrijving van de gehanteerde methoden.

Hoofdstuk 2 Kansspelverslaving: de omvang van het probleem

Een van de hoofdvragen van het onderzoek is de vraag naar de omvang van kansspelproblematiek in Nederland. Hoeveel kansspelverslaafden zijn er? Uit het verleden zijn een aantal schattingen bekend die uiteenliepen van 20.000 tot 140.000 kansspelverslaafden. De afgelopen tien jaar is echter consensus ontstaan over een aantal van 70.000. Dit aantal is gebaseerd op een onderzoek dat in 1994-1995 is uitgevoerd door Koeter en Van den Brink (Koeter e.a. 1996). Een nieuwe schatting van het aantal kansspelverslaafden is dan ook dringend gewenst.

2.1 Aantal probleemspeleers

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, is in dit onderzoek de omvang van de kansspelverslaving in Nederland geschat met behulp van de SOGS-methode. Daarbij is respondenten gevraagd of de items ooit op hen van toepassing zijn geweest, en zo ja, of ze dat in het afgelopen jaar ook waren. In het eerste geval spreekt men van *lifetimeprevalentie* (LTP); in het tweede geval over *last year- of laatstejaarprevalentie* (LJP), waarmee recente probleemspeleers in beeld zijn. Als uitgangspunt voor de schatting van het aantal probleemspeleers is de laatstejaarprevalentie gehanteerd. Omdat de steekproef niet volledig representatief is (op de variabelen leeftijd, sekse, opleiding, gezinsgrootte en etniciteit), worden in dit onderzoek steeds de gewogen gegevens gepresenteerd (zie ook bijlage 3).

Uit de SOGS-analyse komt 0,31%³ van de respondenten met een score van vijf of meer naar voren als probleemspeleer⁴. Anders gezegd, één op de 330 inwoners van Nederland van 16 jaar en ouder kan als probleemspeleer worden beschouwd. Gegeneraliseerd naar de hele Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder zou dat neerkomen op 40.000 probleemspeleers. Vanwege dit relatief lage aantal zijn de betrouwbaarheidsmarges van de schatting vrij groot, waardoor het werkelijke aantal probleemspeleers zal liggen tussen 21.000 en 59.000. Bovengenoemde schatting betreft de laatstejaarprevalentie. Het gaat met andere woorden om recente probleemspeleers. Naast deze groep probleemspeleers is er een relatief grote groep respondenten (0,72%) die verklaart in het verleden problemen met kansspelen te hebben gehad. Zij hebben de problemen blijkbaar deels het hoofd weten te bieden en hun verslaving of hun risicovolle speelgedrag onder controle weten te krijgen. Gegeneraliseerd naar de hele Nederlandse bevolking komt dit percentage van 0,72% neer op naar schatting 93.000 voormalig probleemspeleers van 16 jaar en ouder (tussen de 64.000 en 123.000). Indien we de recente probleemspeleers en de ex-probleemspeleers bij elkaar optellen komen we uit op 133.000 (tussen de 98.000 en 168.000) personen in Nederland die ooit problemen met kansspelen hebben gehad, dat is 1,0% van de bevolking.

	Percentage van de bevolking van 16+	Aantal in Nederland	Marges (bij een 95% betrouwbaarheidsinterval)
Laatstejaarprevalentie Probleemspeleers (SOGS5+)	0,31% ($\pm 0,15\%$)	40.000	21.000 – 59.000
Ex- probleemspeleers (SOGS5+)	0,72% ($\pm 0,22\%$)	93.000	64.000 – 123.000
Lifetimeprevalentie probleemspeleers (SOGS5+)	1,02% ($\pm 0,27\%$)	133.000	98.000 – 168.000

2.2 Aantal risicospeleers

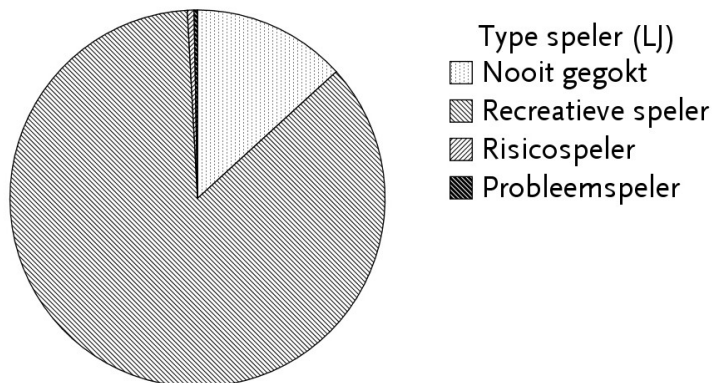
Van probleemspeleers is sprake bij een SOGS-score van vijf of meer; een SOGS-score van 3 of 4 wijst op risicovol speelgedrag. Naast de 40.000 probleemspeleers kan een aanzienlijk deel van de respondenten als risicospeleer worden beschouwd; het betreft 0,59% van de respondenten, hetgeen neerkomt op 76.000 risicospeleers in Nederland. Met probleemspeleers en risicospeleers bij elkaar, telt Nederland dus naar schatting in totaal 116.000 risicovolle deelnemers aan kansspelen.

³ Tussen de 0,16% en 0,45% bij een 95% betrouwbaarheidsinterval.

⁴ We gebruiken hier de term probleemspeleers (en niet kansspelverslaving) omdat een SOGS5+ ook kan ontstaan door problemen op andere gebieden dan verslaving.

	Percentage van de bevolking van 16+	Aantal in Nederland	Marges (bij een 95% betrouwbaarheidsinterval)
Laatstejaarprevalentie Risicospelers (SOGS3-4)	0,59% ($\pm 0,20\%$)	76.000	50.000 – 103.000
Totaal probleemspelers en risicospelers SOGS3+ (LJP)	0,89% ($\pm 0,25\%$)	116.000	84.000 – 149.000

Figuur 1 Niet- spelers, recreatieve spelers, risicospelers en probleemspelers in Nederland

13% van de respondenten heeft nooit aan kansspelen deelgenomen. Van de respondenten die wel ooit aan kansspelen hebben deelgenomen heeft de overgrote meerderheid daar nooit problemen mee gehad. Dit neemt niet weg dat 40.000 inwoners van Nederland wel problemen hebben met kansspelen en 93.000 hier problemen mee hebben gehad, hetgeen toch als een belangrijk probleem moet worden gezien. Niet alleen voor de kansspeler zelf maar ook voor zijn of haar directe omgeving, ouders, partners en kinderen. Naast de naar schatting 40.000 probleemspelers kunnen 76.000 mensen als risicospeler worden getypeerd. Een deel (ongeveer een kwart) van deze risicospelers is voormalig probleemspeler, zij hebben hun problemen met kansspelen deels onder controle gekregen. Voor een ander deel van de risicospelers zal de verslavingscarrière zich nog verder ontwikkelen.

2.3 Alternatieve schatting

Om een alternatieve schatting te kunnen maken van het aantal kansspeler-verslaafden in Nederland is in dit onderzoek naast SOGS een tweede methode toegepast; de zogenaamde nomineetechniek. Daarbij is de respondenten gevraagd of hun huisgenoten regelmatig gokken en (mogelijk) kansspeler-verslaafd zijn. In totaal gaf 4% van de respondenten uit meerpersoonshuishoudens aan dat een huisgenoot regelmatig gokt, terwijl 0,24% van die respondenten aangaven dat die huisgenoot (mogelijk) kansspeler-verslaafd is.

Er bestaat de nodige onduidelijkheid in de wetenschappelijke wereld over de manier waarop op grond van deze gegevens tot een schatting gekomen kan worden van het aantal kansspeler-verslaafden. Zo is in het onderzoek van Kingma (1993) de volgende redenering gehanteerd: 60 personen van de 7840 respondenten 'nomineerde' een kansspeler-verslaafde uit het eigen huishouden. Omdat een huishouden gemiddeld uit 2,9 personen bestaat, zouden 60 van de 7840 x 2,9 personen kansspeler-verslaafd zijn, dat is 0,26% van de Nederlandse bevolking. Uitgaande van 11,3 miljoen inwoners van 12-75 jaar kwam dat neer op ongeveer 30.000 kansspeler-verslaafden in Nederland. In het onderzoek van Koeter e.a. kwam naar voren dat op basis van de nomineetechniek 0,22% van de inwoners van Amsterdam en 0,23% van de inwoners van Noord-Holland kansspeler-verslaafd is. Het verschil met de prevalentie op basis van de SOGS-screener in dat zelfde onderzoek werd dermate groot geacht (deze verschilde een factor 10) dat uiteindelijk werd geconcludeerd dat de nomineetechniek waarschijnlijk tot een (substantiële) onderschatting van de 'werkelijke' prevalentie van kansspeler-verslaving leidt (Koeter e.a. 1996). Daar werden drie redenen voor aangevoerd. Ten eerste is de SOGS in dat onderzoek alleen aan 12-35 jarigen afgenomen, terwijl de nomineetechniek op alle inwoners betrekking heeft. Ten tweede leidt de SOGS, ondanks zijn goede psychometrische eigenschappen, vaak tot een overschatting⁵. De derde reden die werd aangevoerd is dat alleenstaanden bij toepassing van de nomineetechniek buiten beschouwing blijven.

⁵ Een kenmerk van de SOGS is dat deze screener tot een overschatting van het werkelijke aantal kansspeler-verslaafden leidt. Dit komt omdat de sensitiviteit van de SOGS hoog is (er zijn weinig fout-negatieven) en de specificiteit relatief laag (relatief veel fout-positieven). Bij lage prevalenties als bij kansspeler-verslaving leidt een schatting op basis van deze screener tot een overschatting van de werkelijke prevalentie.

Onderschatting nomineetechniek

Een ander probleem bij toepassing van de nomineetechniek is dat kansspelverslaafden hun gokken vaak verborgen (proberen) te houden voor hun directe omgeving. Toepassing van de nomineetechniek leidt dus ook om die reden tot een onderschatting van het aantal kansspelverslaafden. In het onderzoek van Kingma wordt verondersteld dat de schatting om die reden een tekort oplevert van 10%. Dit percentage is echter niet onderbouwd en zou ook hoger of lager kunnen liggen.

Als we dezelfde redenering uit het onderzoek van Kingma en Koeter ook voor dit onderzoek hanteren komen we op ongeveer 8.300 kansspelverslaafden uit. In totaal werden door de 5.575 respondenten 11 personen 'genomineerd'. Met een gemiddelde omvang van een huishouden van 3,1 personen levert dat een coëfficiënt op van 0,06%. Op bijna 13 miljoen inwoners van 12-75 jaar (of 16 jaar en ouder) zou dat neerkomen op ongeveer 8.300 kansspelverslaafden in Nederland.

Alleenstaanden kunnen niet worden genomineerd

In onderstaande is een alternatieve berekeningswijze gehanteerd om op basis van de nomineetechniek tot een schatting van het aantal kansspelverslaafden te komen.

Zoals gezegd kent de redenering en berekeningswijze die in de onderzoeken van Kingma en Koeter worden gehanteerd een belangrijke tekortkoming. Er wordt geen rekening gehouden met het gegeven dat alleenstaanden niet als nominee kunnen worden genoemd. Zij blijven bij toepassing van de nomineetechniek dus buiten beschouwing. Dat zou op zich geen probleem zijn als kansspelverslaving onder alleenstaanden even vaak voor zou komen als onder personen uit meerpersoonshuishoudens. Op grond van het bevolkingsonderzoek weten we echter dat kansspelproblematiek bij alleenstaanden vaker voorkomt dan bij personen uit meerpersoonshuishoudens: 0,58% van de alleenstaanden is als probleemspeler getypeerd, terwijl dat voor 0,23% van de respondenten uit meerpersoonshuishoudens geldt. Als we de schatting voor alleenstaanden op basis van de SOGS generaliseren naar de Nederlandse bevolking zou dat neerkomen op ongeveer 15.000 alleenstaande probleemspelers (0,58% van 2,5 miljoen alleenstaanden van 16 jaar en ouder⁶).

Verhouding tot aantal mogelijke nominees

Een ander punt van discussie bij de door Kingma gebruikte nomineetechniek is dat niet het aantal mogelijke nominees als uitgangspunt bij de berekening wordt genomen maar het aantal respondenten vermenigvuldigd met de gemiddelde gezinsgrootte.

Omdat in het onderhavige onderzoek de grootte van het huishouden van de respondenten bekend is, kan ook het aantal nominees worden bepaald waarover de respondenten een uitspraak konden doen⁷. Uit de berekening bleek dat de (4493) respondenten uit meerpersoonshuishoudens in totaal over 9242 personen uit hun huishouden een uitspraak konden doen. Dit is dus exclusief de 4493 respondenten zelf en de 1035 respondenten die alleenstaand zijn.

In totaal werden zoals gezegd 11 nominees uit het eigen huishouden genoemd, hetgeen 0,12% van het aantal mogelijke nominees uit meerpersoonshuishoudens is. Als we het percentage nominees generaliseren naar de meerpersoonshuishoudens van de Nederlandse bevolking dan zou dat neerkomen op ongeveer 12.000 probleemspelers.

Een gecombineerde schatting op basis van de nomineetechniek (voor de personen uit meerpersoonshuishoudens) en de SOGS (voor alleenstaanden) komt daarmee uit op ± 27.000 kansspelverslaafden in Nederland (12.000 nominees en 15.000 alleenstaande probleemspelers). Zoals hierboven uiteengezet, is dit een onderschatting. Het getal kan gezien worden als bodemschatting.

2.4 Eerdere schattingen lopen uiteen

Hoe verhoudt zich nu de schatting van 40.000 probleemspelers (± 19.000) die op basis van de SOGS en de bodemschatting van 27.000 probleemspelers die op basis van de nomineetechniek tot stand is gekomen tot schattingen uit eerder onderzoek? Eerdere schattingen van het aantal probleemspelers of kansspelverslaafden in Nederland waren zeer divers en schommelden tussen de 20.000 en 140.000 (uitgaande van 13 miljoen mensen boven de 16 jaar is dat tussen de 0,15% en 1,1% van de bevolking). Een probleem bij onderlinge vergelijking van deze schattingen is dat zij niet op dezelfde manier tot stand zijn gekomen. Daarom behandelen we eerst de verschillende schattingsmethoden.

Schatting op basis van buitenlandse prevalenties

⁶ Uit gegevens van het CBS blijkt dat ongeveer 20% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder alleenstaand is (een éénpersoonshuishouden vormt).

⁷ Dit aantal is gebaseerd op aantal mogelijke nominees en is afhankelijk van het aantal personen in een huishouden: de 1794 respondenten uit tweepersoonshuishoudens, kunnen maximaal 1794 nominees benoemen; de 933 respondenten uit een huishouden dat uit drie personen bestaat, kunnen 2*933 nominees benoemen, et cetera.

In 1986 maakte Fonteijn een schatting van het aantal kansspelverslaafden in Nederland op basis van een bevolkingsonderzoek van de National Gambling Commission dat in 1974 in de Verenigde Staten is uitgevoerd. In 0,77% zou een pathologisch gokker (probleemspeler) schuilen, terwijl deze eigenschap bij 2,6% 'in potentie' aanwezig was (risicospeler). Dit percentage van 0,77% is vervolgens gebruikt om tot een schatting van het aantal pathologische gokkers in Nederland te komen. Dat zouden er volgens de onderzoekers 100.000 moeten zijn (Fonteijn, 1986). Er werd daarbij geen rekening gehouden met het feit dat de steekproef in de VS uit personen bestond van 18 jaar en ouder. Een correctie zou neerkomen op 75.000 kansspelverslaafden in Nederland (Oudshoorn e.a., 1988). Het blijft de vraag of op basis van onderzoek in de VS een schatting van het aantal kansspelverslaafden in Nederland gemaakt mag worden.

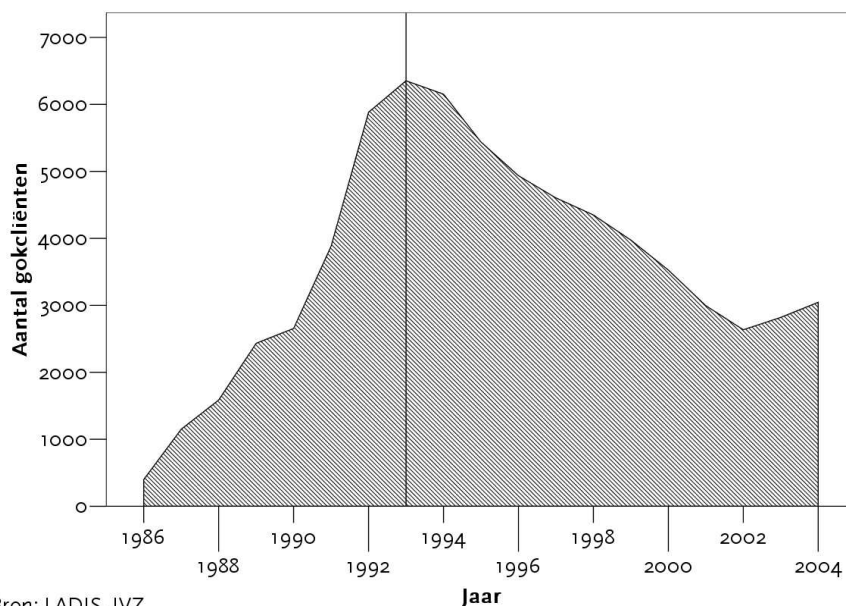
Schatting op basis van probleemspelers onder casinobezoekers

De eerdergenoemde bovengrens van 140.000 kansspelverslaafden in Nederland is gebaseerd op een schatting van Wagenaar (1988) dat 20% van de casinobezoekers problematisch speler zou zijn. Generalisatie naar de Nederlandse bevolking kwam destijds neer op 140.000 kansspelverslaafden in Nederland. In 2000 is door het CVO een onderzoek verricht naar problematisch speelgedrag onder bezoekers van Holland Casino waaruit bleek dat 2,2% van de bezoekers problemen met kansspelen (een SOGS5+) had. Uitgaande van 1,8 miljoen bezoekers van Holland Casino dat jaar, zou dat neerkomen op 40.000 probleemspelers (de Bruin e.a. 2001).

Schatting op basis van registraties van hulpverlening

Schattingen van het aantal kansspelverslaafden zijn ook wel gebaseerd op het aantal hulpzoekers bij de Consultatiebureaus voor Alcohol & Drugs (de CAD's of Instellingen voor de Verslavingszorg). Er werd daarbij uitgegaan van de aanname dat 5% tot 10% van de probleemspelers hulp zou zoeken. In 1987 waren er ongeveer 1000 cliënten met kansspelproblematiek bij de CAD's ingeschreven. Op basis hiervan kwamen Hermkens e.a. (1988) tot een schatting van het aantal kansspelverslaafden in Nederland van tien tot twintig duizend.

Figuur 2 Aantal ingeschreven gokcliënten in de verslavingszorg

Bron: LADIS, IVZ

Als we de veronderstelling dat 5% tot 10% van de probleemspelers hulp zoekt doortrekken, zou dat voor het piekjaar 1993 betekenen dat er tussen de 60.000 en 120.000 probleemspelers in Nederland waren. In de jaren daarna zou het aantal probleemspelers op grond van deze methode gestaag afnemen. In 2003 is het aantal ingeschreven gokcliënten voor het eerst in 10 jaar weer licht gestegen (met 7%) naar 2.820. Volgens recente berichten uit de verslavingszorg (de Volkskrant, is ook voor 2004 het aantal gokcliënten gestegen (met 8%). Dat zou volgens deze schattingsmethodiek voor 2003 neerkomen op 28.000 tot 56.000 probleemspelers in Nederland en voor 2004 op 30.000 tot 61.000 probleemspelers. Deze schattingsmethodiek levert derhalve een vergelijkbaar aantal probleemspelers op als in dit onderzoek is gevonden (tussen de 21.000 en 59.000).

Schatting op basis van bevolkingsonderzoek in delen van Nederland

Andere schattingen van het aantal kansspelverslaafden in Nederland zijn gebaseerd op bevolkingsonderzoek in een deel van Nederland, zoals in Nijmegen en Deventer (Janssens e.a. 1989) en in Noord Holland (Koeter e.a.

1996a). In het onderzoek in Deventer en Nijmegen werd een respondent als ‘overmatig gokker’ gezien wanneer hij meer dan 25% van zijn inkomen aan gokken besteedde. Gevonden prevalenties werden gegeneraliseerd naar de Nederlandse bevolking op basis van inwonersaantallen. Dit leverde een schatting op van 75.000 overmatige gokkers in Nederland. In het onderzoek in Noord-Holland werd naast dit inkomenscriterium (dat als niet bruikbaar werd beschouwd) de SOGS gebruikt als meetinstrument. Volgens het Noord-Hollandse onderzoek zouden er in heel Nederland naar schatting 99.000 kansspelverslaafden zijn (173.000 inclusief risicospelers). In een vervolgstudie is deze schatting bijgesteld op 50.000 tot 65.000 kansspelverslaafden in Nederland (Koeter e.a. 1996b). In de jaren daarna is mede op basis van deze studie consensus ontstaan over een aantal van 70.000 kansspelverslaafden in Nederland.

Schatting met behulp van de nomineetechniek

In 1990 is door Kingma e.a. een grootschalig bevolkingsonderzoek uitgevoerd waarbij het meetinstrument niet op zelfrapportage was gebaseerd (zoals bij de SOGS en het 25%-criterium) maar op rapportage door anderen (Kingma 1993). Op basis van deze zogenaamde nomineetechniek is het aantal probleemgokkers in Nederland op 30.000 geschat. Bij 21.000 personen zou dit tot financiële en/of sociale problemen hebben geleid. Het betreft hier volgens de onderzoekers een bodemschatting: Het is het aantal kansspelverslaafden waarvan met redelijke zekerheid kan worden gesteld dat zij door huisgenoten (h)erkend en ook gemeld zijn.

2.5 Vergelijking van de schattingen

In de onderstaande tabel zijn de gemiddelden van de hier besproken schattingen per tijdvak weergegeven:

Tabel 2 Schattingen van het aantal kansspelverslaafden in Nederland.

	Aantal kansspelverslaafden in Nederland	Op basis van	Inclusief risicospelers (SOGS3+)
1986 (Oudshoorn, 1988)	75.000	SOGS (VS, 1974)	250.000
1988 (Hermkens e.a. 1988)	10.000 – 20.000	5% tot 10% zoekt hulp bij de verslavingszorg	
1989 (Janssens e.a.)	75.000	>25% inkomen aan gokken besteed (Nijmegen & Deventer)	
1993 (Kingma)	30.000	Nomineetechniek (Nederland)	
1994-1995 (Koeter e.a. 1996a)	99.000	SOGS (Noord-Holland)	173.000
1994-1995 (Koeter e.a., 1996b)	50.000-65.000	SOGS (Noord-Holland)	
2004 (de Bruin e.a. 2005) Onderhavig onderzoek	40.000	SOGS (Nederland)	116.000

De schatting van 40.000 probleemspelers in Nederland die uit onderhavig onderzoek voortkomt ligt lager dan de schatting van het Noord-Hollandse onderzoek uit 1994 die eveneens op basis van de SOGS tot stand is gekomen. Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat het onderzoek uit 1996 gebaseerd is op een bevolkingsonderzoek in Amsterdam en de rest van Noord-Holland. In onderhavig (landelijk uitgevoerd) bevolkingsonderzoek is gebleken dat het aandeel probleemspelers in Noord-Holland significant⁸ hoger ligt (0,89%) dan in de andere regio's van Nederland (0,20%). Een oorzaak voor deze hogere prevalentiecijfers in Noord-Holland is moeilijk te geven. Mogelijk dat Amsterdam een bepaalde aantrekkingskracht heeft op kansspelverslaafden net zoals het dat bijvoorbeeld op drugverslaafden, mensen met psychische problemen en kunstenaars heeft. Gevolg hiervan is wel dat een schatting van het aantal kansspelverslaafden op basis van onderzoek in Amsterdam en Noord-Holland tot een overschatting zal leiden. De verschillen met dit onderzoek kunnen dus deels verklaard worden door een verschillend steekproefkader. In de vervolgstudie van Koeter is het aantal kansspelverslaafden naar beneden bijgesteld naar 50.000 tot 65.000. In onderhavig landelijk onderzoek zijn marges gevonden die tussen de 21.000 en 59.000 liggen.

Verklaring voor een mogelijke reële daling

Een andere verklaring voor de lage schatting van het aantal kansspelverslaafden in dit onderzoek ten opzichte van het onderzoek in Noord-Holland uit 1994-1995, is dat het aantal kansspelverslaafden daadwerkelijk is afgenomen.

Er zijn verschillende redenen denkbaar waarom dit zo zou kunnen zijn.

⁸ Pearson Chi-kwadraat = 10,88 , df = 1 , p = 0,001.

We zouden kunnen veronderstellen dat in de afgelopen 10 jaar het preventiebeleid van de kansspelbranche zijn vruchten begint af te werpen. Deze hypothese wordt bevestigd door het feit dat in de afgelopen jaren steeds meer risicospelers en probleemspelers een vrijwillig entreeverbod of bezoekbeperking bij Holland Casino hebben aangevraagd (de Bruin e.a., 2001). Ook de ontwikkelingen in het preventiebeleid van de amusementscentra en de verscherpte toegangscontrole zou aan een daling van het aantal risicospelers en probleemspelers bijgedragen kunnen hebben.

Een andere mogelijke verklaring voor een eventuele afname van het aantal probleemspelers heeft betrekking op de maatregelen die sinds 1990 op gemeentelijk niveau tot ontwikkeling zijn gekomen. Vanaf dat moment zijn gemeenten in toenemende mate kansspelautomaten uit de laagdrempelige horeca (snackbar, sportkantine et cetera) gaan weren. In 2000 is dit landelijk beleid⁹ geworden (Speelautomatenbesluit, 2000). Doordat met name jongeren niet meer – veelal terloops – in aanraking komen met kansspelautomaten, lopen zij mogelijk minder risico om in een verslavingsprobleem te belanden.

Aantal hulpzoekers afgenomen

Opmerkelijk is wel dat de schatting van 40.000 probleemspelers in Nederland in overeenstemming lijkt met de trend die we bij de Instellingen voor de Verslavingszorg hebben gezien; een sinds 1994 gestage afname van het aantal mensen dat hulp zoekt bij de beroepshulpverlening. Er van uitgaande dat 7,5% (tussen de 5% en 10%) van de probleemspelers hulp zoekt en wetende dat er in 2003 2.820 mensen als gokcliënt stonden ingeschreven bij een Instelling voor de Verslavingszorg (LADIS) zou dat neerkomen op ongeveer 38.000 (tussen de 28.000 – 56.000) probleemspelers in Nederland, een aantal dat dicht bij het in onderhavig onderzoek gevonden aantal ligt.

Buitenlandse studies

Ook vergeleken met buitenlandse studies naar het voorkomen van kansspelproblematiek (met de SOGS) valt de schatting van 0,3% die in dit onderzoek is gevonden relatief laag uit. Met name vergeleken met recente studies uit de V.S. waar percentages SOGS 5+ (LJP) zijn gevonden die rond de 2% uitkomen. In Scandinavische landen als Zweden en Noorwegen zijn prevalentiecijfers van kansspelverslaving gevonden die beduidend lager liggen en meer met de Nederlandse situatie overeenstemmen.

Tabel 3 Aandeel probleemspelers (SOGS 5+) en risicospelers in het buitenland

Jaar	Land	Probleemspelers SOGS 5+ (LYP)	Risicospelers SOGS 3-4 (LYP)	Probleemspelers SOGS 5+ (LTP)	Risicospelers SOGS 3-4 (LTP)
2004 (de Bruin e.a. 2005)	Nederland	0,30%	0,59%	1,0%	1,5%
2003 (Norwegian Gaming Board)	Noorwegen	0,3% (NODS)	0,4%	0,6%	0,8%
2003 (Götestam)	Noorwegen (18+)	0,15%	0,45%		
2002 (Volberg)	Verenigde Staten			1,28%	
2002 (Welte)	Verenigde Staten	1,7% (DIS)			
2001 (Volberg)	Zweden	0,6%	1,4%	1,2%	2,7%
2000 (Cox)	Canada			2,6% (spelers,LJ)	3,0%
2000 (Jacques)	Hull, Canada	1,1%-1,8% (t0-t1)	2,0%-2,4%	2,2%-3,3%	3,3%-7,8%
2000 (Jacques)	Quebec, Canada	0,9%-0,5% (t0-t1)	2,1%-1,7%	2,2%-2,9%	3,4%-4,4%
1998 (NORC)	Verenigde Staten	1,9%	3,6%	4,0%	7,5%
1996 (Ladouceur)	Canada (18+)			2,1%	2,4%
1989 (Ladouceur)	Canada (18+)			1,2%	2,1%

2.6 Resumé

Samenvattend kunnen we stellen dat er naar schatting 40.000 (tussen 21.000 en 59.000) recente probleemspelers in Nederland zijn. Een bijna twee keer zo groot deel (76.000) kan als risicospeler worden beschouwd. Uit een alternatieve schatting op basis van de nomineetechniek komt een aantal van 27.000 kansspelverslaafden naar voren. Dit aantal kan als een bodemschatting worden gezien.

Het aantal probleemspelers in Nederland ligt lager dan wel werd aangenomen. Sinds 1995 werd verondersteld dat er zo'n 70.000 gokverslaafden in Nederland zouden zijn. Vanwege het ontbreken van vervolgonderzoek is dit aantal van 70.000 lange tijd blijven bestaan.

Hoewel over de tussenliggende periode 1996-2003 geen gegevens uit bevolkingsonderzoek beschikbaar zijn, is de schatting van 70.000 anno 1995 en de schatting van 40.000 anno 2004 in overeenstemming met de trend die we bij de hulpverlening zien. Halverwege de jaren negentig (1994) zien we bij de hulpverlening een gestage afname van het aantal hulpzoekers. In 1994 zochten ruim 6.000 mensen hulp bij de verslavingszorg. Anno 2003

⁹ De gewijzigde wet trad per 1-1-2002 in werking

waren dat er nog 2.800. Overigens is in 2003 het aantal hulpzoekers voor het eerst sinds lange tijd gestegen (met 7% t.o.v. 2002). Ook in 2004 is stijging van het aantal hulpzoekers (met 8%) geregistreerd.

Zowel gegevens uit de hulpverlening als gegevens uit bevolkingsonderzoek duiden er op dat het aantal kansspelverslaafden de afgelopen 10 jaar is afgenomen. Voor een mogelijke afname van het aantal probleemspeleers zijn een aantal oorzaken aan te wijzen; de afname van het aantal kansspelverslaafden kan het gevolg zijn geweest van het overheidsbeleid om kansspelautomaten uit laagdrempelige horecagelegenheden (snackbar, sportkantine) te weren. De mogelijke afname van het aantal probleemspeleers kan ook het gevolg zijn geweest van het preventiebeleid van zowel Holland Casino als de amusementscentra. Dat is sinds begin jaren negentig aanzienlijk verbeterd en begint mogelijk haar vruchten af te werpen. Een andere mogelijke verklaring voor de afname van het aantal probleemspeleers is dat een leereffect is opgetreden. Sinds de introductie van de gelduitkerende kansspelautomaten in 1986 hebben spelers beter leren omgaan met de risico's van deze automaten en is mogelijk de sociale controle en zichtbaarheid van kansspelproblemen vergroot. Dit leereffect is vergelijkbaar met alcoholgebruik en -misbruik; naarmate het gebruik van alcohol meer wijdverbreid en geaccepteerd is, leren drinkers beter met de risico's ervan om te gaan.

Vergeleken met een aantal buitenlandse studies (uit Canada, de V.S.) ligt het aandeel probleemspeleers in Nederland relatief gezien laag. De gevonden percentages probleemspeleers zijn wel meer in overeenstemming met vergelijkbare studies die in Scandinavië zijn uitgevoerd. Nader onderzoek naar de oorzaken voor de verschillen tussen de landen zou hier gewenst zijn.

Hoofdstuk 3 Deelname en deelnemers aan kansspelen

In het vorige hoofdstuk is uiteengezet hoeveel probleemspelers Nederland naar schatting telt. Niet alle kansspelers zijn echter probleemspelers, en niet alle kansspelen zijn even verslavend. Om tot een genuanceerd beeld te komen van de aard van kansspelen en hun spelers, is het allereerst van belang na te gaan in welke mate aan de verschillende kansspelen wordt deelgenomen en door wie.

In dit hoofdstuk gaan we hierop in. Vooral loterijen blijken populair, gevolgd door kansspelautomaten, krasloten en casinospelen. Aan krasloten en loterijen doen mannen en vrouwen in gelijke mate mee, terwijl speelautomaten en casinospelen vooral een mannenaangelegenheid zijn. Aan loterijen wordt met name deelgenomen door dertigplussers. Speelautomaten daarentegen trekken vooral jonge, ongehuwde, gemiddeld opgeleide autochtone mannen. Bij de casinospelen zien we meer hoger opgeleiden.

In totaal hebben 5575 personen deelgenomen aan het bevolkingsonderzoek. Onderstaand is een overzicht gegeven van de deelname aan de kansspelen waarnaar is gevraagd. Daarbij zijn de *lifetimeprevalentie (LTP)*, de *laatstejaarpreevalentie (LJP)* en de *laatstemaandprevalentie (LMP)* onderscheiden. Omdat de steekproef niet volledig representatief is op de variabelen leeftijd, sekse, opleiding, gezinsgrootte en etniciteit worden in dit hoofdstuk steeds de gewogen gegevens gepresenteerd (zie bijlage 3).

In het bevolkingsonderzoek, zijn net als bij de face-to-face-interviews zeven categorieën kansspelen onderscheiden (en een restcategorie 'overige kansspelen'). Als eerste zijn de kansspelen onderscheiden waarvoor de overheid vergunningen¹⁰ verleent. Dit leverde de volgende kansspeltypen op: loterijen, krasloten, kansspelautomaten, casinospelen, het wedden op paardenkoersen. Hoewel de Nederlandse overheid daar geen vergunning voor verleent, zijn via internet aangeboden kansspelen als zesde categorie opgenomen. Als zevende categorie zijn de 'illegale kansspelen' toegevoegd. Hierbij is de respondenten niet gevraagd of ze aan illegale kansspelen meedoen maar of ze aan kansspelen deelnemen waarvan ze wéten dat het illegaal is. Bij de beschrijving van laatstejaarpreevalenties is de restcategorie 'overige kansspelen' verder opgesplitst in bingo, het meedoen aan sportpoules en het (buitenshuis) kaarten en dobbelen om geld.

Tabel 4 Prevalentiecijfers voor deelname aan kansspelen.

	Lifetimeprevalentie LTP	Laatstejaarpreevalentie LJP	Laatstemaandprevalentie LMP
Loterijen	76,2	60,1	49,8
Krasloten	31,0	12,0	5,9
Kansspelautomaten	35,2	9,3	3,7
Casinospelen ¹¹	23,7	4,4	1,0
Wedden op paarden	4,4	0,5	0,1
Illegale kansspelen ¹²	3,9	0,6	0,4
Kansspelen via internet	1,4	0,9	0,3
Kaarten of dobbelen	n.b.	6,5	n.b.
Bingo	n.b.	8,4	n.b.
Sportpoules	n.b.	9,0	n.b.
Anders	n.b.	0,7	n.b.

Zoals eerder al bleek zijn loterijen verreweg het populairst: 76% van de respondenten heeft ooit aan een loterij deelgenomen. Kansspelautomaten nemen een tweede plaats in: 35% heeft daar ooit op gespeeld. Ook krasloten en casinospelen zijn kansspelen waaraan door relatief veel respondenten wordt deelgenomen: een derde deel van de Nederlandse bevolking heeft ooit krasloten gekocht, een kwart heeft ooit aan casinospelen meegedaan. Aan de andere kansspelen is door een veel kleiner deel van de bevolking deelgenomen. 4% heeft ooit op paarden gewed, eveneens 4% heeft ooit aan een illegaal kansspel deelgenomen.

¹⁰ In het geval illegale kansspelen wordt door de overheid juist geen vergunning verleend. Ook kansspelen via internet mogen juist niet door Nederlandse aanbieders worden aangeboden.

¹¹ Het betreft hier uitsluitend de deelname aan de karakteristieke casinotafelspelen als roulette, blackjack en niet het spelen op kansspelautomaten die in casino's staan opgesteld.

¹² De respondent is gevraagd of zij aan kansspelen hebben deelgenomen waarvan ze weten dat dit illegaal is. In principe is ook het aanbieden van kansspelen via internet in Nederland illegaal, veel mensen zijn hier echter niet van op de hoogte en hebben dit niet als illegaal benoemd.

3.1 Deelnameschattingen in ander onderzoek

Deelname aan kansspelen is van alle tijden. Het is dan ook interessant om na te gaan of er in de loop der tijd veranderingen waarneembaar zijn in de deelname aan kansspelen. In deze en de volgende paragrafen onderzoeken we hoe bovengenoemde prevalentiecijfers voor de onderscheiden kansspelen zich verhouden tot die in eerder onderzoek. Landelijk onderzoek naar deelname aan kansspelen is echter schaars waardoor de vergelijking beperkt blijft tot drie studies.

1. Een landelijk onderzoek onder de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder (Hermkens & Kok, 1986)
2. Een landelijk onderzoek onder de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder (Kingma, 1993)
3. Een regionaal onderzoek in Amsterdam en Noord-Holland onder de bevolking van 12-35 jaar (Koeter & van den Brink, 1996).

Hoewel de uitkomsten van deze onderzoeken op bepaalde punten vergelijkbaar zijn met de uitkomsten van het onderhavige onderzoek, is voorzichtigheid geboden bij de interpretatie ervan, omdat het steekproefkader in geen enkel onderzoek dezelfde is. In de eerste studie bestaat het steekproefkader uit de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. De tweede studie is gebaseerd op een steekproef uit de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder. Het derde onderzoek was een regionale studie onder 12- tot 35-jarigen in de provincie Noord-Holland. Het steekproefkader in het onderhavige onderzoek bestaat uit de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder.

Lifetimeprevalenties 1986/2004

In het onderzoek van Hermkens & Kok uit 1986 is uitsluitend de lifetimeprevalentie van een aantal kansspelen bepaald. Deze zijn in onderstaande tabel met de lifetimeprevalentiecijfers uit onderhavig onderzoek vergeleken.

Tabel 5 Lifetimeprevalenties kansspelen 1986 en 2004

	LTP 1986 Bevolking 18+ (Hermkens e.a. 1986)	LTP 2004 Bevolking 16+ (de Bruin e.a. 2005)
Loterijen	80%	76%
Krasloten	-	31%
Kansspelautomaten (KSA)	n.b.	35%
KSA horeca (laag en hoog)	21%	n.b.
KSA amusementscentra	7%	
Casino	14%	n.b.
Casinospelen		24%
Wedden op paarden	5%-8%	4%
Illegale kansspelen	12% (alleen illegale lotto)	4%
Kansspelen via internet	-	1%

Voor wat betreft de deelname aan loterijen lijkt er ten opzichte van 1986 niet veel te zijn veranderd. In 1986 had 80% van de bevolking van 18 jaar en ouder ooit aan een loterij deelgenomen. In onderhavig onderzoek (onder bevolking van 16 jaar en ouder) ligt de lifetimeprevalentie voor loterijen op 76%. Als we de lifetimeprevalentie voor loterijen alleen voor de bevolking van 18 jaar en ouder bepalen, neemt dit percentage toe tot 79%. Zoals we ook later nog zullen zien, nemen jongeren (jonger dan 30 jaar) over het algemeen minder vaak deel aan loterijen dan ouderen (30+).

Krasloten en kansspelen via internet bestonden in 1986 nog niet, zodat op dit punt vergelijking met het onderzoek uit 2004 niet mogelijk is. Een vergelijking tussen de twee onderzoeken die wel - zij het met enige voorzichtigheid - mogelijk is, is die op basis van deelname (ooit) aan kansspelautomaten. In het onderzoek van Hermkens & Kok is echter gevraagd naar de lifetime deelname aan kansspelautomaten in de horeca en naar de lifetime deelname in de amusementscentra. In onderhavig onderzoek is alleen gevraagd naar de lifetime deelname van kansspelautomaten en is de uitsplitsing naar locaties alleen voor de deelname van het afgelopen jaar gemaakt. Evengoed blijkt dat in 1986 ruim een vijfde van de bevolking (21%) ooit op een kansspelautomaat in de horeca had gespeeld en 7% dat ooit op een kansspelautomaat in een amusementscentrum had gedaan. In onderhavig onderzoek geeft 35% van de respondenten¹³ aan ooit op een fruitautomaat te hebben gespeeld. Dit is inclusief het spelen op een kansspelautomaat op andere locaties zoals bijvoorbeeld in het casino, in het

¹³ Als we alleen de respondenten van 18 jaar en ouder nemen blijft dit percentage gelijk (35%).

buitenland of op een camping. Hoewel dus sprake lijkt van een groeiend aantal spelers (*lifetime*) op kansspelautomaten kan dit op grond van het beschikbare materiaal niet eenduidig worden geconcludeerd. Ook de gegevens omtrent casinobezoek zijn niet geheel vergelijkbaar. Bij Hermkens & Kok is mensen gevraagd of zij ooit een casino hadden bezocht; in het onderhavige onderzoek was de vraag of respondenten ooit hadden deelgenomen aan casinospelen¹⁴ (roulette, blackjack et cetera). Het verschil zit hem erin dat niet iedereen die een casino bezoekt ook speelt. Het aantal casinobezoekers zal altijd hoger liggen dan het aantal spelers in een casino. In het onderzoek van Hermkens & Kok bleek 14% ooit een casino te hebben bezocht. Uit onderhavig onderzoek komt naar voren dat 24% (25% van de respondenten van 18 jaar en ouder) ooit aan casinospelen (exclusief fruitautomaten) heeft deelgenomen. De conclusie is dus gerechtvaardigd dat er sprake is van een toename: in de loop van de jaren hebben steeds meer mensen de weg naar het casino (lees: Holland Casino) weten te vinden. Dit is vermoedelijk het gevolg geweest van de uitbreiding van het aantal casino's. In 1986 waren er vijf vestigingen van Holland Casino; anno 2004 zijn dat er zeven meer.

Hoewel ook in 1986 maar een beperkt deel van de bevolking ooit naar een paardenrenbaan of drafcentrum (5,2%) of wedkantoor (3,0%) was geweest, lijkt de belangstelling voor deze 'tak van sport' tanende. Anno 2004 geeft 4% van de respondenten aan ooit op paarden te hebben gewed¹⁵.

De vergelijking met het onderzoek van Hermkens en Kok laat de conclusie toe dat het deel van de bevolking dat ooit aan een loterij heeft deelgenomen ten opzichte van 1986 niet of nauwelijks is veranderd en rond de 80% ligt. Hiermee is overigens nog niets gezegd over de frequentie waarmee aan die loterijen wordt deelgenomen.

Voor wat betreft de deelname aan kansspelautomaten kunnen op grond van de vergelijking tussen dit onderzoek en dat uit 1986 geen eenduidige conclusies worden getrokken. Hoewel sprake lijkt te zijn van een toename van het aandeel mensen dat ooit op een fruitautomaat heeft gespeeld, kan deze conclusie niet worden gestaafd op grond van de beschikbare gegevens. Een vergelijking van dit onderzoek met dat uit 1986 leert wel dat sprake is van een groeiend aantal mensen dat ooit een casino bezocht. In 1986 bedroeg dat 14%, anno 2004 komt dit percentage op 25% uit. Het ligt voor de hand dat de uitbreiding van het aantal vestigingen van Holland Casino heeft geleid tot een toename van het aantal mensen dat er ging spelen.

Laatstejaarprevalenties 1993/1994/2004

In de twee andere onderzoeken naar deelname aan kansspelen, is respondenten gevraagd naar hun speelgedrag in het afgelopen jaar. In onderstaande tabel zijn de laatstejaarprevalenties van de diverse kansspelen weergegeven zoals die in 1993 door Kingma en in 1994 door Koeter & van den Brink zijn gevonden, en vergeleken met de gegevens die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen.

Tabel 6 Laatstejaarprevalenties 1993, 1994, 2004

	LJP 1993 Nederlandse bevolking 12 jaar en ouder (Kingma, 1993)	LJP 1994 Bevolking Noord-Holland 12-35 jaar (Koeter e.a. 1996)	LJP 2004 Nederlandse bevolking 16 jaar en ouder (de Bruin e.a. 2005)
Loterijen	47%	38%	60%
Krasloten		22%	12%
Kansspelautomaten	7%	19%	9%
Casinospelen	4%	12%	4%
Wedden op paarden	<1%	1%	0,5%
Kaarten buitenshuis		5%	7%
Bingo	2%	4%	8%
Gokker	51%	55%	72%

Vergelijking van de onderzoeksresultaten met deze twee studies levert een aantal interessante bevindingen op. Zo laten de totaalpercentages zien dat in 1993 51% van de respondenten van 12 jaar en ouder te kennen gaf het afgelopen jaar te hebben gegokt. In 1994 bedroeg dit percentage onder de 12-35 jarigen in Noord-Holland 55%. Anno 2004 zegt 72% van de respondenten van 16 jaar en ouder¹⁶ het afgelopen jaar te hebben deelgenomen aan enig kansspel. Dit lijkt een aanmerkelijke toename. We dienen echter ook hier beducht te zijn op verschillen die

¹⁴ Ook hier is alleen voor de laatstejaarprevalentie een uitsplitsing naar locatie gemaakt. Op basis van deelname aan kansspelautomaten en casinospelen in Holland Casino kan de laatstejaarprevalentie voor het bezoeken van Holland Casino worden bepaald.

¹⁵ Ook hier zijn de gegevens niet geheel vergelijkbaar omdat Hermkens en Kok onderscheid maken tussen het wedden op paarden op een renbaan (5,2% LTP) en het buiten de baan wedden op paarden (3,0% LTP). In het onderzoek wordt geen melding gedaan over de mate van overlap van deze twee activiteiten.

¹⁶ 68% van de respondenten van 16-35 jaar had het afgelopen gegokt.

als gevolg van de diverse steekproefkaders tot stand zijn gekomen. Ook bestaan verschillen in de precieze vraagstelling. Hieronder worden de uitkomsten per kansspel besproken.

Loterijen

Het is waarschijnlijk dat de grote verschillen tussen de onderzoeken voor wat betreft de deelname van het afgelopen jaar aan loterijen, voor een belangrijk deel worden bepaald door de verschillen in de steekproeftrekking. Het onderzoek uit 1994 in Noord-Holland (Koeter, e.a., 1996) is uitgevoerd onder 12-35 jarigen, terwijl het andere landelijke onderzoek uit 1993 (Kingma, e.a., 1993) onder de bevolking van 12 jaar en ouder is uitgevoerd. Jongeren nemen minder vaak deel aan loterijen dan ouderen. Uit onderhavig onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat 47% van 16-35 jarigen het afgelopen jaar aan een loterij had deelgenomen terwijl 68% van de ouderen dat had gedaan. Door de keuze van de leeftijdsgroep ligt dus in het Noord-Hollandse onderzoek het deelnamepercentage (LJP) automatisch al lager, zowel ten opzichte van onderhavig onderzoek als ten opzichte van het onderzoek van Kingma. De gevonden verschillen tussen dit onderzoek en de onderzoeken uit 1993 en 1994 zijn dus vooral toe te schrijven aan de steekproeftrekking.

Kansspelautomaten

Afhankelijk van het eerdere onderzoek waarmee de cijfers van 2004 worden vergeleken, is er sprake van gelijkblijven of daling van de deelname aan kansspelautomaten. In 1993 had 7% van de bevolking het afgelopen jaar op een fruitautomaat gespeeld. In dit onderzoek (2004) ligt dat percentage iets hoger en komt op 9% uit. Dat is gezien de verschillen met het onderzoek uit 1993 niet verwonderlijk omdat daar ook 12- tot 15-jarigen aan hebben meegedaan (die zoals we mogen veronderstellen minder vaak op kansspelautomaten spelen dan ouderen). Op grond van deze vergelijking kunnen we concluderen dat de deelname aan kansspelautomaten in 2004 niet of nauwelijks is veranderd ten opzichte van 1993.

Uit het onderzoek in Noord-Holland bleek dat 19% van 12- tot 35-jarigen het afgelopen jaar op een kansspelautomaat had gespeeld. Door uit het onderhavige onderzoek alleen de groep 16- tot 35-jarigen in ogenschouw te nemen, brengen we de leeftijdscategorieën uit de twee studies meer in overeenstemming en is vergelijking beter mogelijk. In 2004 had 16% van de 16- tot 35-jarigen¹⁷ het afgelopen jaar op een kansspelautomaat gespeeld. Er zijn op dit item geen verschillen gevonden tussen Noord-Holland en de rest van Nederland.

Omdat in het onderzoek in Noord-Holland ook 12-15 jarigen hebben meegedaan was de verwachting dat de prevalentie van deelname aan kansspelautomaten lager zou zijn dan wanneer de grens voor deelname bij 16 jaar zou zijn gelegd. In praktijk blijkt de deelname van de 12-35 jarigen aan kansspelautomaten (in 1994) echter hoger te liggen dan de deelname van 16-35 anno 2004. Op grond hiervan zouden we kunnen concluderen dat in 2004 de deelname aan kansspelautomaten ten opzichte van 1994 licht is gedaald.

Casinospelen

Zowel uit het onderzoek van Kingma als uit dit onderzoek blijkt dat 4% van de respondenten het afgelopen jaar in een casino is geweest. Op grond van het steekproefkader van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder in het onderzoek van Kingma ten opzichte van het steekproefkader in dit onderzoek van 16 jaar en ouder kan worden afgeleid dat het aantal mensen dat het afgelopen jaar een casino bezocht mogelijk licht is afgenomen. Uit het onderzoek in Noord-Holland bleek dat 12% van de respondenten van 12-35 jaar het afgelopen jaar aan casinospelen had deelgenomen. Van de 16-35 jarigen uit onderhavig onderzoek blijkt dat voor 7% van de respondenten te gelden. Uit onderhavig onderzoek blijkt bovendien dat de respondenten uit Noord-Holland niet vaker aan casinospelen deelnemen dan in andere regio's. Een duidelijke samenhang is wel gevonden tussen recente deelname aan casinospelen en de provincies waar al dan niet een Holland Casino is gevestigd. In de provincies Zeeland, Flevoland, Drenthe en Friesland waar geen vestiging van Holland Casino is worden de laagste prevalentiecijfers gevonden, 2 tot 4% van 16-35 jarigen. Opvallend is dat in Overijssel en Utrecht de hoogste prevalenties voor casinospelen onder de 16-35 jarigen worden gevonden; respectievelijk 12% en 10%. Overijssel en Utrecht zijn de provincies waar het meest recent een vestiging van Holland Casino is geopend (Enschede in juni 2002 en Utrecht in september 2000).

Krasloten

Krasloten zijn sinds 1994 verkrijgbaar en daarom niet in het onderzoek van Kingma opgenomen. Uit het onderzoek van Koeter & van den Brink uit 1994 bleek 22% van de bevolking van 12-35 jaar dat jaar een kraslot te hebben gekocht. Anno 2004 geldt dat voor 12% van de bevolking van 16 jaar en ouder. Als we wederom alleen de groep respondenten jonger dan 35 jaar bekijken blijkt 16% daar het afgelopen jaar aan te hebben deelgenomen. We kunnen concluderen dat na de intrede van het kraslot een aanzienlijk deel van de bevolking hiermee experimenteerde en sprake was van een nieuwe trend. Na verloop van de tijd is de nieuwigheid er zichtbaar vanaf, het deel van de mensen dat het afgelopen jaar nog een kraslot kocht is afgenomen.

¹⁷ Er zijn zoals gezegd geen 12-15 jarigen voor deelname aan dit onderzoek gevraagd.

Wedden op paarden

Uit alledrie de onderzoeken blijkt dat het wedden op paarden een marginaal verschijnsel is. Ongeveer 1% van de bevolking blijkt hier het afgelopen jaar aan te hebben deelgenomen.

Bingo

Opvallend is dat de bingo zich anno 2004 in een grotere populariteit mag verheugen dan begin jaren negentig. In het onderzoek van Kingma nam 2% het afgelopen jaar deel aan een bingo. In 1994 bedroeg dat percentage voor de bevolking van 12-35 jaar 4%, en anno 2004 had 8% van de bevolking van 18 jaar en ouder¹⁸ aan een bingo meegedaan.

Trends in deelname aan kansspelen

Samenvattend zouden we kunnen stellen dat bepaalde typen kansspelen ten opzichte van de eerste helft van de jaren negentig in de lift zitten (bingo) en andere in het algemeen licht aan populariteit hebben moeten inboeten (fruitautomaten en krasloten). Met name de populariteit van krasloten lijkt na een stormachtige start te zijn getemperd. Opvallend is de toegenomen belangstelling voor de bingo. Ten opzichte van begin jaren negentig is de deelname aan de bingo meer dan verdubbeld. Mogelijk dat de bingobijeenkomsten die soms op grote schaal worden georganiseerd hier debet aan zijn. Ten opzichte van 1986 is ook het deel van de bevolking dat wel eens aan casinospelen heeft meegedaan toegenomen. De uitbreiding van het aantal vestigingen zal hier debet aan zijn geweest. Als we kijken naar recente deelname aan casinospelen (laatstejaarpreevalentie) zien we die toename niet terug en lijkt zelfs sprake te zijn van een lichte afname. Opvallend is wel dat er een samenhang blijkt te bestaan tussen deelname aan casinospelen en onlangs geopende vestigingen van Holland Casino; in steden als Utrecht en Enschede, waar onlangs nieuwe vestigingen van Holland Casino geopend zijn, zien we de hoogste prevalentiecijfers. Qua effect is dit vergelijkbaar met de introductie van de krasloten. Mogelijk dat in de toekomst ook in Overijssel en Utrecht de prevalentiecijfers voor casinospelen zullen dalen en op het niveau uitkomen van provincies waar al langer een casino is gevestigd. Interessant is te bezien of nieuwe vestigingen van Holland Casino in de witte vlekken (Friesland, Drenthe, Zeeland, Flevoland) tot een toename zal leiden van de deelname aan casinospelen door de bevolking aldaar.

3.2 Spellen die blijven trekken

Een van de indicatoren waaraan de aantrekkelijkheid van spelen af te meten is, is de mate waarin spelers die ooit aan een spel hebben meegedaan, dat ook in de afgelopen tijd deden. Dit geeft inzicht in de mate waarin men, eenmaal begonnen aan een kansspel, er mee door is gegaan. Om hier zicht op te krijgen wordt de zogenaamde *continuation rate* berekend. Een *continuation rate* van 50% in de vergelijking van lifetimeprevalentie met laatstejaarpreevalentie wil zeggen dat de helft van de groep spelers die ooit aan dat kansspel heeft deelgenomen, dit het afgelopen jaar ook nog heeft gedaan. Wanneer bepaalde kansspelen een hoge *continuation rate* hebben, wil dat zeggen dat mensen die dit spel ooit speelden, blijkbaar geneigd zijn dit weer te doen. Het voert te ver om op basis hiervan een uitspraak te doen over de verslavingsgevoeligheid van het spel, omdat de frequentie waarmee iemand aan kansspelen deelneemt buiten beschouwing blijft (ook de mensen die ooit één keer gespeeld hebben en het laatste jaar ook hebben gespeeld tellen mee in de *continuation rate*). Ook hoeft het gecontinueerde spelen niet perse met het spel te maken te hebben. Bepaalde spelers kunnen zich meer aangetrokken voelen tot een bepaald spel dan anderen.

Tabel 7 Continuation rates van de zeven kansspelen

	Laatstejaarpreevalentie/ Lifetimeprevalentie
Loterijen	78,7%
Krasloten	39,0%
Kansspelautomaten	26,7%
Casinospelen	19,0%
Wedden op paarden	11,4%
Illegaal	15,4%
Internet	64,3%

In bovenstaande tabel zijn de *continuation rates* weergegeven van de zeven typen kansspelen in dit onderzoek. De *continuation rate* is berekend voor het laatste jaar (LJP) ten opzichte van ooit (LTP) en geeft aan welk deel

¹⁸ 9% van de 16-35 jarigen nam het afgelopen jaar deel aan een bingo.

van de respondenten die ooit aan het betreffende kansspel heeft deelgenomen dat ook het afgelopen jaar nog heeft gedaan. Bij loterijen ligt dit percentage het hoogst: 79% van de respondenten die ooit aan een loterij hebben deelgenomen, had dat het afgelopen jaar ook nog gedaan. Voor de andere kansspelen ligt deze *continuation rate* lager. Dit duidt erop dat veel respondenten het betreffende kansspel weliswaar ooit hebben gespeeld maar dat het laatste jaar niet meer hebben gedaan. Er zijn voor de andere kansspelen met andere woorden veel ex-spelers. De continuation rate voor het wedden op paarden ligt het laagst. 11% van de respondenten die ooit op paarden heeft gewed heeft dat het afgelopen jaar nog gedaan.

Opvallend is verder de relatief hoge *continuation rates* voor kansspelen via internet. Hoewel maar een klein deel van de bevolking ooit aan kansspelen via internet heeft deelgenomen (1,4%) heeft een relatief groot deel van de mensen die dat ooit deden, het afgelopen jaar ook nog via internet aan kansspelen deelgenomen. Hier speelt het relatief nieuwe aanbod van kansspelen via internet vermoedelijk een rol; omdat deelname aan kansspelen via internet nog niet zo lang mogelijk is zijn er relatief veel nieuwe spelers en weinig ex-spelers.

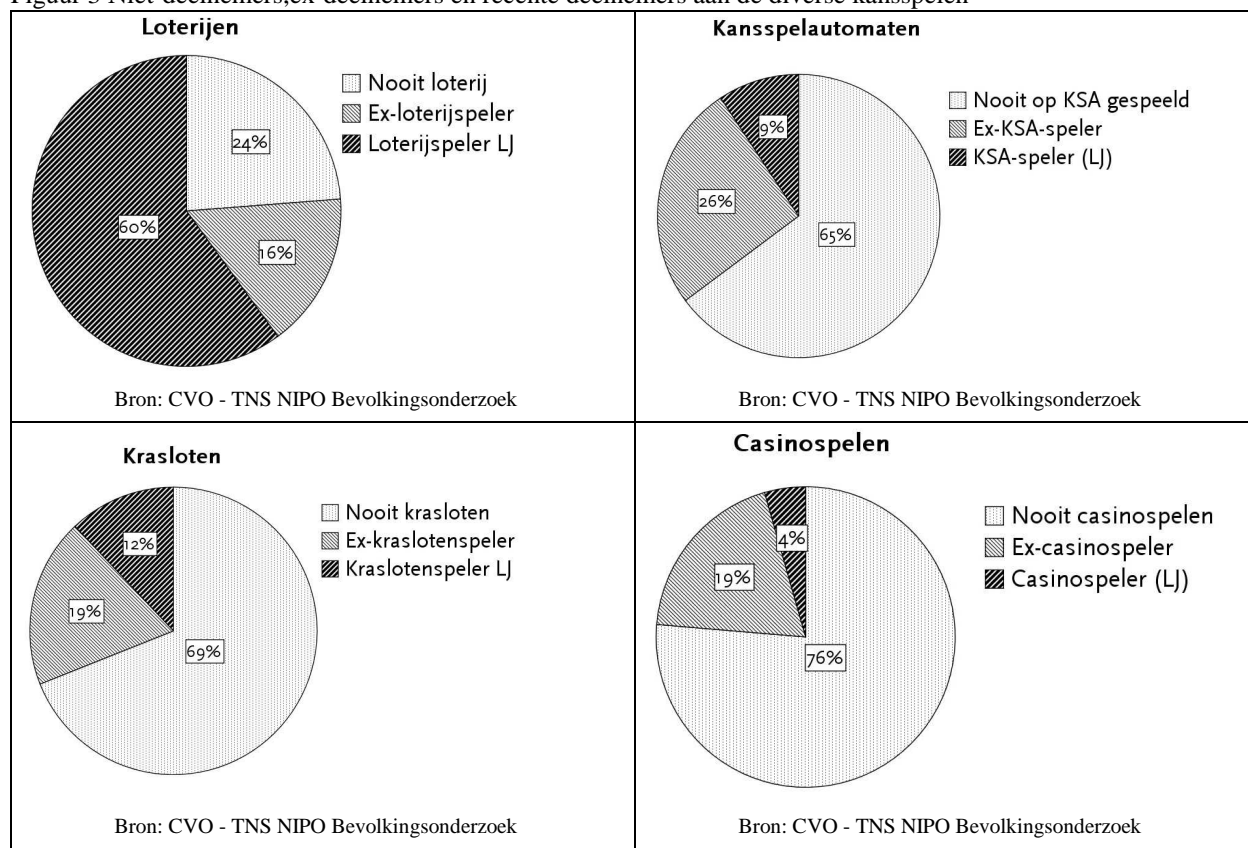
Verhoudingen niet-spelers, ex-spelers en spelers per spel

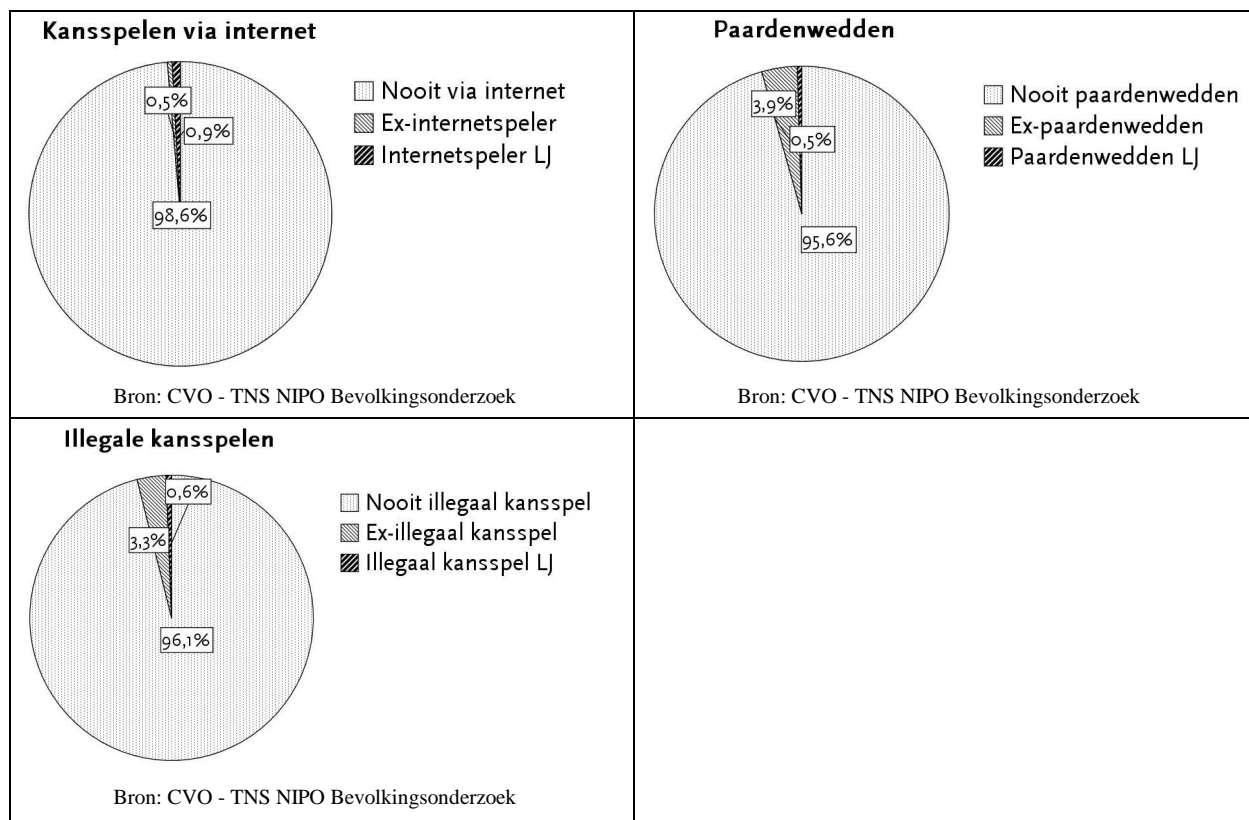
De continuation rates geven ook inzicht in de verhouding tussen de volgende drie groepen:

1. Mensen die nooit aan het betreffende kansspel deelgenomen;
2. Ex-deelnemer aan het kansspel (geen continuering van deelname; wel ooit, niet laatste jaar);
3. Recente (plus ooit) deelnemer aan het kansspel (laatste jaar deelgenomen).

In onderstaande diagrammen is de verhouding tussen deze drie groepen per kansspel grafisch weergegeven. Onderscheiden zijn de kansspelen loterijen, kansspelautomaten, casinospelen, wedden op paarden, internet en illegale kansspelen.

Figuur 3 Niet-deelnemers, ex-deelnemers en recente deelnemers aan de diverse kansspelen

Uit bovenstaande diagrammen valt wederom goed op te maken dat loterijen verreweg het populairst zijn onder de Nederlandse bevolking. Een meerderheid (60%) heeft het afgelopen jaar nog aan een loterij deelgenomen, 16% heeft wel ooit deelgenomen aan een loterij maar het afgelopen jaar niet meer en ongeveer een kwart van de respondenten heeft nooit aan een loterij deelgenomen. De continuation rate van loterijen ligt hoog, veel mensen die er ooit mee zijn begonnen hebben dit het afgelopen jaar gecontinueerd.

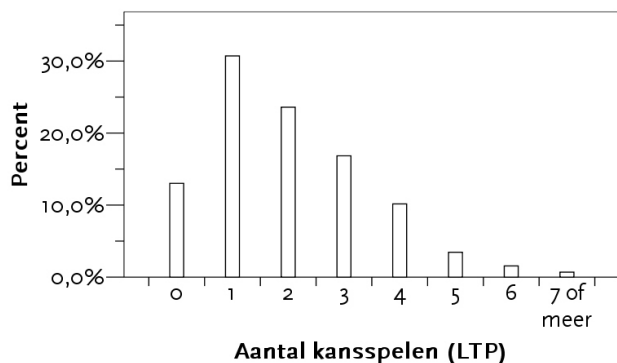
Aan kansspelautomaten, krasloten en casinospelen is door respectievelijk 35%, 31% en 25% van de bevolking ooit deelgenomen. Bij krasloten is de continuation rate echter hoger (39%) dan die bij kansspelautomaten (27%) en casinospelen (19%). Ofwel, bij kansspelautomaten en casinospelen zien we een groter deel ex-spelers dan bij de krasloten.

Aan de andere gevraagde kansspelen (via internet, illegaal, wedden op paarden) wordt door een zeer beperkt deel van de bevolking deelgenomen. Kansspelen in het illegale circuit en het wedden op paarden hebben een lage continuation rate, er zijn relatief veel ex-spelers en weinig recente spelers. Omdat kansspelen via internet een relatief jong fenomeen is zien we hier relatief nog weinig ex-spelers en derhalve een relatief hoge continuation rate.

Combinaties van kansspelen (LTP)

Over het algemeen staat de deelname aan bepaald kansspel niet op zichzelf. De meeste de respondenten die aan kansspelen deelnemen, nemen niet aan één maar aan meerdere kansspelen deel. In onderstaande figuur is het totaal aantal kansspelen weergegeven waaraan de respondenten ooit hebben deelgenomen.

Figuur 4 Aantal kansspelen waaraan ooit is deelgenomen

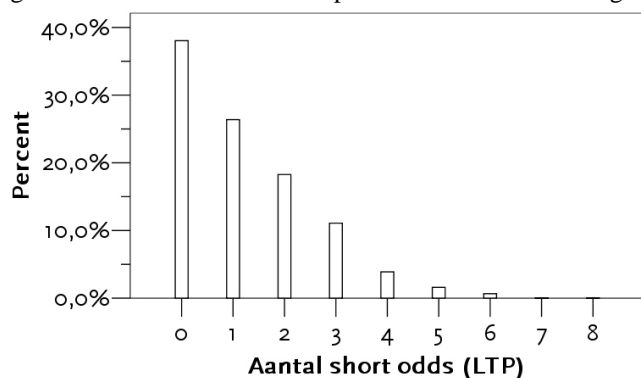

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

Uit de figuur valt af te lezen dat het deel van de respondenten dat nog nooit heeft gegokt op 13% ligt. Ruim 30% van de respondenten neemt aan één kansspel deel, een kwart (24%) aan twee kansspelen, 17% aan drie kansspelen, 10% aan vier kansspelen en de rest (6%) aan vijf of meer kansspelen.

Zoals inmiddels bekend, heeft een belangrijk deel van de respondenten deelgenomen aan loterijen. Als we deze zogenaamde *long-oddskansspelen*¹⁹ buiten beschouwing laten, levert dat het volgende beeld op.

Figuur 5 Aantal short-oddskansspelen waaraan ooit is deelgenomen

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

Het percentage respondenten dat ooit aan één of meerdere zogenaamde *short-oddskansspelen* heeft deelgenomen bedraagt 62%. Van deze groep heeft 26% aan één short-oddskansspel deelgenomen, 18% aan twee short-oddskansspelen, 11% aan drie en de rest (7%) aan vier of meer short-oddskansspelen.

Samenvattend kunnen we stellen dat 13% van de respondenten nooit aan enig kansspel heeft deelgenomen, en dat 38% nooit aan een short-oddskansspel heeft deelgenomen. De meeste respondenten die aan kansspelen deelnemen nemen niet aan één maar aan meerdere kansspelen deel.

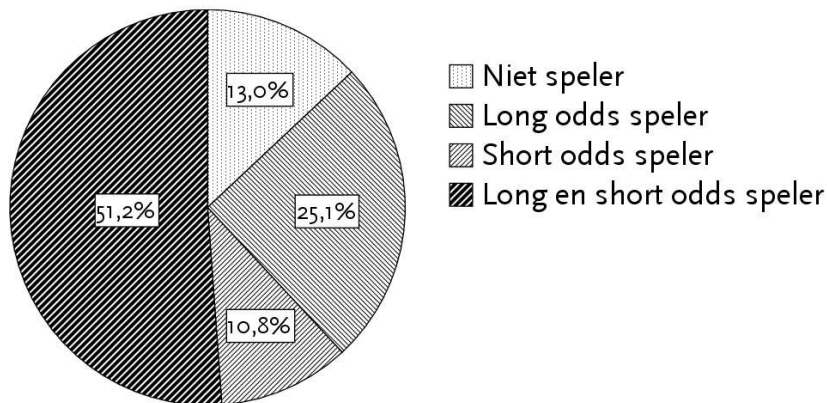
Verdeling long- en short-oddskansspelen

De respondenten die aan kansspelen deelnemen kunnen in drie groepen worden onderverdeeld; een groep die uitsluitend aan long-oddskansspelen deelneemt (25%), een groep die uitsluitend aan short-oddskansspelen deelneemt (11%) en de grootste groep, die aan zowel long als short-oddskansspelen deelneemt (51%). Grafisch levert dat het volgende beeld op.

¹⁹ Long-oddskansspelen zijn kansspelen waar een lange tijd bestaat tussen de inzet en het resultaat. (Alleen loterijen worden tot de long-oddskansspelen gerekend). Dit in tegenstelling tot short-oddskansspelen waarbij de tijd tussen inzet en resultaat kort is, zoals bijvoorbeeld bij een kansspelautomaat, een kraslot of casinospel. Ook de bingo en het wedden op paarden worden tot de short-oddskansspelen gerekend.

Figuur 6 Groepen spelers op basis van deelname aan long en short-oddskansspelen (LTP)

Long en short odds spelers

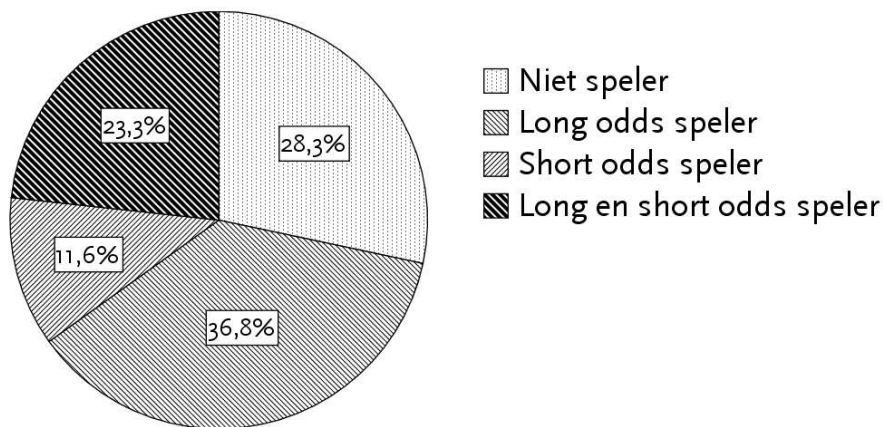

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

Op vergelijkbare wijze kan de deelname aan kansspelen van het afgelopen jaar in kaart worden gebracht. We laten hieronder het eindresultaat zien.

Figuur 7 Groepen spelers op basis van deelname aan long en short-oddskansspelen (LJP)

Long en short odds spelers (LJP)

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

Over het afgelopen jaar genomen is 28% van de respondenten als niet-gokker te karakteriseren; 37% heeft het afgelopen jaar uitsluitend aan loterijen deelgenomen, terwijl 12% uitsluitend aan short-oddskansspelen heeft deelgenomen en 23% het afgelopen jaar zowel aan long als short-oddskansspelen heeft deelgenomen. Om nader in te gaan op de samenstelling van bepaalde groepen spelers en de niet-spelers zal in het nu volgende een aantal demografische gegevens van deze groepen in de Nederlandse samenleving worden geschetst.

3.3 De deelnemers aan kansspelen

In het voorgaande hebben we gezien welk deel van de bevolking als recente speler (LJ), als ex-speler of als niet-speler kan worden getypeerd. We zullen hieronder de groep recente spelers nader beschrijven op basis van een aantal demografische kenmerken als sekse, leeftijd, burgerlijke staat, regio, inkomen, dagbesteding, opleiding en

eticiteit. Alleen de variabelen die significante verschillen laten zien zijn in de beschrijving van onderstaande profielen van spelers opgenomen. De gedetailleerde uitkomsten van deze analyses zijn in bijlage 5 opgenomen.

Loterijen

Uit de analyses is gebleken dat ongeveer evenveel mannen als vrouwen aan loterijen deelnemen. Wel zijn verschillen gevonden voor wat betreft de leeftijd van de respondenten. Jongeren nemen minder vaak aan loterijen deel dan ouderen. In de leeftijdscategorie van 16-30 jaar wordt door 60% van de respondenten aan loterijen deelgenomen, terwijl dat percentage onder de ouderen (30+) op 84% ligt. Omdat jongeren over het algemeen lager opgeleid zijn (omdat ze nog op school zitten), ongehuwd zijn en een relatief laag inkomen hebben, zien we bij deze categorieën een relatief klein aandeel loterijspelers. Van de scholieren en studenten, bijvoorbeeld, had 23% het afgelopen jaar aan een loterij deelgenomen.

Er zijn geen verschillen tussen de regio's gevonden, maar de grootte van een gemeente blijkt wel een rol te spelen: in de grote gemeenten met meer dan 100.000 inwoners wordt het minst aan loterijen deelgenomen. Dit heeft mogelijk te maken met het feit dat in de grote steden veel allochtonen wonen en zij over het algemeen minder vaak aan loterijen deelnemen dan autochtonen.

Vooral in de grote steden vinden we deze verschillen tussen autochtonen en allochtonen voor wat betreft hun deelname aan loterijen. In de grote steden neemt 39% van de allochtonen deel aan loterijen, terwijl 58% van de autochtonen hieraan het afgelopen jaar had deelgenomen. Van de eerste generatie niet-westerse allochtonen uit de grote steden had 28% het afgelopen jaar aan een loterij deelgenomen.

Indien de gegevens in CHAID worden geanalyseerd ontstaat een model waarbij vooral leeftijd, etniciteit en het al dan niet aanhanger zijn van een religie de belangrijkste predictoren voor het deelnemen aan loterijen zijn. Daarbij geldt in zijn algemeenheid dat ouderen, autochtonen en gelovigen (Christenen) vaker aan loterijen deelnemen dan jongeren, (eerste) generatie allochtonen en niet-gelovigen.

Kansspelautomaten

Het spelen op kansspelautomaten wordt meer door mannen dan door vrouwen gedaan. 13% van de mannen heeft het afgelopen jaar op een fruitautomaat gespeeld, voor vrouwen ligt dit percentage op 6%. Het spelen op kansspelautomaten wordt veelal door de jongere respondenten gedaan; van de mannen tussen de 16 en de 30 jaar speelde bijna een kwart het afgelopen jaar op een kansspelautomaat. Ook voor de vrouwen zien we dat het spelen op kansspelautomaten vooral onder de jongere vrouwen voorkomt; in de leeftijdsklasse 16 tot 30 jarigen vrouwen speelde 10% op een fruitautomaat terwijl dat percentage voor de oudere vrouwen (30+) op 5% ligt. De kansspelautomatenspelers blijken vooral ongehuwde (of gescheiden) mannen te zijn, veelal autochtoon maar met een relatief groot deel tweede generatie niet-westerse allochtonen. Qua opleidingsniveau zien we relatief veel kansspelautomatenspelers bij de respondenten met een afgeronde MAVO, HAVO of VWO opleiding en onder de respondenten die een MBO opleiding hebben afgerond. Bij lager opgeleiden (LBO, lagere school) en academici komt het spelen op kansspelautomaten het minste voor.

Ongeveer 20% van de schoolgaande of studerende respondenten had het afgelopen jaar op een fruitautomaat gespeeld. Bij de andere vormen van dagbesteding zien we beduidend minder kansspelautomatenspelers; 13% van de respondenten met een fulltime baan, 3% van de mensen die vrijwilligerswerk doen, 4% van de huisvrouwen en/of huismannen.

Doordat veel kansspelautomatenspelers nog studeren of op school zitten zien we tevens dat de respondenten uit de lagere inkomensgroepen vaker op kansspelautomaten spelen dan de respondenten uit de hogere inkomensgroepen. Van religie (ongeacht welke) blijkt een beschermde werking uit te gaan: respondenten die gelovig zijn spelen minder op kansspelautomaten (7%) dan de respondenten die niet gelovig zijn (12%). De regio of de grootte van de woonplaats blijkt geen factor van betekenis: in de grote steden wordt net zo vaak op kansspelautomaten gespeeld als in de dorpen; in het westen even vaak als in het oosten, noorden of zuiden van het land.

Indien de gegevens in CHAID worden geanalyseerd komen een aantal groepen naar voren waarvan een relatief groot deel op kansspelautomaten speelt; een groep jonge autochtone mannen (30% speelt op kansspelautomaten), een groep mannen van middelbare leeftijd op middelbaar opleidingsniveau (17% speelt op kansspelautomaten) en een groep jonge allochtone tweede generatie²⁰ mannen (13% speelt). Het spelen op kansspelautomaten komt het minst voor onder ouderen zonder een fulltime baan (3,4% speelt), onder jonge eerste generatie allochtonen (16-30) speelt niemand op kansspelautomaten, van de lager opgeleide autochtonen speelt 1,8% en van de gelovige vrouwen van middelbare leeftijd speelt 3,1% op kansspelautomaten.

Casinospelen

Mannen nemen, net als bij kansspelautomaten, ook vaker dan vrouwen deel aan casinospelen. 6% van de mannen en 3% van de vrouwen had het afgelopen jaar casinospelen gespeeld. De casinospelers zijn over het algemeen wat hoger opgeleid en relatief vaak alleenstaand.

²⁰ Het betreft hier vooral jonge Turken, Europeanen, Chinezen e.a. Aziaten en in mindere mate Marokkanen of Surinamers.

Met betrekking tot de etniciteit van de respondenten zijn geen significante verschillen gevonden in de deelname aan casinospelen in het afgelopen jaar. We zien wel verschillen als het de ex-casinospelers en niet-casinospelers betreft. Eerste generatie niet-westerse allochtonen zijn het minst vaak in aanraking gekomen met casinospelen. Ook van de huisvrouwen en huismannen, WAO'ers en gepensioneerden onder de respondenten heeft een relatief klein deel deelgenomen aan casinospelen.

We zagen al dat in de gemeenten waar een Holland Casino is gevestigd een groter deel van de bevolking het afgelopen jaar deelgenomen heeft aan casinospelen (6%) dan in de gemeenten waar geen vestiging van Holland Casino is (4%). Opvallend is daarbij het relatief grote percentage casinospelers in de provincie Overijssel, bijna 20% van de respondenten uit Overijssel was het afgelopen jaar in het casino geweest. Het ligt voor de hand dat dit met de nog niet zo lang geopende vestiging van Holland Casino in Enschede te maken heeft. Veel mensen hebben blijkbaar besloten om eens een kijkje te nemen in een Holland Casino nu dit meer in de buurt ligt (Het dichtstbijzijnde casino was daarvoor in Nijmegen, Utrecht of Groningen).

Indien de gegevens in CHAID worden geanalyseerd komt weer een aantal risicogroepen naar voren (risico in de zin dat een groot deel het afgelopen jaar aan casinospelen had deelgenomen). De groep waarvan het grootste deel het afgelopen jaar in een casino is geweest zijn de jongere respondenten die zelfstandig ondernemer zijn, 14% van deze groep had het afgelopen jaar aan casinospelen deelgenomen. Van de groep oudere (30+) zelfstandige ondernemers had niemand het afgelopen jaar aan casinospelen deelgenomen.

Ook bij de groep hoger opgeleiden studenten zien we een relatief groot aandeel (14%) dat het afgelopen jaar aan casinospelen deelnam. Het deelnemen aan casinospelen is ook populair onder de fulltime werkende autochtone en ongehuwde bevolking; 10% van deze groep had het afgelopen jaar aan casinospelen deelgenomen. Een andere onderscheiden groep die vaak aan casinospelen deelneemt, zijn de niet-gehuwde mensen, die geen betaalde baan (meer) hebben (huismannen/huisvrouwen, mensen die werkloos zijn of arbeidsongeschikt, pensioengerechtigden) en in een vestigingsplaats van Holland Casino wonen. Van deze groep²¹ nam eveneens 10% het afgelopen jaar deel aan casinospelen. Het deel van de bevolking dat geen betaalde baan meer heeft komt dus over het algemeen niet in een casino, tenzij dit casino in de eigen gemeente is gevestigd.

Krasloten

Opvallend is dat evenveel vrouwen als mannen het afgelopen jaar krasloten hebben gekocht. Dit in tegenstelling tot de fruitautomaten en casinospelen, waar meer mannen aan deelnemen. Wel vergelijkbaar is dat vooral jongeren (tot 30 jaar) krasloten kopen. Ook door eerste generatie allochtonen worden relatief vaak krasloten gekocht. Krasloten blijken vooral door middeninkomensgroepen te worden aangeschaft. Opvallend is ook dat een groot deel van de respondenten die werkloos zijn het afgelopen jaar krasloten hebben gekocht. Tot slot blijken krasloten iets vaker te worden gekocht door de respondenten uit de grote steden.

Wedden op paarden

Bij de deelname aan wedden op paarden worden voor wat betreft demografische kenmerken van de respondenten maar een beperkt aantal significante verschillen gevonden. Het blijken vooral mannen van middelbare leeftijd; hoger opgeleid en dito inkomen. Opvallend doch niet geheel verwonderlijk is dat het wedden op paarden vooral in het noorden en westen van het land voorkomt, tevens de regio's waar nog een paardenrenbaan is (Wolvega, Alkmaar & Wassenaar).

Evenals we dat bij vestigingsplaatsen van Holland Casino zagen zien we ook dat deelname aan een kansspel afhankelijk is van een aanbod in de buurt.

Illegale kansspelen

Het blijkt dat vooral mannen van middelbare leeftijd, uit de middeninkomens en uit het westen van het land deelnemen aan kansspelen die illegaal worden aangeboden. Nadere analyse leert dat het spelen in een illegaal circuit vooral in de grote steden plaatsvindt en vaak betrekking heeft op het deelnemen aan een illegale lotto. Van de respondenten die in het illegale circuit speelden nam 69% deel aan een illegale lotto. Een beperkt aantal respondenten (7%) gaf te kennen in een illegaal casino te hebben gespeeld. De overige respondenten die in een illegaal circuit speelden (24%) hebben dit niet nader willen specificeren.

Internet

Het deelnemen aan kansspelen via internet is wederom een mannenaangelegenheid; en wordt vooral door studerende of schoolgaande jongeren (tot 30 jaar) aan meegedaan. Opvallend is evenwel dat ook een deel van de niet-westerse eerste generatie allochtonen aan kansspelen via internet heeft deelgenomen.

²¹ Overigens een veel kleinere groep (1% van het totaal) dan die hiervoor genoemde groep ongehuwde werkende bevolking (die 12% van het totaal aantal respondenten uitmaken).

3.4 Resumé

Samenvattend betreft het vooral mannen die aan kansspelen deelnemen, uitgezonderd loterijen en de krasloten. Daar doen ongeveer evenveel vrouwen als mannen aan mee. Ouderen doen vaker mee aan loterijen terwijl jongeren vaker op kansspelautomaten spelen, krasloten kopen of op internet aan kansspelen deelnemen. Autochtonen doen over het algemeen vaker mee aan kansspelen dan allochtonen, uitgezonderd dat eerste generatie niet-westerse allochtonen vaker krasloten kopen en tweede generatie allochtonen vaker op kansspelautomaten spelen dan autochtonen.

Respondenten met een hogere sociaal economische status (SES) nemen vaker deel aan loterijen, sluiten vaker weddenschappen op paarden af en spelen vaker in het casino dan de respondenten met een lagere SES. De respondenten met een lagere SES kopen vaker krasloten of spelen op kansspelautomaten. Hieronder bevinden zich relatief veel schoolgaande en studerende jongeren.

Hoofdstuk 4 Risico's van kansspelen

In het voorgaande is een beeld geschetst van de mate waarin respondenten deelnemen aan verschillende kansspelen. De mate van deelname zegt echter nog weinig over de aard van kansspelverslaving. Aan loterijen doen de meeste mensen mee, maar daar vinden we niet zo vaak een verslaving. In dit en het volgende hoofdstuk komen vragen aan de orde als: Aan welke spelen doen mensen met een verslavingsprobleem of met risicovol speelgedrag vooral mee? Of bij welk spel zien we de meeste verslavingsproblemen? Waar spelen ze en hoeveel tijd en geld spenderen ze eraan? En wie zijn die mensen?

Deze vragen zullen we vanuit twee invalshoeken benaderen. In dit hoofdstuk onderzoeken we of er bepaalde categorieën kansspelen zijn die meer risico- en probleemspelers trekken, of met andere woorden meer verslavingsgevoelig zijn dan andere. Uit de literatuur is bijvoorbeeld bekend dat bij short-oddskansspelen (fruitautomaten, casinospelen, krasloten) meer verslaafde spelers te vinden zijn dan bij long-oddskansspelen (loterijen) (Kingma, 1993, Hermkens, 1989). Ook in het onderhavige onderzoek is dat een van de resultaten. Tevens zal worden ingegaan op de vraag of op bepaalde locaties waar kansspelautomaten worden aangeboden meer risico- en probleemspelers aangetroffen worden dan op andere locaties.

In het hoofdstuk hierna gaan we nader in op de vraag welke groepen spelers al dan niet risicovol deelnemen aan kansspelen.

4.1 Risicovolle kansspelen in relatie tot de SOGS

Een manier om de verslavingspotentie²² van kansspelen te bepalen is door de deelnemers aan kansspelen te vergelijken met het deel van de spelers dat problematisch speelgedrag vertoont.

Deelname aan kansspelen in relatie tot recent problematisch speelgedrag

In de volgende tabel is op basis van het bevolkingsonderzoek een overzicht gemaakt van de niet-deelnemers, ex-deelnemers en recente deelnemers (LJ) van de verschillende soorten kansspelen en is voor elke groep het percentage recreatieve spelers (SOGS 0-2), risicospelers (SOGS 3-4) en probleemspelers (SOGS 5+) bepaald. In de laatste kolom staat vermeld of de drie onderscheiden groepen significant van elkaar verschillen. Belangrijk om hier in het oog te houden is dat het gaat om een zeer beperkt aantal respondenten dat aangeeft het afgelopen jaar problemen met gokken te hebben gehad: 17 probleemspelers en 31 risicospelers.

Tabel 8 Deelname aan kansspelen in relatie tot de SOGS (LJP).

Bevolkingsonderzoek N = 5.460	Percentage SOGS 0-2 (LJ)	Percentage SOGS 3-4 (LJ)	Percentage SOGS 5+ (LJ)	Vershil significant (Pearson Chi-kwadraat)
Nooit loterijen (n=1298)	99,2%	0,5%	0,2%	Pearson Chi-kwadraat = 1,27 df=4, p=.866
Ex-loterijspeler (n=883)	98,8%	0,8%	0,3%	
Loterijspeler (LJ) (n=3279)	99,2%	0,5%	0,3%	
Nooit krasloten (n=3763)	99,8%	0,2%	0,1%	Pearson Chi-kwadraat = 54,7 df=4, p <.005
Ex-kraslotspeler (n=1037)	97,9%	1,4%	0,8%	
Kraslotspeler (LJ) (n=657)	97,6%	1,5%	0,9%	
Nooit kansspelautomaten (n= 3539)	99,4%	0,5%	0,1%	Pearson Chi-kwadraat = 82,2 df=4, p <.005
Ex-kansspelautomatenspeler (n=1413)	99,6%	0,1%	0,3%	
Kansspelautomatenspeler (LJ) (n=509)	95,8%	2,2%	2,0%	
Nooit casinospelen (n=4168)	99,3%	0,5%	0,1%	Pearson Chi-kwadraat = 33,8 df=4, p <.005
Ex-casinospeler (n=1050)	99,1%	0,2%	0,7%	
Casinospeler (LJ) (n= 242)	96,3%	2,5%	1,2%	

²² We spreken hier van verslavingspotentie in termen van samenhang met het aandeel probleemspelers

Bevolkingsonderzoek N = 5.460	Percentage SOGS 0-2 (LJ)	Percentage SOGS 3-4 (LJ)	Percentage SOGS 5+ (LJ)	Vershil significant (Pearson Chi-kwadraat)
Nooit op paarden gewed (n=5221)	99,3%	0,5%	0,2%	Pearson Chi-kwadraat = 51,6 df=4, p <.005 Significant ***
Ex-paardenwedder (n=213)	94,8%	2,8%	2,4%	
Paardenwedder (LJ) (n=27)	100,0%	0,0%	0,0%	
Nooit illegaal kansspel (n=5247)	99,4%	0,4%	0,2%	Pearson Chi-kwadraat = 89,6 df=4, p <.005 Significant ***
Ex-illegaal kansspeler (n=179)	94,4%	3,9%	1,7%	
Illegaal kansspeler (LJ) (n=34)	91,2%	2,9%	5,9%	
Nooit kansspelen via internet (n=5385)	99,1%	0,6%	0,3%	Pearson Chi-kwadraat = 0,6 df=4, p=.958 Niet significant
Ex-internetspeler (n=28)	100,0%	0,0%	0,0%	
Internetspeler (LJ) (n=47)	100,0%	0,0%	0,0%	
Nooit short odds (n= 2076)	99,9%	0,1%	0,0%	Pearson Chi-kwadraat = 38,3 df=4, p <.005 Significant ***
Ex-short odds (n=1476)	99,4%	0,5%	0,1%	
Short odds (n=1905)	98,1%	1,1%	0,7%	
Totaal (n=5457)	99,1%	0,6%	0,3%	

Uit de tabel blijkt dat bij de short-oddskansspelen de hoogste percentages risicospelers en probleemspelers worden gevonden. Van de respondenten die het afgelopen jaar aan een short-oddskansspel deelnamen is 0,7% probleemspeler en 1,1% risicospeler. Voor de respondenten die nooit aan short-oddskansspelen²³ hebben deelgenomen liggen deze percentages respectievelijk op 0,0% en 0,1%.

Er zijn ook verschillen gevonden tussen de short-oddskansspelen onderling. Zo kan uit bovenstaande tabel worden opgemaakt dat onder de spelers uit het illegale circuit de hoogste percentages risicospelers en probleemspelers worden gevonden. 9% van de spelers in het illegale circuit vertoont risicovol speelgedrag. We dienen echter voorzichtig te zijn bij de interpretatie van deze uitkomst daar het om slechts drie personen gaat (van de 34 respondenten die het afgelopen jaar in het illegaal circuit speelden).

Tussen de kansspelautomatenspelers en casinospelers zijn minder grote verschillen gevonden; van de kansspelautomatenspelers (LJ) is 2,0% probleemspeler en 2,2% risicospeler. Voor de casinospelers zien we dat het percentage probleemspelers op 1,2% ligt en het percentage risicospelers op 2,5%.

Het deel van de kraslotspelers dat problemen met gokken heeft ligt iets lager; 0,9% probleemspeler en 1,5% risicospelers.

Bij de respondenten die het afgelopen jaar op paarden hebben gewed, zien we geen enkele probleemspeler of risicospeler. Wel zien we relatief veel risicospelers en probleemspelers onder de ex-paardenwedders. Een verklaring hiervoor is lastig te geven. Het is mogelijk dat deze probleemspelers met het wedden op paarden zijn gestopt om hun problemen met gokken op andere terreinen het hoofd te bieden. Zo zien we ook bij een deel van de andere probleemspelers terug dat ze gestopt zijn met de deelname aan loterijen, met krasloten of met het spelen in het illegale circuit. Opvallend is echter dat er relatief weinig probleemspelers zijn die gestopt zijn met het spelen op kansspelautomaten of met casinospelen.

Ook onder de kaartspelers en dobbelaars zien we in verhouding tot de andere kansspelen relatief hoge SOGS 5+-percentages: 2,9% van de respondenten die het afgelopen jaar buitenshuis om geld hadden gekaart of gedubbeld is probleemspeler. Van de respondenten die het afgelopen jaar aan sportpoules hadden meegedaan is 1,6% probleemspeler. Bij de bingospelers ligt het percentage aanzienlijk lager op 0,7% hoewel ook dit evenwel hoger ligt dan gemiddeld (0,3%).

²³ Deze groep die nooit aan short odds kansspelen heeft deelgenomen kan worden onderverdeeld in een groep die alleen aan loterijen heeft deelgenomen (66%) en een groep die nooit aan kansspelen heeft deelgenomen (34%)

Groepen problematische spelers

Als we de gegevens met CHAID analyseren wordt een aantal groepen spelers onderscheiden waar problematisch speelgedrag (LJ) relatief vaak voorkomt (zie ook bijlage 6). Opvallend is dat hier de kansspelen waarvoor de overheid geen vergunning verleent en die vaak meer in de privé sfeer worden gespeeld zoals kaarten en dobbelen (buitenshuis overigens) en het deelnemen aan sportpoules (voetbal, wielrennen, formule 1) goede voorspellers zijn van problematisch speelgedrag van het afgelopen jaar. Ook de kansspelautomatenspelers komen als risicogroep naar voren.

Het model onderscheidt drie risicogroepen; een groep die (buitenshuis) kaart en/of dobbelt om geld en aan sportpoules mee doet (6,6% probleemspeeler); een groep die kaart en/of dobbelt en op kansspelautomaten speelt (3,1% probleemspeeler) en een groep die niet kaart of dobbelt, niet aan loterijen deelneemt maar het afgelopen jaar wel op kansspelautomaten speelde (2,1%).

Indien de kansspelen waarvoor geen vergunning wordt verleend (kaarten of dobbelen, sportpoules) buiten beschouwing worden gelaten blijken de belangrijkste predictors het al dan niet deelnemen aan kansspelautomaten en casinospelen te zijn. Er ontstaan drie groepen: een groep die op kansspelautomaten speelt (2,0% SOGS5+) een groep die dat niet doet maar wel aan casinospelen deelneemt (1,6% SOGS5+) en de derde groep die aan geen van beide kansspelen deelneemt (0,1% SOGS5+).

Penetratiegraad en verslavingspotentie

In de volgende tabel is het aantal probleemspeelers per 10.000 inwoners bepaald voor de verschillende kansspelen. Dit is gebeurd aan de hand van de verslavingspotentie (percentage SOGS 5+) en penetratiegraad (aantal deelnemers per 10.000 inwoners) van de verschillende kansspelen.

Tabel 9 De penetratiegraad en verslavingspotentie van kansspelen.

	Aantal deelnemers per 10.000 inwoners	Percentage SOGS 5+ (LJP)	Aantal probleemspeelers per 10.000 inwoners
Kansspelautomaten	930	2,0%	19
Kaarten of dobbelen	650	2,9%	19
Loterijen	6010	0,3%	18
Sportpoules	900	1,6%	14
Krasloten	1200	0,9%	11
Bingo	840	0,7%	6
Casinospelen	440	1,2%	5
Illegale kansspelen	60	5,9%	4
Internet	90	0,0%	0
Ander kansspel	70	0,0%	0
Wedden op paarden	50	0,0%	0

Op grond van het aandeel probleemspeelers hebben illegale kansspelen de hoogste verslavingspotentie. De vraag blijft echter of illegale kansspelen sneller tot problemen leiden of dat kansspelverslaafden juist bij voorkeur in het illegale circuit spelen, mogelijk omdat ze geen andere opties meer hebben gezien het 'deurbeleid' bij de legale aanbieders. Slechts een klein deel van de respondenten neemt evenwel deel aan illegale kansspelen (de penetratiegraad is laag). Per 10.000 inwoners zou dat neerkomen op vier probleemspeelers die aan illegale kansspelen deelnemen.

Andere kansspelen zoals loterijen hebben een veel hogere penetratiegraad maar een lagere verslavingspotentie. Per 10.000 inwoners zijn er 18 probleemspeelers die aan loterijen deelnemen. Kansspelautomaten en kaarten en dobbelen hebben een lagere penetratiegraad dan loterijen maar een grotere verslavingspotentie. Per 10.000 inwoners zijn er 19 probleemspeelers die het afgelopen jaar op kansspelautomaten hebben gespeeld.

Deelnam aan kansspelen in relatie tot lifetime problematisch speelgedrag

Zoals vermeld, gaat het hier om zeer kleine aantallen mensen die op basis van hun speelgedrag in het laatste jaar als probleemspelers worden aangemerkt. Om deze getallen in perspectief te plaatsen, laat onderstaande tabel het percentage mensen met lifetimescore SOGS 0-2, SOGS 3-4 en SOGS 5+ zien, afgezet tegen de diverse soorten kansspelen waaraan al dan niet ooit of het afgelopen jaar is deelgenomen.

Tabel 10 Deelnemers aan kansspelen in relatie tot de SOGS (LTP)

N = 5.460	Percentage SOGS 0-2 (LTP)	Percentage SOGS 3-4 (LTP)	Percentage SOGS 5+ (LTP)	Vershil significant (Pearson Chi-kwadraat)
Nooit loterijen (n=1298)	98,5%	0,5%	1,0%	Pearson Chi-kwadraat = 12,9 df=4, p=.012
Ex-loterijspeler (n=883)	96,7%	2,0%	1,3%	
Loterijspeler (LJ) (n=3279)	97,3%	1,8%	1,0%	
Nooit krasloten (n=3763)	99,0%	0,7%	0,3%	Pearson Chi-kwadraat = 108,5 df=4, p <.005
Ex-kraslotspeler (1037)	94,8%	2,8%	2,3%	
Kraslotspeler (LJ) (657)	93,4%	3,7%	2,9%	
Nooit kansspelautomaten (n= 3539)	99,1%	0,7%	0,2%	Pearson Chi-kwadraat = 134,3 df=4, p <.005
Ex-kansspelautomatenspeler (n=1413)	95,5%	2,5%	2,0%	
Kansspelautomatenspeler (LJ) (n=509)	91,9%	4,0%	4,2%	
Nooit casinospelen (n=4168)	98,4%	1,0%	0,6%	Pearson Chi-kwadraat = 74,3 df=4, p <.005
Ex-casinospeler (n=1050)	95,6%	2,3%	2,1%	
Casinospeler (LJ) (n= 242)	90,9%	6,2%	2,9%	
Nooit op paarden gewed (n=5221)	97,8%	1,3%	0,9%	Pearson Chi-kwadraat = 66,4 df=4, p <.005
Ex-paardenwedder (n=213)	89,0%	5,7%	5,2%	
Paardenwedder (LJ) (n=27)	100,0%	0,0%	0,0%	
Nooit illegaal kansspel (n=5247)	98,2%	1,1%	0,8%	Pearson Chi-kwadraat = 256,4 df=4, p <.005
Ex-illegaal kansspelspeler (n=179)	81,0%	11,2%	7,8%	
Illegaal kansspelspeler (LJ) (n=34)	79,4%	14,7%	5,9%	
Nooit kansspelen via internet (n=5385)	97,5%	1,4%	1,0%	Pearson Chi-kwadraat = 9,1 df=4, p=.058
Ex-internetspeler (n=28)	100,0%	0,0%	0,0%	
Internetspeler (LJ) (n=47)	91,5%	6,4%	2,1%	
Nooit short odds (n= 2076)	99,7%	0,2%	0,0%	Pearson Chi-kwadraat = 84,5 df=4, p<=.0005
Ex-short odds (n=1476)	97,5%	1,4%	1,2%	
Short odds (n=1905)	95,1%	2,9%	2,0%	
Totaal (n=5457)	97,5%	1,5%	1,0%	

Aan de hand van bovenstaande tabel kan wederom geconcludeerd worden dat de short-oddskansspelen een hogere 'verslavingspotentie' hebben dan de long-oddskansspelen als loterijen. Het aandeel SOGS 5+ onder de short-oddsspelers ligt significant hoger dan onder de long-odds spelers.

Hoewel het hier weer kleine aantallen betreft valt op dat vooral onder de respondenten die in het illegale circuit gokken risicovol speelgedrag vaak voorkomt. Ongeveer 20% van de spelers in het illegale circuit kan als risico- of probleemspeler worden getypeerd. Voor de kansspelautomatenspelers ligt dit percentage op 8%. Voor de kraslotspelers op 7% en voor de casinospelers op 9%. Bij de casinospelers zien we een relatief groot aandeel

risicospelers en een kleiner deel probleemspelers. Opvallend is ook dat onder de voormalige paardenweddens (respondenten die ooit op paarden hebben gewed maar dat het afgelopen jaar niet meer deden) problemen met kansspelen relatief veel voorkomt.

Groepen lifetime probleemspelers

Uit de CHAID-analyse blijkt dat de gecombineerde deelname aan illegale kansspelen en casinospelen het belangrijkste voorspellende criterium voor problematisch speelgedrag (LTP) is; 10,4% van de respondenten die ooit aan illegale kansspelen en casinospelen heeft deelgenomen heeft ooit problemen met kansspelen gehad (en/of heeft die nog steeds). Ook de gecombineerde deelname aan kansspelautomaten en krasloten blijkt een goede predictor te zijn voor problematisch speelgedrag, 2,9% van deze groep heeft (ooit) problemen met kansspelen (gehad). Opvallend is dat hier het wedden op paarden als predictor van problematisch speelgedrag naar voren komt. Van de respondenten die niet op fruitautomaten spelen maar wel op paarden wedden heeft 4,4% een SOGS5+ (LTP).

Als het aantal kansspelen waaraan ooit is deelgenomen in het CHAID model wordt opgenomen blijkt dat de belangrijkste voorspeller te zijn voor problematisch speelgedrag. Bij de respondenten die aan vier of meer kansspelen hebben deelgenomen, waaronder illegale kansspelen, zien we de meeste (10,3%) probleemspelers (lifetime). Een goede predictor voor problematisch speelgedrag blijkt in dit model de deelname aan krasloten te zijn. 8,2% van de respondenten die naast krasloten nog aan één of twee andere kansspelen hebben deelgenomen (niet aan loterijen) kunnen als probleemspeler worden getypeerd. Bij respondenten die in hun leven maar aan één type kansspel hebben deelgenomen komt problematisch speelgedrag niet voor (voor de gedetailleerde uitkomsten van de CHAID-analyses verwijzen we naar bijlage 6).

4.2 Risicovolle speellocaties

In het voorgaande is bezien of bepaalde kansspelen een hogere ‘verslavingspotentie’ hebben dan andere. In het onderstaande zoeken we antwoord op de vraag of bepaalde typen locaties waar kansspelen worden aangeboden meer risico’s inhouden dan andere. Kansspelautomaten mogen bijvoorbeeld op drie typen locaties aangeboden worden: in de hoogdrempelige horeca (café, bar, restaurant), in de amusementscentra (of speelautomatenhallen) en in Holland Casino.

Casinospelen als roulette en blackjack worden behalve in Holland Casino, ook in het buitenland en illegaal in Nederland aangeboden. Meerspelers (speelautomaten waarbij met meerdere mensen tegelijk aan kan worden gespeeld) mogen zowel in speelautomatenhallen als in de Holland Casino’s worden geplaatst.

Voor de andere kansspelen is het minder relevant onderscheid te maken op het type locatie. Krasloten worden op veel (laagdrempelige) locaties als supermarkten, sigarenboeren en tankstations aangeboden. Op paarden wedden kan in wedkantoren en op paardenrenbanen. De landelijke loterijen en internet zijn niet locatiegebonden. Op internet omvat het aanbod bovendien alle genoemde speltypen waarvoor in Nederland een vergunning wordt verstrekt: krasloten, slotmachines, tafelspelen, bingo, loterijen, wedden op paarden. Bovendien is op internet een aantal extra speltypen te spelen: greyhoundsrennen, sportpoules, et cetera.

In het onderstaande zijn alleen de speelautomaten en de casinospelen naar locatie uitgesplitst.

Kansspelautomaten per locatie

Zoals gezegd mogen kansspelautomaten in Nederland in principe op drie typen locaties worden aangeboden: in de amusementscentra, in Holland Casino en in de hoogdrempelige horeca.

De hoogdrempelige horeca is de meest favoriete locatie, 5,3% van de bevolking had het afgelopen jaar in de horeca op een kansspelautomaat gespeeld. Met 3,2% komt Holland Casino op de tweede plaats. De amusementscentra staan op de derde plaats. Deze werden het afgelopen jaar door 2,8% van de respondenten bezocht.

Tabel 11 Spelen op kansspelautomaten (LJP) naar locatie

	Deelgenomen aan (LJP)	Gemiddeld aantal bezoeken per jaar	Marges	Mediaan	10% vaker dan
KSA hoogdrempelige horeca	5,3%	6,5 keer	5,42 – 7,63	3,0	20 keer
KSA amusementscentra	2,8%	4,1 keer	2,88 – 5,39	2,0	8 keer
KSA Holland Casino	3,2%	3,5 keer	2,62 – 4,35	2,0	6 keer
KSA laagdrempelige horeca	0,6%	n.g.			
KSA elders ²⁴	1,5%	n.g.			
KSA totaal	9,4%	6,8 keer	5,81 – 7,77	3,0	17 keer

²⁴ Voornamelijk in het buitenland, op een camping of vakantieoord, op een boot of in een attractiepark.

Een kleine 3% van de bevolking heeft het afgelopen jaar op kansspelautomaten in de amusementscentra gespeeld. Zij bezochten de amusementscentra het afgelopen jaar gemiddeld vier keer. Een tiende van de spelers in de amusementscentra ging het afgelopen jaar vaker dan acht keer.

Vergeleken met de Holland Casino's en de amusementscentra spelen respondenten in de horeca het meest frequent. De respondenten die op fruitautomaten in de horeca spelen deden dat het afgelopen jaar gemiddeld 6,5 keer. De kansspelautomatenspelers van Holland Casino gingen het afgelopen jaar gemiddeld 3,5 keer terwijl de spelers van de amusementscentra het afgelopen jaar gemiddeld 4,1 keer gingen.

Hoewel dat sinds 2002 niet meer is toegestaan geeft 0,6% van de respondenten aan dat ze het afgelopen jaar in de laagdrempelige horeca (snackbar, buurthuis, sportkantine) op fruitautomaten hebben gespeeld. Mogelijk hebben respondenten een hoogdrempelige gelegenheid hier aangezien voor een laagdrempelige gelegenheid. Misschien echter duidt het antwoord erop dat er nog steeds laagdrempelige horecagelegenheden zijn waar kansspelautomaten worden aangeboden.

Relatief veel spelers hebben het afgelopen jaar op meerdere locaties op kansspelautomaten gespeeld.

Casinospelen per locatie

Ook casinospelen worden op meerdere locaties aangeboden. Er is daarbij een onderscheid gemaakt tussen casinospelen die in Holland Casino worden aangeboden, in het buitenland of in het illegale circuit.

Tabel 12 Deelname aan casinospelen (LJP) naar locatie

	Deelname (LJP)	Gemiddeld aantal keer	Marges	Mediaan	10% vaker dan
Casinospelen Holland Casino	4,5%	3,90	2,27 – 5,53	2,00	6,0
Casinospelen buitenland	0,5%	1,62	1,09 – 2,16	1,00	2,0
Casinospelen illegaal	0,0%	20 ²⁵	-	-	-
Casinospelen elders	0,1%	72,27 ²⁶	-110 – 255	1,93	-

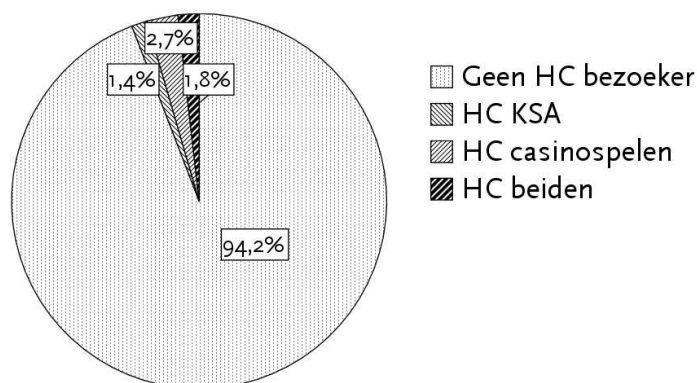
Van de Nederlandse bevolking heeft 4,5% het afgelopen jaar in Holland Casino aan casinospelen (roulette, blackjack, et cetera) deelgenomen. Een aanzienlijk kleiner deel van de bevolking had het afgelopen jaar op andere locaties gespeeld: 0,5% in het buitenland, een enkeling in het illegale circuit (minder dan 0,05%) of elders (0,1%). De casinospelers van Holland Casino speelden het afgelopen jaar gemiddeld vier keer, 10% van de casinospelers ging vaker dan zes keer.

Holland Casino

Indien de gegevens omtrent het spelen op kansspelautomaten en de deelname aan casinospelen in Holland Casino worden gecombineerd ontstaat het volgende beeld.

Figuur 8 Aandeel en type Holland Casino bezoeker (LJP)

Type Holland Casinobezoeker

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

²⁵ Het betreft hier 1 persoon die daar het afgelopen jaar 20 keer was geweest

²⁶ Het betreft hier 4 personen die respectievelijk 1, 1, 2 en 200 keer elders aan casinospelen hebben deelgenomen.

Uit de figuur blijkt dat 5,9% van de bevolking het afgelopen jaar in een vestiging van Holland Casino heeft gespeeld. 1,4% van de bevolking speelde daar uitsluitend op kansspelautomaten, 2,7% nam alleen deel aan casinospelen en 1,4% deed mee aan beide kansspelen.

Op grond van het bevolkingsonderzoek zouden er in 2004 naar schatting 800.000 mensen een bezoek aan Holland Casino hebben gebracht. Gemiddeld hebben deze personen 5 keer deelgenomen aan een kansspel in Holland Casino hetgeen neerkomt op 4 miljoen bezoeken per jaar. Dit aantal is lager dan de bezoekersaantallen die Holland Casino per jaar telt (6,3 miljoen in 2004). Een verklaring voor dit verschil is dat in het bevolkingsonderzoek noch de buitenlandse bezoekers van Holland Casino, noch de niet-spielende bezoekers van Holland Casino in de schatting van de bezoekersaantallen zijn betrokken.

4.3 Speellocaties in relatie tot de SOGS

In het voorgaande is beschreven hoe deelnemersaantallen verdeeld zijn over de drie typen locaties waar kansspelautomaten mogen worden opgesteld: in de hooghrempelige horeca, in amusementscentra en in Holland Casino. De volgende vraag die zich aandient is in welke mate mensen met problematisch of risicovol speelgedrag voorkeur voor bepaalde locaties vertonen. Zijn er locatiegebonden verschillen met betrekking tot problematisch speelgedrag? In de analyses zijn de drie genoemde locaties onderscheiden waar op kansspelautomaten kan worden gespeeld en is als vierde locatie 'casinospelen Holland Casino' toegevoegd.

Tabel 13 Deelname aan kansspelautomaten en casinospelen naar SOGS-score (LTP en LJP)

LJ deelname	SOGS 5+ (LTP)	SOGS 3-4 (LTP)	TOTAAL SOGS 3+ (LTP)	SOGS 5+ (LJP)	SOGS 3-4 (LJP)	TOTAAL SOGS 3+ (LJP)
Kansspelautomaten hooghrempelige horeca (n=289)	6,2%	5,5%	11,7%	2,8%	3,8%	6,6%
Kansspelautomaten amusementscentra (n=151)	5,3%	6,6%	11,8%	4,0%	2,0%	6,0%
Kansspelautomaten Holland Casino (n=173)	3,5%	4,0%	7,5%	2,3%	1,7%	4,0%
Casinospelen Holland Casino (n=245)	3,3%	6,5%	9,8%	1,2%	2,4%	3,6%

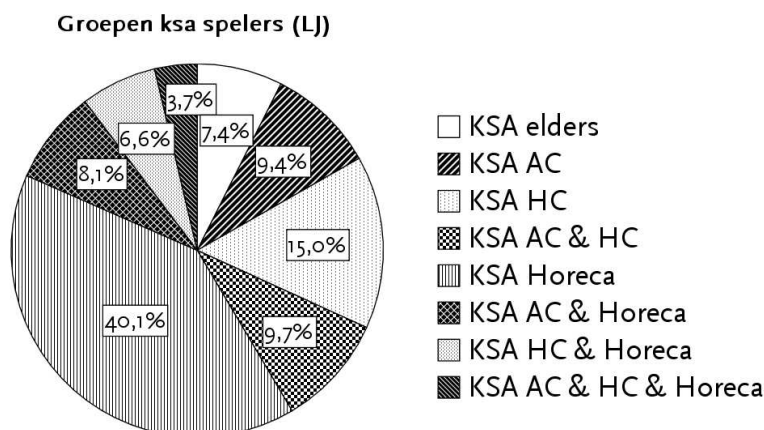
Het hoogste percentage deelnemers met een lifetimescore SOGS 5+ vinden we onder de spelers op kansspelautomaten in de hooghrempelige horeca: 6,2% van deze groep kan als probleemspeler worden getypeerd. Voor de spelers in amusementscentra ligt dit percentage op 5,3% en voor de kansspelautomaten in Holland Casino op 3,5%. Van de casinospelers in Holland Casino is 3,3% als probleemspeler te typeren. Gekeken naar de SOGS 5+ van het afgelopen jaar vinden we de hoogste percentages SOGS 5+-spelers in amusementscentra: 4,0% van de spelers uit de amusementscentra is probleemspeler (LJP). Van de spelers in de horeca is 2,8% van de spelers probleemspeler en van de automatenspelers van Holland Casino 2,3%. Van de casinospelers van Holland Casino is 1,2% probleemspeler.

Kansspelautomaten op meerdere locaties

Bij de interpretatie van de uitkomsten moet rekening worden gehouden met het feit dat er een belangrijke overlap is tussen de onderscheiden groepen. Respondenten kunnen zowel op kansspelautomaten in Holland Casino als in de amusementscentra als ook in de hooghrempelige horeca spelen. In totaal hebben 509 respondenten (9,4% van het totaal) aangegeven dat ze het afgelopen jaar op kansspelautomaten hebben gespeeld²⁷. In onderstaande figuur is de overlap weergegeven voor wat betreft de locaties waar op kansspelautomaten is gespeeld. Hieruit blijkt dat alle combinaties voorkomen. Naast respondenten die uitsluitend op één locatie spelen, zijn er drie groepen die op twee locaties spelen en een groep die het afgelopen jaar op alledrie de locaties heeft gespeeld.

²⁷ Van deze groep heeft een klein deel (15 respondenten) de vraag naar locaties niet ingevuld waardoor 494 respondenten overblijven.

Figuur 9 Type speler naar locaties

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

Uit de figuur blijkt dat de groep die uitsluitend op fruitautomaten in de horeca speelt het grootst is (40%). Dan volgt de groep fruitautomatenspelers die uitsluitend in een Holland Casino speelt. De andere groepen maken ieder minder dan 10% van het totaal uit.

Voor elk van deze groepen is vervolgens weer het percentage risicospelers en probleemspeleers bepaald.

Tabel 14 SOGS percentages naar locaties waar het afgelopen jaar op kansspelautomaten is gespeeld

Locatie(s) waar het afgelopen jaar op kansspelautomaten is gespeeld	SOGS 5+ (LTP)	SOGS 3-4 (LTP)	TOTAAL SOGS 3+ (LTP)	SOGS 5+ (LJP)	SOGS 3-4 (LJP)	TOTAAL SOGS 3+ (LJP)
AC & Horeca	10,0%	12,5%	22,5%	7,5%	2,5%	10,0%
HC & Horeca	9,1%	6,1%	15,2%	6,1%	3,0%	9,1%
AC & HC & Horeca	5,6%	11,1%	16,7%	5,6%	11,1%	16,7%
Amusementscentra (AC)	4,4%	2,2%	6,7%	2,2%	0,0%	2,2%
AC & HC	2,1%	4,2%	6,3%	2,1%	0,0%	2,1%
Horeca	5,1%	3,5%	8,6%	1,0%	3,5%	4,5%
Elders	0,0%	3,0%	3,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Holland Casino (HC)	0,0%	1,4%	1,4%	0,0%	0,0%	0,0%

Gekeken naar de SOGS 5+-percentages van bovengenoemde groepen kansspelautomatenspelers, speelt niet zozeer het soort locatie maar vooral de combinatie van locaties waar het afgelopen jaar op kansspelautomaten is gespeeld een rol. De beste predictor voor problematisch speelgedrag blijkt het spelen in de horeca (LJ) te zijn gecombineerd met het spelen op een andere locatie. Kansspelautomatenspelers die het afgelopen jaar het spelen in de horeca gecombineerd hebben met het spelen op andere locaties, vertonen met andere woorden de hoogste SOGS-score. De meest risicovolle combinatie blijkt het spelen in de horeca en amusementscentra te zijn. Bij de kansspelautomatenspelers die uitsluitend in Holland Casino spelen komt risicovol speelgedrag het minst vaak voor.

4.4 Risicovolle kansspelen in relatie tot geld en tijd

In het nu volgende zal worden gezien aan welk kansspel de respondenten het meeste geld uitgeven en aan welk kansspel ze de meeste tijd besteden. Bij deze vraag konden de respondenten alle kansspelen noemen inclusief bingo, wedden op sportpoules, kaarten & dobbelen (buitenshuis) of een ander kansspel (tv-spelletjes, weddenschappen of spelletjes in vriendenkring, lokale loterijen, rad van avontuur, de greyhoundrennen in het buitenland of speculeren op de aandelenbeurzen.)

Meeste geld

Om te beginnen willen we hier een opmerking maken omtrent de interpretatie van deze vraag. De vraag is gesteld met betrekking tot het laatste jaar: aan welk kansspel heeft u het afgelopen jaar het meeste geld besteed? Relatief veel respondenten die het afgelopen jaar uitsluitend aan loterijen deelnamen geven bij deze vraag aan dat ze eigenlijk aan geen enkel kansspel het meeste geld besteden omdat ze vinden dat ze eigenlijk niet gokken. Bij deze respondenten is in dat geval het kansspel waar men het meeste geld aan besteedt desondanks op loterijen gesteld.

Ook zijn er respondenten geweest die aangaven het laatste jaar niet aan kansspelen te hebben deelgenomen maar de vraag aan welk kansspel ze het afgelopen jaar het meeste geld hebben besteed, toch hebben beantwoord. Deze respondenten zijn in de analyse buiten beschouwing gelaten.

Onderstaande tabel laat zien aan welke kansspelen door respondenten het meeste geld is besteed.

Tabel 14 Kansspel waaraan het afgelopen jaar het meeste geld is besteed

Kansspel	Meeste geld (in %)
Loterijen	76,2
Bingo	4,6
Krasloten	3,8
Casinospelen	3,1
Kaarten of dobbelen	3,0
KSA Horeca hoogdrempelig	2,7
Sportpoules	2,2
KSA Holland Casino	1,4
Ander kansspel	0,8
KSA Amusementscentra	0,7
KSA elders	0,6
Wedden op paarden	0,4
Internet	0,4
Illegaal	0,2
Totaal	100%

Van de respondenten die het afgelopen jaar aan kansspelen deelnamen besteedt 76% het meeste geld aan loterijen. De bingo komt op de tweede plaats, 5% van de respondenten zegt daar het afgelopen jaar het meeste geld aan te hebben uitgegeven. Aan krasloten zegt 4% het meeste geld uit te geven, aan casinospelen 3,0% evenals aan kaarten en dobbelen. De andere kansspelen worden door minder dan 3% van de respondenten genoemd.

Nu is het logisch dat mensen die alleen aan loterijen deelnemen daar ook het meeste geld aan uitgeven. Maar hoe zit het met mensen die aan zowel long-odds- als short-oddsspelen deelnemen? Om deze vraag te beantwoorden, hebben we het kansspel waaraan het meeste geld is besteed gerelateerd aan de categorie van kansspelen waaraan is deelgenomen. Daarbij zijn twee groepen respondenten nader bekeken; een groep die uitsluitend aan short-oddskansspelen deelneemt (634 respondenten, 11,6% van het totaal aantal respondenten) en een groep respondenten die daarnaast ook aan loterijen deelneemt (1271 respondenten, 23,3% van het totaal).

Tabel 15 Kansspel waaraan meeste geld wordt besteed naar short-oddsspeler en combispeler

	Uitsluitend short odds	Combispelers: long & short odds
Loterijen	-	75,2%
Casinospelen	6,5%	6,3%
Krasloten	16,2%	3,8%
Bingo	22,3%	3,2%
KSA Horeca hoogdrempelig	11,7%	2,7%
KSA Holland Casino	3,8%	2,7%
Kaarten of dobbelen	14,5%	2,1%
Ander kansspel	2,8%	1,1%
KSA Amusementscentra	2,3%	1,1%
Internet	1,3%	0,5%
Wedden op paarden	1,5%	0,4%
KSA elders	3,3%	0,3%
Illegaal	0,8%	0,2%

Uit de tabel blijkt dat de meeste combispelers (75%) - degenen die zowel aan long- als aan short-oddskansspelen deelnemen - het meeste geld aan loterijen besteden. Na de loterijen besteedt 6% van deze groep combispelers het meeste geld aan casinospelen, 4% aan krasloten, 3% aan de bingo. Ook aan de kansspelautomaten in de horeca en in Holland Casino wordt door 3% van de combispelers het meeste geld besteed. De andere kansspelen worden door minder dan 3% van de combispelers genoemd.

Voor de 'pure' short-oddspelers (degenen die niet aan loterijen deelnemen) is de bingo het kansspel waar de meeste respondenten (22%) het meeste geld aan besteden. Aan krasloten en kansspelautomaten in de hoogdrempelige horeca wordt door een respectievelijk 16% en 12% het meeste geld uitgegeven. Voor kaarten en dobbelen ligt dat percentage op 15%.

Conclusie is dat de meeste mensen die aan loterijen deelnemen daar ook veelal het meeste geld aan uitgeven. Zelfs onder de groep combispelers (die zowel aan long als short-oddskansspelen deelnemen) ligt het percentage dat het meeste geld uitgeeft aan loterijen op 75%. Onder de groep pure short-oddspelers wordt het meeste geld uitgegeven aan de bingo (22%), krasloten (16%), fruitautomaten in de horeca (12%) en kaarten en dobbelen (15%).

In het nu volgende zullen we specifiek ingaan op het deel van de mensen dat aan een bepaald kansspel deelneemt en daar ook het meeste geld aan uitgeeft.

Tabel 16 Meeste geld besteed naar deelnemers aan een kansspel

Type speler (LJ)	Meeste geld besteed aan betreffende kansspel	Meeste geld besteed aan loterijen	Meeste geld aan andere short-oddskansspelen
Loterijspelers	90,6%	90,6%	9,4%
Kraslotspelers	21,9%	58,9%	19,2%
Kansspelautomaten spelers	41,9%	35,2%	22,9%
Casinospelers	47,9%	33,9%	18,2%
Paardenwedders	48,1%	33,3%	18,6%
Spelers illegaal circuit	21,9%	46,9%	31,2%
Internetspelers	31,8%	36,4%	31,8%
Bingospelers	39,7%	46,4%	13,9%
Kaarters en dobbelaars	33,9%	38,3%	27,8%

Voor loterijen kan dan worden gesteld dat van de mensen die daar het afgelopen jaar aan deelnamen 91% daar ook het meeste geld aan uitgeeft. De andere 9% van de spelers geeft het meeste geld uit aan een ander kansspel.

Daar tegenover staat dat van de kraslotspelers 22% het meeste geld aan krasloten besteedt, 59% aan loterijen en 19% aan andere kansspelen. Van de fruitautomatenspelers besteedt 42% het meeste geld aan de fruitautomaat, 35% aan loterijen en 23% aan andere kansspelen. Van de casinospelers besteedt 50% het meeste geld aan casinospelen, 34% aan loterijen en 16% aan de andere kansspelen.

Meeste tijd

De vraag aan welk kansspel de respondenten de meeste tijd besteden levert een vergelijkbaar beeld op als de vraag naar het meeste geld.

Tabel 17 Kansspel waaraan de meeste tijd wordt besteed

Kansspel	Meeste tijd
Loterijen	69,6
Krasloten	6,2
Bingo	5,9
Kaarten of dobbelen	4,6
KSA Horeca hoogdrempelig	3,5
Ander kansspel	3,1
Casinospelen	3,0
KSA Holland Casino	1,8
KSA Amusementscentra	1,0
Wedden op paarden	0,5
Internet	0,4
KSA Horeca laagdrempelig	0,2
Illegaal	0,2
Sportpoules	0,0
Totaal	100%

De meeste respondenten besteden behalve het meeste geld ook de meeste tijd aan loterijen. Niet dat de meeste respondenten daar zoveel tijd mee kwijt zijn maar simpel omdat het in de meeste gevallen het enige kansspel is waar aan wordt deelgenomen. Ook indien we kijken naar verschillen tussen de combispelers en de 'pure' short-oddsspelers ontstaat een vergelijkbaar beeld als bij de vraag naar waar respondenten het meest geld aan uitgeven.

Tabel 18 Kansspel waaraan meeste tijd wordt besteed naar short odds en combispelers

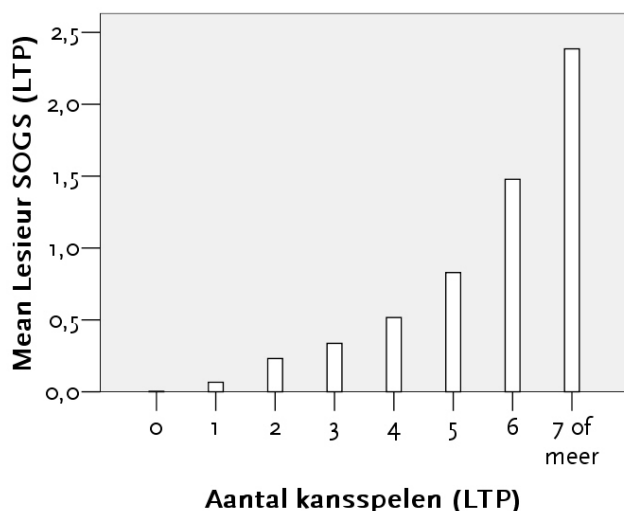
Meeste tijd	Short odds	Combispelers Long & short odds
Loterijen		39,2%
Bingo	30,0%	10,1%
Krasloten	21,4%	13,9%
KSA Horeca hoogdrempelig	16,7%	6,3%
Kaarten of dobbelen	12,5%	11,3%
Casinospelen	5,8%	7,9%
KSA Holland Casino	5,8%	3,9%
KSA Amusementscentra	1,9%	2,6%
Wedden op paarden	1,9%	0,9%
Internet	1,7%	0,7%
KSA Horeca laagdrempelig	1,4%	0,1%
Illegaal	0,6%	0,6%
Ander kansspel	0,3%	2,4%
Totaal	100,0%	100,0%

Opvallend doch verklaarbaar is dat er meer respondenten zijn die het meeste geld uitgeven aan loterijen dan respondenten die er de meeste tijd aan besteden. Veel respondenten doen automatisch mee aan loterijen waardoor ze er geen of weinig tijd in steken.

4.5 Aantal short-oddskansspelen

In vervolganalyses is ook het aantal short-oddskansspelen waar het afgelopen jaar aan is deelgenomen een belangrijke predictor gebleken voor de SOGS-waarden. Uit de analyses is gebleken dat het aantal kansspelen waaraan wordt deelgenomen een duidelijke samenhang vertoont met problematisch spelen.

Figuur 10 Gemiddelde SOGS-waarde (LTP) naar aantal kansspelen (LTP)

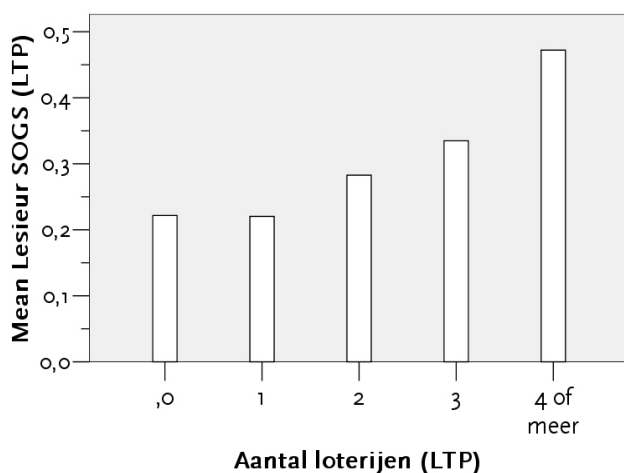

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

De relatie tussen het aantal verschillende typen kansspelen waaraan ooit is deelgenomen en de gemiddelde SOGS-waarde is evident. Hoewel het een kleine groep betreft (n=38) hebben de respondenten die ooit aan zeven of meer verschillende kansspelen deelnamen, gemiddeld de hoogste SOGS-waarde: 2,4 (21% van deze groep zou als kansspelverslaafd (SOGS 5+) gekarakteriseerd kunnen worden).

Hoewel de SOGS-waarden onder loterijspelers gemiddeld veel lager liggen, zien we ook hier een samenhang met problematisch speelgedrag.

Figuur 11 Gemiddelde SOGS-waarde (LTP) naar aantal loterijen (LTP)

Bron: CVO - TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

4.6 Resumé

Samenvattend kunnen we stellen dat als het om problematisch speelgedrag gaat, niet alleen het type kansspel of het type locatie samenhangt met risicovol speelgedrag, maar vooral ook het aantal verschillende (short-odds)kansspelen waaraan is deelgenomen. Kansspelautomaten, krasloten en casinospelen vertonen de sterkste samenhang met risicovol speelgedrag. Het gecombineerd spelen op kansspelautomaten in de horeca en in de amusementscentra of in de horeca en in Holland Casino kan als het meest risicovol worden beschouwd. Een belangrijke bevinding is dat probleemspelers aan veel verschillende typen kansspelen deelnemen. In een multivariate analyse komt het aantal verschillende typen kansspelen als belangrijkste predictor van kansspelverslaving naar voren. De meeste probleemspelers zijn met andere woorden verslingerd aan meer dan één kansspel.

Hoofdstuk 5 Kenmerken van risico- en probleemspelers

In het vorige hoofdstuk is vooral ingegaan op de risico's van kansspelen. In dit hoofdstuk zullen we nader ingaan op kenmerken van de risicovolle spelers. Eerst zullen we een typologie schetsen van de risicovolle spelers uit het bevolkingsonderzoek. Omdat in het bevolkingsonderzoek relatief weinig risicospelers en probleemspelers zijn aangetroffen zullen we aan de hand van de face-to-face-interviews dieper ingaan op de aard van kansspelverslaving.

5.1 Typologie van problematische spelers

In het voorgaande hebben we gezien dat vooral short-oddskansspelen een samenhang vertonen met problematisch speelgedrag. In het nu volgende willen we een aantal risicogroepen beschrijven aan de hand van hun demografische kenmerken (sekse, leeftijd, burgerlijke staat, opleiding, dagbesteding, land van herkomst, regio). Daarbij is de SOGS-score gerelateerd aan de demografische kenmerken van de respondenten uit de bevolkingsenquête. Vervolgens zal aan de hand van een multivariate analyse (CHAID) een typologie van de problematische speler worden geschetst waarbij ook de deelname aan kansspelen is betrokken.

Tabel 19 Typologie van probleemspelers en risicospelers

	Percentage SOGS 5+ LTP	Percentage SOGS 3-4 LTP	Totaal SOGS 3+ LTP	Pearson Chi-kwadraat	Percentage SOGS 5+ LJP	Percentage SOGS 3-4 LJP	Totaal SOGS 3+LJP	Pearson Chi-kwadraat
<i>Sekse</i>								
Man	1,8%	2,5%	4,4%	Chi ² = 74,8 p <,0005 ***	0,5%	1,0%	1,5%	Chi ² = 26,4 p <,0005 ***
Vrouw	0,2%	0,4%	0,7%		0,1%	0,1%	0,2%	
<i>Leeftijd</i>								
16 – 29 jaar	0,6%	1,3%	1,9%	Chi ² = 17,8 p <,0005 ***	0,4%	0,2%	0,6%	Chi ² = 2,0 p = ,371 n.s.
30 – 49 jaar	1,6%	1,9%	3,5%		0,3%	0,8%	1,0%	
50 jaar en ouder	0,5%	1,1%	1,6%		0,3%	0,6%	0,9%	
<i>Burgerlijke staat</i>								
Alleenstaand	1,3%	2,2%	3,6%	Chi ² = 19,3 p <,0005 ***	0,7%	0,8%	1,5%	Chi ² = 13,8 p = ,003 ***
Gehuwd	0,9%	1,1%	1,9%		0,1%	0,5%	0,6%	
Verweduwd	0,0%	0,6%	0,6%		0,0%	0,0%	0,0%	
Gescheiden	2,1%	1,3%	3,4%		0,4%	0,4%	0,8%	
<i>Opleiding</i>								
Lagere school	1,2%	0,3%	1,4%	Chi ² = 17,3 p <,0005 ***	0,3%	0,0%	0,3%	Chi ² = 13,6 p = ,018 **
LBO / VMBO	1,4%	1,5%	2,9%		0,5%	0,3%	0,8%	
VMBO-TL MAVO	0,8%	1,8%	2,7%		0,4%	1,1%	1,4%	
MBO	1,3%	2,1%	3,4%		0,3%	0,9%	1,3%	
HAVO / VWO	0,0%	0,3%	0,3%		0,0%	0,0%	0,0%	
HBO / WO	0,8%	1,3%	2,1%		0,3%	0,3%	0,5%	
<i>Dagbesteding</i>								
Fulltime baan	1,4%	2,3%	3,7%	Chi ² = 79,0 p <,0005 ***	0,6%	0,6%	1,1%	Chi ² = 28,2 p = ,001 ***
Parttime baan	0,3%	0,6%	0,9%		0,1%	0,3%	0,5%	
Studie, school	0,4%	1,0%	1,5%		0,0%	0,4%	0,4%	
Vrijwilligerswerk	0,0%	0,0%	0,0%		0,0%	0,0%	0,0%	
Huisvrouw/man	0,0%	0,2%	0,2%		0,0%	0,2%	0,2%	
Werkloos	5,7%	0,6%	6,3%		0,6%	0,6%	1,3%	
WAO	4,9%	3,3%	8,2%		0,5%	3,3%	3,8%	
Pensioen / AOW	0,4%	0,9%	1,4%		0,3%	0,4%	0,6%	
Zelfst.ondernemer	1,0%	3,4%	4,4%		0,0%	1,3%	1,3%	
Anders	1,7%	0,0%	1,7%		0,0%	0,0%	0,0%	
<i>Land herkomst</i>								
Autochtoon	0,8%	1,2%	2,0%	Chi ² = 35,0 p <,0005 ***	0,3%	0,4%	0,7%	Chi ² = 15,9 p = ,003 ***
1 ^e gen. niet-west.	2,6%	2,9%	5,5%		0,0%	1,6%	1,6%	
2 ^e gen. niet-west.	0,0%	8,0%	8,0%		0,0%	3,5%	3,5%	
1 ^e gen. Westers	2,6%	1,9%	4,5%		0,0%	1,9%	1,9%	
2 ^e gen. Westers	1,7%	1,3%	2,7%		0,3%	0,0%	0,3%	

	Percentage SOGS 5+ LTP	Percentage SOGS 3-4 LTP	Totaal SOGS 3+ LTP	Pearson Chi-kwadraat	Percentage SOGS 5+ LJP	Percentage SOGS 3-4 LJP	Totaal SOGS 3+LJP	Pearson Chi-kwadraat
<i>Religie</i>								
Gelovig	0,7%	1,1%	1,8%	Chi ² = 10,5 p = ,001 ***	0,1%	0,4%	0,5%	Chi ² = 6,4 p = ,012 **
Niet gelovig	1,3%	1,8%	3,2%		0,5%	0,7%	1,2%	
<i>Regio</i>								
Westen	1,5%	1,5%	3,0%	Chi ² = 6,2 p = ,104 n.s.	0,5%	0,7%	1,2%	Chi ² = 7,7 p = ,054 *
Noorden	1,0%	0,5%	1,5%		0,0%	0,2%	0,2%	
Oosten	0,4%	2,1%	2,5%		0,2%	0,5%	0,7%	
Zuiden	0,7%	1,2%	1,9%		0,2%	0,4%	0,6%	
<i>Gemeente</i>								
Geen Holland Casino	0,8%	1,3%	2,1%	Chi ² = 20,4 p < ,0005 ***	0,2%	0,5%	0,7%	Chi ² = 10,8 p = ,001 ***
Wel Holland Casino	2,3%	2,4%	4,8%		0,6%	1,2%	1,8%	

Bijna alle demografische kenmerken laten verschillen zien voor wat betreft het aandeel risico- en probleemspelers. Mannen hebben over het algemeen vaker problemen met kansspelen dan vrouwen. Daarnaast komt problematisch speelgedrag meer voor onder mensen van middelbare leeftijd (30-49 jaar), onder alleenstaanden en gescheiden mensen, onder middelbaar opgeleiden (MAVO, MBO) en onder eerste generatie allochtonen. Onder de tweede generatie niet-westerse allochtonen treffen we relatief veel risicospelers aan. Ook religie blijkt een rol te spelen: mensen die gelovig zijn hebben over het algemeen minder vaak problemen met kansspelen dan zij die zichzelf niet als aanhanger van een wereldreligie zien. Tot slot blijkt ook de regio een factor die van invloed op het aantal probleemspelers. In het westen van het land worden meer probleemspelers aangetroffen dan in de rest van het land. Opvallend is daarnaast dat in gemeenten waar een Holland Casino gevestigd is relatief meer problematisch speelgedrag voorkomt dan in gemeenten waar dat niet het geval is. Uit de analyses komt verder naar voren dat vooral in de drie grote steden in Zuid- en Noord Holland waar een casino is gevestigd relatief veel kansspelproblematiek voorkomt. In de rest van het land waar een casino is gevestigd zien we die kansspelproblematiek niet of nauwelijks terug. In de rest van het land zien we wel een groep probleemspelers terug die op kansspelautomaten in de horeca speelt. Van de respondenten die in de horeca op fruitautomaten speelt heeft ongeveer 5% problemen met gokken.

Multivariate analyse aan de hand van demografische gegevens

Indien de lifetimeprevalentie van kansspelverslaving (SOGS5+) in CHAID worden geanalyseerd met de voornoemde demografische kenmerken van de respondenten als predictoren ontstaat in eerste instantie een onderscheid op basis van dagbesteding.

Er worden drie groepen respondenten onderscheiden;

1. Werkzoekenden of arbeidsongeschikten (WAO)
2. Betaalde fulltime baan of zelfstandig ondernemer
3. Betaalde parttime baan, vrijwilligerswerk, huisvrouw/huisman, studerende en gepensioneerden.

Van de eerste groep is 5,4% probleemspeler (LTP), van de tweede groep 1,3% en van de derde groep 0,3%. Relatief veel werkzoekenden en mensen in de WAO hebben dus problemen met kansspelen. Een specifieke subgroep die uit de analyses naar voren komt zijn werkzoekende of arbeidsongeschikte eerste generatie niet westerse allochtonen. Bijna een vijfde (18,3%) van deze groep heeft problemen met kansspelen (gehad). Voor de andere werkzoekenden en arbeidsongeschikten ligt het percentage probleemspelers op 2,5%.

Ook de tweede groep van mensen met een betaalde fulltime baan of zelfstandig ondernemers bevat een subgroep waar problemen met kansspelen relatief veel voorkomen; het betreft dan mannen uit het westen en noorden van het land, 2,6% van deze groep heeft problemen met kansspelen ervaren.

Profielen probleemspelers

Als we naast de demografische kenmerken ook kijken naar de kansspelen waaraan wordt deelgenomen komen drie belangrijke risicogroepen naar voren.

1. Zoals eerder geconstateerd blijkt een relatief groot deel van de respondenten die in het illegale circuit spelen probleemspeler te zijn (geweest), met name wanneer dit gecombineerd wordt met de deelname aan casinospelen; 10% van deze laatste groep heeft ooit problemen met kansspelen gehad. Van degenen die niet aan casinospelen deelnemen maar wel in het illegale circuit aan kansspelen deelnemen is 3,3% probleemspeler.
2. Ook de eerder genoemde groep eerste generatie niet-westerse allochtonen die werkloos zijn of in de WAO zitten komt weer als risicogroep naar voren. Van hen (die niet in het illegale circuit spelen) heeft

20% problemen met kansspelen (gehad). Van de andere WAO-ers en werkzoekenden heeft 1,6% problemen met kansspelen (gehad).

3. Tot slot komt hier de groep respondenten met een fulltime baan (of zelfstandig ondernemers) naar voren die niet in het illegale circuit speelt maar wel op kansspelautomaten, 1,7% van hen ervoer problemen hiermee.

Aantal kansspelen

Indien het aantal kansspelen waaraan respondenten hebben deelgenomen in het model wordt opgenomen blijkt dát de belangrijkste voorspeller van kansspelproblematiek te zijn. Van de respondenten die uitsluitend aan één type kansspel hebben deelgenomen heeft niemand problemen daarmee gehad.

In totaal zijn ruim 1600 van deze 'solospelers' aangetroffen. Overwegend (80%) zijn dat mensen die uitsluitend aan loterijen meespelen maar er zijn ook een aantal respondenten (36) aangetroffen die wel eens een casino bezochten maar verder nooit aan andere kansspelen deelnemen of respondenten die wel op fruitautomaten spelen maar niet aan andere kansspelen deelnemen (112 respondenten). Onder de solospelers zijn zoals gezegd geen probleemspelers aangetroffen. Wel kunnen een aantal solospelers als risicospeler worden getypeerd. Dat betreft 6% (2 van de 36) casinospelers (voor wie casinospelen het enige kansspel is waaraan wordt deelgenomen) en 0,5% (6 van de 1314 solo-loterijspelers). Bij de andere solospelers zijn geen risicospelers aangetroffen (niemand van 112 fruitautomaten spelers, niemand van de 53 bingospelers, niemand van 58 kraslotenspelers, niemand van 7 paardenweddens en niemand van de 6 internetspelers)

Van de respondenten die aan twee of drie kansspelen hebben deelgenomen heeft 1,2% daar problemen mee gehad terwijl van de respondenten die aan vier of meer kansspelen hebben deelgenomen 6,1% daar problemen mee heeft of mee heeft gehad.

Van deze laatste groep kunnen twee subgroepen worden onderscheiden waar kansspelverslaving relatief veel voorkomt zijn; alleenstaanden (14,5% probleemspeler) en respondenten die niet alleenstaand zijn maar wel in het illegale circuit spelen (8,8% probleemspeler).

Samenvattend zouden we kunnen stellen dat deelname aan één kansspel (ongeacht welk of waar) niet zo snel tot problemen leidt. Sterker; er zijn geen respondenten aangetroffen die problemen hebben of hebben gehad die uitsluitend aan één kansspel hebben deelgenomen.

Van de spelers die aan twee of meer kansspelen deelnemen heeft een groter deel problemen met kansspelen. Een risicogroep is daarbij een groep mannen die werkloos is of in de WAO zit, 13,9% ervoer ooit problemen met kansspelen. Een andere risicogroep wordt gevormd door mannen met een betaalde fulltime baan of mannen die zelfstandig ondernemer zijn en op kansspelautomaten in de horeca speelt, 5,8% heeft problemen met kansspelen (gehad).

De belangrijkste risicogroep wordt echter gevormd door de mensen die aan vier of meer kansspelen deelnemen. Problematisch speelgedrag zien we het meeste frequent terug bij alleenstaande respondenten (14,5% is probleemspeler) en bij respondenten die niet alleenstaand zijn maar in het illegale circuit spelen (8,8% probleemspeler).

5.2 Ervaren spelers bevroegd

In het voorafgaande is de kansspelproblematiek beschreven op basis van de resultaten van de bevolkingsenquête. Deze beschrijving is dus tot stand gekomen aan de hand van informatie van een beperkt aantal probleem- en risicospelers. Om beter inzicht te krijgen in de groep probleemspelers en risicospelers, zijn vervolgens ruim 400 face-to-face-interviews afgenomen bij regelmatige spelers. De beschrijvingen in deze paragraaf zijn gebaseerd op antwoorden van deze groep regelmatig spelende respondenten en niet, zoals in de vorige paragraaf, op het onderzoek onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder.

Respondenten

De respondenten voor de face-to-face-interviews zijn gericht geworven op grond van hun ervaring met kansspelen. De respondenten zijn op twee manieren geworven. De eerste groep is geworven tijdens de bevolkingsenquête door TNS NIPO (TNS NIPO groep: n=122²⁸). Dit zijn personen die tijdens de enquête aangaven specifieke ervaring te hebben met een of meerdere kansspelen of die als risicospeler of probleemspeler getypeerd zijn.

De tweede groep is door het CVO gericht geworven bij diverse kansspelaanbieders, via advertenties en (in mindere mate) hulpverleningsinstellingen (CVO groep n=298²⁹). Voorwaarde om voor het face-to-face-interview

²⁸ Dit getal is lager dan in het methodehoofdstuk werd beschreven, omdat een aantal interviews niet bruikbaar bleek, bijvoorbeeld wanneer het interview voortijdig werd afgebroken of antwoorden te veel inconsistenties vertoonden.

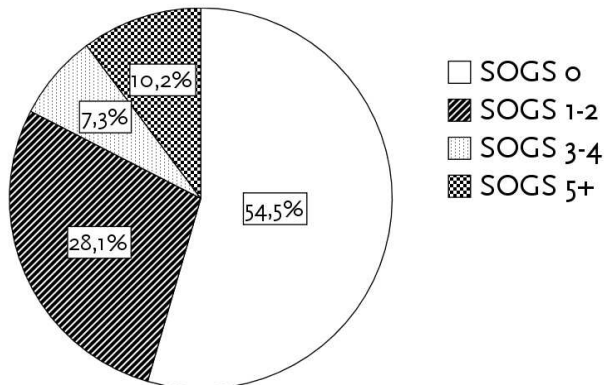
²⁹ idem

in aanmerking te komen was dat respondenten tenminste vier keer per maand deelnemen aan kansspelen, problemen met het deelnemen aan kansspelen hebben of problemen met kansspelen hebben gehad. De respondenten hebben allemaal ruime ervaring opgedaan met één of meerdere kansspelen.

Om te beginnen is de groep respondenten (N=413³⁰) allereerst opgedeeld in vier groepen op basis van de SOGS-score over het afgelopen jaar. Daarbij is (anders dan in het bevolkingsonderzoek) de groep recreatieve spelers verder onderscheiden in een groep met een SOGS 0 (no risk) en groep met een SOGS 1-2 (low risk). Daarnaast is weer een groep respondenten met een SOGS 3-4 (risicospelers) en een groep met een SOGS 5+ (probleemspelers) onderscheiden.

Figuur 12 SOGS-groepen (LJP)

Lesieur SOGS 4 groepen (LJP)

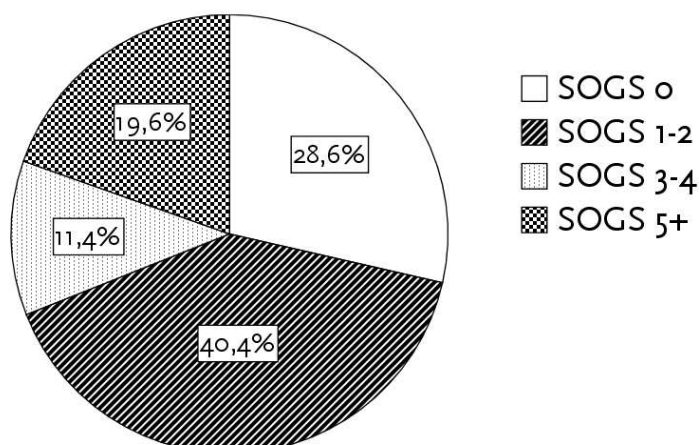

Bron: CVO face-to-face-interviews

In de bovenstaande figuur worden de SOGS-scores van het laatste jaar (huidige speelgedrag) van de respondenten weergegeven. Uit de figuur blijkt dat ongeveer 10% van de respondenten uit de face-to-face-interviews probleemspeler zijn en 7% risicospeler. Een deel van de respondenten die over het afgelopen jaar een lage SOGS-score hadden kunnen echter als voormalig probleem- of risicospeler worden gezien. Zij hebben hun problemen met gokken (deels) onder controle weten te krijgen.

Figuur 13 SOGS-groepen (LTP)

Lesieur SOGS 4 groepen (LTP)

Bron: CVO face-to-face-interviews

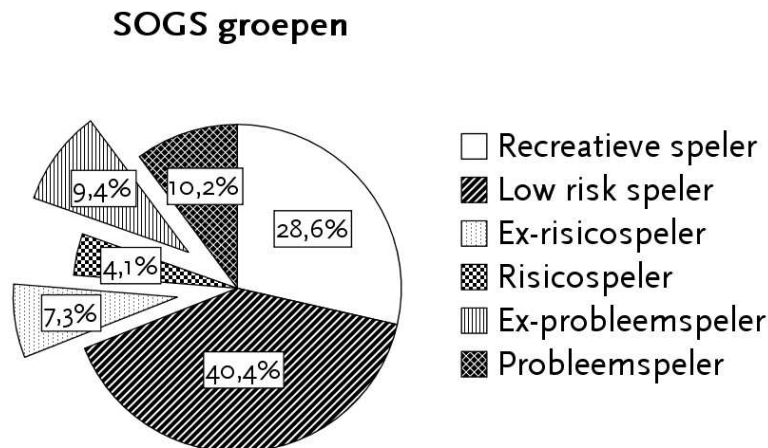
Wanneer de lifetime SOGS-waarde als uitgangspunt wordt genomen, blijkt 20% van de respondenten uit de face-to-face-interviews ooit problemen met gokken te hebben gehad. De helft van deze groep probleemspelers

³⁰ In de respondentengroep zaten 7 personen die alleen ooit aan een loterij hadden deelgenomen. Omdat het in dit gedeelte om regelmatige spelers gaat zijn ook deze 7 respondenten bij de analyses buiten beschouwing gelaten waarmee het totaal aantal respondenten op 413 komt.

heeft het afgelopen jaar geen problemen met kansspelen gehad en kan als ex-kansspeler verslaafd worden gezien. Van deze groep ex-kansspelers verslaafden is een deel volledig hersteld en is gestopt met gokken, of gokt nog wel recreatief maar heeft daar geen problemen meer mee (SOGS 0). Een ander deel is eveneens hersteld, zij gokken nog wel maar hebben daar alleen geringe problemen mee (SOGS 1-2). Een volgend deel van de ex-kansspelers verslaafden is herstellende maar kan nog als risicospeler worden beschouwd. Hetzelfde geldt voor degenen die ooit risicovol speelden. Een deel van hen heeft nu een SOGS-score van twee of lager; zij kunnen dus als ex-risicospeler worden beschouwd.

Hiermee kunnen we de respondenten onderverdelen in de volgende zes groepen.

Figuur 14 SOGS-groepen (LTP & LJP)

Bron: CVO face-to-face-interviews

Voor alle duidelijkheid; de groep ex-probleemspelers en ex-risicospelers zijn momenteel of recreatieve spelers of low-risk-spelers. De hierboven afgebeelde groep recreatieve spelers is altijd recreatieve speler geweest.

5.3 Typologie van ervaren spelers

In het nu volgende zullen deze zes verschillende groepen spelers uit de face-to-face-interviews nader worden beschreven. De nadruk zal daarbij liggen op de probleemspelers, indien relevant zullen zij worden vergeleken met de overige groepen spelers. We zullen eerst ingaan op een aantal demografische kenmerken van de probleemspelers (inclusief de ex-probleemspelers).

Probleemspelers en ex-probleemspelers (LTP)

Van de 81 personen die ooit in hun leven problemen met gokken hebben gehad, is de meerderheid van het mannelijk geslacht (86%). De meesten zijn ongehuwd, tussen de 30 en 50 jaar oud en over het algemeen lager opgeleid. Ruim eenderde van deze mensen heeft een fulltime baan. We hebben relatief veel ooit-probleemspelers aangetroffen die werkloos zijn en relatief weinig die met pensioen zijn. Iets meer dan de helft van de ooit-probleemspelers (52%) is autochtoon.

Als de demografische kenmerken in een multivariaat model (CHAID) worden geanalyseerd blijken mannen die jonger zijn dan 50 jaar de belangrijkste risicogroep te vormen; 34% van deze groep respondenten uit de face-to-face-interviews heeft problemen met kansspelen (gehad).

Probleemspelers (LJP)

Indien we alleen naar de huidige probleemspelers kijken, degenen die het afgelopen jaar nog problemen met kansspelen hadden (n=39), ontstaat een grotendeels vergelijkbaar beeld. De overgrote meerderheid van de probleemspelers (86%) is van het mannelijk geslacht. Een kwart van de probleemspelers (24%) is jonger dan 30 jaar; de meerderheid (60%) is van middelbare leeftijd (tussen 30 en 50 jaar), terwijl de overige probleemspelers (17%) 50 jaar of ouder zijn.

Meer dan de helft van de probleemspelers (52%) is ongehuwd, terwijl een relatief groot deel gescheiden is (17%). We treffen onder de probleemspelers geen respondenten aan die weduwnaar of weduwe zijn. Ook treffen we onder de (recente) probleemspelers relatief gezien de meeste lager opgeleiden aan.

In een multivariaat model blijkt dat recente problemen met kansspelen relatief het vaakst voorkomen onder eerste generatie allochtonen, 30% van blijkt probleemspeler te zijn. Ook onder autochtone ongehuwde en gescheiden respondenten komt kansspelproblematiek relatief vaak voor: 10% van deze respondenten kan als probleemspeler worden getypeerd.

Problemen van de kansspelverslaafde

De probleemspelers schatten zowel hun lichamelijke als psychische gezondheid lager in dan de recreatieve spelers. Toch zijn er maar een paar respondenten die zichzelf een onvoldoende geven. Probleemspelers hebben over het algemeen ook meer te kampen met problemen van psychische, sociale en financiële aard. Probleemspelers zijn vaker dan recreatieve spelers somber, verdrietig of depressief. Ze hebben vaker angst- of paniekaanvallen, zijn vaker paranoïde, horen vaker stemmen, hebben vaker concentratieproblemen, en zijn ook vaker euforisch en/of manisch. Bij een vijfde van de probleemspelers is ooit een psychiatrische diagnose gesteld.

Voor wat betreft de alcoholconsumptie van de respondenten valt op dat vooral de ex-risicospelers (70 consumpties per maand) en de probleemspelers (52 consumpties per maand) meer drinken dan de recreatieve spelers (32 consumpties per maand). Probleemspelers roken ook vaker dan recreatieve spelers. Bijna tweederde van de probleemspelers rookt, tegen eenderde van de recreatieve spelers. Ook het overige druggebruik onder de risicospelers en probleemspelers ligt iets hoger dan onder de recreatieve spelers. Het gaat hier dan voornamelijk om cannabis, cocaïne en XTC. Geen enkele respondent geeft aan heroïne te gebruiken.

Veel probleem- en risicospelers plegen delicten als diefstal en fraude. Een kwart van de probleemspelers en 35% van de risicospelers had deze delicten gepleegd. Probleemspelers plegen deze delicten vaker binnen het eigen netwerk dan risicospelers. Probleemspelers doen dit veelal in verband met hun kansspelverslaving terwijl de risicospeler zijn criminele handelingen hier niet mee in verband brengt. De meeste criminele probleemspelers zijn hiervoor veroordeeld en hebben een boete gekregen of een gevangenisstraf uitgezeten. Risicospelers zijn minder vaak veroordeeld.

Schulden

Van de probleemspelers (LJP) zegt ruim tweederde (69%) momenteel schulden te hebben. Van de probleemspelers met schulden geeft 80% aan dat deze schulden door het gokken zijn opgebouwd. Van de risicospelers heeft 35% schulden. Daarvan zegt een minderheid (30%) dat dit aan het gokken te wijten is. De hoogte van de schulden varieert sterk maar ligt gemiddeld op 23.000 euro. Hoewel probleemspelers gemiddeld hogere schulden hebben dan risicospelers en recreatieve spelers zijn de gevonden verschillen niet significant³¹.

5.4 Deelname aan kansspelen (LJP)

Net als in het bevolkingsonderzoek, zijn ook bij de face-to-face-interviews zeven categorieën kansspelen onderscheiden (en een restcategorie 'overige kansspelen'). Als eerste zijn de kansspelen onderscheiden waarvoor de overheid vergunningen verleent. Dit leverde de volgende kansspeltypen op: loterijen, krasloten, kansspelautomaten, casinospelen, het wedden op paarden(races). Hoewel de Nederlandse overheid daar geen vergunning voor verleent, zijn via internet aangeboden kansspelen als zesde categorie opgenomen. Als zevende categorie zijn de 'illegale kansspelen' toegevoegd³². Bij de beschrijving van laatstejaarpreevalenties is de restcategorie 'overige kansspelen' verder opgesplitst in bingo, het meedoen aan sportpoules en het (buitenshuis) kaarten en dobbelen om geld.

Voor elk van de zes groepen spelers is vervolgens bepaald aan welke kansspelen het afgelopen jaar is deelgenomen. Bij een aantal kansspelen zijn duidelijke verschillen waarneembaar in de groepen die eraan deelnemen. Risico- en probleemspelers nemen bijvoorbeeld minder vaak deel aan loterijen maar vaker aan kansspelautomaten en casinospelen. Risicospelers en probleemspelers spelen ook vaker in het illegale circuit en kaarten en dobbelen vaker dan de recreatieve spelers. Onderstaande tabel geeft het overzicht.

³¹ ANOVA, $F=2,3$, $df=2$, $p=.107$

³² Hier is de respondenten gevraagd of ze aan kansspelen hebben deelgenomen waarvan men weet dat het illegaal is. Ook deelname aan kansspelen via internet is in wezen illegaal omdat ze niet door Nederlandse aanbieders mogen worden aangeboden.

Tabel 20: Deelname aan kansspelen van zes groepen spelers (face-to-face-interviews)

	Loterijen	Krasloten	Kansspel automaten	Casino spelen	Paarden wedden	Illegaal	Internet	Bingo	Sport poules	Kaarten/ dobbelen	Anders
Recreatieve spelers	78,8%	27,1%	42,4%	28,8%	19,5%	4,2%	1,7%	18,6%	13,6%	4,2%	3,4%
Low-riskspelers	70,1%	38,3%	58,7%	38,3%	18,6%	7,2%	4,2%	15,6%	22,2%	10,2%	5,4%
Ex-risicospelers	70,0%	33,3%	63,3%	40,0%	16,7%	20,0%	6,7%	20,0%	16,7%	13,3%	6,7%
Risicospelers	35,3%	41,2%	64,7%	52,9%	11,8%	11,8%	11,8%	5,9%	23,5%	5,9%	
Ex-probleemspelers	56,4%	30,8%	64,1%	25,6%	15,4%	17,9%	5,1%	12,8%	23,1%	20,5%	7,7%
Probleemspelers	57,1%	47,6%	95,2%	54,8%	16,7%	23,8%	7,1%	14,3%	40,5%	23,8%	2,4%
Totaal	68,5%	35,1%	58,8%	36,8%	17,9%	10,2%	4,4%	16,0%	21,3%	10,9%	4,6%

Ongeveer een derde van de risicospelers en 57% van de (ex-) probleemspelers heeft het afgelopen jaar aan loterijen deelgenomen. Dat is een beduidend kleiner aandeel dan bij de recreatieve spelers: 79% van de recreatieve spelers nam het afgelopen jaar aan loterijen deel. Zoals we ook later nog zullen zien, blijkt een deel van de risicospelers en probleemspelers in het verleden wel aan loterijen te hebben deelgenomen maar hiermee te zijn gestopt. Mogelijk om (financiële) problemen als gevolg van de deelname aan andere kansspelen te compenseren.

Van de risicospelers heeft 41% het afgelopen jaar krasloten gekocht. Voor de probleemspelers ligt dit percentage op 48%. Voor de andere groepen spelers liggen deze percentages aanzienlijk lager; van de recreatieve spelers had 27% het afgelopen jaar krasloten gekocht en van de ex-probleemspelers 31%.

Bijna alle probleemspelers (95%) speelden het afgelopen jaar op kansspelautomaten. Van de recreatieve spelers deed 42% dat het afgelopen jaar. De deelname aan kansspelautomaten voor de andere groepen ligt tussen de 59% en 65%.

Meer dan de helft van de risicospelers en probleemspelers had het afgelopen jaar aan casinospelen deelgenomen. Voor de andere groepen ligt dit percentage beduidend lager: 26% van de ex-probleemspelers, 40% van de ex-risicospelers en 29% van de recreatieve spelers.

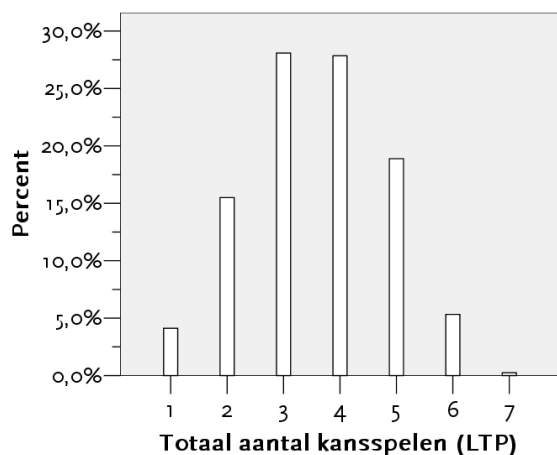
Opvallend is dat 40% van de probleemspelers het afgelopen jaar aan sportpoules had meegedaan. Voor de andere spelers ligt dit percentage op ongeveer 20%. Ook voor het kaarten en dobbelen om geld (buitenshuis) geldt dat probleemspelers dit het afgelopen jaar vaker hebben gedaan dan de andere groepen spelers.

Probleemspelers en risicospelers namen het afgelopen jaar bovendien vaker deel aan kansspelen via het internet en aan illegale kansspelen dan de recreatieve spelers. Voor de deelname aan bingo geldt juist het omgekeerde; de recreatieve spelers nemen over het algemeen vaker deel aan een bingo dan de risicospelers.

Meeste spelers doen meer dan een spel

Voordat we de ervaringen van de respondenten met de verschillende kansspelen beschrijven kijken we eerst naar het aantal kansspelen waarmee de respondenten ervaring hebben opgedaan.

Figuur 15 Aantal kansspelen inclusief loterijen (LTP)

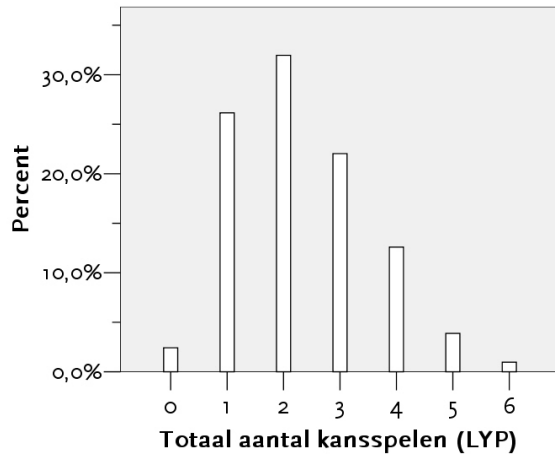

Bron: CVO face-to-face-interviews

Zoals ook al uit het voorgaande bleek, beperkt de deelname aan kansspelen zich over het algemeen niet tot één kansspel. Uit de figuur valt op te maken dat er relatief weinig respondenten (4%) zijn die zich beperken tot

slechts één type kansspel. Zestien procent van de respondenten heeft ooit aan twee typen kansspelen deelgenomen. De meeste respondenten hebben echter ervaring met drie of meer typen kansspelen. Vergeleken met de algemene bevolking ligt dit aanzienlijk hoger (zie hoofdstuk 3). Indien we het aantal kansspelen bezien waaraan de respondenten het afgelopen jaar aan hebben deelgenomen, levert dat de volgende figuur op.

Figuur 16 Aantal kansspelen (LJP)

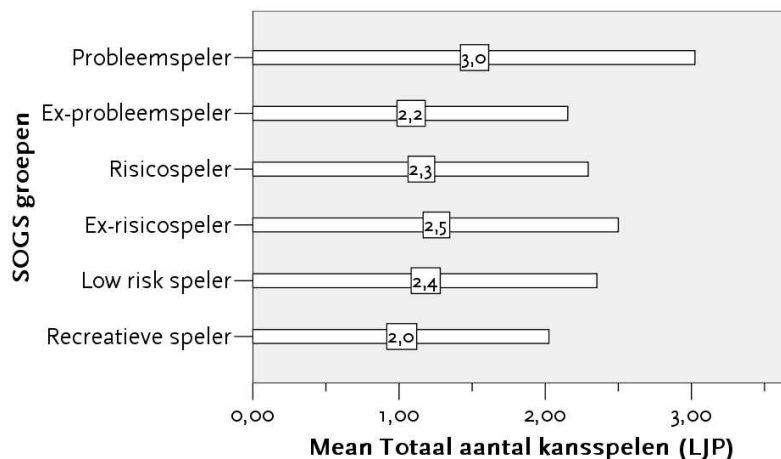
Bron: CVO face-to-face-interviews

Een beperkt deel van de respondenten (2,4%) heeft het afgelopen jaar niet meer aan kansspelen deelgenomen. Een kwart beperkte de deelname tot één kansspel. De overige respondenten hadden het afgelopen jaar aan meerdere kansspelen deelgenomen.

Probleemspelers doen meeste verschillende kansspelen

Uit de analyses blijkt dat de probleemspelers aan meer kansspelen deelnemen dan de recreatieve spelers.

Figuur 17 Aantal kansspelen (LJP) naar type speler op basis van de SOGS

Bron: CVO face-to-face-interviews

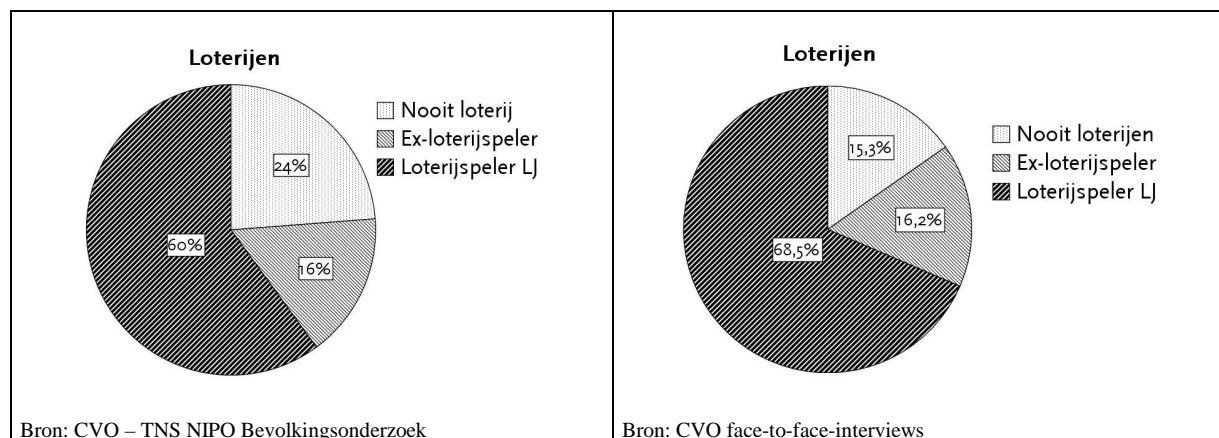
Van alle groepen spelers, doen probleemspelers mee aan de meeste verschillende typen kansspelen. Zij hebben ervaring met gemiddeld 3,2 kansspelen, terwijl dat aantal voor de recreatieve spelers op 2,0 ligt³³. De ex-probleemspelers namen het afgelopen jaar aan gemiddeld 2,2 kansspelen deel. We zullen in de nu volgende paragrafen de deelname per kansspel bezien.

³³ ANOVA: F=12.328, df=2, p<.0005.

5.5 Loterijen

Uit de bevolkingsenquête kwam naar voren dat het overgrote deel van de bevolking (80%) ooit aan loterijen heeft deelgenomen, en dat loterijen ook onder probleemspelers populair zijn, zij het iets minder dan onder recreatieve spelers. Ook de grote meerderheid van de respondenten in de face-to-face-interviews heeft ooit aan een loterij deelgenomen.

Figuur 18 Deelname aan loterijen door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews

Bovenstaande figuren geven de deelname ooit aan loterijen weer onder de Nederlandse bevolking (figuur links) en onder de respondenten van de face-to-face-interviews (figuur rechts). 85% van de respondenten van de face-to-face-interviews heeft ooit deelgenomen aan een loterij. Het afgelopen jaar had 69% dat nog gedaan. De deelname aan loterijen ligt bij de respondenten uit de face-to-face-interviews hoger dan bij het bevolkingsonderzoek.

De aanname dat het deelnemen aan loterijen – wegens het long-odds karakter ervan – niet samenhangt met gokproblemen, wordt met de uitkomsten van de face-to-face-interviews bevestigd. Geen van de geïnterviewde probleemspelers neemt uitsluitend aan loterijen deel. Deelname aan loterijen is voor de respondenten aanvullend en wordt vaak in combinatie met een ander kansspel gedaan.

Tabel 21 Deelname aan loterijen (niet, ooit, recent) naar SOGS-groepen

	Nooit loterijen	Ex-loterijspeler	Loterijspeler LJ
Recreatieve speler	11,0%	10,2%	78,8%
Low-riskspeler	13,8%	16,2%	70,1%
Ex-risicospeler	20,0%	10,0%	70,0%
Risicospeler	47,1%	17,6%	35,3%
Ex-probleemspeler	10,3%	33,3%	56,4%
Probleemspeler	21,4%	21,4%	57,1%
Totaal	15,3%	16,2%	68,5%

Bijna als vanzelfsprekend wordt door een deel van de risico- en probleemspelers aan loterijen deelgenomen maar de deelname aan loterijen ligt met name voor de risicospelers laag (35% had het afgelopen jaar aan een loterij meegedaan). Opvallend is het relatief grote aandeel probleemspelers dat gestopt is met het deelnemen aan loterijen; een vijfde van de probleemspelers (21%) en eenderde van de ex-probleemspelers (33%) is gestopt met loterijen.

Deelname aan de verschillende soorten loterijen

Nadere analyse van het type loterijen waaraan wordt deelgenomen, leert dat de ex-risicospelers en de probleemspelers vooral aan de lotto meedoen en niet zozeer aan de andere landelijke loterijen (staatsloterij, postcodeloterij, bankgiroloterij en sponsorloterij). Wellicht heeft de lotto een grotere aantrekkingskracht op de

probleemspelers vanwege de dagelijkse en wekelijkse trekkingen en omdat een lot relatief goedkoop is (1 euro)³⁴.

Staatsloterij

Tabel 22 Deelname aan de staatsloterij

	Percentage meegedaan	Gemiddeld aantal loten per jaar	Marges	Mediaan
Recreatieve speler	64,4%	12,3	8,8 – 15,9	12,0
Low-riskspeler	53,3%	18,2	12,3 – 24,1	12,0
Ex-risicospeler	53,3%	10,3	6,8 – 13,7	12,0
Risicospeler	29,4%	4,6	-1,7 – 11,0	1,2
Ex-probleemspeler	41,0%	19,8	2,9 – 36,8	11,0
Probleemspeler	42,9%	11,8	8,0 – 15,5	12,0
Totaal	53,3%	14,9	12,0 – 17,8	12,0

De risicospelers hebben het afgelopen jaar niet of nauwelijks aan de staatsloterij deelgenomen: 29% had het afgelopen jaar aan de staatsloterij meegedaan. Ook de (ex-)probleemspelers nemen minder deel aan de staatsloterij dan de recreatieve spelers.

De risicospelers nemen niet alleen minder deel aan de staatsloterij, maar degenen die wel deelnemen kopen gemiddeld ook minder loten dan de andere groepen. De risicospelers kochten het afgelopen jaar gemiddeld 5 staatsloten (de helft kocht meer dan 1,2 staatsloten). De groepen spelers uit de face-to-face-interviews kochten het afgelopen jaar gemiddeld 15 loten, de helft doet elke maand mee.

Postcodeloterij

Tabel 23 Deelname aan de postcodeloterij

	Percentage meegedaan	Gemiddeld aantal loten per jaar	Marges	Mediaan
Recreatieve speler	34,7%	34,3	17,7 – 50,8	12,0
Low-riskspeler	34,1%	31,6	20,1 – 43,2	12,0
Ex-risicospeler	16,7%	56,8	-8,1 – 121,8	36,0
Risicospeler	11,8%	21,0	-93,6 – 135,4	21,0
Ex-probleemspeler	28,2%	31,1	10,3 – 51,8	24,0
Probleemspeler	19,0%	27,2	-2,3 – 56,7	16,0
Totaal	30,0%	33,0	12,0 – 17,8	12,0

De deelname aan de postcodeloterij ligt onder de recreatieve spelers hoger dan onder de risicospelers en probleemspelers. Vooral de risicospelers vallen hierbij op: 12% had het afgelopen jaar aan de postcodeloterij meegedaan. De risicospelers en probleemspelers kopen gemiddeld ook minder loten per keer dan de recreatieve spelers. Binnen de groep recreatieve spelers zien we echter grote verschillen: een klein deel koopt extreem veel loten waardoor het gemiddelde hoger is dan de mediaan.

De mediaan van 12 bij de recreatieve spelers geeft aan dat de helft van de recreatieve spelers het afgelopen jaar tenminste 12 postcodeloten kocht. Dat is tenminste 1 lot per maand. Voor de risicospelers ligt de mediaan op 21 loten (1,8 loten per maand) en voor de probleemspelers op 16 loten (1,3 loten per maand). Van de voormalige risicospelers doet maar een betrekkelijk klein deel mee aan de postcodeloterij, maar zij kopen per keer gemiddeld de meeste loten. De helft van de ex-risicospelers kocht meer dan 36 loten en deed dus mee met tenminste drie loten per maand. Ook de voormalige probleemspelers doen met relatief veel loten mee: de helft speelt per maand met tenminste 2 loten per trekking.

³⁴ De trekkingen van de andere loterijen vinden maandelijks plaats, loten kosten tussen de 6 en 12,50 euro.

Lotto

Tabel 24 Deelname aan de lotto

	Percentage meegedaan	Gemiddeld aantal loten per jaar	Marges	Mediaan
Recreatieve speler	20,3%	122,9	52,0 – 193,8	52,0
Low-riskspeler	24,0%	90,9	57,8 – 124,0	50,0
Ex-risicospeler	30,0%	182,3	52,5 – 312,1	104,0
Risicospeler	11,8%	3,5	-28,3 – 35,3	3,5
Ex-probleemspeler	17,9%	181,7	-34,4 – 397,8	70,0
Probleemspeler	26,2%	174,7	28,8 – 320,6	82,0
Totaal	22,5%	122,3	90,5 – 154,1	52,0

Met betrekking tot de deelname aan de lotto zien we een ander beeld dan bij de staatsloterij en postcodeloterij. We zien dat met name de ex-risicospelers en de probleemspelers relatief vaak aan de lotto meedoen. Per keer kopen zij ook meer loten dan de recreatieve spelers. Opvallend is weer dat de risicospelers niet of nauwelijks aan de lotto meedoen. Als ze meedoen kopen ze per keer ook maar een beperkt aantal loten.

Bankgiroloterij

Tabel 25 Deelname aan de bankgiroloterij

	Percentage Meegedaan
Recreatieve speler	11,0%
Low-riskspeler	9,0%
Ex-risicospeler	10,0%
Risicospeler	0,0%
Ex-probleemspeler	2,6%
Probleemspeler	7,1%
Totaal	8,5%

Voor deelname aan de bankgiroloterij is het gemiddelde aantal loten, de marges hierin of de mediaan niet berekend omdat praktisch iedereen die meedoet dat maandelijks doet. Een beperkt aantal respondenten (5 personen) heeft niet het gehele jaar meegedaan met de bankgiroloterij omdat zij aangeven minder dan 12 loten te hebben gekocht. Eveneens een beperkt aantal respondenten (4 personen) geeft aan dat ze een veelvoud van 12 keer hebben meegedaan aan de bankgiroloterij. Blijkbaar doen zij met meerdere bank- of girorekeningnummers mee.

Opvallend is wederom dat maar een beperkt deel van de probleemspelers (7%) aan de bankgiroloterij deelneemt. Van de risicospelers deed niemand mee.

Sponsorloterij

Tabel 26 Deelname aan de sponsorloterij

	Percentage Meegedaan
Recreatieve speler	9,3%
Low-riskspeler	10,2%
Ex-risicospeler	3,3%
Risicospeler	0,0%
Ex-probleemspeler	5,1%
Probleemspeler	2,4%
Totaal	7,7%

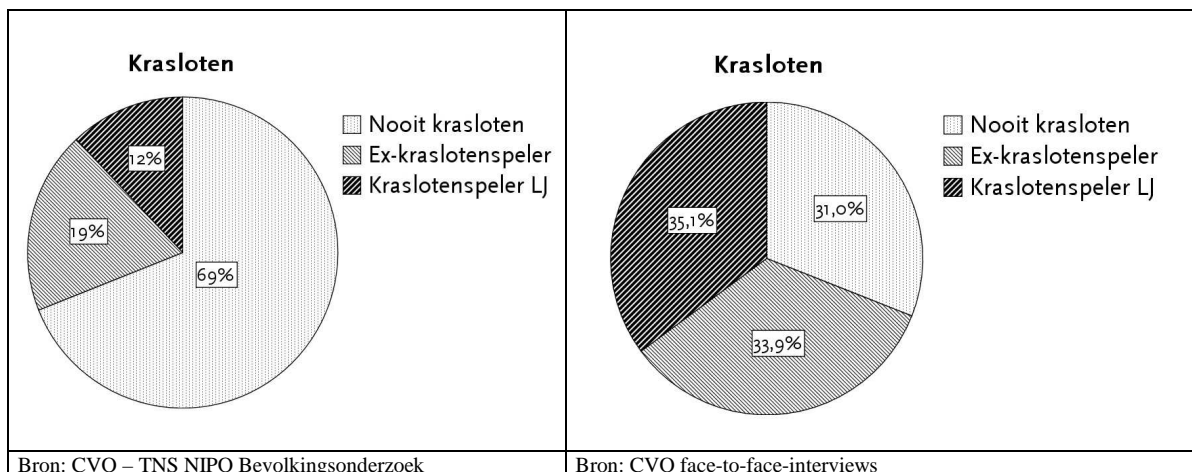
Bij de sponsorloterij zien we eenzelfde beeld als bij de bankgiroloterij. Ook aan deze loterij nemen de recreatieve spelers vaker deel dan de risico- en probleemspelers. Ook hier zien we geen of weinig verschillen in het aantal loten dat per keer wordt gekocht.

Samenvattend zouden we kunnen stellen dat risicospelers en probleemspelers afwijken van de andere groepen spelers. Ze nemen minder aan loterijen deel of kopen per keer maar een beperkt aantal loten. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat spelers die in een risicovolle fase van hun verslavingscarrière zijn beland, preventieve maatregelen hebben genomen en voorzichtiger zijn geworden op de terreinen van de kansspelmarkt waar ze dat het makkelijkst kunnen: de loterijen. Het karakter van de long odds kan door de risicospelers als minder aantrekkelijk worden gezien. De (ex-)probleemspelers doen vooral aan de lotto mee en in veel mindere mate aan de andere landelijke loterijen. Bovendien is het zo dat als probleemspelers meedoen aan een loterij, zij gemiddeld meer loten kopen dan de risicospelers en recreatieve spelers. Probleemspelers zouden in bovenstaande redenering de fase van voorzichtigheid of preventieve maatregelen voorbij zijn en zich niet (meer) inhouden met betrekking tot deelname aan loterijen en in het bijzonder de deelname aan de lotto. Een mogelijke verklaring voor de aantrekkingskracht van de lotto op probleemspelers is dat de lotto dagelijks en wekelijks wordt gehouden, terwijl de andere loterijen een maandelijkse trekking kennen. De lotto heeft meer een short-odds- dan een long-odds karakter. Een lot in de lotto is bovendien goedkoper (€1,-) dan de loten voor de andere loterijen (€6,- tot €12,50). Voor de probleemspelers geldt mogelijk de deelname aan de lotto en de andere loterijen als een manier om (verloren) geld (terug) te verdienen. Dit wordt enigszins ondersteund door het gegeven dat bij de redenen die respondenten noemen om te gokken (na vluchtgedrag en verving) *snel geld verdienen* een goede voorspeller is voor problematisch speelgedrag.

5.6 Krasloten

Uit de bevolkingsenquête kwam naar voren dat slechts 12% van de Nederlandse bevolking in het afgelopen jaar krasloten had gekocht (figuur links). In vergelijking hiermee heeft een aanzienlijk groter deel van de respondenten uit de face-to-face-interviews krasloten gekocht (figuur rechts). Ruim eenderde (35%) had dat het afgelopen jaar nog gedaan.

Figuur 19 Deelname aan krasloten door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews.

Er zijn (net als bij de loterijen) geen risicospelers of probleemspelers gevonden die uitsluitend krasloten kopen en niet aan andere kanspelen deelnemen. Het risicovolle speelgedrag van de risicospelers en probleemspelers blijkt vooral betrekking te hebben op de deelname aan andere kanspelen, zoals kansspelautomaten en casinospelen.

Tabel 27 Deelname aan krasloten (niet, ooit, recent) naar SOGS-groepen

	Nooit krasloten	Ex-kraslotenspeler	Kraslotenspeler LJ
Recreatieve speler	40,7%	32,2%	27,1%
Low-riskspeler	29,3%	32,3%	38,3%
Ex-risicospeler	30,0%	36,7%	33,3%
Risicospeler	23,5%	35,3%	41,2%
Ex-probleemspeler	23,1%	46,2%	30,8%
Probleemspeler	21,4%	31,0%	47,6%
Totaal	31,0%	33,9%	35,1%

Krasloten zijn onder de risicospelers en probleemspelers relatief populair. Bijna de helft van de probleemspelers kocht het afgelopen jaar krasloten. De verschillen tussen de groepen spelers zijn echter niet significant (en kunnen dus op toeval berusten). Toch kan ook hier weer de vraag worden gesteld of risicospelers en probleemspelers anders met krasloten omgaan. Kopen zij vaker krasloten of kopen ze er per keer meer dan recreatieve spelers?

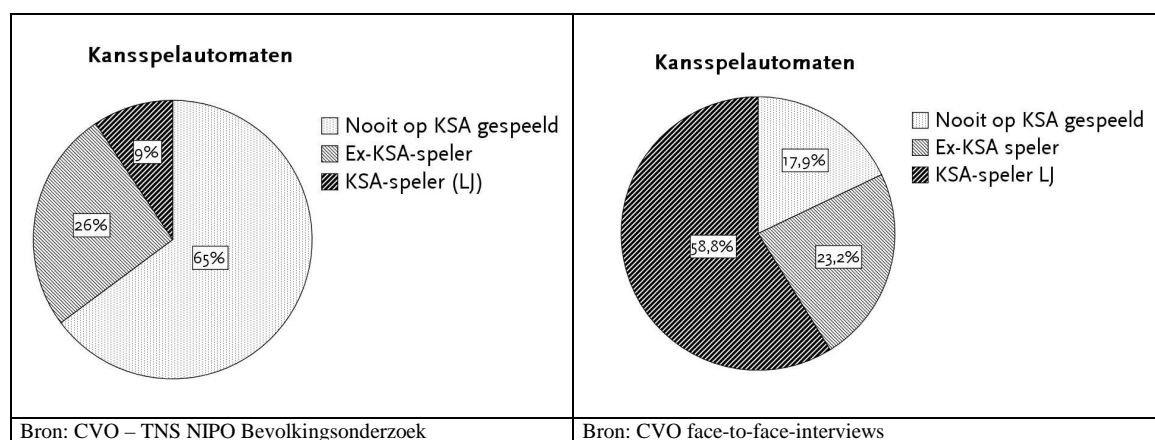
Uit de analyses blijkt dat er een verband bestaat tussen problematisch speelgedrag (blijkend uit de SOGS-score) en het aantal krasloten men het afgelopen jaar kocht. Het aantal krasloten dat iemand koopt blijkt met andere woorden een goede predictor te zijn voor de SOGS-score: hoe vaker en hoe meer krasloten iemand per keer koopt, des te hoger is de SOGS-score.

De probleemspelers die krasloten kochten, schaften het afgelopen jaar gemiddeld 119 krasloten aan. De ex-risicospelers kochten het afgelopen jaar gemiddeld 64 krasloten. De andere groepen kochten gemiddeld minder krasloten; de recreatieve spelers gemiddeld 48 per jaar. De risicospelers kochten het afgelopen jaar gemiddeld de minste krasloten (38 per jaar).

5.7 Kansspelautomaten

Wanneer het gaat over de preventie van kansspelverslaving dan gaat de meeste aandacht vaak uit naar de fruit- of kansspelautomaten. De opvallendste preventiemaatregelen van het afgelopen decennium zijn gericht op deze automaten: het weghalen van de kansspelautomaat uit de laagdrempelige horecagelegenheden als snackbar, buurthuis en sportkantine, het verbod op de piekautomaat en invoering van de nijpelsautomaat. Geheel onterecht lijkt deze aandacht voor kansspelautomaten niet. Veel deelnemers aan dit type kansspel vallen in de categorie probleemspelers en risicospelers.

Figuur 20 Deelname aan kansspelautomaten door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews.

Uit het bevolkingsonderzoek is gebleken dat vergeleken met loterijen slechts een beperkt deel van de bevolking (9%) het afgelopen jaar op een kansspelautomaat had gespeeld (figuur links). De respondenten uit de face-to-face-interviews hebben bijna allemaal (82%) ooit wel ervaring opgedaan met de kansspelautomaat. Het

afgelopen jaar speelde 59% van de respondenten uit de face-to-face-interviews op een kansspelautomaat (figuur rechts).

Uit onderstaande tabel blijkt dat een groot deel van de risicospelers en vooral probleemspeleers als kansspelautomatenspeler getypeerd kan worden.

Tabel 28 Deelname aan kansspelautomaten (niet, ooit, recent) naar SOGS-groepen

	Nooit KSA	Ex-KSA speler	KSA-speler LJ
Recreatieve speler	29,7%	28,0%	42,4%
Low-riskspeler	21,0%	20,4%	58,7%
Ex-risicospeler	6,7%	30,0%	63,3%
Risicospeler	5,9%	29,4%	64,7%
Ex-probleemspeleer	2,6%	33,3%	64,1%
Probleemspeleer	0,0%	4,8%	95,2%
Totaal	17,9%	23,2%	58,8%

Van alle respondenten uit de face-to-face-interviews heeft 82% ervaring met het spelen op fruitautomaten, 59% heeft dat het afgelopen jaar nog gedaan. Een kwart van de respondenten heeft wel ooit op kansspelautomaten gespeeld maar heeft dit het afgelopen jaar niet meer gedaan.

Op één respondent na hebben respondenten die op enig moment in hun leven probleemspeleer waren op kansspelautomaten gespeeld. De overgrote meerderheid van de probleemspeleers (95%) heeft ook het afgelopen jaar nog op een kansspelautomaat gespeeld.

Datzelfde geldt voor de groep die ooit als risicospeleer te boek stond: 94% heeft ooit op een kansspelautomaat gespeeld. Van de (ex-)risicospeleers speelde een relatief groot deel (63% tot 65%) het afgelopen jaar op een kansspelautomaat.

De deelname aan kansspelautomaten onder probleemspeleers en risicospeleers ligt beduidend hoger dan bij de recreatieve speleers: van de recreatieve speleers had 42% het afgelopen jaar op een kansspelautomaat gespeeld.

Overigens betreft het hier het spelen op kansspelautomaten op drie typen locaties: amusementscentra, Holland Casino en de hoogdrempelige horeca (café, restaurant, discotheek).

Hoewel een klein deel van de respondenten ook op andere locaties op kansspelautomaten heeft gespeeld, zijn dit geen 'nieuwe' speleers. Allen hebben het afgelopen jaar tevens in een of meer van de drie eerder genoemde locaties op kansspelautomaten gespeeld. Omdat voor deze andere locaties niet is gevraagd naar de frequentie waarmee ze worden bezocht, zijn ze in onderstaande berekening buiten beschouwing gebleven.

Frequentie van spelen

De speleers die het afgelopen jaar op kansspelautomaten speelden, deden dat gemiddeld 73 keer per jaar, oftewel ruim zes keer per maand. Hoewel we voor de diepte-interviews hebben gezocht naar regelmatige speleers ligt dit gemiddelde ook ten opzichte van de kansspelautomatenspeleers uit het bevolkingsonderzoek vrij hoog.

Dit hoge gemiddelde wordt mede veroorzaakt door een groep speleers met een extreem hoge speelfrequentie: 5% van de speleers op kansspelautomaten speelde het afgelopen jaar bijna dagelijks (tenminste 352 keer). De mediaan ligt dan ook een stuk lager dan het gemiddelde, namelijk op 30 keer per jaar. De helft van de respondenten speelde het afgelopen jaar minder dan 30 keer. De andere helft meer dan 30 keer.

Tabel 29 Frequentie deelname kansspelautomaten voor zes groepen speleers

	Percentage KSA speler (LJ)	Gemiddelde bezoekfrequentie van de speleers	Marges bij een 95% betrouwbaarheidsinterval	Mediaan
Recreatieve speler	42,4%	48,8	26,7 – 71,0	18,5
Low-riskspeler	58,7%	49,7	34,2 – 65,3	23,5
Ex-risicospeleer	63,3%	81,6	35,6 – 127,6	50,0
Risicospeleer	64,7%	99,6	30,7 – 168,5	64,0
Ex-probleemspeleer	64,1%	99,0	46,8 – 151,2	52,5
Probleemspeleer	95,2%	127,5	84,3 – 170,6	67,0
Totaal	58,8%	73,4	60,4 – 86,5	30,0

Als we de verschillende groepen spelers nader bezien blijken de recreatieve spelers niet alleen minder op kansspelautomaten te spelen maar degenen die op kansspelautomaten spelen doen dit bovendien minder frequent dan de risico- en probleemspelers. We zien met andere woorden een verband tussen de SOGS-score en de frequentie waarmee op kansspelautomaten wordt gespeeld. Des te vaker men op kansspelautomaten speelt, des te hoger het aantal gokgerelateerde problemen³⁵.

Opvallend is dat ex-probleemspelers minder op kansspelautomaten spelen dan probleemspelers en dit ook minder frequent doen dan de probleemspelers. Het is mogelijk dat voormalig probleemspelers het spelen op kansspelautomaten zijn gaan mijden en dat een afname in de speelfrequentie van kansspelautomaten heeft bijgedragen aan het herstel.

In het onderstaande is het type locatie waar op kansspelautomaten wordt gespeeld nader beschreven en zal worden bezien in hoeverre verschillen bestaan tussen de spelers op de diverse locaties.

Amusementscentra

Tabel 30 Frequentie deelname kansspelautomaten in amusementscentra voor zes groepen spelers

	Percentage KSA speler (LJ)	Gemiddelde bezoekfrequentie Van de spelers	Marges bij een 95% betrouwbaarheidsinterval	Mediaan
Recreatieve speler	14,4%	30,7	5,7 – 55,7	8,5
Low-riskspeler	25,1%	42,6	21,1 – 64,1	12,0
Ex-risicospeler	46,7%	80,2	25,1 – 135,3	43,0
Risicospeler	41,2%	71,3	10,0 – 132,6	52,0
Ex-probleemspeler	51,3%	102,0	42,1 – 161,9	50,0
Probleemspeler	83,3%	122,6	78,3 – 166,8	76,0
Totaal	32,7%	76,3	58,7 – 93,9	30,0

Een beperkt deel van de recreatieve spelers is het afgelopen jaar in een amusementscentrum geweest. Van de probleemspelers is een ruime meerderheid (83%) het afgelopen jaar in een amusementscentrum geweest. De recreatieve spelers die de amusementscentra bezochten, deden dit het afgelopen jaar gemiddeld 31 keer (2 à 3 keer per maand). De helft van de recreatieve spelers gaat vaker dan 8,5 keer per jaar.

Voor de probleemspelers ligt de frequentie waarmee de amusementscentra worden bezocht aanzienlijk hoger: het afgelopen jaar bezochten zij gemiddeld 123 keer een amusementscentrum (gemiddeld 10 keer per maand). Het beeld is duidelijk: naarmate respondenten vaker het amusementscentrum bezoeken hebben zij vaker problemen met kansspelen.

Holland Casino

Tabel 31 Frequentie deelname kansspelautomaten in Holland Casino voor zes groepen spelers

	Percentage KSA speler (LJ)	Gemiddelde bezoekfrequentie Van de spelers	Marges bij een 95% betrouwbaarheidsinterval	Mediaan
Recreatieve speler	22,0%	56,1	23,3 – 89,0	24,5
Low-riskspeler	29,9%	38,3	19,5 – 57,2	9,0
Ex-risicospeler	26,7%	4,1	1,7 – 6,6	3,5
Risicospeler	35,3%	83,0	-59,0 – 225,0	38,0
Ex-probleemspeler	17,9%	1,6	0,8 – 2,3	1,0
Probleemspeler	31,0%	26,7	6,9 – 46,6	12,0
Totaal	26,6%	38,8	25,6 – 51,9	10,0

Van de respondenten uit de face-to-face-interviews heeft 26% het afgelopen jaar op kansspelautomaten in Holland Casino gespeeld. Er zijn hierbij geen significante verschillen gevonden tussen de groepen spelers. Die zijn wel gevonden voor de frequentie waarin verschillende groepen op kansspelautomaten in Holland Casino spelen. De ex-probleemspelers en ex-risicospelers hebben het afgelopen jaar het minst frequent in Holland Casino op kansspelautomaten gespeeld. Opvallend is dat de risicospelers het meest frequent in Holland Casino spelen, zij bezochten Holland Casino het afgelopen jaar daartoe gemiddeld 83 keer. De probleemspelers bezochten Holland Casino het afgelopen jaar gemiddeld 27 keer.

³⁵ ANOVA: F=16,1, df=2, p <,0005.

Het beeld dat we bij de amusementscentra zagen, waarbij een duidelijk verband is gevonden tussen de frequentie waarmee de amusementscentra worden bezocht en de mate waarin de spelers problemen met kansspelen hebben, zien we bij Holland Casino niet terug. Wat we wel zien is dat met name de voormalige probleemspelers en voormalige risicospelers het spelen op kansspelautomaten in Holland Casino het afgelopen jaar hebben vermeden. We komen hier later nog op terug als we het preventiebeleid van Holland Casino nader bekijken.

Hoogdrempelige horeca (café, restaurant)

Tabel 32 Frequentie deelname kansspelautomaten in de horeca voor zes groepen spelers

	Percentage KSA speler (LJ)	Gemiddelde bezoekfrequentie van de spelers	Marges bij een 95% betrouwbaarheidsinterval	Mediaan
Recreatieve speler	11,0%	15,3	-0,9 – 31,6	5,0
Low-riskspeler	24,0%	23,5	12,9 – 34,1	11,0
Ex-risicospeler	43,3%	30,4	6,6 – 54,1	12,0
Risicospeler	35,3%	16,5	-2,6 – 35,6	9,5
Ex-probleemspeler	41,0%	32,8	5,3 – 60,3	10,0
Probleemspeler	47,6%	30,7	17,4 – 44,0	24,0
Totaal	26,2%	25,4	19,0 – 31,9	12,0

In de hoogdrempelige horeca zien we een vergelijkbaar beeld als bij de amusementscentra; recreatieve spelers speelden het afgelopen jaar minder in de horeca dan de risicospelers en probleemspelers. Recreative spelers die wel op kansspelautomaten in de horeca spelen doen dat bovendien minder frequent (15 keer per jaar) dan de (ex-)probleemspelers (33 keer) en ex-risicospelers (30 keer). Wellicht opvallend is dat de risicospelers minder vaak in de horeca spelen: het afgelopen jaar gemiddeld 17 keer.

Net als bij de amusementscentra kan ook voor het spelen op kansspelautomaten in de horeca worden gesteld dat naarmate men dit vaker doet, men vaker problemen met kansspelen heeft.

Spelen op meerdere locaties

In het kader van het preventiebeleid is het van belang te weten in hoeverre spelers van Holland Casino in de amusementscentra spelen en vice versa. Van de spelers op kansspelautomaten van Holland Casino speelde bijna de helft (44%) het afgelopen jaar ook in een amusementscentrum. Andersom komt minder vaak voor: van de spelers op kansspelautomaten in de amusementscentra speelde 35% het afgelopen jaar ook in een Holland Casino.

Degenen die in de amusementscentra op kansspelautomaten spelen, doen dat vaker ook in de hoogdrempelige horeca: 48% van de amusementscentraspelers had het afgelopen jaar tevens in de horeca op kansspelautomaten gespeeld.

De spelers uit Holland Casino combineren het spelen op kansspelautomaten juist minder vaak met het spelen in de horeca; 27% van de Holland Casino spelers had het afgelopen jaar ook in de horeca gespeeld.

Er zijn zeven mogelijke combinaties van locaties waar respondenten op kansspelautomaten kunnen spelen.

1. Uitsluitend in Holland Casino
2. Uitsluitend in amusementscentra
3. Uitsluitend in de horeca
4. In Holland Casino en in amusementscentra
5. In Holland Casino en in de horeca
6. In amusementscentra en in de horeca
7. Op alle drie de locaties

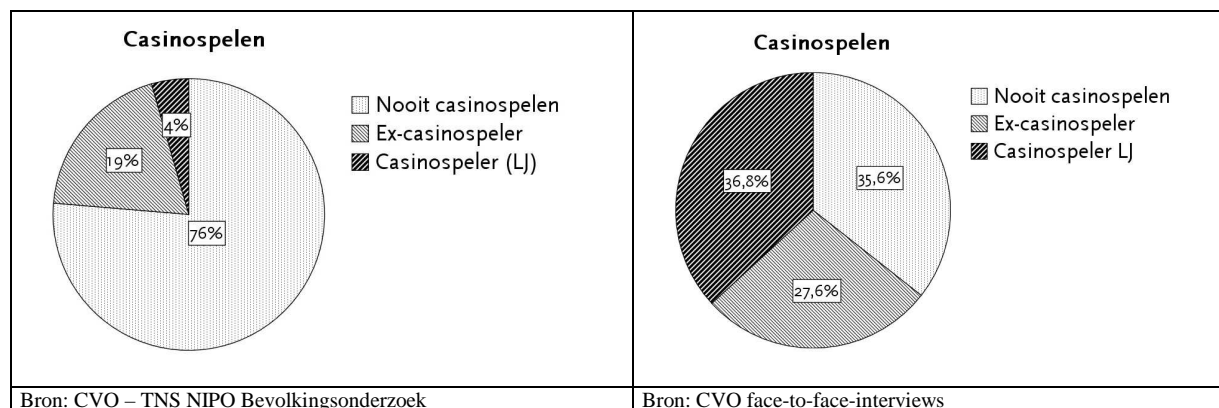
Bij nadere analyse van de groepen, blijkt dat met name onder de spelers in de amusementscentra de meeste kansspelproblemen voorkomen. Van de spelers die het afgelopen jaar in een amusementscentrum speelden heeft 26% een SOGS 5+. Van de respondenten die het afgelopen jaar in een Holland Casino speelden heeft 6% een SOGS 5+. Van de respondenten die noch in Holland Casino noch in een amusementscentrum maar wel in de horeca speelden heeft 1,4% een SOGS 5+. Overigens is de frequentie waarmee op kansspelautomaten wordt gespeeld de belangrijkste predictor voor problematisch speelgedrag. Zoals we eerder hebben gezien spelen de bezoekers van amusementscentra frequenter dan de bezoekers van Holland Casino. Het lijkt met andere woorden niet zozeer te maken te hebben met het spelaanbod van Holland Casino of van de amusementscentra maar veeleer met de bezoekfrequentie van de bezoekers. Dat Holland Casino relatief weinig probleemspelers kent, heeft enerzijds te maken met het feit dat bezoekers van Holland Casino minder frequent spelen, en anderzijds met het mogelijk effectievere preventiebeleid van Holland Casino. Holland Casino spreekt alle frequente bezoekers systematisch aan en wijst hen op de mogelijkheden van een bezoekbeperking of entreeverbod.

5.8 Casinospelen

Andere kansspelen die vaak worden geassocieerd met kansspelverslaving zijn de typische casinospelen als black jack, roulette, sic bo en punto banco. Deze tafelspelen mogen in Nederland alleen door Holland Casino worden aangeboden.

In het bevolkingsonderzoek zagen we dat 4% van de bevolking het afgelopen jaar aan casinospelen had deelgenomen en dat een aanzienlijk groter deel (19%) dat in het verleden wel eens had gedaan (figuur links). De respondenten uit de face-to-face-interviews (figuur rechts) laten in dit opzicht een heel ander beeld zien.

Figuur 21 Deelname aan casinospelen door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews.

In totaal heeft 64% van de respondenten (263 personen) uit de face-to-face-interviews ooit aan tafelspelen in een casino deelgenomen. Het afgelopen jaar had 37% dat nog gedaan (152 personen).

De meeste respondenten die het afgelopen jaar casinotafelspelen hebben gespeeld, deden dat in Holland Casino. Sommigen (5%) deden dit in het buitenland en slechts enkelen (1%, 5 personen) hadden het afgelopen jaar de weg naar een illegaal casino weten te vinden, 12 personen hadden wel in het verleden in een illegaal casino gespeeld.

Tabel 33 Deelname aan casinospelen (niet, ooit, recent) naar SOGS-groepen

	Nooit casinospelen	Ex-casinospeler	Casinospeler LJ
Recreatieve speler	41,5%	29,7%	28,8%
Low-riskspeler	37,7%	24,0%	38,3%
Ex-risicospeler	36,7%	23,3%	40,0%
Risicospeler	23,5%	23,5%	52,9%
Ex-probleemspeler	28,2%	46,2%	25,6%
Probleemspeler	21,4%	23,8%	54,8%
Totaal	35,6%	27,6%	36,8%

Een aanzienlijk deel van de probleemspelers (55%) heeft het afgelopen jaar in een casino gespeeld. Ook meer dan de helft (53%) van de risicospelers is daar het afgelopen jaar aangetroffen. Voor de recreatieve spelers en de voormalige risico- en probleemspelers ligt het deel dat het afgelopen jaar aan casinospelen had deelgenomen lager: tussen de 26% en 40%. Er is een duidelijk verband tussen de deelname aan casinospelen en problematisch speelgedrag. Van de recreatieve spelers had 42% nooit aan casinospelen deelgenomen, bij de probleemspelers ligt dit percentage op 21%.

Vergeleken met de andere groepen respondenten vinden we onder de groep ex-probleemspelers de meeste respondenten terug die gestopt zijn met casinospelen.

Frequentie casinospelen

Tabel 33 Frequentie deelname casinospelen voor zes groepen spelers

	Percentage casinospeler (LJ)	Gemiddelde bezoekfrequentie van de spelers	Marges bij een 95% betrouwbaarheidsinterval	Mediaan
Recreatieve speler	28,8%	47,2	23,6 – 70,8	23,0
Low-riskspeler	38,3%	34,9	20,4 – 49,5	6,0
Ex-risicospeler	40,0%	38,8	-4,1 – 81,8	6,5
Risicospeler	52,9%	83,3	-24,0 – 190,6	15,0
Ex-probleemspeler	25,6%	10,9	-0,3 – 22,1	3,5
Probleemspeler	54,8%	33,1	13,1 – 53,1	10,0
Totaal	36,8%	39,0	28,5 – 49,5	11,0

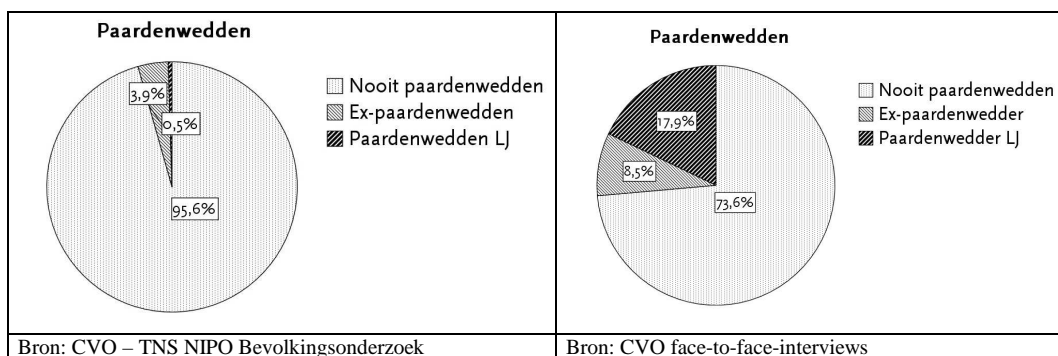
De respondenten die het afgelopen jaar aan casinospelen hebben deelgenomen deden dat gemiddeld 39 keer. De recreatieve spelers en risicospelers gaan gemiddeld het meest frequent in een casino spelen. Ex-probleemspelers doen dat het minst frequent. De helft van de ex-probleemspelers kwam het afgelopen jaar niet vaker dan 4 keer in een casino.

Van de recreatieve spelers kwam de helft het afgelopen jaar niet vaker dan 23 keer. Het blijkt met andere woorden dat een deel van de respondenten regelmatig in het casino komt maar daar geen of weinig problemen mee heeft.

5.9 Paardenwedden

Zoals we al in het bevolkingsonderzoek hebben gezien, nemen relatief weinig mensen deel aan het wedden op paarden. 5% van de bevolking heeft ooit op paarden gewed; minder dan 1% heeft dat het afgelopen jaar nog gedaan. Voor de face-to-face-interviews zijn respondenten gericht geworven bij wedkantoren in de grote steden, een paardenrenbaan en twee drafcentra. Ongeveer een kwart van de respondenten uit de face-to-face-interviews heeft ooit deelgenomen aan weddenschappen op paarden. Eenvijfde had dit het afgelopen jaar nog gedaan.

Figuur 22 Deelname aan paardenwedden door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews.

In tegenstelling tot de kansspelautomaten zien we hier geen verband tussen de deelname aan het paardenwedden en de SOGS-score. Het is niet zo dat probleemspelers meer naar de paardenrenbaan (of naar een wedkantoor) gaan dan de recreatieve spelers.

Tabel 34 Deelname aan paardenwedden naar SOGS-categorieën.

	Nooit paardenwedden	Ex-paardenwedder	Paardenwedder LJ
Recreatieve speler	72,0%	8,5%	19,5%
Low-riskspeler	76,6%	4,8%	18,6%
Ex-risicospeler	73,3%	10,0%	16,7%
Risicospeler	70,6%	17,6%	11,8%
Ex-probleemspeler	66,7%	17,9%	15,4%
Probleemspeler	73,8%	9,5%	16,7%
Totaal	73,6%	8,5%	17,9%

Van de personen die het afgelopen jaar (n=74, 18%) nog op paarden hebben gewed, zeggen 4 van de 7 probleemspelers dat ze aan paarden wedden ook daadwerkelijk de meeste tijd besteden. Voor de twee risicospelers die afgelopen jaar nog aan paardenwedden hebben gedaan is dit tevens het kansspel waaraan zij de meeste tijd besteden.

Hoewel de aantallen klein zijn, zien we dat de problematische spelers vooral bij de groep dertigers en veertigers te vinden zijn (2 risicospelers en 4 probleemspelers tegenover 2 probleemspelers bij de vijftigplussers en 1 probleemspeler bij de jongeren).

Frequentie wedden op paarden

Tabel 35 Frequentie deelname paardenwedden voor zes groepen spelers

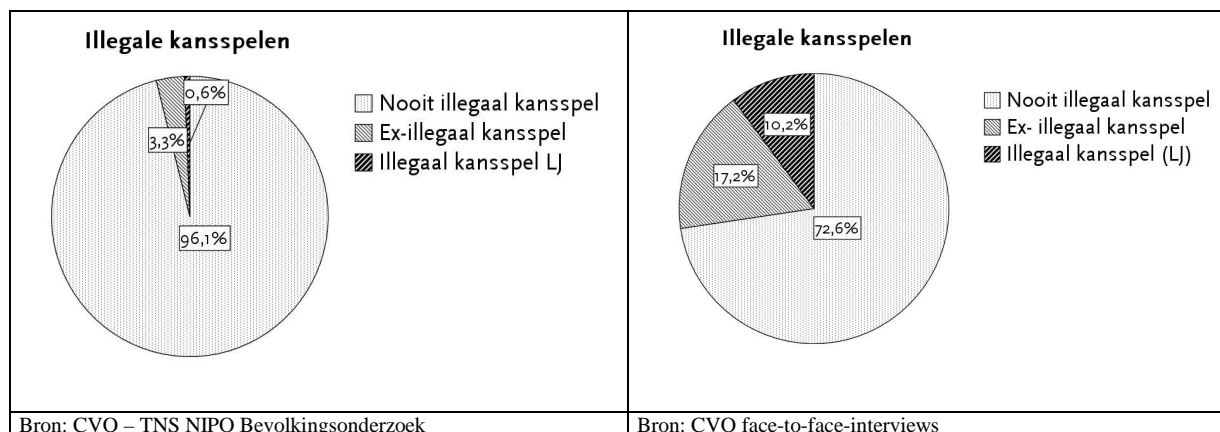
	Percentage paardenwedders (LJ)	Gemiddelde bezoekfrequentie van de spelers	Marges bij een 95% betrouwbaarheidsinterval	Mediaan
Recreatieve speler	19,5%	76,2	46,0 – 106,4	52,0
Low-riskspeler	18,6%	109,4	71,9 – 146,8	61,0
Ex-risicospeler	16,7%	122,0	52,8 – 191,2	104,0
Risicospeler	11,8%	230,0	-1485,3 – 1945,3	230,0
Ex-probleemspeler	15,4%	118,7	-21,5 – 258,8	82,0
Probleemspeler	16,7%	178,0	55,0 – 301,0	200,0
Totaal	17,9%	110,4	86,9 – 134,0	80,0

Hoewel we voorzichtig dienen te zijn met conclusies, zien we bij de paardenwedders een vergelijkbare trend als bij de andere kansspelen: naarmate men vaker deelneemt aan de paardenwedden is vaker sprake van problematisch speelgedrag.

5.10 Illegale kansspelen

Binnen de Nederlandse bevolking wordt door een zeer beperkt aantal mensen deelgenomen aan illegale kansspelen. Ongeveer 4% van de bevolking heeft dat ooit wel gedaan, minder dan 1% het afgelopen jaar nog. Voor de face-to-face-interviews hebben we een groter aandeel respondenten kunnen vinden die in het illegale circuit aan kansspelen heeft deelgenomen. Ruim een kwart van de respondenten uit de face-to-face-interviews (27%) heeft ooit in het illegale circuit gespeeld, terwijl 10% dit het afgelopen jaar nog had gedaan.

Figuur 23 Deelname aan illegaal kansspelen door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews.

De illegale spelen die worden genoemd zijn de ‘zwarte lotto’ (5,6%), illegale voetbaltoto (4,4%), illegale casino’s (4,4%), illegale bookmakers (1,0%) en diverse (illegale) kaart- en dobbelspelen als “pata pata” en “banken” (1,7%). Een enkeling had het afgelopen jaar aan “Titan” (pyramidespel) meegedaan of in het buitenland op straat wel eens “balletje balletje” gespeeld, gekaart of aan een kleine roulette meegedaan.

Deelname aan illegale kansspelen in relatie tot problematisch speelgedrag

In onderstaande tabel is weer het aandeel niet-spelers, ex-spelers en spelers in het illegale circuit weergegeven voor de verschillende groepen respondenten.

Tabel 36 Deelname aan illegale kansspelen naar SOGS-categorieën.

	Nooit illegaal circuit	Ex-speler illegaal circuit	Speler illegaal circuit (LJ)
Recreatieve speler	82,2%	13,6%	4,2%
Low-riskspeler	78,4%	14,4%	7,2%
Ex-risicospeler	50,0%	30,0%	20,0%
Risicospeler	76,5%	11,8%	11,8%
Ex-probleemspeler	53,8%	28,2%	17,9%
Probleemspeler	54,8%	21,4%	23,8%
Totaal	72,6%	17,2%	10,2%

Zoals eerder geconstateerd, is het aandeel respondenten dat ooit aan illegale kansspelen heeft deelgenomen maar het afgelopen jaar niet meer, relatief groot. Bijna tweederde van de respondenten (63%) kan als voormalig speler in het illegale circuit worden gezien. Ter vergelijking: 28% van de kansspelautomatenspelers onder de respondenten van de face-to-face-interviews kan als ex-kansspelautomatenspeler worden beschouwd. In het bevolkingsonderzoek ligt de continuation rate nog lager en heeft 85% van de respondenten die ooit in het illegale circuit speelden dat het afgelopen jaar niet meer gedaan.

Verder valt bij de face-to-face-interviews op dat vooral de recreatieve spelers (70%; 16 van de 21) en in mindere mate de ex-risicospelers (60%; 9 van de 15) en ex-probleemspelers (61%; 11 van de 18) voormalig speler in het illegale circuit blijken te zijn.

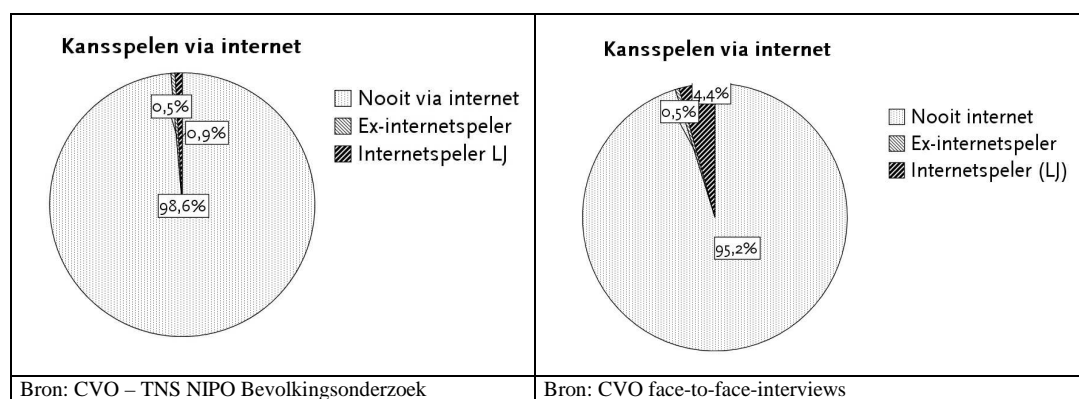
Probleemspelers hebben het spelen in het illegale circuit het afgelopen jaar vaker gecontinueerd; meer dan helft (53%) van de spelers (*lifetime*) heeft (ook) het afgelopen jaar (nog) in het illegale circuit gespeeld. De ander helft (47%; 13 van de 23) kan als voormalig speler in het illegale circuit worden beschouwd.

Samenvattend kunnen we stellen dat de deelname aan illegale kansspelen relatief gering is. Illegaal aangeboden kansspelen oefenen wel een bepaalde aantrekkingskracht uit op de risicovolle en problematische spelers. Er is met andere woorden een verband tussen de SOGS en de deelname aan illegale kansspelen.

5.11 Internet

Het deelnemen aan kansspelen via internet is ook voor de groep respondenten uit de face-to-face-interviews een marginaal verschijnsel. Ongeveer 5% van de respondenten heeft hier ooit aan deelgenomen; een relatief groot deel van hen (90%; 18 van de 20) heeft (ook) het afgelopen jaar nog via internet aan kansspelen deelgenomen. Omdat het een relatief nieuw fenomeen is, zijn er nog maar weinig respondenten die ermee zijn gestopt.

Figuur 24 Deelname aan kansspelen via internet door de respondenten uit het bevolkingsonderzoek en de respondenten uit de face-to-face-interviews.

Tabel 37 Deelname aan kansspelen via internet naar SOGS-categorieën.

	Nooit internet	Ex-internetspeler	Internetspeler LJ
Recreatieve speler	98,3%	0,0%	1,7%
Low-riskspeler	94,6%	1,2%	4,2%
Ex-risicospeler	93,3%	0,0%	6,7%
Risicospeler	88,2%	0,0%	11,8%
Ex-probleemspeler	94,9%	0,0%	5,1%
Probleemspeler	92,9%	0,0%	7,1%
Totaal	95,2%	0,5%	4,4%

Bijna alle respondenten die op internet gokken speelden ongeveer een jaar geleden voor het eerst op internet. Eén persoon had dit 4 jaar geleden al eens gedaan, één drie jaar geleden en twee respondenten speelden twee jaar geleden voor het eerst via internet. Hoewel de aantallen klein zijn valt op dat bijna de helft van de internetgokkers (9 van de 20) (ex-) risicospeler of (ex-) probleemspeler is.

5.12 Resumé

Zowel uit het bevolkingsonderzoek als uit de face-to-face interviews komt naar voren dat deelname aan één kansspel (ongeacht welk of waar) niet zo snel tot problemen leidt. Sterker; er zijn geen respondenten aangetroffen die problemen hebben of hebben gehad die uitsluitend aan één kansspel hebben deelgenomen. Van de spelers die aan twee of meer kansspelen deelnemen heeft een groter deel problemen met kansspelen. Een risicogroep is daarbij een groep mannen die werkloos is of in de WAO zit, 13,9% van hen ervoer ooit problemen met kansspelen. Een andere risicogroep wordt gevormd door mannen met een betaalde fulltime baan of mannen die zelfstandig ondernemer zijn en op kansspelautomaten in de horeca speelt, 5,8% heeft problemen met kansspelen (gehad).

De belangrijkste risicogroep wordt echter gevormd door de mensen die aan vier of meer kansspelen deelnemen. Problematisch speelgedrag zien we het meest frequent terug bij alleenstaanden (14,5% is probleemspeler) en bij respondenten die niet alleenstaand zijn maar in het illegale circuit spelen (8,8% probleemspeler).

Ook uit de face-to-face interviews komt een vergelijkbaar profiel van de probleemspeler naar voren. Het zijn overwegend mannen jonger dan 50 jaar. Hierbij komen eerste generatie allochtonen en alleenstaanden als specifieke risicogroepen naar voren. Het spelen op kansspelautomaten (afgelopen jaar) blijkt de sterkste samenhang te vertonen met problematisch speelgedrag. Bij de spelers uit de amusementscentra zijn relatief gezien de meeste probleemspelers aangetroffen. Vooral wanneer dit wordt gecombineerd met het spelen op kansspelautomaten in de horeca en Holland Casino.

Over het algemeen geldt dat als probleemspelers aan een bepaald kansspel deelnemen zij dit meer frequent doen dan recreatieve spelers. Dit geldt zowel voor het spelen op kansspelautomaten als voor het kopen van krasloten, het meedoen aan casinospelen en de lotto.

Hoofdstuk 6 Preventie en hulpverlening

In dit hoofdstuk willen we ingaan op een aantal preventieve maatregelen die door de overheid, de spelers zelf, of de branche zijn genomen. Als eerste zullen we ingaan op de leeftijdsgrens voor deelname aan kansspelen en op de vraag of een vroege kennismaking met kansspelen op latere leeftijd sneller tot problemen kan leiden. Vervolgens zullen een aantal zelfcontroletechnieken aan de orde komen die spelers hanteren; spelen met een maximum bedrag, samen met anderen spelen, bankpasjes thuislaten. Ook zullen een aantal preventieve maatregelen de revue passeren die door de branche zijn ontwikkeld; het verspreiden van preventiefolders, het aanspreken van probleemspelers op hun speelgedrag, het aanbieden van een entreeverbod of bezoekbeperking op vrijwillige basis. Tot slot zullen we in dit hoofdstuk ingaan op de ervaringen van probleemspelers met de hulpverlening.

6.1 Leeftijdsgrenzen ter voorkoming van problematisch speelgedrag

Een belangrijke maatregel uit de jaren negentig met betrekking tot kansspelen in het algemeen en kansspelautomaten in het bijzonder, is het verbod om kansspelautomaten in laagdrempelige horecagelegenheden (snackbar, sportkantine) te plaatsen en de verhoging van de minimumleeftijd van 16 naar 18 jaar. De aanname hierbij was dat een vroege en terloopse aanraking met kansspelen en in het bijzonder die met de kansspelautomaat, het risico van problematisch speelgedrag vergroot. Uit het onderzoek blijkt dat deze aanname een kern van waarheid bezit.

Zo wordt de veronderstelling dat mensen die op jonge leeftijd in aanraking komen met kansspelen een grotere kans hebben om op latere leeftijd problematisch speelgedrag te ontwikkelen door de face-to-face-interviews bevestigd. Recreatieve spelers zijn gemiddeld zeven jaar later in aanraking gekomen met kansspelautomaten dan de risicospelers en probleemspelers. De gemiddelde leeftijd waarop iemand voor het eerst in aanraking kwam met een kansspelautomaat ligt bij de probleemspelers op 21 jaar, bij risicospelers op 23 jaar en bij recreatieve spelers op 28 jaar³⁶.

Uit het bevolkingsonderzoek komt de relatie tussen de beginleeftijd waarop met kansspelen is begonnen en kansspelproblemen op latere leeftijd minder duidelijk naar voren. De recreatieve spelers zijn gemiddeld met 22,7 jaar met kansspelautomaten begonnen, de risicospelers waren weliswaar gemiddeld een stuk jonger (18,9 jaar), maar de probleemspelers uit het bevolkingsonderzoek waren gemiddeld weer op latere leeftijd (24,9 jaar) met het spelen op kansspelautomaten begonnen.

De oudere spelers zijn over het algemeen op latere leeftijd in aanraking gekomen met kansspelautomaten dan de jongeren. Dat is op zich logisch omdat er wel ouderen kunnen zijn die op latere leeftijd met het spelen op kansspelautomaten zijn begonnen maar geen jongeren. Voor vijftigplussers ligt de eerste aanraking gemiddeld op 38-jarige leeftijd, voor 30- tot 50-jarigen op 20-jarige leeftijd en voor de jongste groep 16- tot 30-jarigen op 16-jarige leeftijd³⁷. Uit dat laatste valt overigens op te maken dat het uitsluiten van jongeren onder de 18 jaar blijkbaar nog niet helemaal lukt.

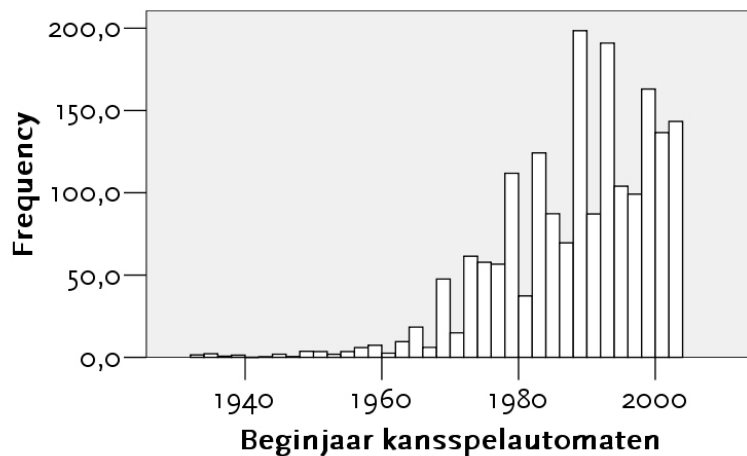
Deze verschillen tussen jongeren en ouderen voor wat betreft hun eerste aanraking met de kansspelautomaat komen ook uit het bevolkingsonderzoek naar voren. De 16- tot 30-jarigen zijn gemiddeld op 16-jarige leeftijd met kansspelen begonnen, de 30- tot 50-jarigen waren gemiddeld 21 jaar toen ze voor het eerst op een kansspelautomaat speelden, terwijl de ouderen (50+) gemiddeld op 40-jarige leeftijd met kansspelautomaten zijn begonnen.

Hoewel de interpretatie van de tabel lastig is laten we hier de tijdslijn zien waarop de respondenten voor het eerst op een kansspelautomaat speelden.

³⁶ ANOVA: $F=9,8$, $df=2$, $p < ,0005$.

³⁷ ANOVA: $F=131,4$, $df=2$, $p < ,0005$.

Figuur 25 Jaar waarin met het spelen op kansspelautomaten is begonnen (n=1862)

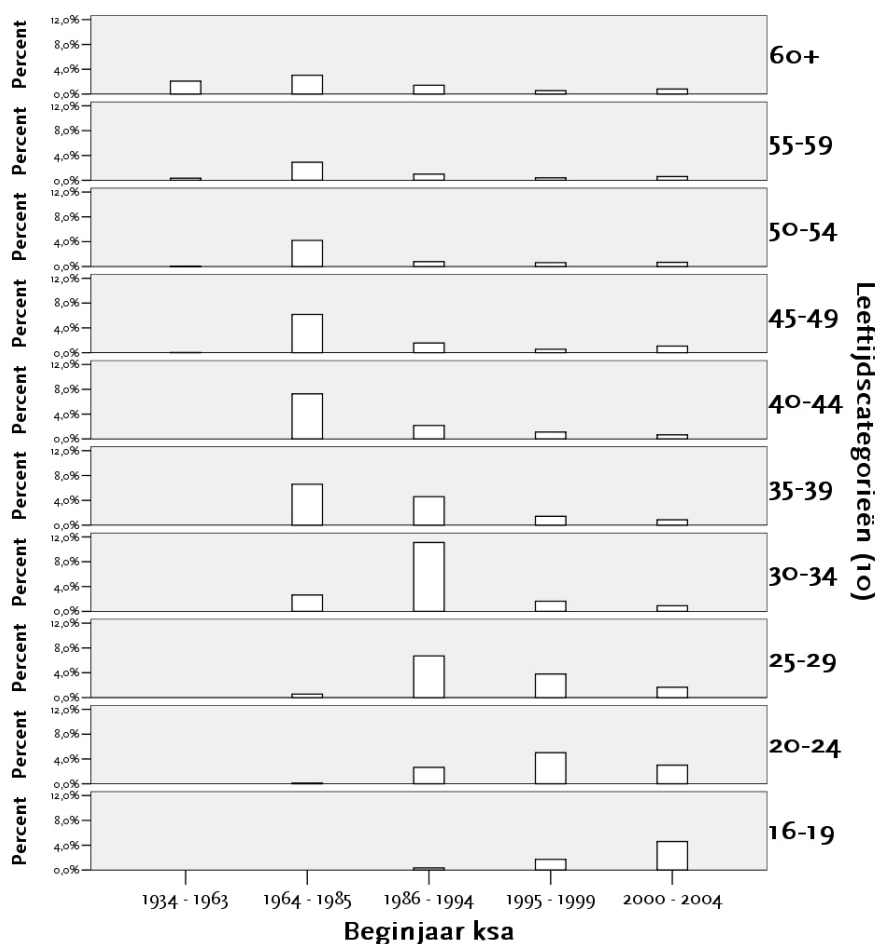
Bron: CVO – TNS NIPO Bevolkingsonderzoek

De meeste respondenten zijn begin jaren negentig met het spelen op kansspelautomaten begonnen. Zoals gezegd kunnen ouderen al eerder met het spelen op kansspelautomaten zijn begonnen dan jongeren. Om de verschillen tussen jongeren en ouderen goed zichtbaar te maken is in de volgende figuur een uitsplitsing gemaakt voor 10 leeftijdscohorten (respondenten van 16-19 jaar; van 20-24 jaar; van 25-30 jaar, enzovoort).

In die figuur is ook het beginjaar waarop respondenten voor het eerst in aanraking zijn gekomen met kansspelautomaten in vijf tijdsvakken opgesplitst.

- De periode van voor 1964: de tijd voor de eerste wet op de kansspelen en de tijd van de éénarmige bandiet;
- De periode 1964 tot 1986; de éénarmige bandiet werd omgevormd tot de huidige generatie kansspelautomaten maar mocht geen geld uitkeren;
- De periode 1986 – 1994; de opkomst van de gelduitkerende fruitautomaat (kansspelautomaat);
- De periode 1994 – 2000; verdwijnen van kansspelautomaten uit de laagdrempelige horeca
- De periode na 2000; leeftijdsgrens naar 18 jaar, komst van de meerspeler in de amusementscentra. De komst van de nijpelsautomaat in de hoogdrempelige horeca en het verbod op kansspelautomaten in de laagdrempelige horeca.

Figuur 26 Onset kansspelautomaten naar leeftijdscohorten

In de figuur is goed te zien dat de ouderen en jongeren doorgaans in een verschillend tijdsbestek met kansspelautomaten in aanraking kwamen en daardoor ook met een ander type kansspelautomaten kennismaakten. Ouderen (60+) hebben veelal voor 1985 kennisgemaakt met de kansspelautomaat. Voor een deel zal die eerste kennismaking met de éénarmige bandiet geweest zijn. De meeste 35- tot 50-jarigen hebben tussen 1964 en 1985 kennis gemaakt met de kansspelautomaat (die toen nog geen geld mocht uitkeren) terwijl de 25- tot 35-jarigen vooral tussen 1986 en 1995 met de direct gelduitkerende kansspelautomaten kennismaakten. De twee jongste cohorten (16 tot 24 jaar) maakten in de meeste gevallen pas na 2000 kennis met de kansspelautomaat.

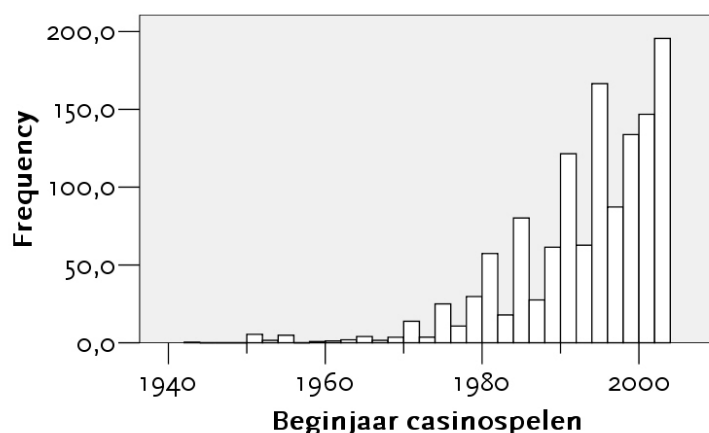
Bij de bevolking van vijftig jaar en ouder zien we minder duidelijke pieken in de tijdslijn terug dan bij de jongeren. Er zijn met andere woorden zowel ouderen die al heel lang geleden voor het eerst op een kansspelautomaat speelden (eenarmige bandiet) maar ook ouderen die daar pas onlangs mee zijn begonnen. Bij de 30- tot 34-jarigen zien we een duidelijke piek in de periode 1986-1994; een piek die we ook bij 25- tot 29-jarigen nog aantreffen. In die jaren was de fruitautomaat sterk in opkomst en zijn relatief veel respondenten uit die leeftijdscategorieën er voor het eerst mee in aanraking gekomen.

Aanvang casinospelen

Ook de casinospelers uit de face-to-face-interviews en het bevolkingsonderzoek is gevraagd wanneer ze voor het eerst met casinospelen in aanraking zijn gekomen. De beginleeftijd waarop met casinospelen wordt begonnen ligt over het algemeen hoger dan de eerste aanraking met de kansspelautomaat.

Van de respondenten uit de face-to-face-interviews die op zowel op kansspelautomaten hebben gespeeld als aan casinospelen hebben deelgenomen is meer dan 80% met kansspelautomaten begonnen. Anders gezegd; de leeftijd waarop met casinospelen wordt begonnen ligt hoger (gemiddeld op 30-jarige leeftijd) dan de leeftijd waarop voor het eerst op een kansspelautomaat is gespeeld (gemiddeld op 23-jarige leeftijd). Uit het bevolkingsonderzoek komt een zelfde beeld naar voren.

Figuur 27 Jaar eerste deelname aan casinospelen (n=1267)

Uit de figuur valt goed te zien dat een meerderheid van de respondenten uit het bevolkingsonderzoek pas onlangs met het spelen in een casino is begonnen. Dit in tegenstelling tot de beginleeftijd voor de kansspelautomaat waar de grootste piek begin jaren negentig lag.

De vraag die we hier weer gesteld hebben is of probleemspelers en risicospelers op jongere leeftijd met casinospelen zijn begonnen dan de recreatieve spelers. Daar blijken aanwijzingen voor te zijn. Zo kwamen de recreatieve casinospelers uit het bevolkingsonderzoek gemiddeld op 30-jarige leeftijd voor het eerst in een casino. De risicospelers en probleemspelers waren gemiddeld drie jaar jonger (27 jaar) toen ze voor het eerst met casinospelen in aanraking kwamen.

De respondenten uit de face-to-face-interviews laten een vergelijkbaar maar duidelijker beeld zien. De recreatieve spelers kwamen gemiddeld met 35,5 jaar voor het eerst met casinospelen in aanraking. De low risk recreatieve spelers waren gemiddeld 32,2 jaar, de risicospelers 28,6 jaar en de probleemspelers 26,2 jaar toen ze voor het eerst aan een casinospel deelnamen.

Bij de face-to-face-interviews is ook gevraagd naar de leeftijd waarop voor het eerst aan andere kansspelen (dan kansspelautomaten en casinospelen) is deelgenomen. De beginleeftijd waarop met de andere kansspelen is begonnen blijkt, net als bij de kansspelautomaten en casinospelen, in verband te staan met problematisch speelgedrag. Toch is dit verband bij de beginleeftijd voor loterijen, het wedden op paarden en het spelen in het illegale circuit minder sterk. Bij het spelen van kansspelen via internet is het verband tussen de beginleeftijd waarop hiermee is begonnen en problematisch speelgedrag niet aangetroffen, wellicht omdat dit kansspel nog maar relatief kort bestaat.

Tabel 38 Gemiddelde beginleeftijd waarop met kansspelen is begonnen naar SOGS (LTP)

SOGS (LTP) 4 groepen	beginleeftijd gokken	beginleeftijd loterijen	beginleeftijd krasloten	beginleeftijd KSA	beginleeftijd casinospelen	beginleeftijd paarden	beginleeftijd illegaal	beginleeftijd internet
SOGS 0	25,3	28,4	38,4	30,3	35,5	30,5	33,2	29,5
SOGS 1-2	21,3	25,7	35,2	26,4	32,2	21,1	32,4	28,1
SOGS 3-4	19,6	22,3	28,8	22,9	28,6	26,2	30,9	29,0
SOGS 5+	18,9	23,5	28,3	20,6	26,2	23,1	24,1	34,2
Total	21,8	25,7	33,7	25,5	31,3	25,0	29,6	30,1
ANOVA	F=7,1 df=3 p<.0005	F=4,9 df=3 p=.002	F=6,6 df=3 p<.0005	F=7,6 df=3 p<.0005	F=6,7 df=3 p<.0005	F=3,4 df=3 p=.020	F=2,7 df=3 p=.046	F=0,4 df=3 p=.772

Handhaving van de leeftijdsgrens niet waterdicht

In 2000 is de minimum leeftijd voor het spelen op kansspelautomaten verhoogd van 16 naar 18 jaar. Anno 2004 zouden 16-17 jarigen dus niet op kansspelautomaten hebben mogen spelen.

Uit het bevolkingsonderzoek blijkt dat bijna een kwart (23%) van de 16- en 17-jarigen ooit aan een loterij had meegedaan, 11% had ooit een kraslot gekocht, terwijl maar liefst 35% van deze respondenten aangeeft ooit op een kansspelautomaat te hebben gespeeld. 19% van de respondenten in deze leeftijdsgroep zegt in het afgelopen jaar hieraan te hebben deelgenomen (54 van de 286 jongeren).

Niemand van de 16- tot 17-jarigen was in een Holland Casino geweest. Van de 16- en 17-jarigen had 6% wel in een amusementscentrum op kansspelautomaten gespeeld. De meerderheid van de 16- 17 jarigen speelde echter in de hoogdrempelige horeca (11% had dit het afgelopen jaar gedaan), 2% speelde het afgelopen jaar in de laagdrempelige horeca en 4% elders (op de kermis, boot, woonhuis of in een sportkantine).

Uit het bevolkingsonderzoek is gebleken dat onder de 16- en 17-jarigen (nog) geen kansspelproblematiek voorkomt. Er zijn wel twee (van de 286) 16- en 17-jarigen aangetroffen die risicovol speelgedrag vertoonden. Het gaat om twee autochtone jongens die nog op school (VMBO-TL) zitten, en uitsluitend op kansspelautomaten in de horeca spelen. Zij geven aan dat ze vaker hebben gokt dan ze zich hadden voorgenomen, dat ze zich daar schuldig over voelen en dat ze voor hun ouders verborgen houden dat ze gokken.

6.2 Preventie door de speler

Er is met de groep regelmatige spelers uit de face-to-face-interviews gesproken over preventie. Onder preventie verstaan we hier zowel zelfcontroletechnieken van spelers, als maatregelen die vanuit de aanbieders van kansspelen ter beschikking van de spelers staan, als ook voorlichtingsactiviteiten vanuit hulpverleningsinstanties of overheid.

Met de respondenten is daarom gesproken over de preventieve maatregelen die zij zelf treffen om hun speelgedrag onder controle te houden, maar ook over de adviezen die in preventiefolders aan spelers worden meegegeven. We wilden weten of de respondenten die folders hebben gelezen en wat voor effect ze hebben gehad op hun speelgedrag. Verder is aan respondenten gevraagd of zij bekend waren met de mogelijkheid van het nemen van zoekbeperkende maatregelen in de casino's en de amusementscentra. Met degenen die een beperkende maatregel hebben getroffen, is ingegaan op de effecten ervan op hun speelgedrag. Meer specifiek is ingegaan op de vraag of ze ten tijde van een zoekbeperkende maatregel elders zijn gaan spelen.

Zelfpreventie en zelfcontroletechnieken

De preventieve maatregelen die spelers voor zichzelf nemen zijn zeer divers. Sommigen zoeken hulp bij vrienden, partners of familie om zich tegen zichzelf te beschermen. Ze laten de portemonnee door de partner beheren, of maken afspraken met vrienden over een maximaal te besteden bedrag.

Anderen zoeken het meer in bepaalde zelfcontroletechnieken. Ze spelen bijvoorbeeld met een vooraf bepaald maximum bedrag. Veel respondenten proberen hun speelgedrag in de hand te houden door gedoseerd te spelen of bankpasjes thuis te laten.

Samen met anderen spelen

Er is gevraagd met wie de respondenten bij voorkeur gaan spelen. De preventiegedachte achter deze vraag is dat wanneer men samen met anderen (vrienden, familie of kennissen) gaat spelen de kans op problematisch speelgedrag wordt verkleind. Uit de face-to-face-interviews blijkt dat 70% (n=56) van de probleemspelers meestal alleen gaat gokken. Bij risicospelers is dat 56% (n=25), terwijl 30% (n=77) van de recreatieve spelers meestal alleen gaat spelen. Van het samen met anderen gaan spelen gaat een bepaalde preventieve werking uit. Het blijkt dat vrienden, partners, zussen en moeders een vorm van sociale controle kunnen uitoefenen die voorkomt dat spelers te veel geld verliezen, te lang doorspelen of de controle over het gokken verliezen.

“Mijn vrouw gaat intussen op familiebezoek. Als ik heb gewonnen bel ik haar binnen 10 minuten op en dan komt ze me halen. Anders lukt het niet.”

Sommige respondenten geven hun portemonnee in beheer bij hun partner. “Mijn vrouw houdt de knip op zak”. Met wisselend succes overigens. “Ik heb mijn bankpas wel eens bij familie achtergelaten, maar vond altijd wel een excuus om deze weer op te halen.”

Een consequentie van deze vormen van sociale controle tijdens het spelen kan overigens wel zijn dat met name probleemspelers geneigd zijn om alleen te gaan spelen.

Maximum speelbedrag of maximum speeltijd

Recreatieve spelers nemen zich vaker voor om een maximum speelbedrag te besteden dan de problematische spelers. Bijna driekwart (74%) van de recreatieve spelers legt zichzelf een maximum speelbedrag op, terwijl 51% van de risicospelers en 38% van de probleemspelers dit doet³⁸.

Veel minder respondenten (11%) leggen zichzelf een maximale speeltijd op. Recreatieve spelers doen dit niet vaker dan risicospelers of probleemspelers.

Bankpasjes thuis laten

Een preventieve maatregel die juist vaker door risicospelers en probleemspelers wordt toegepast is het thuis laten van bankpasjes en creditcards. Ongeveer 40% van de recreatieve spelers laat de bankpasjes thuis, terwijl 45%

³⁸ ANOVA: F=15,1, df=2, p <,0005.

van de risicospelers en probleemspelers dat doet. Deze vorm van zelfcontrole en zelfbescherming zien we bij de recreatieve spelers minder vaak terug, mogelijk omdat ze zichzelf al een maximum speelbedrag opleggen en ze in het verleden hun bank- of girorekening nooit volledig hebben 'leeggetrokken'.

Andere manieren van zelfpreventie of zelfcontrole

De hierboven genomen maatregelen van zelfpreventie en zelfcontrole zijn slechts een greep uit de vele die er genoemd zijn. Veel respondenten bleken tal van verschillende maatregelen te treffen om hun speelgedrag in de hand te houden. Probleemspelers hanteren vaker nog andere preventieve maatregelen of zelfcontroletechnieken dan recreatieve spelers, respectievelijk 34% en 18%. Deze aanvullende preventieve maatregelen hadden enerzijds betrekking op de eerder genoemde vormen van sociale controle en anderzijds op zelfcontrole en zelfbeheersing. "Het is een kwestie van controle en ik weet dat ik ergens anders meer kan verdienen". Of zoals het motto van een respondent luidt: "GGD: geduld, gedrag en discipline". Daarbij wordt vaak bedoeld op het op tijd weten te stoppen met spelen. 'Op tijd stoppen' betekent dan vaak zowel het stoppen met spelen als een bepaalde winst is behaald als het stoppen met spelen als een bepaald verlies wordt geleden. "Ik stop als het niet mijn lucky day is." Of zoals een andere respondent het uitdrukt: "Als het niet lukt, lukt het ook niet met 1000 euro en als ik winst heb ga ik meteen weg."

Ook hier geldt dat deze controletechniek niet altijd effectief is: "Als ik veel verlies probeer ik weg te gaan, dit lukt soms." of "Vroeger ging ik meteen naar huis, als ik iets won. Lukt nu niet meer."

Andere manieren die respondenten hanteren om hun speelgedrag in de hand te houden hebben betrekking op gedoseerd spelen; niet om te grote bedragen spelen; niet te veel inzetten; en niet te vaak gaan. Of alleen te gaan als er nog geld is en geen geld gaan lenen. Tot slot noemen veel respondenten nog een andere preventieve maatregel; een andere tijdsbesteding zoeken. Sommige respondenten zochten afleiding door te gaan sporten, of meer tijd aan hobby's, kleinkinderen of een partner te besteden of zoals een respondent het verwoordt: "Door harder te werken".

6.3 Preventie vanuit de branche

Ook vanuit de branche zijn preventieactiviteiten ontwikkeld. Deze variëren van het plaatsen van foldermateriaal tot het aanspreken van problematische spelers. Zowel de amusementscentra als Holland Casino biedt bezoekers de mogelijkheid om op vrijwillige basis een entreeverbod aan te vragen.

Preventiefolders

Bijna de helft van de respondenten (46%) is wel eens foldermateriaal over gokken tegengekomen.

Probleemspelers en risicospelers hebben die vaker gesignaleerd dan de recreatieve spelers. Respectievelijk 65% van de probleemspeler, 61% van de risicospelers en 38% van de recreatieve spelers was wel eens een folder over gokken tegengekomen. Een meerderheid daarvan (56%) had de folder ook daadwerkelijk gelezen. Opvallend is dat vooral de risicospelers de folder ook daadwerkelijk hadden gelezen. Driekwart van de risicospelers had de folder gelezen, voor de probleemspelers ligt dat percentage op 61% en voor de recreatieve spelers op 48%. Van de groep die de folder heeft gelezen, zegt 18% (n=14) dat deze folder ook daadwerkelijk van invloed is geweest op het speelgedrag. Een deel van deze respondenten is vooral meer gecontroleerd gaan spelen, ze zijn meer bewust geworden van de risico's geworden en spelen niet (meer) boven hun budget. Anderen hebben naar aanleiding van de folder afspraken met vrienden gemaakt over het eigen speelgedrag, hebben een vrijwillig entreeverbod genomen, zich bij de hulpverlening aangemeld of hebben naar aanleiding van de folder een stoppoging ondernomen.

Samenvattend: van elke 100 respondenten zijn 46 personen ooit een folder over gokken tegengekomen, hebben 26 die gelezen en is die bij 5 personen van invloed geweest op het speelgedrag. Een netto resultaat van 5% derhalve.

Aanspreken op risicovol speelgedrag

De helft van de respondenten is van mening dat van het aanspreken op risicovol speelgedrag door de medewerkers van Holland Casino of amusementscentra een matigende werking uit kan gaan. Probleemspelers zijn het overigens vaker oneens met die mening dan de recreatieve spelers. Anders gezegd, probleemspelers worden liever niet aangesproken op hun speelgedrag of ze zijn er immuun voor. Desondanks ervaart een derde van de probleemspelers het als positief als ze worden gevraagd hoeveel ze spelen. De meeste respondenten vinden niet dat het personeel de probleemspelers te weinig aanspreekt.

Bezoekbeperkende maatregelen Holland Casino

Bij Holland Casino kunnen bezoekers op vrijwillige basis, voor bepaalde of onbepaalde tijd, een entreeverbod of bezoekbeperking aanvragen. Bij een bezoekbeperking wordt een maximaal aantal bezoeken (maximaal 8 per maand) afgesproken. Een eenmaal afgesloten beperkende (of beschermende) maatregel is onherroepelijk en geldt

in alle vestigingen van Holland Casino. Middels het computer systeem van Holland Casino (OASE) dat gekoppeld is aan het bezoekersregistratie systeem kan in elke vestiging op elke gewenst moment aan de hand van een identiteitsbewijs worden gezien of iemand een bezoekbeperkende maatregel heeft (en de toegang ontzegd wordt).

Van de respondenten die Holland Casino ooit bezochten is 68% op de hoogte van de mogelijkheid om een bezoekbeperkende maatregel te nemen. Van de risicospelers en probleemspelers, de personen die er vooral van op de hoogte zouden moeten zijn, is 83% bekend met de mogelijkheid van een vrijwillig entreeverbod of bezoekbeperking, 17% dus niet. Een respondent die niet op de hoogte was van de mogelijkheid om een entreeverbod aan te vragen gaf te kennen daar wel behoefte aan te hebben: "Ik vind wel dat ik te vaak ga. Maar ik ben niet verslaafd. Ik ga niet elke dag. En het maakt me niet uit of ik mijn geld nu in een discotheek uitgeef of in Holland Casino." Overigens zijn er ook een aantal respondenten die wel van de mogelijkheid van een beschermende maatregel op de hoogte waren en aangaven daar ook wel behoefte aan te hebben gehad maar dit niet hebben gedaan. "Het is wel moeilijk, want dan kan ik er niet meer heen. Het gevoel blijft altijd in je. Je bent dan de adrenaline kwijt; het gevoel dat je hebt als een vliegtuig start, dat had ik ook als ik gokte."

Van de ruim 300 respondenten die wel eens in Holland Casino speelden hebben 22 personen ooit een bezoekbeperkende maatregel genomen, dat is 7%. Probleemspelers nemen vaker een bezoekbeperkende maatregel dan risicospelers. Van de probleemspelers heeft 23% ooit een beperkende maatregel genomen bij Holland Casino. Voor de risicospelers ligt dit op 12%, voor de recreatieve spelers op 0%. Opvallend is dat niet alleen problematische spelers een dergelijk maatregel aanvragen maar ook risicospelers en recreatieve spelers, blijkbaar met als belangrijkste doel om problemen te voorkomen.

Tabel 39 Ooit een beschermende maatregel (entreeverbod of bezoekbeperking) aangevraagd naar SOGS-groepen

		Ooit een entreeverbod of bezoekbeperking	
		nee	Ja
Recreatieve speler	Aantal	80	0
	Percentage	100,0%	0,0%
Low-riskspeler	Aantal	120	8
	Percentage	93,8%	6,3%
Ex-risicospeler	Aantal	20	1
	Percentage	95,2%	4,8%
Risicospeler	Aantal	15	2
	Percentage	88,2%	11,8%
Ex-probleemspeler	Aantal	28	3
	Percentage	90,3%	9,7%
Probleemspeler	Aantal	27	8
	Percentage	77,1%	22,9%
Totaal	Aantal	290	22
	Percentage	92,9%	7,1%

Uit de tabel kan worden afgeleid dat de helft van de respondenten (11 personen) een beschermende maatregel nam om problemen te voorkomen (8 low-riskspelers, 1 voormalig risicospeler en 2 risicospelers). De andere helft van de respondenten nam een beschermende maatregel om bestaande problemen het hoofd te bieden (3 ex-probleemspelers en 8 probleemspelers). De meeste (8 van de 11) probleemspelers die ooit een beschermende maatregel namen ervaren dus nog steeds problemen met kansspelen. Drie respondenten hebben hun problematisch speelgedrag onder controle weten te krijgen. Over het algemeen waren de respondenten zelf wel tevreden over de beschermende maatregel; 40% was er heel tevreden mee, 27% enigszins tevreden, 20% was enigszins ontevreden en 13% heel ontevreden.

Van de 22 respondenten die ooit een beperkende maatregel aanvroegen nam de meerderheid (16 respondenten) een entreeverbod en 5 respondenten een bezoekbeperking. Vijf van de zestien respondenten die ooit een entreeverbod aanvroegen hebben dit meerdere keren gedaan. Van de 16 personen met een entreeverbod vroegen 14 dit op eigen initiatief aan. "Ik wilde ook wel andere dingen doen, reizen en dergelijke. Maar het leek wel of ik

naar Holland Casino werd toe getrokken." Deze respondent meldde in eerste instantie dat het entreeverbod zijn eigen initiatief was geweest. Later vertelde hij hierover met zijn vriendin een weddenschap te zijn aangegaan. Als hij 500 euro zou verliezen zou hij een verbod aanvragen. Eén respondent nam op initiatief van het personeel een entreeverbod en één op initiatief van zijn partner. "Om mijn vrouw te bewijzen dat ik niet verslaafd ben, heb ik een entreeverbod aangevraagd. Ik heb er wel spijt van gehad, want toen ik daarna weer wilde gaan, mocht ik niet meer zo vaak als ik wilde. Volgens de wet mocht ik niet meer dan twee keer per week."

De helft van de respondenten (11 van de 22 personen) is ten tijde van de beschermende maatregel elders gaan spelen. Zes in een amusementscentrum, twee in een illegaal casino, één in een casino in het buitenland en twee in de horeca. "Ik ging toen op fruitautomaten in de horeca spelen. Daar is minder gevaar bij, want je kunt maar een beperkte hoeveelheid geld in zo'n kast kwijt. In Holland Casino gaat om hogere bedragen en is daarom verslavender. Je bent er ook anoniemer, er is minder controle dan in een bar." "Na een jaar ben ik in een amusementscentrum gaan spelen. Het gaat nu om kleinere bedragen, dus heb ik meer controle. Verder is het er gezelliger. Ik loop minder risico, en heb minder financiële problemen."

Ook uit het onderzoek *Gasten van Holland Casino* (de Bruin e.a., 2001) blijkt dat ongeveer de helft van de personen die een beschermende maatregel heeft getroffen naar alternatieven zoekt om ten tijde van de maatregel toch te kunnen spelen.

Bezoekbeperkende maatregelen amusementscentra

Ook amusementscentra bieden bezoekers de mogelijkheid om zich uit te laten schrijven. Zij werken met zogenaamde 'witte lijsten'. Plaatsing op die lijst gebeurt, net als bij Holland Casino, op vrijwillige basis. De toegang tot het betreffende amusementscentrum wordt de speler dan voor een bepaalde tijd geheel ontzegd. Meestal (uitzonderingen daargelaten) geldt dit verbod dan niet voor andere amusementscentra in de regio. De controle op de witte lijst gebeurt aan de hand van pasfoto's.

Van de respondenten uit de face-to-face-interviews die wel eens in een amusementscentrum komen is 44% (87 personen) op de hoogte van de mogelijkheid om een witte lijst aan te vragen, een meerderheid van 56% (110 personen) derhalve niet. Zoals eerder gezien, ligt het percentage bezoekers van Holland Casino dat op de hoogte is van bezoekbeperkende maatregel op 68%. Maar net als bij Holland Casino geldt ook hier dat probleemspelers en risicospelers over het algemeen beter op de hoogte zijn van de mogelijkheid tot plaatsing op een witte lijst dan de recreatieve spelers. Zo is 70% van de recente probleemspelers (27 van de 39) op de hoogte van het bestaan van de witte lijst, tegen 17% van de recreatieve spelers.

Ongeveer 10% van de spelers in amusementscentra (20 personen) heeft zichzelf ooit op een witte lijst laten plaatsen. In tegenstelling tot Holland Casino zijn dit allen risicospelers of probleemspelers geweest en zijn er geen recreatieve spelers die zich ter voorkoming van problemen op een witte lijst hebben laten plaatsen. Zo heeft 28% van de probleemspelers zich ooit op een witte lijst laten plaatsen. Van deze probleemspelers kan een kwart als voormalige probleemspeler worden getypeerd en ervaart geen of nog geringe problemen met kansspelen. Opvallend is ook dat 18% van de probleemspelers wel behoefte zou hebben aan plaatsing op de witte lijst. De meeste personen vroegen op eigen initiatief plaatsing op een witte lijst aan. De meesten deden dit vooral om bestaande problemen op te lossen. Aangezien een witte lijst meestal alleen voor een bepaald amusementscentrum geldig is, heeft de helft van de personen met een witte lijst zich tevens in een ander amusementscentrum laten uitschrijven.

Toch konden 15 van de 20 personen die op een witte lijst stonden het spelen tijdens de periode van de zelfopgelegde ontzegging niet laten, en zijn ergens anders gaan spelen. Twaalf deden dit in een ander amusementscentrum, één in de horeca, één in beide en tot slot één deed dit tevens in een illegaal casino. Het is opvallend dat niemand ten tijde van de witte lijst in Holland Casino is gaan spelen, terwijl dit andersom wel het geval is.

Samenvattend: van elke 100 probleemspelers en risicospelers zijn er 83 op de hoogte van de mogelijkheid van de bezoekbeperkende maatregelen bij Holland Casino. Van deze 83 hebben 13 personen een bezoekbeperkende maatregel genomen. Van deze 13 was tweederde tevreden over de maatregel maar speelde de helft ten tijde van het entreeverbod op andere locaties.

Voor de amusementscentra geldt dat van de 100 risico- en probleemspelers er 59 op de hoogte zijn van het bestaan van witte lijsten. Van deze 59 personen hebben zich er 20 daadwerkelijk op een witte lijst laten plaatsen. Van deze 20 personen is 80% tevreden over de witte lijst, maar is driekwart ten tijde van de witte lijst elders gaan spelen.

Hoewel het preventiebeleid van de amusementscentra dus minder bekend is bij de risico- en probleemspelers dan het preventiebeleid van Holland Casino is het deel van de risico- en probleemspelers dat daadwerkelijk een beschermende maatregel neemt bij de amusementscentra groter dan bij Holland Casino.

6.4 Hulpverlening

In de face-to-face-interviews is spelers ook gevraagd of zij ooit hulp hadden gezocht voor gokproblemen, in hoeverre zij hier tevreden over waren, en in hoeverre zij de behandeling als succesvol hebben ervaren. In totaal hebben 25 respondenten ooit hulp gezocht voor gokproblemen.

In de tabel hieronder is te zien dat vrijwel alleen probleemspelers hulp zoeken. Eén ex-risicospeler had ooit hulp gezocht. Van de recente probleemspelers heeft 38% ooit hulp gezocht, terwijl 21% van de ex-probleemspelers dit ooit deed. Overigens vinden zes van de 42 probleemspelers en negen van de 39 ex-probleemspelers dat ze nooit problemen met kansspelen hebben gehad. Ze hebben dan ook geen hulp gezocht. Op grond van deze gegevens kunnen we echter niet concluderen dat 30% (24 van de 81 probleemspelers ooit) van de probleemspelers hulp zoekt. De steekproef is tenslotte niet representatief maar op een selecte manier tot stand gekomen, waarbij er gericht is gezocht naar respondenten die ooit hulp hebben gezocht.

Tabel 40 Ooit hulp gezocht naar SOGS-groepen

		Nooit hulp, nooit problemen gehad	Nooit hulp, maar wel problemen gehad	Ooit hulp gehad
Recreatieve speler	Aantal	118	0	0
	Percentage	100,0%	,0%	,0%
Low-riskspeler	Aantal	160	7	0
	Percentage	95,8%	4,2%	,0%
Ex-risicospeler	Aantal	25	4	1
	Percentage	83,3%	13,3%	3,3%
Risicospeler	Aantal	15	2	0
	Percentage	88,2%	11,8%	,0%
Ex-probleemspeler	Aantal	9	22	8
	Percentage	23,1%	56,4%	20,5%
Probleemspeler	Aantal	6	20	16
	Percentage	14,3%	47,6%	38,1%
Totaal	Aantal	333	55	25
	Percentage	80,6%	13,3%	6,1%

Uit de tabel blijkt dat 55 respondenten erkennen ooit problemen met kansspelen te hebben gehad maar hiervoor nooit hulp te hebben gezocht. Op de vraag waarom ze geen hulp hebben gezocht, zegt ongeveer de helft (n=28) dat zij de problemen zelf wilden oplossen, terwijl 17% het probleem destijds niet echt erkende. 13% zocht geen hulp uit schaamte of omdat ze niet durfden, 6% ging ervan uit dat de hulpverlening hen niet kon helpen terwijl 4% niet wist waar ze hulp konden krijgen. De rest noemde een andere reden (ze kregen hulp van iemand uit hun directe omgeving of zagen hun kansspelverslaving als een secundair probleem; "Ik dacht door van mijn alcoholverslaving af te komen ook mijn kansspelverslaving onder controle te krijgen").

Bezochte hulpverleningsinstellingen

De respondenten die hulp zochten deden dat bij een Instelling voor de Verslavingszorg (10 respondenten), een andere GGZ-instelling (12 respondenten) of bij de AGOG (9 respondenten). Drie respondenten zijn bij een schuldsaneringinstantie terechtgekomen en één bij het maatschappelijk werk.

Instelling voor de verslavingszorg

Van de 10 respondenten die hulp zochten bij een Instelling voor de verslavingszorg gaven twee respondenten aan dat de behandeling effect had gesorteerd. Dat is een gering aantal. We dienen hier echter beducht te zijn op de manier van werving van respondenten; deze zijn vrijwel allemaal op locatie geworven; dus in een amusementscentrum, in Holland Casino of een paardenrenbaan. De meeste probleemspelers die hulp hebben gezocht gokken derhalve nog steeds en zijn mogelijk nu net juist de niet-succesvolle hulpzoekers.

Om de effectiviteit van een behandeling voor kansspelproblematiek te kunnen bepalen is een andere onderzoeksopzet vereist.

De helft van de groep respondenten uit de face-to-face interviews was evenwel niet tevreden over de behandeling, twee respondenten stonden er neutraal tegenover en drie respondenten waren wel tevreden. "Het is een veel te softe aanpak. Het zijn maatschappelijk werkers met beperkte kennis. Een psycholoog komt verder. Je wordt te weinig op je eigen verantwoordelijkheid aangesproken en daar begint het mee." "Het hielp niet: praten

om een beeld te krijgen van je probleem, vanwege een verhuizing ben ik ermee gestopt." "Ik moest eerst op een wachtlijst maar ben er uiteindelijk 2 keer geweest. Maar ze doen niks voor je. Het heeft geen zin."

Een respondent was wel tevreden over de behandeling hoewel die naar zijn zeggen niet geholpen had.

"De behandeling heeft niet geholpen, maar ik heb er toch wel veel van opgestoken." Anderen zijn positiever: "Het hielp dat ik de gelegenheid kreeg om tot inzicht te komen, inzicht in de achtergrond van mijn verslaving, in het willen verstoppen, in het niet willen voelen." Of zoals een ander het formuleert. "Mezelf serieus nemen en volwassen zijn hielp. Je moet niet naar het gebruik kijken maar naar de reden van het vluchtgedrag." Voor anderen is een klein zetje genoeg geweest: "Door de eerste vraag die die psycholoog stelde: wat wil je later worden! Sociaal gokker of nooit meer gokken."

Andere GGZ-instelling

Bij de respondenten die hulp zochten bij een andere GGZ-instelling komt een vergelijkbaar beeld naar voren. Van de 12 respondenten die hier hulp zochten, gaven er tien aan dat de behandeling uiteindelijk niet had geholpen.

Soms wordt dat aan de hulpverlener geweten. "Ik mocht die psycholoog niet zo. Hij begreep me helemaal niet. Na 5 sessies ben ik ermee gestopt. Het had ook veel met mijn werk te maken" (respondent was overspannen). Anderen haakten na het intakegesprek al af: "Ik ben in 1998 een keer op gesprek geweest. Ik was daar heel ontevreden over omdat ik één op één hulp wilde en geen groeps hulp. Het bleef daarom voor mij bij een intakegesprek." Bij een andere respondent werd geen of onvoldoende aandacht besteed aan de problemen met gokken. "De belangrijkste klacht was dat ik depressief was, ik kreeg daarom alleen antidepressiva."

De respondenten waren over het algemeen niet erg te spreken over de hulp die ze ontvingen. Zeven van de twaalf respondenten waren zelfs 'heel ontevreden' hierover, twee respondenten 'enigszins ontevreden', twee stonden er neutraal tegenover en één persoon was heel tevreden over de hulp die hij had ontvangen.

AGOG

Negen respondenten hadden ooit hulp gezocht bij de Anonieme Gokkers, voor vier van hen heeft dit geholpen in de zin dat zij momenteel niet meer gokken. Drie van hen zijn inmiddels geen lid meer van de AGOG en één respondent, die een terugval had gehad, heeft zich opnieuw bij de AGOG aangemeld. Respondenten die bij de AGOG hulp hebben gezocht, zijn daar over het geheel genomen wat minder ontevreden over dan de respondenten die hulp van de beroepshulpverlening kregen. Opvallend is echter ook hier dat respondenten niet echt tevreden lijken over de hulp die ze ontvingen. Zelfs de respondenten die niet meer gokken waren niet tevreden over de hulp maar stonden daar neutraal tegenover, mogelijk omdat het hier zelfhulp betreft. Over hulp die je jezelf geeft (gesterkt door lotgenoten) kun je misschien moeilijk oordelen. Ook hier speelt echter de wervingsprocedure van respondenten voor de face-to-face-interviews een rol. Omdat vooral op speellocaties is geworven zien we relatief meer respondenten van niet-succesvolle dan van succesvolle hulpverleningsinterventies terug.

Anderen hebben wel baat gehad bij het lidmaatschap van de AGOG: "Door de AGOG weet ik wat de waarde van geld is en heb ik een goede dagbesteding aangebracht." "De AGOG is me het meest bijgebleven; dat gaf hoop. Na een escalatie en een terugval was ik gemotiveerd om te stoppen. Bij de AGOG krijg je veel tips, terwijl je geld in beheer is. De herkenning is prettig."

Succesvolle strategieën

Op de vraag aan de respondenten wat wel en niet had geholpen om van hun verslaving af te komen, kwamen zeer diverse antwoorden. De een zweert bij een psycholoog en een intensieve begeleiding, de ander bij de AGOG. Veel probleemspelers zoeken echter geen hulp omdat ze geen problemen ervaren. Anderen zoeken hun heil in een entreeverbod of een schuldsanering: "Ik kon daardoor uit het systeem stappen". "Door die lagere schulden kon ik er makkelijker bovenop komen".

Het blijkt echter ook dat mensen hun verslaving zelf onder controle hebben weten te krijgen: "Ik had zo'n hekel aan mezelf dat dat me de motivatie gaf om op eigen kracht te stoppen." Voor een aantal respondenten zijn bepaalde ingrijpende gebeurtenissen in hun leven, zoals de geboorte van een kind of het krijgen van een relatie, aanleiding geweest om te stoppen met gokken. "De regelmaat in mijn eigen leven heeft geholpen. Een stabiele relatie, werk. En ook de constante steun van mijn ouders en mijn partner." Tot slot is er nog een respondent die op de vraag wat hem nu het meest had geholpen kort en bondig antwoorde: "Niets".

Niet-succesvolle strategieën

Op de vraag wat niet werkt om van een kansspelverslaving af te komen, komt in wezen het hele bovengenoemde arsenaal aan mogelijkheden weer naar voren maar dan tegengesteld. Zo werkt de AGOG voor een aantal probleemspelers ook niet: "Omdat die bijeenkomsten van de AGOG niet veel kunnen betekenen voor een dakloze. De tips zijn op straat niet uitvoerbaar." Anderen vonden de Gamblers Anonymous (de andere

zelfhulpgroep) te vrijblijvend. “De G.A. was heel goed bedoeld. Het is ook fijn dat je er kunt praten en wordt aangemoedigd, maar je bent vrij. Je hebt geld en zolang je de mogelijkheid hebt gok je door.” Voor veel respondenten bood ook de beroepshulpverlening geen soelaas. “De behandeling die ik van het CAD kreeg, was een groepstherapie met slachtoffers van incest, verkrachting en andere psychische problematiek. Er was weinig reflectie met mensen met hetzelfde probleem.” “Het is alleen praten zonder actie, er worden geen alternatieven geboden.” “Jezelf voor de gek houden helpt niet. Afspraken met jezelf maken om het gokken te beperken helpt niet. Half werk helpt niet. Bepaalde omstandigheden zijn extra gevaarlijk, bijvoorbeeld als het heel slecht met je gaat, maar ook als het heel goed met je gaat.”

In beschermende maatregelen als een vrijwillig entreeverbod en witte lijsten heeft een respondent evenmin vertrouwen. “Dat zijn trucjes om jezelf te beveiligen, deze maken het voor mij alleen maar spannender.” Een respondent merkt op: “Wat niet werkt is als je terug komt in de maatschappij en er geen nazorg is. De omgeving kijkt nog steeds naar je als gokker.”

6.5 Recreatieve kansspelautomatenspelers?

Uit zowel het bevolkingsonderzoek als de face-to-face-interviews blijkt dat recreatief of gecontroleerd spelen op kansspelautomaten mogelijk is. Uit het bevolkingsonderzoek blijkt bijvoorbeeld dat ongeveer een kwart van de bevolking het afgelopen jaar op kansspelautomaten had gespeeld en dat maar een beperkt deel van hen problematisch speelgedrag vertoonde; 2,0% is probleemspeler en 2,2% risicospeler. De meerderheid (95,8%) speelt met andere woorden recreatief.

Een andere vraag is of recreatief spelen ook voor een voormalig kansspelverslaafde tot de mogelijkheden behoort.

Recreatief spelen door voormalig kansspelverslaafden mogelijk?

De filosofie bij de AGOG is dat kansspelverslaving een ongeneeslijke ziekte is (‘het zit in het bloed’). De enige manier om de verslaving de baas te worden is te stoppen met gokken. De beroepshulpverlening gaat ervan uit dat bepaalde vormen van ‘sociaal’, ‘gecontroleerd’ of ‘recreatief’ gokken mogelijk zijn en ook aangeleerd kunnen worden. Kansspelverslaving wordt meer als een behandelbare aandoening gezien.

Dat voor deze laatste opvatting aanwijzingen bestaan mag blijken uit het gegeven dat ongeveer de helft van de voormalige probleemspelers het afgelopen jaar op een min of meer gecontroleerde wijze is blijven spelen. Ook tweederde van de voormalige risicospelers is het gelukt om de risico’s in te perken en (minder frequent) aan kansspelen deel te nemen. Een belangrijk deel van de ex-probleemspelers en ex-risicospelers is dus op een meer recreatieve of gecontroleerde manier aan kansspelen gaan deelnemen.

Weinig spelen, toch in de problemen

Een stelling die de respondenten is voorgelegd is dat ook als je weinig speelt je toch in de problemen kunt komen. Vooral de recreatieve spelers (72%) zijn het hiermee oneens, zij spelen tenslotte niet zo vaak en hebben er geen problemen mee. De risicospelers en probleemspelers zijn het daarentegen over het algemeen met de stelling eens. Ook als je weinig speelt, kun je in de problemen komen, zo is althans hun ervaring.

Ex-risicospelers en ex-probleemspelers

Zoals hiervoor is gebleken, lopen de meningen over de vraag of probleemspelers ooit werkelijk van hun verslavingsprobleem af zullen komen, uiteen. Daarom gaan we allereerst na of het de respondenten uit de face-to-face-interviews is gelukt om van hun kansspelverslaving of van risicovol speelgedrag af te komen. We concentreren ons daartoe op de groep voormalige risicospelers (30 respondenten) en de groep voormalige probleemspelers (39 respondenten). Mensen uit deze groepen zijn er in wisselende mate in geslaagd hun kansspelproblemen het hoofd te bieden, en zijn dus in zekere zin hersteld van hun eerdere problemen met kansspelen.

Een deel van de voormalige probleemspelers heeft overigens nog steeds problemen met spelen (of met de consequenties daarvan) en kan nog steeds als risicospeler worden beschouwd. Een ander deel van de voormalige probleemspelers gokt nog wel maar heeft daar geen (SOGS 0) of alleen nog geringe problemen (SOGS 1-2) mee. Het derde en kleinste segment van de voormalige probleemspelers is helemaal gestopt met gokken. Als ook de voormalig risicospelers in de analyse worden betrokken, kunnen de volgende vijf groepen spelers worden onderscheiden waarbij sprake is van herstel van eerdere gokproblemen of van risicovol speelgedrag.

1. Risicovolle ex-probleemspeler (n=13): ooit probleemspeler, het afgelopen jaar risicospeler.
2. Recreatieve ex-probleemspeler (n=23): ooit probleemspeler, het afgelopen jaar recreatieve speler (nog wel aan kansspelen deelgenomen maar geen of alleen geringe problemen daarmee)
3. Niet spelende ex-probleemspeler (n=3): ooit probleemspeler, het afgelopen jaar niet aan kansspelen deelgenomen.

4. Recreatieve ex-risicospeler (n=30): ooit risicospeler, afgelopen jaar recreatieve speler.
5. Niet spelende ex-risicospeler (n=0): ooit risicospeler, het afgelopen jaar niet aan kansspelen deelgenomen.

De laatst genoemde groep, de niet (meer) spelende voormalige risicospelers, is niet aangetroffen. Maar daar is net als bij de derde groep ook niet specifiek naar gezocht. Alle voormalige risicospelers in dit onderzoek hebben het afgelopen jaar dus aan één of meer kansspelen deelgenomen. Drie van de dertig ex-risicospelers hebben in het afgelopen jaar niet meer aan short-oddskansspelen deelgenomen (mogelijk hebben ze wel in de loterij gespeeld; die is hier buiten beschouwing gelaten).

De belangrijkste constatering is evenwel dat bij ongeveer de helft (39 respondenten) van de respondenten die ooit problemen met kansspelen hebben of hebben gehad (in totaal 81 respondenten), sprake is geweest van herstel. Van de respondenten die ooit risicospeler zijn geweest (in totaal 47 respondenten) is bij tweederde (64%) sprake geweest van een herstel in de zin dat ze het afgelopen jaar als recreatieve speler waren te kenmerken. Hoewel het misschien niet altijd even makkelijk zal zijn om van kansspelproblemen af te komen, kunnen we op basis van deze gegevens in ieder geval concluderen dat het wel mogelijk is om van een kansspelverslaving af te komen en/of op een meer gecontroleerde wijze aan kansspelen deel te nemen.

6.6 Resumé

Problemen met kansspelen kunnen op tal van manieren worden voorkomen. Zo is bijvoorbeeld een leeftijdsgrens gesteld van 18 jaar om aan kansspelen deel te nemen. Deze vorm van preventie lijkt zinvol te zijn. Naarmate spelers op jongere leeftijd in aanraking komen met kansspelen, zien we vaker dat ze op latere leeftijd problemen daarmee hebben.

Ook spelers zelf zijn zich bewust van de risico's van kansspelen en passen bepaalde preventieve maatregelen of zelfcontroletechnieken toe om hun speelgedrag in de hand te houden, problemen te voorkomen of problemen het hoofd te bieden. Ze laten bankpasjes thuis, geven hun portemonnee in beheer bij iemand anders, ze stoppen met spelen bij een bepaald verlies of bij een bepaalde winst.

Ook de kansspelbranche voert een actief beleid ter voorkoming van kansspelverslaving. Een preventieactiviteit die door de branche vaak in samenwerking met de hulpverlening wordt uitgevoerd is de verspreiding van preventiemateriaal. Uit het onderzoek blijkt dat deze folders bij ongeveer de helft van de spelers bekend zijn. Een kwart van de spelers heeft de folder gelezen en is bij 5% van de spelers van invloed geweest op het speelgedrag.

Personeel van Holland Casino en de amusementscentra wordt getraind in het herkennen en aanspreken van probleemspelers. In Holland Casino worden alle bezoekers die vaker dan 8 keer per maand komen en jongeren systematisch aangesproken. Ongeveer de helft van de spelers meent dat van het aanspreken door het personeel een matigende werking uit gaat.

Een uniek element in het preventiebeleid van Holland Casino en de amusementscentra is dat spelers op vrijwillige basis een entreeverbod, bezoeksbeperking of plaatsing op een witte lijst kunnen aanvragen. De bekendheid met het entreeverbod in Holland Casino is groter dan de bekendheid met de witte lijst in de amusementscentra. Van de probleemspelers en risicospelers is 83% op de hoogte van de mogelijkheid van de bezoeksbeperkende maatregelen bij Holland Casino. Voor de amusementscentra geldt dat 59% van de risico- en probleemspelers op de hoogte is van het bestaan van de witte lijst. Hoewel de bekendheid met de witte lijst in de amusementscentra lager is dan de bekendheid met het entreeverbod in Holland Casino laat in de amusementscentra een groter deel van de probleemspelers zich daadwerkelijk op de witte lijst plaatsen. 13% van de probleemspelers heeft een beschermende maatregel in Holland Casino getroffen terwijl dit voor de 20% van de probleemspelers in de amusementscentra geldt.

De meeste probleemspelers waren tevreden over de beschermende maatregel die ze hadden genomen. Tweederde van de respondenten die bij Holland Casino een beschermende maatregel had aangevraagd was daar tevreden over. De helft speelde ten tijde van het entreeverbod wel op andere locaties (vooral in de amusementscentra en de horeca).

Eveneens een ruime meerderheid (80%) van de personen die zich op een witte lijst van een amusementscentra hadden laten plaatsen was daar tevreden over. Driekwart speelde ten tijde van de witte lijst elders (vooral in andere amusementscentra en in de horeca).

Hoofdstuk 7 Meningen en ervaringen kansspelbeleid

De vragen naar de omvang en aard van kansspelproblematiek in Nederland die centraal stonden in de voorgaande hoofdstukken, genereren informatie met behulp waarvan de verschillende actoren in het Nederlandse kansspelbeleid lijnen uit kunnen zetten voor de toekomst. In dit hoofdstuk staat de derde en de vierde hoofdvraag van dit onderzoek centraal:

- Hoe werkt het huidige beleid met betrekking tot kansspelverslaving, welke aannames liggen aan de werking van het beleid ten grondslag en wat zijn volgens betrokken partijen de sterke kanten en de beperkingen van het huidige (op het moment van meting) preventiebeleid?
- Hoe kan de universele, selectieve en geïndiceerde preventie van kansspelverslaving worden verbeterd om verslavingsproblemen zo veel mogelijk te voorkomen en te beperken?

Op basis van bestaande documenten en literatuur is een itemlijst opgesteld van onderwerpen die ter evaluatie voorgelegd zijn aan 22 sleutelinformanten uit verschillende disciplines. De informanten zijn gekozen op basis van hun expertise en achtergrond, variërend van overheid, toezichthouder, branchevereniging, exploitanten, hulpverlening tot (ex)spelers³⁹. Er vonden vier rondes van dataverzameling plaats⁴⁰, naar het model van de in bijlage 1 beschreven RAR-methode: literatuurstudie, interviews met sleutelinformanten, een focusbijeenkomst met een deel van de sleutelinformanten en een feedbackronde waarin de tussenrapportage weer aan alle sleutelinformanten werd voorgelegd. Het belangrijkste doel van de gebruikte methode was de onderwerpen vanuit zoveel mogelijk invalshoeken te belichten. Zo is een klimaat gecreëerd waarin door uitwisseling van gezichtspunten nieuwe oplossingen en ideeën konden ontstaan. Dit resulteerde in een overzicht van de kennis en meningen die in het veld en bij de overheid aanwezig zijn en inzicht in de mate waarin consensus bestaat over de onderwerpen.

De werking van het kansspelbeleid wordt in dit hoofdstuk beschreven aan de hand van een evaluatie van de beleidsuitgangspunten en de organisatie van het overheidsbeleid, gevolgd door een evaluatie van de effecten van de belangrijkste beleidsmaatregelen die sinds 1986 genomen zijn ter voorkoming van kansspelverslaving. Per onderwerp wordt beschreven welke aannames volgens de sleutelinformanten aan het beleid ten grondslag liggen, welke knelpunten zij signaleren en welke aanbevelingen zij doen ter verbetering van het preventiebeleid. Dit hoofdstuk bevat overigens geen uitputtende evaluatie van alle onderdelen van het kansspelbeleid, maar is een weerslag van de meningen van sleutelinformanten over aspecten van het beleid die volgens hen voor verbetering vatbaar zijn.

Samenvatting van de belangrijkste bevindingen

Een belangrijke bevinding is dat slechts enkele van de aannames achter het Nederlandse kansspelbeleid volgens de sleutelinformanten gebaseerd zijn op feiten of wetenschappelijke kennis. Een ander veelgenoemd knelpunt is de gemeentelijke diversiteit met betrekking tot het vestigings- en plaatsingsbeleid en (mede hierdoor) een gebrek aan eenduidige, landelijk geldende beleidslijnen. Een sterke kant van het kansspelbeleid is dat branche, hulpverlening en gemeenten input leveren bij de preventieontwikkeling. Een nadeel hiervan is volgens de sleutelinformanten echter dat kansspelbeleid tot stand komt in het spanningsveld van expansie van aanbod en de beheersing of inperking hiervan. Dit heeft volgens hen als gevolg dat er (te) grote verschillen zijn in de kwaliteit van het preventiebeleid van verschillende aanbieders. Ook wordt er volgens sommige sleutelinformanten niet genoeg samengewerkt tussen aanbieders onderling. Aanbevelingen die de sleutelinformanten noemden waren: rationelere beleidsvorming, gestoeld op onderzoek naar determinanten van kansspelverslaving en effectevaluaties van uitgevoerde maatregelen, meer eenduidigheid in regelgeving, duidelijker richtlijnen voor verdeling van en toezicht op verantwoordelijkheden voor preventieontwikkeling en meer samenwerking tussen aanbieders van kansspelen bij het ontwikkelen van preventieactiviteiten.

³⁹ Er zijn medewerkers/afgevaardigden geïnterviewd van de ministeries van VWS en Justitie, het College van toezicht op de kansspelen, GGZ Nederland, AGOG (Midden Nederland en Zuid Holland), Assisa Consultancy, De Grift), Security and Risk Control (Holland Casino), de VAN Speelautomaten Branche-organisatie (afdelingen Amusementscentra en Horeca), Scientific Games Racing BV, De Nederlandse beleid Staatsloterij, Verispect (inspectiebedrijf dat namens de rijksoverheid toezicht houdt op de naleving van de IJkwet, de Wet op de kansspelen en de Waarborgwet), KEMA, gemeenten (VNG en gemeente Assen), eigenaren/directeuren van renbanen, drafcentra, wedkantoren, exploitant van krasloten, actiecomité Gokhal Nee (Zwolle), Stichting Voorkom en (ex)probleemspelers.

⁴⁰ Deze vier rondes van dataverzameling zijn onderdeel van de in bijlage 1 toegelichte RAR-methode.

7.1 Uitgangspunten en organisatie van het Nederlandse kansspelbeleid

Sinds de eerste overheidsregulering met betrekking tot het aanbieden van kansspelen in Nederland, is verbod het beleidsuitgangspunt; aanbieden van kansspelen is in Nederland verboden, tenzij de overheid hiervoor een vergunning verleent. De belangrijkste aanname achter het Nederlandse kansspelbeleid is volgens de sleutelinformanten dat er een kennelijke behoefte bij mensen bestaat tot deelnemen aan kansspelen, maar dat hieraan tevens risico's zijn verbonden die door de overheid ingedamd moeten worden.

In de Derde voortgangsrapportage kansspelen beschrijft de Minister dat de aan kansspelen gerelateerde risico's van kansspelproblematiek, misleiding van consumenten, illegaliteit en criminaliteit, bijzondere aandacht van de overheid voor deze sector en het besluit kansspelen te reguleren en te beheersen rechtvaardigt.

Het hoofddoel van het hedendaagse kansspelbeleid is als volgt verwoord: het reguleren en beheersen van kansspelen, met bijzondere aandacht voor het tegengaan van kansspelproblematiek, het beschermen van de consument en het tegengaan van illegaliteit en criminaliteit (Derde voortgangsrapportage kansspelen, 10-2-2005)⁴¹.

De afgelopen jaren zijn alle kansspeltaken geconcentreerd bij het Ministerie van Justitie. Dit houdt onder meer in dat het Ministerie van Justitie op landelijk niveau eindverantwoordelijk is voor de ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van het beleid met betrekking tot voorkomen van kansspelverslaving. Het Projectbureau Kansspelen coördineert de beleidsvorming en consulteert daarbij experts uit verschillende relevante disciplines en ministeries.

Het kansspelautomatenaanbod in Nederland wordt gereguleerd middels drie vergunningstelsels.

De rijksoverheid verleent exploitatievergunningen, die bepalen wie speelautomaten mag aanbieden (hierin is onder meer opgenomen aan welke integriteitseisen een exploitant moet voldoen). Zij worden afgegeven door de Minister, met technische en administratieve ondersteuning van Verispect. Verispect controleert periodiek of exploitanten aan de vergunning gekoppelde voorschriften voldoen.

Tevens verleent de rijksoverheid toelatingsvergunningen of modeltoelatingen, die regelen welke kansspelautomaten in bepaalde locaties opgesteld mogen worden, op basis van technische eisen aan automaten. Nieuwe modellen worden pas toegelaten na goedkeuring van een (onafhankelijke, gecertificeerde) keuringsinstelling, onder toezicht van de Raad voor Accreditatie.

Aanwezigheidsvergunningen regelen waar kansspelautomaten opgesteld mogen worden. Deze vergunningen worden afgegeven door gemeenten, voor horecakanspelautomaten in de hoogdrempelige horeca (cafés en restaurants), behendigheidsautomaten in de laagdrempelige horeca (sportkantines, snackbars e.d.) en kansspelautomaten in amusementscentra. In de gemeenten die vestiging van amusementscentra toestaan, is voor de amusementscentra tevens een 'halvergunning' vereist, waarin bepalingen opgenomen kunnen worden over het aantal en soort automaten en de inrichting van een hal. Deze wordt verstrekt door de burgemeester van de betreffende gemeente.

De aanwezigheidsvergunning voor kansspelautomaten in casino's is landelijk geregeld in de Beschikking Casinospelen 1996 (Minister van Justitie, Beleidsbrief speelautomaten, 2005).

De beleidslijnen die de afgelopen jaren door het Projectbureau Kansspelen zijn uitgezet omvatten de volgende voorgenomen activiteiten.

- Uniformering van de vergunningvoorwaarden voor loterijen.
- Certificering van begunstigde goede doelen.
- Stroomlijnen afdracht percentages van loterijen door de ontwikkeling van een model-verdeelsysteem.
- Besluitvorming over een beperkte uitbreiding van het aantal vergunningen voor goededoelenloterijen.
- Regulering van promotionele kansspelen.
- Besluitvorming over de inrichting en de omvang van het casinoaanbod.
- Het uitvoeren van een gelimiteerde proef met interactieve kansspelen op internet.
- Intensivering en vernieuwing van toezicht en handhaving.
- Het concentreren van het kansspelbeleid en de uitvoering bij het Ministerie van Justitie.
- Het voornemen om een meerjarig onderzoek naar kansspelverslaving te laten uitvoeren. (Dat is dit onderzoek).

Beleidsuitgangspunten

De meningen van sleutelinformanten met betrekking tot de vraag of de beleidsuitgangspunten in de praktijk voldoende en op een juiste manier behartigd worden, liepen uiteen. Over het algemeen vindt men dat er veel

⁴¹ Voor een uitgebreider overzicht van onderwerpen die in de Tweede Kamer besproken zijn en maatregelen die de afgelopen jaren op het gebied van kansspelen genomen zijn, verwijzen we naar bijlage 9.

wordt gedaan met betrekking tot de bescherming van de consument en de aanpak van het illegale circuit en minder aan het tegengaan van kansspelproblematiek.

Voorkomen van kansspelproblematiek

Wat betreft de pijler 'tegengaan van kansspelproblematiek', menen de meeste sleutelinformanten dat de overheid hier (nog) meer aandacht voor zou moeten hebben. Belangrijkste kritiekpunt hierbij is dat 'kansspelbeleid door de maag gaat, en niet door de hersenen'; beslissingen worden eerder gebaseerd op meningen en gevoelens dan op kennis van oorzaak en gevolgrelaties. Fundamenteel onderzoek naar determinanten van kansspelsverslaving en monitoring van de effecten van maatregelen zijn de belangrijkste punten van verbetering voor het beleidsvormingsproces in zijn geheel en voor het tegengaan van kansspelproblematiek in het bijzonder. Onderhavig onderzoek is bedoeld om dit wetenschappelijk kennisiaat gedeeltelijk te vullen.

Tegengaan illegaliteit en criminaliteit.

Omdat kansspelen van oudsher verboden zijn en er klaarblijkelijk altijd een behoefte is aan deelnemen aan kansspelen, werden (en worden) deze spelen illegaal aangeboden. Men meent daarom dat het illegale circuit bestreden moet worden, omdat men veronderstelt dat het onaanvaardbare risico's met zich meebrengt voor spelers en omdat de overheid geloofwaardigheid verliest als een verbod niet gehandhaafd wordt. Men is tevreden over de manier waarop illegale aanbieders heden ten dage worden aangepakt. Wel meent een groot deel van de sleutelinformanten dat er altijd een illegaal aanbod in kansspelen zal blijven. Een voldoende groot legaal aanbod en strenge handhaving van het verbod wordt door de meeste sleutelinformanten gezien als een juiste strategie. In paragraaf 7.5 wordt nader ingegaan op de recente ontwikkelingen ten aanzien van de aanpak van het illegale gokcircuit.

Organisatie van kansspelbeleid

Met betrekking tot de organisatie en verdeling van verantwoordelijkheden op het gebied van ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van kansspelbeleid zijn de sleutelinformanten positief over het feit dat alle kansspeltaken bij één ministerie zijn gesitueerd. De belangrijkste kritiekpunten betreffen het ontbreken van een wetenschappelijke basis voor het beleid en de te summiere invloed van het College van toezicht op de kansspelen.

Beleidsvorming in de hand van Justitie

Uitgangspunt voor het overhevelen van bevoegdheden voor kansspeltaken van de diverse ministeries naar het ministerie van Justitie was dat de beleidsvorming hierdoor minder versnipperd en meer eenduidig zou worden en dat handhaving van de regelgeving hierdoor efficiënter en effectiever zou worden. Wat betreft de organisatie van kansspelbeleid op overheidsniveau zijn de sleutelinformanten het over het algemeen positief over de concentratie van de kansspeltaken van de rijksoverheid bij één ministerie, dit zou uiteindelijk de eenduidigheid en efficiëntie kunnen verbeteren. Op dit moment zijn gebrek aan eenduidigheid en ontbreken van efficiëntie echter nog belangrijke punten van kritiek. In de hierna volgende paragrafen wordt hier nog nader op ingegaan. Enkele sleutelinformanten menen dat Economische Zaken een juistere partij zou zijn om als penvoerder te fungeren, omdat aanbieders van kansspelen dan meer als een normale markt benaderd worden. Situering bij justitie benadrukt volgens hen de risico's en negatieve aspecten ervan te veel.

Wetenschappelijke basis

De intentie van de overheid om het beleid meer op wetenschappelijke basis te stelen wordt door de sleutelinformanten als een positieve ontwikkeling gezien. Monitoring van het beleid, ontwikkelingen op het gebied van aanbod van kansspelen en preventie van kansspelproblematiek is volgens de sleutelinformanten in deze setting onontbeerlijk om op landelijk niveau preventiebeleid te kunnen ontwikkelen. Deze aanbeveling werd overigens bij de evaluatie van elke van de hierna beschreven preventieve maatregelen gedaan. Een ander punt van kritiek dat werd genoemd is het gebrek aan expertise onder beleidsmakers. Dit wordt volgens de sleutelinformanten primair veroorzaakt door een gebrek aan op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde kennis. Volgens sommigen is het gebrek aan expertise inherent aan de overheidsorganisatie. Doordat beleidsmakers regelmatig van functie of aandachtsgebied wisselen is er weinig dossiervorming, zowel op papier als bij de beleidsmedewerkers zelf: 'het wiel wordt steeds opnieuw uitgevonden'. Er zit echter een keerzijde aan de medaille. Als iemand 20 jaar op een dossier zit en veel kennis over het onderwerp heeft opgedaan, kunnen vormen van starheid optreden waardoor bijvoorbeeld verbeteringen en innovaties van het ingezette beleid achterwege blijven.

Toezicht op aanbieders en beleidsproces

Het College van toezicht op de kansspelen dat, zoals de naam niet doet vermoeden, vooral een adviesorgaan is, zou volgens sommige sleutelinformanten meer macht en middelen moeten krijgen, zodat adviezen meer bindend

worden en daadwerkelijk toezicht gehouden kan worden op gemaakte afspraken over ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van preventiemaatregelen. Anderen onderstrepen het belang van toezicht op het proces van beleidsvorming, maar menen dat een dergelijke toezichthouder ook binnen het ministerie van Justitie gesitueerd zou kunnen worden. Het Projectbureau Kansspelen is bezig om een nieuw toezichthoudend orgaan op te richten, dat bij de op handen staande herziening van de Wet op de kansspelen ook de mogelijkheid krijgt om bestuursrechtelijk in te grijpen.

Hoewel alle sleutelinformanten lovend zijn over de input van aanbieders of exploitanten van kansspelen bij de ontwikkeling en uitvoering van kansspelbeleid, is men over het algemeen van mening dat de (lokale en rijks-) overheid de uiteindelijke verantwoordelijke is voor controle en toezicht op het beleidsvormingsproces. Men verwacht dat de precieze invulling en reikwijdte van deze verantwoordelijkheid op basis van de uitkomsten van dit onderzoek wellicht aangepast en nader omschreven zullen kunnen worden.

Preventiemaatregelen sinds 1986

In de inleiding van dit hoofdstuk is al beschreven dat het Nederlandse kansspelbeleid tot stand komt in een wisselwerking tussen de verschillende betrokken actoren. Dat komt duidelijk naar voren wanneer we specifiek naar het kansspelautomatenbeleid kijken. Veel initiatieven vanuit de branche, hulpverlening en gemeenten zijn landelijk beleid geworden. Andersom leidde de legalisering van gelduitkerende automaten in 1986 en de herziening van de Speelautomatentitel (2000) voor de horeca, amusementscentra en Holland Casino ook tot groei en vernieuwing van het aanbod van kansspelautomaten tot verbeterde technische kwaliteit van automaten, professionalisering in management en toezicht, verbetering van dienstverlening en de ontwikkeling van een preventieaanbod.

In de hierna volgende tabel is een beknopt historisch overzicht gegeven van de maatregelen die sinds 1986 zijn genomen en die in de hierna volgende paragrafen besproken zullen worden. Een overzicht van beleidsnotities en kamervragen vindt u in bijlage 9 bij dit rapport.

Jaartal	Ontwikkelingen en maatregelen
1986	<p>Wetswijziging t.b.v. exploitatie gelduitkerende kansspelautomaten in de horeca.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Maximale inzet per spel: 25 cent. • Maximum uurverlies: gemiddeld 50 gulden (200 x de inzet) per uur, over een periode van 100 uur. • Maximale winst per spel: 50 gulden. • Tijd per spel: 3 seconden. • Minimaal uitbetalingspercentage: 60%.
1987	<ul style="list-style-type: none"> • Advies 'Normeren en Tolereren' van de Raad voor casinospelen: introductie van de begrippen 'Long odds en Short Odds'.
v.a. 1990	<ul style="list-style-type: none"> • Gemeente Wierden benut de mogelijkheid in de Wok om beperkingen van het aantal automaten aan de horeca op te leggen. Andere gemeenten volgen dit voorbeeld. Het aantal automaten dat wordt toegestaan in laagdrempelige of hoogdrempelige horeca is per gemeente verschillend. • Afspraken over preventie en vestigingsbeleid worden vastgelegd in convenanten tussen gemeenten, branche en hulpverlening. • Preventiebeleid van Holland Casino verbeterd en verfijnd, ontwikkeling van protocollen. • Ontwikkeling van een preventiebeleid in de amusementscentra.
1995	<ul style="list-style-type: none"> • Verbod op de piekautomaat.
2000	<p>Wijziging Wok (2000), met Speelautomatenbesluit 2000 als uitvoeringsbesluit.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Leeftijdsgrens spelen op kansspelautomaten verhoogd van 16 naar 18 jaar. • 2-0-0 beleid voor de horeca. • Maximaal uurverlies: gemiddeld 40 euro per uur, over een periode van 25 uur. • Nijpelsautomaten verplicht voor de horeca. • Aanscherping toegangscontrole amusementscentra. • Productdifferentiatie amusementscentra toegestaan: invoer meerspelers, verhoogde gekoppelde jackpot met een maximum van 2500 euro. • Wettelijk Bewijsstuk deskundigheid kansspelproblematiek verplicht voor amusementscentra.

Spel, speler, omgeving

Beleidsmaatregelen die betrekking hebben op kansspelpreventie, kunnen zich richten op verschillende aspecten van kansspelproblematiek: het spel, de speler en de omgeving⁴². Maatregelen gericht op spel zijn bijvoorbeeld technische aanpassingen aan kansspelautomaten, die de verleiding om lang door te spelen inperken. Maatregelen gericht op de speler zijn bijvoorbeeld het aanspreken van mensen die probleemgedrag vertonen, of het geven van voorlichting aan jongeren op scholen. Een maatregel die zich op de omgeving richt kan betrekking hebben op (bereikbaarheid van) de locatie waar wordt gespeeld, of op interventies in de sociale omgeving van een speler. In de nu volgende paragrafen worden de effecten en sterke en zwakke kanten van de hierboven genoemde maatregelen beschreven, onderverdeeld in maatregelen gericht op het spel, de speler en de omgeving.

7.2 Evaluatie van maatregelen gericht op het spel

Een aantal van de in de voorgaande paragraaf beschreven maatregelen hebben betrekking op de aanpassingen in de aard en de technische aspecten van kansspelautomaten. Deze maatregelen zijn gebaseerd op de gedachte dat bepaalde spelen meer risicovol zijn dan andere. Een algemeen geaccepteerde aanname is bijvoorbeeld dat de tijd die verstrikt tussen inzet en uitkomst een belangrijk aspect van kansspelen is, van invloed is op de risico's op verslaving. Naarmate een spel meer 'long odd' wordt, zou het risico op verslaving afnemen. Ook de hoogte van de inzet en uit te keren prijzen acht men van invloed op de aantrekkingskracht of 'verslavingspotentie' van bepaalde kansspelen.

Gelduitkerende kansspelautomaten (1986)

De eerste maatregel gericht op spel die hier besproken wordt, is de legalisering van gelduitkerende automaten in de horeca en amusementscentra.

Aanname: legaal aanbod van kansspelen damt illegaal aanbod hiervan in

Deze maatregel is eerder gericht geweest op vergroten van handhaafbaarheid van wetgeving en voorkomen van een 'vlucht in het illegale circuit', dan op voorkomen van kansspelproblematiek. Over het algemeen verwachtten de beleidsmakers indertijd dat door de legalisering van gelduitkerende kansspelautomaten geen extra of onaanvaardbare risico's op ontwikkelen van kansspelproblematiek zouden ontstaan.

Effecten van legalisering

Eerder in dit rapport is echter beschreven dat het aantal hulpvragen al snel na de invoering van deze aanpassing in de Wet op de kansspelen 1986, stegen. Met name het aantal jongeren dat hulp vroeg was opvallend en in de ogen van hulpverlening, beleidsmakers en aanbieders zorgwekkend. Positief effect van de maatregel was dat de mogelijkheid illegaal te spelen erdoor werd ingedamd en meer controle ontstond op de exploitatie van kansspelautomaten.

Aanbevelingen ten aanzien van legalisering

Over het algemeen wordt legalisering van gelduitkerende automaten niet ter discussie gesteld door de sleutelinformanten. Aanbevelingen voor de toekomst zijn:

- Verbeteringen van het preventieaanbod van aanbieders van gelduitkerende kansspelautomaten
- Voortgaande restrictieve aanpak van het illegale circuit

Verbod op de piekautomaat (1995)

In 1995 werd een nieuwe maatregel getroffen die betrekking had op technische aspecten van het spel: het verbod op de piekautomaat. De term 'piekautomaat' verwijst naar de automaten die in de jaren na 1986 een grillig, piekend uitbetaling patroon kregen. Exploitanten zochten de grenzen of mazen van de wet en vonden die in de omschrijving van het maximaal uurverlies van 50 gulden per uur. Letterlijk stond in de wet dat er over een periode van 100 uur gemiddeld niet meer dan 50 gulden per uur mocht worden verloren. Automaten konden dus bij wijze van spreken 99 uur helemaal niets uitbetalen om vervolgens in één uur 60-80 % van het ingeworpen geld uit te keren in een reeks pieken van 200 keer de inzet. Het 'prijzengeld' kon zo in korte tijd oplopen tot enkele duizenden gulden.

Het effect van deze automaten was dat spelers lang achter elkaar speelden en veel geld verloren in de hoop op de grote klapper. Vaak zette men de startknop van een of meer automaten met een kaartje vast, om de lange perioden dat de automaat niets uitbetaalde, te overbruggen. Ook kwam het voor dat mensen in één avond al hun geld op een piekautomaat verspeelden, om dan de volgende dag meteen weer terug te komen om op dezelfde

⁴² Deze indeling is ontleend aan de indeling naar 'drugs', 'set' en 'setting' die in verslavingsonderzoek en preventieontwikkeling wordt gebruikt om de verschillende facetten van verslaving en preventiegebieden te onderscheiden.

automaat door te kunnen spelen (Fris, 1994). Sleutelinformanten vertellen dat er soms afspraken werden gemaakt met de beheerder, over reservering van een automaat. Zij menen dat de piekautomaat obsessief en agressief spelgedrag uitlokte en een groot verslavingsrisico met zich mee bracht.

Ook de omschrijving in de Wok van de duur van een spel was indertijd niet helemaal waterdicht: in de Tweede Kamer werd gediscussieerd of de kansspelautomaten op tenminste 3 seconden of gemiddeld 3 seconden per druk op de knop moesten worden afgesteld. In het laatste geval kon het tempo van spelen (periodiek) worden opgevoerd, wat de aantrekkingskracht of de spanning die dit mee bracht verder vergrootte.

In het verbod op de piekautomaat werd vastgelegd dat het gemiddelde uurverlies van de kansspelautomaten in blokken van 25 uur werd berekend en dat een spel tenminste 3 seconden moest duren.

Aanname: afzwakken van pieken in uitbetaling vermindert risicovol spelgedrag

Het grillige uitbetalingpatroon van de piekautomaat nodigde volgens een deel van de sleutelinformanten uit tot lang doorspelen en agressief spelgedrag. Afvlakking van de pieken in uitbetaling en daarmee ook inperking van de hoogte van de prijzen, zou de automaten minder aantrekkelijk moeten maken. In dit verband spreken de sleutelinformanten wel van “laag spel” (spel dat niet zo veel met je doet), in vergelijking met “hoog spel” (erg opwindend).

Effecten van het verbod op de piekautomaat

De meningen van de sleutelinformanten over het effect van het verbod op de piekautomaat zijn verdeeld. Sommigen menen dat dit zinvol was, zij constateren ook daadwerkelijk minder agressief en obsessief gedrag in de locaties waar deze automaat voorheen wel aangeboden werd.

Een aanzienlijk deel van de geïnterviewde sleutelinformanten twijfelt aan de effectiviteit van deze maatregel. Het vermoeden bestaat dat mensen die graag willen spelen, dat toch wel blijven doen. Hetzij op dezelfde automaten, hetzij op andere locaties of andere kansspelen. Belangrijkste punt van door de sleutelinformanten geuite kritiek is dat er tot op heden geen gerichte evaluaties hebben plaatsgevonden van de effecten van deze maatregel.

Aanbeveling ten aanzien van het verbod op de piekautomaat

Een aantal sleutelinformanten doen de volgende aanbevelingen:

- Evaluatie van de effecten van het verbod op de piekautomaat
- Onderzoek naar de determinanten van hoog spel en laag spel, zodat bepaald kan worden welk maximaal uurverlies en welke uitbetalingstermijn de risico's op probleemspelen zo veel mogelijk beperkt

Introductie van de nijpelsautomaat (2000)

De eerder genoemde aannamen over aan het spelen op kansspelautomaten verbonden risico's en toenames in aantallen hulpvragen onder jongeren hebben vijf jaar na het verbod op de piekautomaat geleid tot een wijziging van de technische eisen die gesteld werden aan kansspelautomaten in de (hoogdrempelige) horeca. Deze wijziging kwam tot stand op basis van aanbevelingen van de Commissie kansspelautomaten (onder voorzitterschap van minister Nijpels), met als doel kansspelverslaving af te remmen door het spelgedrag positief te beïnvloeden. De aanbevelingen waren gebaseerd op psychologische theorieën over bekrachtigingsmechanismen die een rol kunnen spelen bij het ontwikkelen van verslavingsproblematiek. De verslavingsgevoeligheid van een kansspelautomaat zou bepaald worden door een combinatie van de volgende factoren: een korte tijd tussen inzet en uitkomst, de spanning van winnen of verliezen, het onverwachte moment van uitbetalen, het gevoel dat de speler invloed uit kan oefenen op het spel (het feit dat de speler zelf de knoppen bedient die het spel starten en daarin keuzes kan maken voor vervolgspeel), de repeterende bewegingen waarmee gespeeld wordt en de mogelijkheid lang achter elkaar door te spelen. Deze theorie volgend zou een kansspelautomaat meer risico's op verslaving in zich bergen dan bijvoorbeeld een lot, omdat een kansspelautomaat meer bekrachtigingsfactoren combineert. Bij een loterij verandert er niets meer als het lot eenmaal gekocht is, dus hebben spelers minder het gevoel zij invloed uit kunnen oefenen op de uitkomst. Ook is de tijd tussen inzet en uitkomst veel langer en is geen sprake van 'speeltijd' (behalve het moment van aankoop en horen van de uitslag).

Aanname: de nijpelsautomaat is minder verslavingsgevoelig dan andere kansspelautomaten

Veel van de technische aanpassingen die voorgeschreven werden voor de nijpelsautomaat waren gericht op het doorbreken van het spelpatroon. Zo was het niet meer mogelijk de startknop vast te zetten door er een kaartje tussen te steken (zodat de automaat door blijft spelen als iemand even weg wil of op twee automaten tegelijk wil spelen). Langdurig doorspelen werd doorbroken door spaarconstructies in te perken. Waar bij andere automaten veel punten gespaard konden worden door ze weg te zetten in 'winbanken', werd voor de nijpelsautomaat bijvoorbeeld de eis gesteld dat uitbetaling plaats moest vinden zodra het maximum van 200 punten bereikt was.

De aantrekkelijkheid van het spel werd onder meer ingeperkt door de tijdsduur tussen inzet en uitkomst te verlengen. Het maximaal uurverlies ligt op 40 euro. Het wervende karakter van de automaat werd ingeperkt doordat deze als er niet op werd gespeeld niet verlicht was (of geluiden maakte). Een advies dat indertijd door de commissie werd gegeven maar niet is overgenomen in het overheidsbeleid, is het afschaffen van de rinkelende geldbakjes. Algemeen wordt aangenomen dat dit geluid een 'kick' geeft voor een speler die wint, maar ook een aanzet tot (door)spelen is voor de mensen eromheen.

Samengevat waren de aanpassingen van de nijpelsautomaat gebaseerd op de aanname dat de verslavingsgevoeligheid van kansspelautomaten ingeperkt kon worden door het tegengaan van automatisch doorspelen, het doorbreken van langdurig spelen, het beperken van de aantrekkelijkheid van het spel en het beperken van het wervende karakter van de automaat.

Effecten van de nijpelsautomaat

Een deel van de sleutelinformanten meent dat de nijpelsautomaat van invloed is geweest op de daling van het aantal jongere hulpzoekers: in 1995 was 62% van de cliënten die bij de ambulante verslavingszorg ingeschreven waren voor hulp bij kansspelproblematiek jonger dan 29 jaar. In 2002 was dit percentage afgenomen tot 39% (Ministerie van Justitie, persbericht 20 mei 2005). Een aanzienlijk deel van de sleutelinformanten meent dat deze daling eerder door andere maatregelen (zoals verhoging van de leeftijdsgrens of het verbod op kansspelen in de laagdrempelige horeca) zal zijn veroorzaakt. Zij menen dat spelers in het begin wel klaagden over de 'minder aantrekkelijke' automaat, maar er na verloop van tijd weer gewoon op doorspeelden.

Ook verhalen zij van manieren die in de loop der tijd (zowel door spelers als door de industrie) gevonden werden om de beperkingen van de automaat te omzeilen. Een voorbeeld hiervan was een apparaatje dat over de startknop geplaatst kon worden, zodat de automaat toch doorspeelde als de speler even weg wilde.

Aanbevelingen ten aanzien van de nijpelsautomaat

In het geval van de nijpelsautomaat, die met het oog op een speciale doelgroep en voor bepaalde locaties is ontwikkeld, wordt aanbevolen de spelintrinsieke factoren te onderzoeken in combinatie met externe factoren als de aantrekkingskracht van de locaties waar de shortodds-kansspelen worden aangeboden.

De meeste sleutelinformanten menen dat preventie door middel van technische aanpassing van automaten altijd een compromis zal zijn tussen preventiebelangen en marketingbelangen. Vanuit het oogpunt van verminderen van risico's zouden kansspelautomaten zo onaantrekkelijk mogelijk gemaakt moeten worden. Vanuit het oogpunt van de ondernemers moeten ze juist zo spannend, aantrekkelijk en opwindend mogelijk gemaakt worden. Dit dilemma zal altijd een rol blijven spelen in preventieontwikkeling, de sleutelinformanten menen daarom dat het de taak van de overheid is om heldere en strenge regelgeving over technische aspecten van automaten aan de branche op te leggen.

De aanbevelingen van sleutelinformanten ten aanzien van de nijpelsautomaat liggen in dezelfde lijn als de eerder genoemde aanbevelingen ten aanzien van het verbod op de piekautomaat:

- Evaluatie van het effect van de invoering van de nijpelsautomaat op de omvang van kansspelproblematiek
- Onderzoek naar nut van het opleggen van technische aanpassingen van kansspelautomaten

Productdifferentiatie amusementscentra

In de herziening van de Speelautomatentitel (2000) werd een bepaling opgenomen die de invoering van meerspelers en verhoging van de gekoppelde jackpot tot een maximum van 2500 euro voor amusementscentra mogelijk maakte.

De meerspelers vormden vaak een digitale variant van casinospelen (zoals roulette of punto banco) of van een paardenrenbaan. De amusementscentra hoopten hierdoor een casinoachtige uitstraling te krijgen en zo van hun imago van 'gokhol' af te komen. Daarnaast wensten zij een breder samengesteld publiek aan te trekken (meer vrouwen, meer ouderen). De maatregel had voornamelijk exploitatiedoelstellingen. Voorwaarden van de overheid waren dat de risico's op ontwikkeling van kansspelproblematiek niet zouden toenemen, dat er verscherpte toegangscontrole plaats zou vinden en dat er voldoende aandacht voor ontwikkeling van een preventiebeleid zou zijn binnen de amusementscentra. De VAN Speelautomaten Brancheorganisatie heeft in dit kader een ondernemerscode ingesteld waar aangesloten bedrijven zich aan committeren. Hierin zijn preventiedoeleinden opgenomen, zoals aanbieden van folders, ontwikkeling van een aanspreekbeleid en verscherpte toegangscontrole.

GGZ Nederland en de VAN Speelautomaten Brancheorganisatie hebben het preventiebeleid van amusementscentra en de relatie tot de productdifferentiatie beschreven in de in 2003 verschenen 'Handreiking Gemeentelijk Speelautomaten Beleid' (GGZ Nederland, 2003). Hierin wordt bijvoorbeeld gesproken over 'de ideale mix', waarin adviezen voor de verhouding tussen meerspelers en kansspelautomaten zijn opgenomen.

Aannamen achter de productdifferentiatie

De aanname achter de gestelde voorwaarden voor preventie is dat een gekoppelde jackpot meer mensen aan zal trekken en dus ook meer probleemspelers, omdat er met hogere prijzen geafficheerd wordt. ‘Hoge prijzen lokken, kleine prijzen binden’, is een marketingstrategie van veel aanbieders van kansspelen (vooral toegepast bij loterijen). De meningen van de sleutelinformanten zijn verdeeld met betrekking tot hun inschatting van de risico’s van de aantrekkingskracht van hoge prijzen. Men acht dat dit risico voor loterijen verwaarloosbaar is, maar een aantal sleutelinformanten menen dat de verhoogde jackpot in amusementscentra meer risico’s met zich meebrengt omdat het hier om een short-oddskansspel gaat.

Aannamen die sleutelinformanten noemen met betrekking tot de (preventieve werking van) de invoering van de meerspelers en het bereiken van een ‘ideale mix’ in het productaanbod, zijn dat dit een meer gevarieerde bezoekersgroep aan zal trekken en dat er door grotere sociale controle minder kansspelproblematiek zal ontstaan. Sommige sleutelinformanten menen echter dat een gevarieerd aanbod wellicht nieuwe spelersgroepen aantrekt, maar dat dit niet hoeft te betekenen dat hierdoor het absolute aantal risico- en probleemspelers daalt.

Effecten van productdifferentiatie

De gekoppelde jackpot trekt volgens de sleutelinformanten zowel probleemspelers als recreatieve spelers aan. Sommigen van hen menen dat de aantrekkingskracht die ervan uitgaat zorgwekkend is. Anderen menen dat mensen die al spelen, zich wellicht meer op de jackpot zullen richten, maar verwachten niet dat mensen er vaker door zullen spelen of meer geld zullen inzetten dan zij anders zouden doen.

Wat betreft de meerspelers observeerden sommige sleutelinformanten dat het sociale karakter hiervan een gunstige invloed heeft op het spelgedrag. Anderen menen dat dit niets uitmaakt, omdat ieder in feite toch voor zich speelt.

Op dit moment voert het CVO in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam een vijfjarig monitoronderzoek uit naar de effecten van de productdifferentiatie en de verscherpte toegangscontrole op de samenstelling van het publiek en op de probleemrichtheid in amusementscentra.

Een bijkomstigheid van de productdifferentiatie is dat het productaanbod en de profilering van amusementscentra volgens de sleutelinformanten meer overeenkomst krijgt met dat van Holland Casino. De meerspelers refereren aan casinospelen en de aankleding van veel amusementscentra is ook meer ‘casino-achtig’ geworden. Ook wat betreft faciliteiten, diensten en het aanbod van totaal amusement lijken sommige amusementscentra meer op Holland Casino. Sommige amusementscentra afficheren zich ook als casino, door de term op te nemen in de naam. Dit naar elkaar toegroeien ontstaat niet alleen door veranderingen aan de zijde van amusementscentra. Het productaanbod van Holland Casino is volgens de sleutelinformanten ook meer gaan lijken op dat van amusementscentra, in de zin dat het aandeel kansspelautomaten in het totale aanbod van Holland Casino sterk toegenomen is en doordat deze organisatie zich laagdrempeliger profileert. Dit laatste is bijvoorbeeld terug te zien in de minder strenge kledingsvoorschriften voor de bezoekers. In de paragraaf over maatregelen gericht op de omgeving wordt dit onderwerp nader besproken.

Aanbevelingen ten aanzien van productdifferentiatie

Met betrekking tot de risico’s van meerspelers en gekoppelde jackpots verwachten de sleutelinformanten dat het lopende monitoronderzoek van het CVO en onderhavig onderzoek een indicatie hiervoor zullen geven. De overheid zal op basis daarvan eventueel nadere richtlijnen voor preventie kunnen ontwikkelen die betrekking hebben op het productaanbod.

Preventie met betrekking tot overige kansspelen

Loterijen: normalisering en preventie long odds kansspelen

Met betrekking tot loterijen zijn geringe preventiemaatregelen omschreven in de wet, omdat men er van uitgaat dat deze vorm van kansspelen geen risico’s opleveren voor ontwikkeling van kansspelproblematiek. De Nederlandse Staatsloterij is evenwel van plan een preventiebeleid te ontwikkelen, zodat gereageerd kan worden indien in de toekomst vormen van kansspelproblematiek voort zouden komen uit deelnemen aan loterijen. Verschillende sleutelinformanten vragen zich af of de normalisering van meedoen aan loterijen wellicht toch bepaalde risico’s met zich mee kan brengen en menen dat hier onderzoek naar gedaan zou moeten worden.

Krasloten: short-oddskansspel met minimale risico’s

Onder de geïnterviewde sleutelinformanten is verdeeldheid over de risico’s van het deelnemen aan instantloterijen met betrekking tot ontwikkeling van kansspelproblematiek. Sommige sleutelinformanten menen dat de aantrekkingskracht van krasloten minder sterk is dan van kansspelautomaten, omdat bij krasloten geen sprake is van langdurig doorspelen, of het creëren van de illusie dat er invloed uitgeoefend kan worden op het spelverloop.

Een aantal sleutelinformanten meent dat de risico's van krasloten onderschat worden, gezien het feit dat het spel populair is onder jongeren. Men vindt dat er onderzoek verricht zou moeten worden naar mogelijke stepping stone effecten van krasloten. De belangrijkste vraag die volgens de sleutelinformanten beantwoord zou moeten worden is of het kopen van krasloten tot deelname aan het spelen op kansspelautomaten of deelname aan casinospelen leidt.

Wedden op paarden: liefhebberij?

Omdat het aanbod in wedden op paarden, 'live' of via een wedkantoor, in Nederland relatief klein is en men de risico's ervan klein acht, is er van overheidswege weinig vastgelegd over preventie. Wel is het volgen van een training in herkennen van kansspelproblematiek een voorwaarde voor verkrijgen van een vergunning voor exploitatie van het wedden op paarden. De sleutelinformanten menen dat er weinig tot geen probleemspelers zijn onder de paardenweddens, men ziet het eerder als een 'liefhebberij'. Wel menen sommigen dat als men verslaafd raakt aan gokken of wedden, alle soorten kansspelen een aantrekkingskracht uit zullen oefenen, het wedden op paarden niet uitgezonderd. Men verwacht dat het aantal probleemspelers bij de wedkantoren wellicht iets hoger ligt, omdat daar op zowel buitenlandse als binnenlandse koersen gewed kan worden, maar meent desalniettemin dat het niet nodig is meer preventiemaatregelen aan deze branche op te leggen.

De risico's van verschillende (aanbieders van) short-oddskansspelen met elkaar vergeleken

Veel van de hierna nog te bespreken maatregelen zijn gebaseerd op veronderstellingen over de risico's van de verschillende short-oddskansspelen. Over het algemeen is de opvatting van de sleutelinformanten dat de nijpelsautomaten in de horeca het minst risicovol zijn. De kansspelautomaten in amusementscentra hebben meer verslavingspotentie dan die in de horeca. De automaten in Holland Casino ziet men als het meest verslavend, omdat hier het maximaal in te zetten bedrag en het maximale uurverlies het hoogst zijn.

7.3 Maatregelen gericht op de speler

Maatregelen als het stellen van een leeftijdsgrens, inperken van reclame, instellen van een aanspreekbeleid en het bieden van een mogelijkheid tot aanvragen van een vrijwillig entreeverbod zijn direct waarneembaar of gericht op spelers, of eventuele toekomstige spelers. Bij de leeftijdsgrens wordt een bepaalde groep potentiële of toekomstige spelers geweerd, bij inperking van reclame mag reclame niet te uitnodigend zijn of mogen jongeren niet direct aangesproken worden. Bij het aanspreekbeleid en beschermende maatregelen gaat het om het bieden van hulp of preventie voor (potentiële) probleemspelers. In deze paragraaf worden de belangrijkste preventieve maatregelen die zich direct op spelers richten, geëvalueerd.

Wettelijke leeftijdsgrens

Met de wijziging van de Wet op de kansspelen 2000 is de leeftijdsgrens voor spelen op kansspelautomaten in de horeca en amusementscentra verhoogd van 16 naar 18 jaar.

Aannamen achter het verhogen van de leeftijdsgrens: jong geleerd, oud gedaan

De aanname dat het op jonge leeftijd in aanraking komen met kansspelen de kans op het ontwikkelen van kansspelproblematiek vergroot, is onderbouwd door verschillende onderzoeken. In 1997 werd bijvoorbeeld al door Kallick een studie verricht naar het verband tussen de eerste kennismaking met kansspelen en risico's op verslaving. Kallick constateerde dat deelname aan kansspelen toeneemt naarmate er meer gelegenheid is om deel te nemen aan kansspelen: 'de participatie aan gokken is gerelateerd aan de perceptie dat veel andere mensen gokken (...). Het resultaat van vroegtijdige confrontatie met gokken is dat er een positieve houding bestaat ten aanzien van gokken en dat de stimulus om te gokken bij toekomstige generaties groter is' (Kallick, 1997). Alle sleutelinformanten onderschrijven de aanname dat er een verband tussen de eerste kennismaking met kansspelen en ontwikkeling van kansspelproblematiek op latere leeftijd.

Effecten van verhogen van de leeftijdsgrens

Het stellen van de leeftijdsgrens wordt door een aantal sleutelinformanten als medeoorzaak gezien wordt van een daling van het aantal jongeren dat problemen heeft met kansspelen. Registraties van de hulpverlening bevestigen dit beeld (Ouweland, 2003). De sleutelinformanten onderschrijven dit effect echter niet allemaal, er spelen volgens hen ook veel andere factoren mee. Sommige sleutelinformanten menen bijvoorbeeld dat sprake is van een natuurlijke daling in aantallen jongere hulpzoekers doordat veel mensen (sinds 1986) hebben geleerd om te gaan met kansspelen en men zich meer bewust is geworden van risico's. Gesproken wordt van een 'leereffect': door de ervaringen van en de waarschuwendende werking die uitgaat van mensen die in de problemen kwamen zijn nieuwe spelers zich bewuster van de risico's van het spel en zullen er meer verantwoord mee om gaan.

Sommige sleutelinformanten twijfelen aan de mate waarin gecontroleerd wordt op leeftijd in de amusementscentra, omdat hier alleen bij twijfel naar een identiteitsbewijs gevraagd wordt. Het grootste deel van de sleutelinformanten meent dat in de horeca niet of nog minder streng op leeftijd gecontroleerd wordt.

Aanbevelingen ten aanzien van de leeftijdsgrens

Over het algemeen is men van mening dat het stellen van een minimum leeftijdsgrens belangrijk is. Een aantal van hen menen dat de leeftijdsgrens verlegd zou moeten worden naar 21 jaar. Een aanbeveling die veel sleutelinformanten deden was het plaatsen van een leeftijdsslot op de kansspelautomaten in de horeca. Men denkt hierbij aan automaten die per definitie vergrendeld zijn, waarvan de 'sleutel' bijvoorbeeld af te halen is bij de bar, op vertoon van identificatiebewijs. Deze 'sleutel' kan een muntje zijn (vergelijk de age-key voor de sigarettenautomaat) of een pasje. Sommige sleutelinformanten menen dat wanneer dit wordt ingevoerd, de noodzaak van het verbod op kansspelautomaten in de laagdrempelige horeca vervalt.

Reclamecode kansspelen

Holland Casino startte in de jaren '90 met de ontwikkeling van een reclamecode voor kansspelen. Dit resulteerde in een overeenkomst dat Holland Casino zich dient te onthouden van winstbejag of reclame-uitingen die aansporen tot onverantwoorde deelname aan kansspelen. Verder moet reclame voor kansspelen zorgvuldig en behoudend zijn en mag die zich niet richten tot minderjarigen of vertoond worden op plaatsen waar veel minderjarigen komen (College van toezicht op de kansspelen, 2004). In 2004 heeft de Minister van Justitie aan alle vergunninghouders voor kansspelen verzocht gezamenlijk een reclamecode te ontwikkelen. Hierin dienen voor alle vergunninghouders normen en voorschriften over reclame en marketing opgenomen te worden. Over het algemeen menen de sleutelinformanten dat reclame niet te uitbundig mag zijn. Wat dit betreft is er kritiek op de overdaad aan reclames voor loterijen. Men meent dat kansspelen niet te veel gepromoot mogen worden, zelfs als het reclame is voor kansspelen die als relatief onschuldig gezien worden.

Aanbevelingen met betrekking tot reclame voor kansspelen

Sommige sleutelinformanten prefereren een reclamebeleid dat vergelijkbaar is met het beleid voor tabaksreclame. Anderen bevelen aan het gebruik van kenmerkende aspecten van de kansspelautomaten (rollen met fruitsymbolen, kenmerkende geluiden) voor het promoten van producten te verbieden. De geïnterviewde sleutelinformanten hechten veel waarde aan de in ontwikkeling zijnde reclamecode. Een aantal van hen meent dat er tegelijk met de invoering van deze reclamecode brede publiekscampagnes opgezet zouden moeten worden in het kader van preventie, waarin mensen voorgelicht en gewaarschuwd worden. Dit zou een gecombineerde activiteit van alle kansspelaanbieders kunnen zijn.

Aanspreekbeleid en deskundigheidsbevordering

Een onderdeel van het preventiebeleid van zowel de amusementscentra als Holland Casino is het aanspreekbeleid: bezoekers die frequent komen of probleemgedrag vertonen, worden systematisch aangesproken en eventueel doorverwezen naar de hulpverlening.

In amusementscentra worden spelers aangesproken op basis van ervaring van medewerkers in het herkennen van kansspelproblematiek. Bij Holland Casino wordt daarnaast gebruik gemaakt van het bezoekersregistratiesysteem, dat aangeeft hoe vaak spelers komen. Iedereen die vaker dan acht keer per maand komt wordt aangesproken door een medewerker van Holland Casino. Daarnaast wordt (sinds kort) bij alle jongeren een melding voor een gesprek gegeven.

Personeel van amusementscentra en Holland Casino volgen trainingen in signalering en doorverwijzing. Exploitanten van kansspelautomaten in de horeca hebben zich evenals de amusementscentra gecommitteerd aan de richtlijnen van de VAN Speelautomaten Branche-organisatie, maar er is niet veel zicht op de manier waarop en de mate waarin horecaondernemers problematische spelers aanspreken.

Bij andere aanbieders van kansspelen, zoals loterijen, wedden op paarden en krasloten worden spelers incidenteel wel aangesproken of geadviseerd door medewerkers, maar zijn hier geen specifieke richtlijnen voor ontwikkeld. Volgens de meeste sleutelinformanten is dit ook niet nodig.

Effectiviteit aanspreekbeleid horeca

Een deel van de sleutelinformanten meent dat horecamedewerkers niet voldoende gekwalificeerd zijn om mensen die problemen hebben te herkennen en aan te spreken. De medewerkers die de cursus sociale hygiëne volgen weten er wel iets van, maar volgens de sleutelinformanten volgen niet alle medewerkers deze cursus en is de inhoud ervan niet diepgaand genoeg om problematiek te leren herkennen en te leren hoe probleemspelers het best aangesproken kunnen worden. Een deel van de sleutelinformanten meent dat er in de praktijk grote verschillen zijn tussen horecaondernemers als het gaat om betrokkenheid bij preventie. Dit zou volgens hen een gevolg kunnen zijn van het feit dat kansspelautomaten voor horecamedewerkers vaak een belangrijke bron van inkomsten zijn en er geen controle is op de manier waarop zij met spelers omgaan.

Effectiviteit aanspreekbeleid amusementscentra en Holland Casino

Over het algemeen zijn sleutelinformanten lovend over het door de amusementscentra en Holland Casino ontwikkelde aanspreekbeleid. Verschillende sleutelinformanten menen dat het aanspreken van probleemspelers binnen amusementscentra minder frequent en consequent gebeurt dan bij Holland Casino, omdat het hier alleen op basis van herkenning van problematiek gebeurt en niet ondersteund wordt door signalering van een objectief signaleringssysteem zoals bij Holland Casino.

In 2001 heeft het College van toezicht op de kansspelen onderzoek laten verrichten naar de effectiviteit van het preventiebeleid kansspelproblematiek van Holland Casino. Hieruit bleek dat het aanspreekbeleid van Holland Casino redelijk effectief is: vier van de tien respondenten met een SOGS 5+ hebben ooit een beschermende maatregel aangevraagd of zijn aangesproken op hun speelgedrag door het personeel van Holland Casino (De Bruin e.a., 2001).

Aanbevelingen met betrekking tot aanspreekbeleid

De kwaliteit van het aanspreekbeleid van horeca, amusementscentra en Holland Casino zou verhoogd kunnen worden door:

- Landelijke standaardisering van de trainingen voor personeel
- Verhogen van de frequentie van aanspreken
- Terugkoppeling van het effect van doorverwijzen naar de hulpverlening
- Binnen hulpverleningsinstellingen en zelfhulporganisaties: (geanonimiseerde) registratie van doorverwezen cliënten, behandelmethoden en resultaten van de behandeling
- Binnen amusementscentra: een registratiesysteem vergelijkbaar met dat van Holland Casino, zodat mensen daar naar ook op basis van hun bezoekfrequentie (al dan niet in combinatie met leeftijd) aangesproken kunnen worden
- Binnen de horeca: vermeerdering van de kennis van horecapersoneel over kansspelproblematiek door het verplicht stellen van gerichte opleidingen met betrekking tot kansspelproblematiek.
- Aanspreken van problematische spelers in amusementscentra en Holland Casino zou volgens een deel van de sleutelinformanten door professionals uitgevoerd moeten worden. Het eerste contact dat met de probleemspeler gelegd wordt zou wel door medewerkers kunnen gebeuren, maar met name de advies-, doorverwijzings- en evaluatiegesprekken zouden door een hulpverlener gevoerd moeten worden. Gesuggereerd wordt om op oproepbasis of met spreekuren te werken, of binnen een gemeente een team van hulpverleners of preventiewerkers samen te stellen die voor deze taak beschikbaar zijn.
- Verplichting tot het ontwikkelen van een aanspreekbeleid zou opgenomen moeten worden in de vergunningvoorschriften van horeca, amusementscentra en Holland Casino. Voor de andere aanbieders van kansspelen als bingo, wedden op paarden en krasloten vindt men dit niet noodzakelijk.

Beschermende maatregelen

Als onderdeel van haar preventiebeleid introduceerde Holland Casino de beschermende maatregelen: spelers konden op vrijwillige basis een entreeverbod of bezoekbeperking voor een bepaalde tijd aanvragen. Amusementscentra introduceerden de met entreeverboden vergelijkbare 'witte lijsten'.

Aanname: een verbod of beperking als extra drive om te minderen of te stoppen

De aanname achter het aanbieden van de mogelijkheid een entreeverbod of bezoekbeperking aan te vragen of de mogelijkheid op een witte lijst geplaatst te worden is dat probleemspelers vaak niet zelf kunnen stoppen of minderen en externe ondersteuning hierbij nodig hebben. Als de motivatie er is, kunnen beschermende maatregelen een belangrijke steun in de rug zijn omdat hierdoor het (soms dagelijkse) patroon van de speler wordt doorbroken.

Effecten van beschermende maatregelen

Over het algemeen menen de sleutelinformanten dat het aanbod van beschermende maatregelen een van de belangrijkste en meest effectieve preventieactiviteiten is die in de afgelopen jaren is ontwikkeld. Wel wordt erkend dat het effect van deze maatregelen afhankelijk is van de motivatie van de speler. Het beeld dat de sleutelinformanten schetsen komt overeen met de resultaten van het onderzoek naar het preventiebeleid van Holland Casino (de Bruin e.a. 2001). Een van de conclusies in dit rapport was dat Holland Casino met de mogelijkheid voor spelers om zichzelf vrijwillig een entreeverbod of bezoekbeperking op te leggen een redelijk evenwicht gevonden leek te hebben tussen de inspanningen ter voorkoming van kansspelproblematiek en inspanningen ten behoeve van een rendabele exploitatie. 'Een goede zorg voor de gasten blijkt niet haaks te staan op een goede omzet', aldus de algemene conclusie van het rapport. Volgens de onderzoekers destijds lijkt de motivatie om een beschermende maatregel te nemen een belangrijke rol te spelen bij het succes ervan.

Wanneer een beschermende maatregel weloverwogen wordt genomen en bijvoorbeeld wordt gecombineerd met een vorm van hulpverlening of ondersteuning, neemt de kans op een blijvend succes toe.

Een zwak punt van de beschermende maatregelen is dat spelers ten tijde van een maatregel wel elders kunnen spelen. Een entreeverbod bij Holland Casino geldt voor alle vestigingen van Holland Casino, maar niet voor amusementscentra of horeca. Witte lijsten zijn sporadisch geldig voor meer dan één amusementscentrum, terwijl in veel gemeenten meerdere amusementscentra zijn gevestigd. Volgens de sleutelinformanten speelt een aanzienlijk deel van de mensen die bij Holland Casino een entreeverbod of bezoekbeperking hebben, ten tijde van deze maatregelen in amusementscentra. Ook van de spelers die zich bij een amusementscentra op een witte lijst hebben geplaatst, speelt volgens de sleutelinformanten een deel bij andere amusementscentra en een (kleiner) deel bij Holland Casino.

Uit het al genoemde onderzoek bleek dat bijna de helft van de probleemspelers ten tijde van een entreeverbod bij Holland Casino naar alternatieven om te gokken zoekt en die vindt in het illegale circuit, het buitenland of in de amusementscentra. Indertijd werd gevreesd dat dit verplaatsingseffect groter zou worden naarmate het productaanbod van amusementscentra en Holland Casino meer op elkaar zou gaan lijken. Ook werd gewaarschuwd voor de mogelijkheid dat probleemspelers tijdens een entreeverbod op internet zouden gaan spelen. Het zou volgens de onderzoekers de effectiviteit van het preventiebeleid ten goede komen wanneer spelers ten tijde van een entreeverbod ook alternatieve mogelijkheden om te gokken kunnen beperken (de Bruin e.a. 2001).

Uit recent intern onderzoek van Holland Casino blijkt dat 15-20% van de mensen die naar Holland Casino terugkeren na een entreeverbod, in de looptijd van dit verbod elders speelde.

Aanbeveling: landelijk aanbod beschermende maatregelen

Een groot deel van de sleutelinformanten pleit voor een koppeling van beschermende maatregelen tussen amusementscentra en Holland Casino. Wie een entreeverbod neemt bij Holland Casino, zou ook uitgesloten moeten zijn van spelen bij amusementscentra in Nederland, en vice versa. Wat men minder goed in kon schatten, is in hoeverre er verplaatsing van amusementscentra of Holland Casino naar de horeca plaatsvindt. De meeste sleutelinformanten menen dat de omvang van de verplaatsing naar de horeca niet groot zal zijn, en zijn verdeeld over de haalbaarheid en wenselijkheid van een koppeling van beschermende maatregelen waarbij ook de horecabranche betrokken is. Enkele anderen pleiten echter voor uitbreiding van een koppeling naar alle kansspelen, zodat monitoring van alle kansspelen eenvoudig wordt.

Andere geïnterviewde sleutelinformanten vrezen dat wanneer bezoekverboden landelijk gelden, een deel van de mensen zal uitwijken naar het illegale circuit (achterkamers, internet) of naar casino's in het buitenland en menen daarom dat een koppeling van bezoekbeperkende maatregelen een te grote investering zal zijn in vergelijking met de te verwachten opbrengsten. De meerderheid van de sleutelinformanten meent echter dat het illegaal circuit momenteel restrictief genoeg wordt aangepakt en daardoor niet meer zo groot en makkelijk bereikbaar is als een aantal jaren geleden. Koppeling van beschermende maatregelen zou volgens hen voor de mensen die echt gemotiveerd zijn hun problemen aan te pakken zoveel op kunnen leveren dat dit opweegt tegen het risico dat een klein deel illegaal gaat spelen.

Een klein deel van de sleutelinformanten is van mening dat koppeling van beschermende maatregelen gepaard zou moeten gaan met gelijkgeschakelen van het productaanbod van amusementscentra en Holland Casino. Het argument dat hiervoor aangevoerd wordt, is dat bij een vergelijkbaar preventieaanbod de noodzaak voor een monopolie van de overheid op casinospelen vervalt. Anderen menen weer dat de afweging achter de overheidsmonopolie niet alleen om de kwaliteit van preventie gaat, maar ook om de omvang van het aanbod. Casinospelen worden dermate risicovol geacht, dat deze niet op al te grote schaal aangeboden mogen worden. Vrijgeven van de casinospelen zou een te grote en moeilijk in te perken toename van dit kansspel opleveren, en toezicht hierop zou steeds intensiever en gecompliceerder worden. Men beschrijft de casinospelen in dat verband ook wel als "een andere tak van sport".

Volgens sommige sleutelinformanten zou een koppeling van beschermende maatregelen gepaard moeten gaan met de invoering van een landelijk vestigingsbeleid voor amusementscentra.

Sleutelinformanten doen de volgende aanbevelingen voor realisatie van een koppeling:

- Ontwerpen van webbased applicaties waarin opgenomen is welke spelers beschermende maatregelen hebben, inzichtelijk voor de betrokken kansspel aanbieders
- Overleg over voorwaarden voor een koppeling, met de betrokken afgevaardigden van de horeca, de VAN, Holland Casino en de overheid
- Aansturing door de rijksoverheid

7.4 Maatregelen gericht op de omgeving

Veel van de preventieve maatregelen die sinds 1986 (en daarvoor) genomen zijn, hebben betrekking op de fysieke omgeving van de speler. Hierbij kan het gaan om het aantal gelegenheden waarvoor vergunningen verstrekt worden, maar ook om de bereikbaarheid, inrichting, faciliteiten en service van gelegenheden waar kansspelen aangeboden worden. Naast de fysieke omgeving kunnen maatregelen zich ook richten op de sociale omgeving: gezin, familie, vrienden, partner, andere spelers of collega's.

Met betrekking tot de fysieke omgeving worden in deze paragraaf de volgende maatregelen en ontwikkelingen geëvalueerd: het landelijk verbod op aanbieden van kansspelen in de laagdrempelige horeca (2000), het gemeentelijk vestigings- en plaatsingsbeleid ten aanzien van amusementscentra, de aanpak van het illegale circuit en het naar elkaar toegroeien van amusementscentra en Holland Casino.

Maatregelen gericht op de sociale omgeving

De sleutelinformanten menen over het algemeen wel dat de sociale omgeving van belang kan zijn bij zowel het ontwikkelen van kansspelproblematiek als het voorkomen of overwinnen van deze problematiek. Ouders en familie kunnen volgens hen een rol spelen bij het overwinnen van kansspelproblematiek en worden in sommige gevallen betrokken in (systeem)therapieën. De AGOG richt zich naast zelfhulp voor probleemspelers ook op zelfhulp voor de omgeving van de spelers, zoals partners en ouders. Bij Holland Casino en amusementscentra krijgt het personeel soms signalen van familie, partners of vrienden van spelers, die de aanleiding kunnen zijn om een speler aan te spreken, te adviseren of door te verwijzen.

Landelijk verbod kansspelautomaten laagdrempelige horeca

In de herziening van de speelautomatentitel (2000) werd de beleidsvrijheid die gemeenten sinds 1986 hadden ten aanzien van plaatsings- en vestigingsbeleid voor kansspelautomaten ingeperkt door de landelijke invoering van het verbod op aanbieden van kansspelen in de laagdrempelige horeca, ook wel '2-0-0-beleid' genoemd. De 2-0-0-norm hield in dat maximaal twee kansspelautomaten in een hoogdrempelige horecagelegenheid geplaatst mochten worden, op andere locaties (snackbar, sportkantine) mochten geen kansspelautomaten meer worden geplaatst. Voor sommige gemeenten betekende dit dat er meer aanbod werd toegestaan dan voorheen (Nijmegen voerde bijvoorbeeld een 1-0-0 beleid), voor andere gemeenten betekende het een inperking van het aanbod (Den Haag voerde een 2-2-0 beleid). De verantwoordelijkheid voor toezicht op naleving van dit 2-0-0-beleid bleef op gemeentelijk niveau liggen.

Aanname: jongeren mogen niet terloops in aanraking komen contact met kansspelautomaten

De aanname achter de invoering van een landelijk 2-0-0 beleid was dat jongeren binnen de horeca (en met name snackbars) terloops met kansspelen in aanraking kunnen komen. Eerder is al beschreven dat dit mogelijk risico's met zich meebrengt op ontwikkelen van kansspelproblematiek op latere leeftijd.

Effecten van 2-0-0: Afname hulpzoekende jongeren

Hoewel er veel verschillende verklaringen gegeven worden voor de daling in het aantal hulpvragers sinds 1995 menen de meeste sleutelinformanten dat het 2-0-0 beleid een zeer belangrijke rol speelde bij de daling in het aantal jongere hulpzoekers.

Over het algemeen zijn de sleutelinformanten van mening dat het 2-0-0 beleid een zinvolle maatregel was. Toch worden er een aantal knelpunten genoemd ten aanzien van de horeca, die door het 2-0-0 beleid niet of niet in voldoende mate zijn opgelost.

Het belangrijkste kritiekpunt dat uit de interviews naar voren komt met betrekking tot preventie in de horeca, is dat het beleid voortborduurde op veronderstelde effecten van genomen maatregelen, in plaats van op bewezen effecten. Men doelt hier onder meer op het ontbreken van effectevaluaties (op enkele lokale studies na).

Belangrijk hierbij is herhaling van onderzoek, omdat bij ontwikkeling van kansspelproblematiek sprake is van een vrij lange incubatietijd.

Een aantal van de sleutelinformanten heeft twijfelt over de manier waarop verantwoordelijkheden verdeeld zijn als het gaat om ontwikkeling van preventie in de horeca. Sommige sleutelinformanten noemen de houding van de horecabranche 'passief', de horecabranche zou meer initiatief kunnen nemen in het ontwikkelen van een preventieaanbod. Anderen menen dat initiatieven uit de horecabranche te waarderen zijn, maar dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor ontwikkeling van preventie bij gemeenten of overheid hoort te liggen.

Een onbedoeld neveneffect van het 2-0-0 beleid was dat ondernemers de inrichting van hun zaak aanpasten aan de wettekst. Zo werden sommige horecagelegenheden 'heringericht': bijvoorbeeld door in een afhaalrestaurant een gedeelte in te richten als restaurant, zodat daar dan een kansspelautomaat geplaatst kon worden. Volgens de sleutelinformanten was dit mogelijk doordat begrippen als 'hoogdrempelig' en 'laagdrempelig' in de huidige Wet op de kansspelen niet scherp genoeg zijn afgebakend. Dit leidt volgens hen nog steeds tot discussies tussen

gemeenten en exploitanten, met de nodige administratieve rompslomp als gevolg (veel vragen van exploitanten en bezwaarschriften over door gemeenten genomen beslissingen).

Andersom constateren sommige sleutelinformanten dat gemeenten soms zelf ook de definities van deze begrippen ruim opvatten, er worden volgens Verispect soms vergunningen afgegeven voor aanbieders die eerder als laagdrempelig dan als hoogdrempelig aangemerkt zouden moeten worden.

Een ander neveneffect van het 2-0-0 beleid dat de sleutelinformanten noemden was dat in de laagdrempelige horeca behendigheidsautomaten verschenen die met een druk op de knop in een kansspelautomaat konden veranderen. Ook werden kansspelen aangeboden middels 'internetzuilen'. Inmiddels zijn deze pogingen de wet te omzeilen volgens de sleutelinformanten effectief bestreden.

Een laatste neveneffect dat de sleutelinformanten noemden, was dat een deel van de jongeren elders is gaan spelen: in de hoogdrempelige horeca, amusementscentra of illegaal (onder meer op internet). Sommige sleutelinformanten menen dat dit wellicht meer risicovol is, omdat in de laagdrempelige horeca een grotere sociale controle mogelijk is dan in de andere genoemde gelegenheden. De sleutelinformanten kunnen geen inschatting maken van de omvang van deze verplaatsingseffecten als gevolg van de instelling van het landelijke 2-0-0 beleid.

Aanbevelingen ten aanzien van de horeca

Aanbevelingen die voor de bovengenoemde knelpunten gegeven worden, zijn:

- Een beter afgebakende omschrijving van de begrippen hoogdrempelig en laagdrempelig in de Wet op de kansspelen
- De introductie van de eerder genoemde age-key
- Intensievere controle en toezicht door de gemeente
- Meer en betere training van horecapersoneel
- Een totaal verbod op aanbieden van kansspelen in de horeca

De meeste van de genoemde aanbevelingen zijn in de voorgaande paragrafen al gedaan met betrekking tot daar besproken maatregelen. Hieronder wordt ingegaan op de voor en nadelen van de meest extreme aanbeveling: een 0-0-0 beleid voor de horeca.

De sleutelinformanten die voor deze optie pleiten, menen dat hiermee veel van de eerder genoemde knelpunten opgelost worden: de risico's voor jongeren, problemen met betrekking tot de leeftijdscontrole, de geringe betrokkenheid van de horecabranche bij preventie van kansspelverslaving en verplaatsing naar de horeca van probleemspelers ten tijde van een beschermende maatregel. Zij menen dat er genoeg legaal aanbod overblijft om te voorkomen dat men in het illegale circuit zou gaan spelen.

Verskillende sleutelinformanten menen echter dat spelers in het algemeen en jongeren in het bijzonder in de horeca niet zoveel risico lopen dat een totaalverbod voor exploitatie van kansspelautomaten in de horeca noodzakelijk is, omdat de nijpelsautomaten minder risicovol geacht worden dan andere kansspelautomaten en er grotere sociale controle is dan in amusementscentra of Holland Casino.

Enkele respondenten menen dat gokken en horeca van oudsher met elkaar verbonden zijn. Verbieden is volgens hen daarom niet meer haalbaar en zal problemen met handhaafbaarheid opleveren. De discussie hierover zou pas weer geopend kunnen worden als zou blijken dat de risico's in vergelijking met spelen in amusementscentra of Holland Casino aanzienlijk zijn.

Sleutelinformanten noemen als alternatief voor een 0-0-0 beleid het opstellen van speelautomaten door een door de overheid gecontroleerde en bestuurde aanbieder, het spelaanbod kan worden aangepast en zaken als een spelerspas kunnen eenvoudig worden geïmplementeerd. Anderen geven de voorkeur aan een 1-0-0 beleid omdat de leeftijdscontrole en het aanspreken van spelers dan makkelijker te realiseren is.

Gemeentelijk vestigingsbeleid ten aanzien van amusementscentra

Sinds de aanpassingen in de Wet op de kansspelen in 1986 hebben gemeenten beleidsvrijheid ten aanzien van vestiging van het aantal kansspelautomaten en locaties waar deze geëxploiteerd mogen worden. In 20% van de gemeenten in Nederland zijn momenteel amusementscentra gevestigd. Dit houdt in dat de 270 amusementscentra in Nederland verspreid zijn over 100 gemeenten. Hoewel het aantal amusementscentra in de afgelopen jaren is afgenomen, is het totaal aantal kansspelautomaten dat in deze locaties is opgesteld, toegenomen. Gemeenten hebben de mogelijkheid tot aanbodregulering: publiekrechtelijk valt het binnen de bevoegdheden van gemeenten om aanwezigheidsvergunningen te verlenen, in te trekken of te beperken (Fris, 1994). Binnen de exploitatievergunning wordt vastgelegd wat de locatie van een amusementscentrum is, wie de eigenaar is, hoeveel automaten geplaatst mogen worden en hoe deze over de ruimte verdeeld worden, wat openingstijden zijn en wat de minimum leeftijd van bezoekers is (GGZ Nederland, 2003).

Privaatrechtelijk hebben gemeenten de mogelijkheid om convenanten af te sluiten, waarin onderlinge afspraken tussen belanghebbende partijen vastgelegd kunnen worden. Met name in de periode voor de invoering van het 2-0-0 beleid werd van dit instrument veel gebruik gemaakt om afspraken met de branche en de hulpverlening vast

te leggen over het aantal kansspelautomaten per gelegenheid of over leeftijdsgrenzen. In sommige gemeenten werden ook gedragscodes ontwikkeld om tegen te gaan of te voorkomen dat (jonge) mensen kansspelproblematiek ontwikkelen. Afspraken in convenanten zijn niet bindend, gemeenten konden een initiërende, stimulerende of coördinerende rol vervullen. In 1998 bleek dat aanwezigheidsvergunningen ingetrokken of geweigerd konden worden wanneer in een amusementscentrum aanzienlijke bedragen verspeeld werden door (veelal jonge) spelers en de exploitant niet in voldoende mate probeerde dit te voorkomen (Fris, 1994). Sindsdien werd het afsluiten van een convenant, waarin afspraken over preventie opgenomen waren, in veel gemeenten gekoppeld aan het verstrekken van een aanwezigheidsvergunning. Sommige gemeenten nemen volgens de sleutelinformanten preventieve maatregelen op in de vergunningvoorwaarden. Deze hebben meestal betrekking op de plaatsing van kansspelautomaten, bijvoorbeeld dat ze in het zicht staan van de leidinggevende. Bij het toekennen van een exploitatievergunning spelen preventie en kwaliteitsbewaking in veel gemeenten een belangrijke rol. Voor toestemming gegeven wordt voor exploitatie vindt overleg met de ondernemer plaats over zijn plan ter voorkoming van kansspelproblematiek, leidinggevendens worden getoetst en er vindt overleg plaats met de beroepshulpverlening.

Aanname achter gemeentelijke beleidsvrijheid

De aanname achter het besluit tot de decentralisatie van beleidsbevoegdheden, was dat gemeenten goed zicht hebben op zowel de vraag naar kansspelen als de risico's die deze met zich mee zouden kunnen brengen voor de bevolking. Van overheidswege is er weinig vastgelegd over de verantwoordelijkheden op het gebied van aansturing van en toezicht op preventie. Zo wordt alleen in artikel 5 van het speelautomatenbesluit (2000) de eis aan de bedrijfsleider gesteld dat deze over voldoende kennis en inzicht beschikt met betrekking tot speelautomaten en de daaraan verbonden risico's van kansspelverslaving. De bedrijfsleider dient hiertoe over een wettelijk bewijsstuk te beschikken van een instelling op het gebied van de verslavingszorg.

Effecten gemeentelijk vestigingsbeleid: beleidsvrijheid leidt tot diversiteit

In de loop der tijd zijn volgens de sleutelinformanten veel verschillen tussen gemeenten ontstaan in de aanpak van preventie, ten aanzien van amusementscentra. Deze verschillen ontstonden doordat vergunningvoorwaarden per gemeente en soms per amusementscentra varieerden. Er waren 'strengere' gemeenten, die bijvoorbeeld leeftijdsgrenzen van amusementscentra verhoogden naar 21 jaar, geen toestemming gaven voor het plaatsen van stoelen of voor het aanbieden van hapjes en drankjes in amusementscentra. In minder 'strengere' gemeenten werd de wettelijke leeftijdsgrens van 18 jaar aangehouden en waren er minder of geen beperkingen ten aanzien van het plaatsen van zitgelegenheden of het aanbieden van hapjes en drankjes.

De meeste sleutelinformanten zijn positief over het feit dat gemeenten in de periode tot 2000 veel initiatief namen om in overleg met ondernemers en hulpverlening de risico's van kansspelaanbod vast te stellen en de ontwikkeling van preventieve maatregelen te stimuleren. Een aantal sleutelinformanten menen echter dat er ook een aantal nadelen kleven aan de decentralisatie van het vestigingsbeleid voor kansspelautomaten ten aanzien van amusementscentra. Een groot deel van de sleutelinformanten meent dat de beleidsvrijheid ten koste gaat van eenduidigheid in het preventiebeleid, doordat het preventieaanbod van aanbieders en hulpverlening, de omvang van het aanbod in kansspelen en de organisatie van het toezicht per gemeente te sterk verschillen. Hieronder worden vier hiermee samenhangende knelpunten besproken.

Een punt van kritiek ten aanzien van gemeentelijk beleid is dat er grote verschillen tussen gemeenten zijn voor wat betreft de verantwoordelijkheid voor de verschillende aspecten van preventie van kansspelverslaving. In de praktijk dragen gemeenten de verantwoordelijkheid voor preventie over aan de verslavingszorg, die in samenwerking met amusementscentra een preventieaanbod ontwikkelt. In sommige gemeenten doneren amusementscentra voor ontwikkeling van preventie, zonder dat gemeenten aan kunnen tonen wat er precies met het geld gebeurt, of wat het effect is van de (door zorginstellingen) ontwikkelde initiatieven.

De invulling van het preventiebeleid ten aanzien van amusementscentra is hierdoor naar de mening van sommige sleutelinformanten te veel afhankelijk van het eigen initiatief en de lobby van instellingen voor de verslavingszorg en wordt te veel verantwoordelijkheid bij de ondernemers gelegd. Deze situatie zou onvoldoende garantie bieden voor kwaliteit. Dit neemt niet weg dat initiatieven van de branche door de meeste sleutelinformanten overigens zeer gewaardeerd worden en als onmisbaar worden gezien, omdat binnen de branche veel ter zake doende kennis aanwezig is voor de ontwikkeling van een preventieaanbod. De kritiek houdt vooral in dat gemeenten zich volgens de sleutelinformanten te weinig rechtstreeks en met een beperkt deel van het preventiebeleid van amusementscentra bezighouden, zij zouden zowel bij de ontwikkeling van preventie als bij het toezicht op de uitvoering ervan een grotere rol kunnen spelen.

Een ander veelgenoemd knelpunt is dat exploitatiemogelijkheden en afspraken over preventie in veel gemeenten bepaald worden door politieke voorkeuren. Economische belangen leiden volgens diverse sleutelinformanten daarnaast tot verschillen in exploitatiemogelijkheden voor amusementscentra. Dit belemmert volgens de sleutelinformanten een eerlijke concurrentie tussen ondernemers, maar kan er ook voor zorgen dat de afweging

van de vraag wat een verantwoorde omvang binnen een gemeente is, niet of niet op een objectieve manier gemaakt wordt.

Enkele sleutelinformanten noemen het ontbreken van uniformiteit in registraties en regelgeving als een derde knelpunt. Op dit moment ontbreekt informatie-uitwisseling op het gebied van preventieontwikkeling tussen de verschillende kansspelaanbieders, AGOG, Assisa Consultancy en landelijke voorlichtings- en preventieorganisaties als NFGV, GGZ Nederland, Trimbos en NIGZ. Hierdoor is volgens deze sleutelinformanten kennis en expertise te veel versnipperd en ontstaat dus ook een versnipperd en divers preventieaanbod.

Sommige sleutelinformanten uit de hulpverlening menen dat de huidige inactieve houding van gemeenten voortkomt uit het feit dat kansspelproblematiek geen hoge prioriteit heeft binnen gemeenten. Drugs- en alcoholproblematiek heeft meer prioriteit omdat deze problematiek meer zichtbaar is, meer overlast veroorzaakt en (met name wat betreft alcohol) een grotere groep betreft.

Aanbevelingen ter verbetering van eenduidigheid van het gemeentelijk beleid

Oplossingen die sleutelinformanten noemen voor het gebrek aan eenduidigheid in het gemeentelijk beleid ten aanzien van amusementscentra lopen uiteen:

- Duidelijkere richtlijnen van de overheid naar gemeenten ten aanzien van de beleidsvorming
- Ontwikkeling van kwaliteitscriteria voor preventie, waarin voorschriften opgenomen zijn met betrekking tot registraties van de betrokken actoren uit gemeente, hulpverlening en branche
- Uitwisseling van informatie tussen deze actoren en onderlinge afstemming van het preventieaanbod van verschillende aanbieders en hulpverleningsinstellingen
- Hogere prioritering kansspelproblematiek binnen gemeenten door meer inzicht in de problematiek
- Regionaal spreidingsbeleid, zodat controle kan plaatsvinden op belangenverstrengeling en toch ruimte blijft voor gemeentelijke autonomie
- Een landelijk vestigingsbeleid voor amusementscentra, zoals nu bij Holland Casino het geval is

Illegaal circuit: verbieden, gedogen, reguleren?

Uit de interviews met sleutelinformanten kwam naar voren dat een aantal recente, nog illegale ontwikkelingen in het kansspel aanbod de aandacht van de overheid behoeven. Met name de regulering van kansspelen via internet is urgent in de ogen van een groot deel van de sleutelinformanten. Men meent dat het sterk groeiende (illegale) aanbod van kansspelen op internet risico's voor consumenten met zich meebrengt, wat betreft frauduleus spel en de risico's op ontwikkelen van kansspelproblematiek. Ook voor belspellen op TV en kansspelen die per sms gespeeld kunnen worden geldt op dit moment een verbod, maar in de praktijk worden deze spelen gedoogd en neemt het aanbod toe. Met betrekking tot kansspelen via internet is de overheid van plan een proef uit te laten voeren waarin mogelijkheden en voorwaarden voor legalisering onderzocht worden.

Hieronder worden de aanbevelingen van sleutelinformanten in deze per aanbieder uit het illegale circuit beschreven.

Aannamen over risico's van het illegale circuit

Illegaal aanbod van kansspelen wordt door de sleutelinformanten risicovol geacht, omdat men verwacht dat reeds in ontwikkeling zijnde kansspelproblematiek in het illegale circuit ernstiger kan worden, doordat met grotere bedragen gespeeld kan worden, de weg naar criminaliteit makkelijker gevonden wordt en doordat er minder tot geen controle is op frauduleus spel en uitbetalingspercentages. De onvoorspelbaarheid met betrekking tot moment en hoogte van uitbetaling zou zelfs extra verslavend kunnen werken. Ook wordt gevreesd dat men meer geïsoleerd raakt en helemaal uit het zicht van hulpverlening verdwijnt, door het taboe op illegaliteit.

Illegale casino's en aanbieders van kansspelautomaten

Hoewel het College van toezicht op de kansspelen hierover in haar jaarverslag 2003 kritiek uitte, vinden de meeste sleutelinformanten dat de illegaliteit effectief wordt aangepakt door de huidige regering. In het verleden werd dit ook wel aangepakt, maar volgens de sleutelinformanten minder daadkrachtig. De strategie die momenteel gevolgd wordt is door middel van een integrale handhavingsaanpak de grootste en meest in het oog springende illegale aanbieders aan te pakken. De overheid begon daarom met de aanpak van illegale casino's: dit waren grootschalige, goed georganiseerde en professionele aanbieders. In samenwerking met de Belastingdienst heeft de overheid in de laatste jaren ongeveer zestig van deze casino's aangepakt. Op dit moment zijn er nog drie tot vijf openlijk opererende illegale casino's, die dit jaar waarschijnlijk ook gesloten zullen worden.

Daarnaast zijn er de 'etnische casino's', bijvoorbeeld door Aziaten geëxploiteerde casino's waar veel *Majong* gespeeld wordt, of de Turkse koffiehuisen, waar *Baccara* of *Chemin de Fer* (kaartspelen) gespeeld wordt. Dit soort speelgelegenheden zijn beperkt toegankelijk, men komt er alleen op voorspraak van anderen binnen. Ze worden door de overheid niet als illegaal casino bestempeld juist omdat ze besloten zijn (bijvoorbeeld een

vriendenclub) en niet bedrijfsmatig worden uitgbaat. Volgens een van de sleutelinformanten weet de politie er vaak wel van, maar wordt het gedoogd, omdat dit niet veel overlast geeft. De meeste sleutelinformanten vinden de aanpak van gelegenheden waaraan de klant niet kan zien dat het illegaal is, het meest urgent.

Illegale loterijen

Volgens diverse sleutelinformanten is er sprake van een illegaal circuit rondom de legale loterijen. Er zijn bijvoorbeeld bookmakers die op gezette tijden cafés, wedkantoren of renbanen bezoeken, waarbij ingezet kan worden op de uitkomsten van de Lotto. De Nederlandse Staatsloterij krijgt regelmatig klachten over mensen die van deur tot deur zogenaamde 'internet staatsloten' verkopen. De sleutelinformanten zien deze ontwikkelingen als een bevestiging van de aanname dat legaal aanbod ook een illegaal aanbod kan creëren. Sinds de opkomst van internet is er volgens sleutelinformanten ook een toenemend aantal sites waar via internet aan illegale loterijen meegedaan kan worden, die niet aan een legale loterij gekoppeld zijn. Belangrijkste kritiekpunt van de sleutelinformanten is in deze dat de prioriteit van Justitie in de praktijk meer bij georganiseerde illegaliteit ligt dan bij de aanpak van deze (kleinere) aanbieders.

Weddenschappen en illegale lotto via bookmakers

Verschillende sleutelinformanten menen dat de omvang van het illegaal wedden of gokken bij bookmakers groter is dan veelal wordt aangenomen. Het verschil tussen wedden op paarden bij een wedkantoor of bij een bookmaker is dat bij een wedkantoor na de koers berekend wordt hoeveel je hebt gewonnen, bij een bookmaker wordt dat vooraf vastgelegd. Ook is er geen limiet voor de hoogte van de inzet, die dus per bookmaker kan verschillen. De te winnen prijzen kunnen vele malen hoger zijn dan bij de legale weddenschappen. Sommige bookmakers zijn gespecialiseerd in verschillende soorten kansspelen. Weddenschappen bij een bookmaker gaan volgens de geïnterviewde vaak om honderden euro's per inzet. De verwachting is dat de probleem dichtheid onder de mensen die via bookmakers spelen hoog is. Sleutelinformanten menen dat dit fenomeen strenger aangepakt zou moeten worden.

Belspellen op TV en kansspelen per sms

Diverse sleutelinformanten spreken hun zorg uit over de toename van aanbod van in wezen illegale sms- en belspelletjes. Enerzijds krijgen de aanbieders volgens hen geen toestemming voor invoering van nieuwe productvarianten middels moderne informatie- en communicatietechnologie, anderzijds treedt de overheid ook niet op tegen dit groeiende illegale aanbod. Er zijn geen waarborgen voor betrouwbaarheid en geen zicht op de bedragen die hierin omgaan. Hoewel de meeste sleutelinformanten de risico's van verslaving niet groot achten meent men dat op korte termijn maatregelen genomen zullen moeten worden, voordat er wellicht wel problemen ontstaan. Een voorbeeld van een door sleutelinformanten riskant genoemde ontwikkeling is een internetsite als 'Randomrunner.be', hier kan via een mobiele telefoon meegedaan worden aan short odd, sterk piekende kansspelen. Men vreest dat zo deze uit de amusementscentra geweerde 'piekautomaat', via internet, tv en telefoon voor ieder weer binnen handbereik is.

Georganiseerd aanbod van bingo

Over het algemeen wordt aangenomen dat bingo niet erg verslavend is, er wordt met niet al te grote inzetten gespeeld en de tijd tussen inzet en uitkering is vrij lang in vergelijking met bijvoorbeeld kansspelautomaten. Er zijn op dit moment een aantal organisaties die bingo illegaal op vrij grote schaal aanbieden, terwijl op kleinere schaal regelmatig bingoavonden door verenigingen worden georganiseerd. Voor het organiseren van een bingo bestaat een meldingsplicht bij de gemeente. De meeste sleutelinformanten pleiten voor legalisering van dit georganiseerde bingoaanbod.

Kansspelen op internet

De meeste sleutelinformanten menen dat het sterk groeiende (illegale) aanbod van kansspelen op internet risico's voor consumenten met zich meebrengt, omdat het aanbod ongecontroleerd is wat betreft winstmarges en de betrouwbaarheid in uitkeren van winst. Spelers zijn hierdoor onbeschermd en staan bloot aan misbruik en het risico op verslaving.

Het risico van verslaving moet volgens de sleutelinformanten serieus genomen worden, omdat het gokken anoniem gebeurt, er doorgaans weinig sociale controle is, omdat kansspelen op internet veelal short-oddskansspelen zijn en betaling per creditcard geschiedt.

Over het algemeen wordt door de sleutelinformanten aangenomen dat er (nog) niet veel mensen in de problemen komen door gokken op internet en bemerkt de hulpverlening nog geen spin-off van de ontwikkelingen in de internetbranche. Sommige sleutelinformanten menen echter dat de omvang en invloed van 'cross-border gaming' wellicht veel groter is dan wordt aangenomen. In de nabije toekomst maar wellicht nu al zal de verschijningsvorm van een kansspel volgens hen in sterke mate worden beïnvloed door gebruik van media als

internet en wireless communicatie. Ook aanbod in kansspelen via bookmakers, internationale loterijen, et cetera zijn door de liberale regulering in landen als Malta, Isle of Man en the United Kingdom eenvoudig toegankelijk. De meeste sleutelinformanten pleiten om deze redenen voor legalisering van het aanbieden van kansspelen via internet, onder voorwaarde dat er een duidelijk onderscheid zal zijn tussen legaal en illegaal aanbod. Ook meent men dat het legale aanbod van kansspelen op internet onder streng overheidstoezicht moet staan en welomschreven richtlijnen voor preventie opgenomen moeten worden in de vergunningen.

Het Projectbureau Kansspelen ontwikkelt op dit moment een strategie voor de aanpak van illegale internetaanbieders. Het ministerie is eveneens van plan Holland Casino een vergunning te verlenen voor een proef in het aanbieden van interactieve casinospelen via internet. Momenteel worden de voorwaarden en eisen waaraan de uitvoering van de proef moet voldoen geformuleerd.

Wanneer de overheid een legaal aanbod toestaat, kan dit volgens de sleutelinformanten goed gekoppeld worden aan preventieve maatregelen. In de voorgenoemde wetswijziging wordt gedacht aan de volgende mogelijkheden:

- Persoonsgebonden inlogcodes (bijvoorbeeld af te halen op postkantoor op vertoon van identificatiebewijs, alleen door mensen ouder dan 18)
- Monitoring van het speelgedrag, eventueel gekoppeld aan het registratiesysteem van Holland Casino.
- Mogelijkheid tot het instellen van spellimieten per keer of per dag.
- Mogelijkheid van aanvragen van een vrijwillig speelverbod of speelbeperking. De persoonlijke inlogcode kan dan tijdelijk geblokkeerd worden, of er kunnen restricties aan speeltijd of inzet gekoppeld worden aan de code.

Aanbevelingen ten aanzien van kansspelen op internet

Sleutelinformanten noemen naast de hierboven preventiemogelijkheden de volgende waarborgen:

- De mogelijkheid tot 'adviesgesprekken' per mail, waarin eventueel doorverwezen kan worden naar de hulpverlening of een 'vrijwillig speelverbod' of 'speelbeperkingen' aangeraden kan worden
- Combinatie van beschermende maatregelen met de entreeverboden van Holland Casino en (in de gekoppelde situatie) de witte lijsten van amusementscentra, zodat spelers die een beschermende maatregel nemen, deze eventueel voor alle aanbieders kunnen doen gelden
- Monitoring van spelersgedrag zou als vergunningseis opgenomen moeten worden, op zodanige (gestandaardiseerde) wijze dat de overheid de ontwikkelingen van diverse vergunninghouders op dit terrein kan volgen, als zij dat wenst
- Rendabele exploitatie moet mogelijk blijven
- De proef mag niet te veel tijd in beslag nemen, omdat anders het aanbod van illegale sites een grote vlucht kan nemen
- Optimaal gebruik maken van in de markt aanwezige kennis, bij andere potentiële aanbieders, industrie en keuringsinstituten

Door Holland Casino het alleenrecht op kansspelaanbod te geven, verwerft de overheid een nieuw monopolie (op kansspelen via internet). Dit wordt door een aantal sleutelinformanten niet wenselijk geacht, omdat andere toekomstige vergunninghouders zo een achterstandspositie oplopen. Anderen menen dat een nieuwe monopolie in het licht van de Europese ontwikkelingen politiek niet haalbaar zal zijn.

Naar elkaar toegroeien van amusementscentra en Holland Casino

De meeste sleutelinformanten zien het naar elkaar toegroeien van het productaanbod als een positieve ontwikkeling, die de professionaliteit van de amusementscentra zowel op gebied van service als preventie vergroot en het imago van deze kansspelgelegenheden verbetert. Enkele sleutelinformanten uit zich echter bezorgd over deze ontwikkeling. Men vreest dat de meerspelers of het 'ondersegment van de casinomarkt', in alle amusementscentra in Nederland beschikbaar zou kunnen komen. Het zal dan voor het publiek niet altijd duidelijk zijn of het om een casino of amusementscentrum gaat, wat bezwaarlijk genoemd wordt vanwege het feit dat het preventieaanbod binnen amusementscentra minder uitgebreid is en minder streng onder overheidstoezicht staat dan dat van Holland Casino.

In de looptijd van dit onderzoek heeft de Minister van Justitie aangegeven het naar elkaar toegroeien van amusementscentra en Holland Casino een ongewenste ontwikkeling te vinden. In een persbericht uitte hij het voornemen om wettelijk strengere voorschriften voor randactiviteiten vast te leggen (zoals restaurant- en vermaakfaciliteiten) en om combinaties van kansspelen en publiekstrekkingen tegen te gaan. Holland Casino zou ook niet meer onbeperkt kansspelautomaten op mogen stellen. Bovendien zou wettelijk vastgelegd moeten worden dat de term casino voorbehouden is aan Holland Casino. Een belangrijk argument dat gegeven wordt voor een helder onderscheid tussen amusementscentra en Holland Casino is dat de kansspelautomaten van de laatste volgens de Minister van een zwaarder kaliber zijn (Ministerie van Justitie, persbericht 20 mei 2005).

Aanbevelingen ten aanzien van het naar elkaar toegroeien van amusementscentra en Holland Casino

De sleutelinformanten die het naar elkaar toegroeien van productaanbod en uitstraling van amusementscentra en Holland Casino als een zorgwekkende ontwikkeling zien, deden de volgende aanbevelingen:

- Meer sturing van de overheid met betrekking tot de vestiging van amusementscentra
- Duidelijkere richtlijnen betrekking tot de profilering en affichering van amusementscentra en Holland Casino
- Onderzoek naar de risico's van het naar elkaar toegroeien van amusementscentra en Holland Casino

Het productaanbod van de aanbieders hoeft volgens de meeste sleutelinformanten niet te veranderen, zolang maar goed zichtbaar is dat een amusementscentrum geen Holland Casino is, en andersom.

7.5 Aanbevelingen voor verbetering van preventie

In deze laatste paragraaf worden de sterke en zwakke kanten van het Nederlandse kansspelbeleid samengevat en wordt een overzicht gegeven van de aanbevelingen die sleutelinformanten deden voor verbetering van het preventiebeleid.

Sterke en zwakke kanten van het Nederlandse kansspelbeleid

Uit de voorgaande paragrafen blijkt dat het Nederlandse kansspelbeleid in de ogen van de sleutelinformanten zowel sterke als zwakke kanten heeft. Hieronder worden de belangrijkste meningen over de kwaliteit van het kansspelbeleid nog eens samengevat.

Zwakke kanten van het kansspelbeleid

De meest genoemde kritiek op het Nederlandse kansspelbeleid is dat het beleid eerder gebaseerd is op gevoelens en meningen dan op feiten: "kansspelbeleid gaat door de maag in plaats van door de hersenen". Over het algemeen vindt men dat de aannamen achter het beleid niet onlogisch lijken, maar men geeft tevens aan het bezwaarlijk te vinden dat zij op common sense berusten en (veelal) niet of in beperkte mate wetenschappelijk gefundeerd zijn.

Men noemt het een tekortkoming dat er geen wetenschappelijke toetsing van de aannamen plaatsvindt, dat effecten van genomen maatregelen niet, of in beperkte mate, geëvalueerd worden en dat weinig inzicht is in de determinanten van kansspelverslaving.

Een ander punt van zwakte dat genoemd wordt is de reactieve en daardoor trage beleidsvorming op overheidsniveau. Men meent dat de overheid achter de ontwikkelingen in het veld aanloopt, zowel wat betreft regulering van nieuwe kansspelen als het (aansturen van) ontwikkelen van preventiemaatregelen.

Met betrekking tot het beleidsproces op gemeentelijk niveau uit men kritiek over de grote diversiteit tussen gemeenten als het gaat om de invulling van het vestigings- en plaatsingsbeleid ten aanzien van amusementscentra. Men meent dat gemeenten heden ten dage te weinig prioriteit leggen bij en initiatief nemen tot preventieontwikkeling en toezicht op de uitvoering van gemaakte afspraken met de hulpverlening en de branche. Ook meent men dat economische belangen en politieke voorkeuren hierbij te zwaar meewegen.

De rol van de horeca bij preventie van kansspelverslaving vinden de meeste sleutelinformanten te beperkt, men spreekt van een "passieve houding" van de horeca en meent dat deze branche zich actiever en meer betrokken op zou moeten stellen .

Sterke kanten van het kansspelbeleid

Een sterke kant van het Nederlandse kansspelbeleid is volgens de sleutelinformanten de betrokkenheid van actoren uit de branche, hulpverlening en gemeenten bij preventieontwikkeling met betrekking tot kansspelen.

Met name sinds de jaren '90 hebben gemeenten, hulpverlening en amusementscentra volgens de sleutelinformanten veel initiatief en betrokkenheid getoond bij het maken van afspraken over en tot stand komen van een preventieaanbod binnen amusementscentra.

Holland Casino speelde volgens de sleutelinformanten een pioniersrol in het vormgeven van het Nederlandse preventiebeleid. Het preventiebeleid van Holland Casino acht men van hoge kwaliteit, op enkele kanttekeningen na. Ook amusementscentra hebben een grote slag gemaakt in professionaliteit met betrekking tot hun product- en dienstenaanbod en het preventieaanbod dat is ontwikkeld.

Met betrekking tot de rol van de overheid meent men dat de huidige restrictieve aanpak van het illegale circuit veel vruchten afwerpt. Ook is men positief over het voornemen van de overheid ontwikkelingen binnen beleid te monitoren en beleidsvorming meer te baseren op wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van genomen maatregelen en risico-analyses van in ontwikkeling zijnde kansspelen.

Preventieactiviteiten naar context en doelgroep

In de vorige paragrafen werden de maatregelen ter voorkoming van kansspelproblematiek ingedeeld in maatregelen gericht op spel, speler en omgeving. Deze indeling is gebaseerd op de context die centraal staat bij een preventiemaatregel. Een andere indeling, die gebruikt wordt bij ontwikkeling van preventie van kansspelverslaving, is de indeling naar universele, selectieve en indicatieve preventiemaatregelen. Deze indeling is gebaseerd op de doelgroep die centraal staat bij de preventiemaatregel.

Universele preventie

Universele preventie betreft maatregelen of activiteiten die gericht zijn op de brede groep mensen, die nog niet met kansspelen in aanraking is gekomen. Het gaat er dan om te voorkomen dat bepaalde groepen gaan spelen, door hen bijvoorbeeld te informeren over de risico's van kansspelen.

Aan de sleutelinformanten is de vraag voorgelegd of universele preventie zin heeft als het gaat om tegengaan van kansspelproblematiek. En zo ja, hoe dit dan vorm zou kunnen krijgen.

Over het algemeen is men het erover eens dat waarschuwen van een brede groep belangrijk is. Met name voorlichting op scholen wordt als zinvol gezien. Op dit moment is voorlichting over gokken een onderdeel van het 'Gezonde School en Genotmiddelen' project, waarin informatie gegeven wordt over allerlei vormen van verslaving en riskante gewoonten (drugs, alcohol). Over het nut van grote publiekscampagnes zijn de meningen verdeeld. Postbus 51 spots worden als weinig effectief gezien. Universele preventie zou wel zinvol kunnen zijn als het zich richt op specifieke kwetsbare groepen, zoals beperking van reclame-uitingen die zich op deze groepen richten. Verschillende sleutelinformanten menen dat de overheid te veel signalen afgeeft dat kansspelen leuk zijn, bijvoorbeeld doordat de staat in naam verbonden is aan de Nederlandse Staatsloterij en het Holland Casino een monopoliepositie heeft voor het aanbieden van casinospelen. Verschillende geïnterviewden menen dat breed opgezette publiekscampagnes door alle aanbieders van kansspelen georganiseerd zouden moeten worden. De meeste sleutelinformanten vinden het stellen van een leeftijdsgrens een belangrijke vorm van universele preventie, zij zijn over het algemeen tevreden over een landelijke ondergrensgrens van 18 jaar. Aanbevelingen van sleutelinformanten die betrekking hebben op verbetering van of aanvulling op bestaande universele preventiemaatregelen, zijn: effectevaluatie van de nijpelsautomaat (wat betreft het effect van vermindering van de attractiviteit van de automaat), een age-key voor kansspelautomaten in de horeca, grotere eenduidigheid in de regulering van het aanbod van amusementscentra op gemeentelijk niveau en aanvullende of alternatieve preventiemaatregelen met betrekking tot het opstelbeleid in de hoogdrempelige horeca.

Selectieve preventie

Bij selectieve preventie gaat het om maatregelen of activiteiten die zich richten op de groep mensen die reeds in aanraking is gekomen met kansspelen. Het doel is dan dat mensen zich bewust worden van de risico's van het spel en op een verantwoorde manier leren spelen. Het preventiebeleid van amusementscentra en Holland Casino zijn hier voorbeelden van: signaleren van problemen, aanspreken van spelers, waarschuwende stickers op automaten en foldermateriaal. Ook in de horeca vindt selectieve preventie plaats, door middel van folders (bijvoorbeeld 'Waag gerust een gokje maar zet jezelf niet op het spel') en in het verleden was er de actie 'Speel bewust in de horeca' met het daarbij behorende voorlichtingsmateriaal en de website.

Over het algemeen vinden de sleutelinformanten dat selectieve preventie een goede manier van preventie is als het gaat om voorkomen van kansspelproblematiek, men verwacht dat dit effectiever is dan universele preventie. Hoewel de actieve opstelling van de branche wat betreft het ontwikkelen van een preventieaanbod veel waardering oogst, valt op dat evengoed getwijfeld wordt aan de effectiviteit ervan. Op basis van intensief lobbyen zijn er volgens de sleutelinformanten allerlei initiatieven ontplooid, maar door uitblijven van effectevaluaties vraagt men zich af of het werkt zoals bedoeld, of het 'allemaal de moeite waard was'. Aanbieders van kansspelen staan op een punt waarop zij niet meer weten wat zij verder nog aan preventie kunnen doen. De overige sleutelinformanten menen dat het belangrijk is de effecten van de invoering van de nijpelsautomaat en de productdifferentiatie te onderzoeken. Ook bevelen zij aan de kwaliteit van het aanspreekbeleid van amusementscentra en Holland Casino (verder) te verhogen door landelijke standaardisering van personeelstrainingen. Eén van de aanwezigen meent dat er waarschijnlijk een preventieve werking uit gaat van het feit dat je in Holland Casino niet anoniem bent en beveelt daarom aan bij amusementscentra ook een dergelijk registratiesysteem in te voeren. Een aanbeveling die op het snijvlak van selectieve en indicatieve preventie ligt, is de ontwikkeling van locatie overstijgende maatregelen, zoals een koppeling van de beschermende maatregelen van amusementscentra en Holland Casino.

Indicatieve preventie

Een derde vorm van preventie is indicatieve preventie, gericht op probleemspelers. Hierbij gaat het er vaak om dat mensen inzicht krijgen in de aard en omvang van hun problemen en in mogelijkheden deze op te lossen of erger te voorkomen. Voorbeelden zijn het doorverwijzen van probleemspelers door personeel van aanbieders van kansspelen, therapievormen en zelfhulpgroepen. De sleutelinformanten zijn over het algemeen van mening dat de zelfhulpmethode van de AGOG voor probleemspelers een effectieve manier van preventie is. Ook over de beroepshulpverlening is men positief.

Aanbevelingen van sleutelinformanten die betrekking hebben op verbetering van of aanvulling op bestaande indicatie preventiemaatregelen, zijn het betrekken van professionele hulpverleners bij doorverwijzings- en adviesgesprekken. De sleutelinformanten zijn wat dit betreft positief over de recent door Holland Casino ingestelde telefonische hulplijn, omdat spelers die daar behoefte aan hebben via deze hulplijn gemakkelijk in contact kunnen komen met en indien nodig doorverwezen kunnen worden door professionals. Een aantal van de sleutelinformanten bevelen aan deze hulplijn ook aan te bieden aan bezoekers van amusementscentra en horeca. Een belangrijk dilemma dat door de sleutelinformanten genoemd wordt is het feit dat hulpverlening bij kansspelproblematiek niet meer zo prominent in de belangstelling staat. Sommige sleutelinformanten menen dat hulpverlening effectiever zou zijn en meer mensen zou kunnen bereiken als zij zich duidelijker zou (kunnen) profileren. Wat dit betreft zien veel geïnterviewden het als een knelpunt dat de reikwijdte en inbreng van de beroepshulpverlening op dit moment af lijkt te hangen van lobby van een handvol gemotiveerde hulpverleners.

Aanbevelingen ter verbetering van het preventiebeleid

Naast de hierboven genoemde aanbevelingen, zijn enkele aanbevelingen gedaan die betrekking hebben op de organisatie van het kansspelbeleid in zijn geheel.

Volgens een groot deel van de sleutelinformanten is verbetering van kansspelbeleid en de aanbevelingen die in dit verband voor de toekomst gedaan kunnen worden, afhankelijk van de ontwikkelingen in de restrictiviteit van het beleid en het al dan niet handhaven van overheidsmonopolies. De meningen over de richting die het kansspelbeleid in de toekomst uit zou moeten gaan, bezien vanuit het oogpunt dat preventie op een effectieve manier ontwikkeld, uitgevoerd en geëvalueerd zal kunnen worden, lopen sterk uiteen.

De positie van de overheid verschilt per kansspel: een monopolie op Holland Casino, marktwerking binnen horeca en amusementcentra (binnen de voorwaarden die verbonden zijn aan vergunningen en de grenzen die gemeenten stellen aan de omvang van het aanbod). De staatsloterij staat onder streng overheids-toezicht maar heeft meer bestedingsruimte en grotere winstmarges dan de minder streng gecontroleerde goede doelenloterijen. Deze inconsistentie of ongelijkheid brengt volgens de sleutelinformanten veel onvrede met zich mee binnen de diverse kansspelbranches en veroorzaakt onduidelijkheden voor alle betrokken partijen als het gaat om de verdeling van verantwoordelijkheden voor preventieontwikkeling.

Wanneer restrictief en liberaal op een continuüm geplaatst worden, staat een restrictieve overheid volgens de sleutelinformanten voor sterke overheidsbemoeienis en een liberale overheid voor vrije marktwerking. De meest restrictieve situatie zou een kansspelaanbod zijn dat geheel onder overheidsmonopolie staat. In een minder restrictief model zou sprake kunnen zijn van een landelijk of gemeentelijk vestigings- en plaatsingsbeleid voor de hele kansspelmarkt, waarbij geen sprake is van een monopolie (of terugvloeien van de nette opbrengst naar de staatskas), maar wel van strenge vergunningvoorschriften, zoals nu het geval is bij amusementscentra of de horeca. Een liberale overheid zou kunnen variëren van een vrije markt waarbij de overheid strenge regels voor preventie stelt, of een vrije markt waarbij ontwikkeling en verantwoordelijkheid van preventie geheel aan de branche overgelaten wordt.

Zowel de voorkeuren van de sleutelinformanten voor de mate van staatsbemoeienis als de verwachtingen die zij hierover hebben ten aanzien van de toekomst, zijn zeer uiteenlopend. Een kleine meerderheid verkiest een private sector waarbij preventieontwikkeling onder streng toezicht van de overheid staat. Het belangrijkste argument hierbij is: economisch belang mag niet meespelen als het om ontwikkeling van en toezicht op preventie gaat. De meeste sleutelinformanten menen dat er keuzes gemaakt zouden moeten worden met betrekking tot de mate waarin de overheid restrictief dan wel liberaal is, en met betrekking tot centrale en decentrale verdeling van verantwoordelijkheden. Men meent dat de hele kansspelmarkt op dezelfde wijze aangestuurd zou moeten worden: “gelijke monniken, gelijke kappen”. Sommige sleutelinformanten menen dat dit niet realiseerbaar en wenselijk is, omdat deze situatie historisch zo gegroeid is en naar behoren functioneert.

Over het algemeen menen de sleutelinformanten dat het belangrijk is dat de nadelige effecten van kansspelen zó zichtbaar worden dat preventie ook voldoende prioriteit krijgt, zowel binnen de politiek als binnen de hulpverlening. Deze zichtbaarheid moet blijken uit onderzoek, waarin de omvang van de problematiek en de effecten van maatregelen regelmatig in kaart gebracht worden. Men concludeert dus (opnieuw) dat monitoring en evaluatie een wezenlijk onderdeel hoort te zijn binnen het kansspelbeleid op overheidsniveau. Meer inzicht (bij publiek en politiek) in de determinanten van deze verslaving is volgens de sleutelinformanten belangrijk om gefundeerde beleidskeuzes te kunnen maken, maar ook omdat dit tot hogere prioriteitstelling bij alle actoren binnen het kansspelbeleid voor een effectief preventieaanbod zal leiden.

Resumé

Samenvattend zijn de belangrijkste aandachtspunten die door de sleutelinformanten genoemd zijn ter verbetering van de kwaliteit van het preventiebeleid kansspelverslaving:

- Eenduidige aanpak van alle kansspelen
- Een eenduidig en helder sanctiebeleid
- Verbetering van samenwerking tussen hulpverlening, gemeentelijke en landelijke overheid, branche en toezichthouder bij de ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van preventiemaatregelen
- Heldere verdeling van verantwoordelijkheden in bovenstaand samenwerkingsproces, ten aanzien van ontwikkeling, uitvoering, evaluatie en toezicht
- Ontwikkeling en implementatie van kansspel- en locatieoverstijgende preventiemaatregelen, zoals bijvoorbeeld een koppeling van beschermende maatregelen tussen amusementscentra en Holland Casino, en eventueel andere aanbieders
- Aanvullende preventieve maatregelen ter verkleining van de risico's op kansspelverslaving in de horeca: 0-0-0 beleid, verbetering preventiebeleid en/of deelname aan koppeling van beschermende maatregelen
- Eenduidigheid in gemeentelijk beleid en regelgeving ten aanzien van amusementscentra
- Een preventiebeleid dat zich baseert op evaluatie van effecten van beleid, monitoring van ontwikkelingen in de markt en monitoring van de aard en omvang van kansspelproblematiek

Hoofdstuk 8 Samenvatting, conclusies & aanbevelingen

De onderwerpen die in dit rapport worden behandeld hebben betrekking op de aard en omvang van kansspelverslaving, het kansspelbeleid en de preventie van kansspelverslaving. De resultaten van dit onderzoek zijn verkregen aan de hand van een bevolkingsenquête (n=5.575); face-to-face-interviews met spelers (n=450); literatuur- en bronnenonderzoek; interviews en een focusgroep met sleutelinformanten (n=22).

Minder kansspelverslaafden dan aangenomen

Het aantal kansspelverslaafden in Nederland blijkt lager te liggen dan vaak is aangenomen. De meest gehanteerde schatting van het aantal kansspelverslaafden in Nederland dateert uit 1996, en ging uit van 70.000 kansspelverslaafden. Omdat vervolgonderzoek uitbleef, is dat aantal van 70.000 kansspelverslaafden tot op heden blijven staan. Uit onderhavig onderzoek blijkt dat het aantal kansspelverslaafden kan worden bijgesteld naar ongeveer 40.000 kansspelverslaafden. De betrouwbaarheidsmarge van de schatting is echter relatief groot en ligt tussen de 21.000 en 59.000. De ondermarge van de schatting van 70.000 overlapt daarmee met de bovenmarge van deze schatting. Naast de 40.000 kansspelverslaafden zijn er nog 76.000 risicospelers (tussen de 58.000 en 103.000).

Mogelijk zijn er nu minder kansspelverslaafden als gevolg van een aantal beleidsmaatregelen die in de loop der jaren zijn genomen. Zo is sinds begin jaren negentig op gemeentelijk niveau een trend ingezet om kansspelautomaten uit de laagdrempelige horecagelegenheden als snackbar en sportkantine te weren.

Een andere verklaring voor een eventuele afname van het aantal kansspelverslaafden is de op preventie gerichte inspanning die de aanbieders van kansspelautomaten zich getroosten. Sinds de jaren negentig is zowel het preventiebeleid van Holland Casino als dat van de amusementscentra sterk verbeterd. Probleemspelers worden bijvoorbeeld aangesproken op hun speelgedrag, en hebben de mogelijkheid om op vrijwillige basis een entreeverbod of bezoekbeperking aan te vragen. In de amusementscentra kunnen bezoekers zich daartoe op een zogenaamde 'witte lijst' laten plaatsen. Ook volgt het personeel van Holland Casino en de amusementscentra trainingen om kansspelverslaving te herkennen en te signaleren en leren zij gespreksvaardigheden om problematische spelers op hun speelgedrag aan te spreken.

Een aanwijzing dat het aantal kansspelverslaafden reëel is afgenomen kan afgeleid worden uit de trend die sinds halverwege de jaren negentig in de verslavingszorg waarneembaar is. Sinds 1994 hebben steeds minder kansspelverslaafden hulp gezocht bij de Consultatiebureaus voor Alcohol en Drugs. Het aantal kansspelverslaafden dat zich bij de Instellingen voor de Verslavingszorg meldt is anno 2003 met meer dan de helft afgenomen ten opzichte van 1994: in 1994 zochten ruim 6.000 mensen hulp bij de verslavingszorg, in 2003 waren dat er nog 2.800. Overigens zien we sinds 2003 voor het eerst in tien jaar weer een stijging in het aantal hulpvragers. Mogelijk dat de introductie van de euro en de daarmee gepaard gaande prijsverhoging per spel voor de kansspelautomaten (van een kwartje naar 20 eurocent) hier debet aan zijn geweest.

Ook vergeleken met studies uit het buitenland ligt het aantal kansspelverslaafden in Nederland relatief laag: 0,3% van de bevolking van 16 jaar en ouder. In Zweden en Noorwegen worden prevalentiecijfers van kansspelverslaving gevonden die tussen de 0,2% en 0,6% van de bevolking liggen. In Canada en de VS zijn recente prevalentiecijfers van kansspelverslaving gevonden die aanzienlijk hoger zijn: 1,8% (Hull, Canada, 2000) en 1,9% (U.S.A, 1998).

Hoewel de deelname aan kansspelen aanzienlijk is (87% van de bevolking van 16 jaar en ouder), blijken relatief weinig mensen daarmee in de problemen te komen. Dat neemt niet weg dat de mensen die er wel problemen mee hebben aanzienlijke gezondheidsschade oplopen. Dat geldt niet alleen voor henzelf maar ook voor hun directe omgeving, zoals partners, ouders en kinderen. Ook zij krijgen op den duur vaak te maken met de financiële en sociale consequenties van een kansspelverslaving.

Bingo en casinospelen in de lift

De deelname aan kansspelen in Nederland is wijdverbreid. Kansspelen hebben met andere woorden een hoge penetratiegraad. 80% van de bevolking heeft ooit aan een loterij deelgenomen, 31% heeft wel eens een kraslot gekocht, 35% heeft wel eens op een kansspelautomaat gespeeld en een kwart van de bevolking is ooit in een casino geweest.

De andere in Nederland aangeboden kansspelen zijn minder populair. Zo heeft 4% van de bevolking wel eens op paarden gewed, heeft eveneens 4% wel eens in het illegale circuit aan kansspelen deelgenomen en heeft 1% van de bevolking wel eens kansspelen via het internet gespeeld.

Vergeleken met eerder onderzoek uit 1986 (Hermkens & Kok), 1993 (Kingma) en 1994 (Koeter & van den Brink) lijken vooral de casinospelen in de lift te zitten. Aan kansspelautomaten wordt, in vergelijking met eerder onderzoek, door een kleiner deel van de bevolking deelgenomen. Het beeld is echter niet geheel duidelijk omdat in de verschillende onderzoeken soms verschillende steekproefkaders zijn gebruikt, waardoor de uitkomsten niet

goed vergelijkbaar zijn. Opvallend is verder dat de deelname aan krasloten na een stormachtige start wat lijkt te zijn getemperd. Opvallend is ook de toegenomen belangstelling voor de bingo. Ten opzichte van begin jaren negentig is de deelname aan de bingo meer dan verdubbeld. Mogelijk dat de bingobijeenkomsten die soms op grote schaal worden georganiseerd hier debet aan zijn.

Ten opzichte van 1986 is ook het deel van de bevolking dat wel eens een casinospelen heeft meegedaan toegenomen. De uitbreiding van het aantal vestigingen zal hier debet aan zijn geweest. Als we kijken naar recente deelname aan casinospelen (laatstejaarpvalentie) zien we die toename niet terug en lijkt zelfs sprake te zijn van een lichte afname. Opvallend is wel dat er een samenhang blijkt te bestaan tussen deelname aan casinospelen en onlangs geopende vestigingen van Holland Casino; in steden als Utrecht en Enschede, waar onlangs nieuwe vestigingen van Holland Casino geopend zijn, zien we de hoogste (laatstejaar) prevalentiecijfers. Qua effect is dit vergelijkbaar met de introductie van de krasloten. Mogelijk dat in de toekomst ook in Overijssel en Utrecht de prevalentiecijfers voor casinospelen zullen dalen en op het niveau uitkomen in provincies waar al langer een casino is gevestigd. Interessant is te bezien of nieuwe vestigingen van Holland Casino in de witte vlekken (Friesland, Drenthe, Zeeland, Flevoland) tot een toename zal leiden van de deelname aan casinospelen door de bevolking aldaar.

Kansspelautomaten en casinospelen meest verslavend

De meeste probleemspelers nemen aan meerdere kansspelen deel. Het is daarom vaak niet duidelijk waardoor de problemen met kansspelen worden veroorzaakt. Kansspelautomaten en de casinospelen hangen in grotere mate samen met kansspelproblematiek dan bijvoorbeeld loterijen en het wedden op paarden. Krasloten zitten hier tussenin. Van de gokkers in het illegale circuit heeft een groter deel problemen met kansspelen. Blijkbaar oefent het spelen in het illegale circuit vooral een aantrekkingskracht uit op kansspelverslaafden en veel minder op recreatieve spelers. Ook het deelnemen aan sportpoules (op het werk, in het café) en het om geld kaarten en dobbelen is voor relatief veel probleemspelers een populaire bezigheid.

Problematisch speelgedrag hangt niet alleen samen met het type kansspel of het type locatie, maar vooral ook het aantal verschillende short-oddskansspelen waaraan is deelgenomen. De meeste probleemspelers zijn met andere woorden verslingerd aan meer dan één kansspel. Het gecombineerd spelen op kansspelautomaten in de amusementscentra en in de horeca vertoont de sterkste samenhang met problematisch speelgedrag.

Speelfrequentie meest indicatief voor problemen

We hebben bij de face-to-face-interviews relatief gezien veel probleemspelers uit de amusementscentra aangetroffen. We dienen echter voorzichtig te zijn met de conclusie dat de dit type locatie een sterker verband heeft met kansspelproblematiek dan bijvoorbeeld de locatie Holland Casino. Zo blijkt uit de analyses dat niet zozeer de locatie of het type kansspel verband houdt met kansspelproblematiek maar veeleer de frequentie waarmee spelers aan het betreffende kansspel of kansspelen deelnemen. Frequente spelers in Holland Casino hebben net zo vaak problemen met kansspelen als de frequente spelers in een amusementscentrum. De amusementscentra trekken echter vooral een publiek dat van het spelen op kansspelautomaten houdt. De bezoekers die er komen doen dit relatief gezien vaak. Holland Casino trekt een veel breder uitgaanspubliek van dagjesmensen, incidentele bezoekers maar ook van regelmatige bezoekers. De gemiddelde bezoekfrequentie ligt bij Holland Casino over het algemeen lager dan bij de amusementscentra. Als gevolg hiervan zal op een willekeurig moment in een amusementscentrum een veel groter deel van de aanwezigen frequente bezoeker zijn en problemen met kansspelen hebben dan in een Holland Casino.

Veel ongehuwde mannen en lager opgeleiden onder probleemspelers

Spelersprofielen verschillen per type kansspel. Loterijen zijn vooral onder autochtone ouderen populair. Jongeren en niet-westerse allochtonen nemen minder vaak deel aan loterijen. Jongeren, vooral jonge mannen (zowel autochtoon als de tweede generatie allochtoon), spelen daarentegen vaker op kansspelautomaten. Zij zijn veelal ongehuwd, zitten nog op school en behoren tot de lagere inkomensgroepen. De speler in het casino laat een heel ander profiel zien. Ook hier zien we meer mannen dan vrouwen maar de verschillen zijn hier minder groot dan bij de kansspelautomaten. De gemiddelde leeftijd, het opleidingsniveau en het inkomen van de casinospelers ligt gemiddeld wel een stuk hoger dan bij de kansspelautomatenspelers. De casinospeler heeft doorgaans een betaalde fulltime baan of is zelfstandig ondernemer. Het hoogste percentage deelnemers van casinospelen vinden we in de grote steden en in steden waar een vestiging van Holland Casino is. Krasloten worden door een veel breder segment van de bevolking aangeschaft. Mannen doen niet vaker mee dan vrouwen. Onder ouderen komt het krassen minder vaak voor. Opvallend is wel dat relatief veel eerste generatie allochtonen aan de krasloterij deelnemen. Het wedden op paarden blijkt door een meer afgebakende groep spelers te worden gedaan. Het zijn vooral hoger opgeleide autochtonen met een hoger inkomen.

Het profiel van de probleemspelers vormt niet direct een afspiegeling van de deelnemers aan kansspelen. Probleemspelers zijn doorgaans ongehuwde mannen tussen de dertig en vijftig jaar oud. Kansspelverslaving onder ouderen (50+) en jongeren (16-30) komt relatief weinig voor.

Andere probleemspelers die uit de analyses naar voren komen vinden we bij de lager opgeleiden en niet-westerse allochtonen. Mensen uit deze groep nemen over het algemeen niet vaker aan kansspelen deel dan anderen maar van degenen die eraan deelnemen blijken er wel meer in de problemen te komen. Ook onder werklozen en werkzoekenden treffen we relatief veel probleemspelers aan. Verder blijkt dat respondenten die alleenstaand of gescheiden zijn vaak meer problemen met kansspelen hebben dan gehuwden.

Preventiebeleid aanbieders in zekere mate effectief

Het preventiebeleid van de amusementscentra en Holland Casino kan een belangrijke bijdrage leveren tot het voorkomen van kansspelverslaving of tot het beperken van de nadelige gevolgen daarvan. Het preventiebeleid van Holland Casino is onder het publiek beter bekend dan dat van de amusementscentra. Desalniettemin is het deel van de probleemspelers dat daadwerkelijk gebruik maakt van een bezoekbeperkende maatregel (de witte lijst) bij de amusementscentra hoger dan bij Holland Casino. Een meerderheid van de respondenten die een beschermende maatregel heeft getroffen was daar tevreden over. Velen vonden door de maatregel de nodige rust en konden tijdens de periode van het vrijwillig entreeverbod (financieel) op adem komen.

Een belangrijk deel van de respondenten die zich hebben laten uitschrijven bij een amusementscentrum of bij Holland Casino hebben ten tijde van het entreeverbod gezocht naar alternatieven om te kunnen spelen. De helft van de respondenten die bij Holland Casino een beschermende maatregel nam is gedurende die periode op een ander locatie gaan spelen. De kansspelautomatenspelers gingen doorgaans in een amusementscentrum spelen, maar ook wel in het buitenland of in de horeca. De casinospelers zochten hun heil ten tijde van het entreeverbod vaak in het buitenland of in een illegaal casino.

Het deel van de probleemspelers dat zich bij een amusementscentrum heeft laten uitschrijven en ten tijde hiervan elders is gaan spelen ligt iets hoger dan bij Holland Casino. Driekwart van de respondenten die zich op de witte lijst hebben laten plaatsen, speelden zo lang het entreeverbod duurde op andere locaties voornamelijk in andere amusementscentra of in de horeca. Geen van hen speelde in die periode in Holland Casino.

Met betrekking tot beschermende maatregelen (de vrijwillige entreeverboden en bezoekbeperkende maatregelen van Holland Casino en 'witte lijsten' van amusementscentra) is een groot deel van de sleutelinformanten van mening dat de effectiviteit hiervan aanzienlijk verbeterd zou kunnen worden wanneer deze voor Holland Casino én alle amusementscentra zouden gelden. De resultaten van dit onderzoek bevestigen deze veronderstelling: veel spelen en op veel plaatsen spelen zijn belangrijke kenmerken van risico- en probleemspelers. Bovendien blijkt een aantal van hen de verleiding om elders te spelen ten tijde van een beschermende maatregel niet te kunnen weerstaan. Uit het onderzoek blijkt dat een aanzienlijk deel op zo'n moment ook uitwijkt naar de andere amusementscentra of naar de horeca.

Om de genoemde verplaatsingseffecten te voorkomen zou overwogen kunnen worden maatregelen ter preventie van kansspelverslaving zoveel mogelijk betrekking te laten hebben op de kansspelmarkt in zijn geheel. Een koppeling van het preventiebeleid van Holland Casino en amusementscentra zou al een stap zijn in de richting van 'kansspeloverstijgende' preventie, maar wellicht niet voldoende.

Maatregelen gericht op de omgeving

Met betrekking tot maatregelen gericht op de omgeving meent men dat het weren van kansspelautomaten uit de laagdrempelige horeca zinvol was doordat jongeren hierdoor op minder vroege leeftijd in aanraking komen met kansspelautomaten. Wel wordt ontevredenheid geuit over de betrokkenheid en inzet van horeca en gemeenten bij ontwikkeling en uitvoering van preventiemaatregelen voor deze branche.

Sommige vertegenwoordigers van hulpverlening, zelfhulporganisaties en het College van Toezicht op de Kansspelen bevelen daarom verwijdering van kansspelautomaten uit de hoogdrempelige horeca aan. Men is echter verdeeld over de haalbaarheid hiervan.

Een ander punt kritiek dat genoemd werd is dat verschillende gemeenten verschillend beleid voeren met betrekking tot het tegengaan van kansspelverslaving en dat verantwoordelijkheden op gemeentelijk niveau onduidelijk benoemd zijn. Aanbevelingen voor verbetering van beleidsvoering op gemeentelijk niveau variëren van aanscherpen van de Wet op de kansspelen en verstrekken van duidelijkere informatie tot het overhevelen (of terugnemen) van de beleidsbevoegdheden naar landelijke overheid.

Vervolgonderzoek

Periodieke herhaling van dit onderzoek in de vorm van een monitor is aan te bevelen. Hiermee kunnen veranderingen in de omvang van kansspelverslaving worden gevolgd en zal meer inzicht ontstaan in de aard en ernst van kansspelverslaving en de mogelijkheden voor beleid en preventie om hierop in te spelen. Ook kan door periodieke vervolgmetingen meer inzicht verworven worden in de samenhang tussen aanbod en omvang van problematiek.

Naast monitoring van kansspelproblematiek is onderzoek nodig naar determinanten van kansspelverslaving, zodat aannamen over risico's van spelen meer gefundeerd kunnen worden en zicht ontstaat op de wijze waarop verslavingscarrières verlopen. Onderwerpen die hierbij nader onderzocht zouden kunnen worden, zijn effecten en risico's van normalisering, profilering en de grote omvang van deelname aan loterijen en mogelijke stepping stone functies van laagdrempelige short-oddskansspelen als instantloterijen, internetspelen, belpelen en sms-spelen.

Te verwachten ontwikkelingen in de toekomst en ontwikkelingen buiten Nederland zullen van invloed zijn op de kansspelproblematiek in Nederland. Uit de interviews bleek dat de Europese ontwikkelingen in de nabije toekomst veel invloed kunnen krijgen op de organisatie van het kansspelbeleid. Nationale beslissingen op het gebied van preventiebeleid, zullen deze daarom in het licht van Europese ontwikkelingen en te verwachten politieke en economische trends geplaatst moeten worden. Het is aan te raden internationaal vergelijkend onderzoek te verrichten, waarin verschillen in bestuur en regelgeving met elkaar vergeleken kunnen worden. Inzicht hierin kan op korte termijn tevens van invloed zijn op te nemen beslissingen omtrent de in dit onderzoek aan het licht gekomen 'hangijzers' van het huidige kansspelbeleid: koppeling van beschermende maatregelen en de rol van de horeca hierin, regulering internet en belpellen en aanpak van illegale aanbieders van kansspelen op internet.

Naar een integraal preventieaanbod

Een uitgangspunt van het kansspelbeleid dat rechtstreeks betrekking heeft op preventie, is dat risico's van verslaving geminimaliseerd dienen te worden. In de praktijk zien we dat men zich bij het vaststellen van risico's en het treffen van preventiemaatregelen meestal beperkt tot het veld van het betreffende kansspel. Het blikveld van de relevante actoren in het veld van kansspelbeleid verbreedt zich zelden naar de onderlinge samenhang in het aanbod van kansspelen als het gaat om risico's voor spelers of het tot stand brengen van eenduidig en effectief preventiebeleid.

Een van de belangrijkste conclusies uit dit onderzoek is dat niet alleen het type kansspel (short-odds) samenhangt met problematisch speelgedrag, maar vooral ook het aantal verschillende soorten locaties waar gespeeld is, en het aantal verschillende kansspelen waaraan is deelgenomen. Naarmate het aantal kansspelen waaraan is deelgenomen hoger ligt, neemt de mate van problematisch speelgedrag lineair (of zelfs exponentieel) toe.

Voor de verdere ontwikkeling van het kansspelverslavingbeleid is het daarom van belang te streven naar een integraal preventieaanbod. Het verdient aanbeveling op korte termijn verdere mogelijkheden voor preventie te bespreken vanuit de verschillende invalshoeken en vertegenwoordigers van amusementscentra, horeca, Holland Casino, rijksoverheid, gemeenten en hulpverlening hierbij te betrekken.

Resumerend kunnen op grond van dit onderzoek de volgende aanbevelingen voor verbetering van preventie gedaan worden.

- Eenduidige aanpak van alle kansspelen
- Een eenduidig en helder sanctiebeleid
- Verbetering van samenwerking tussen hulpverlening, gemeentelijke en landelijke overheid, branche en toezichthouder bij de ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van preventiemaatregelen
- Heldere verdeling van verantwoordelijkheden in bovenstaand samenwerkingsproces, ten aanzien van ontwikkeling, uitvoering, evaluatie en toezicht
- Ontwikkeling en implementatie van kansspel- en locatieoverstijgende preventiemaatregelen, zoals bijvoorbeeld een koppeling van beschermende maatregelen tussen amusementscentra en Holland Casino, en eventueel andere aanbieders
- Aanvullende preventieve maatregelen ter verkleining van de risico's op kansspelverslaving in de horeca: 0-0-0 beleid, verbetering preventiebeleid en/of deelname aan koppeling van beschermende maatregelen
- Eenduidigheid in gemeentelijk beleid en regelgeving ten aanzien van amusementscentra
- Een preventiebeleid dat zich baseert op evaluatie van effecten van beleid, monitoring van ontwikkelingen in de markt en monitoring van de aard en omvang van kansspelproblematiek

Bijlage 1: Methoden van onderzoek

Probleemstelling en onderzoeksvragen

Het Nederlands kansspelbeleid kenmerkt zich door opeenvolgende aanpassingen in regelgeving en preventie, in reactie op het zich ontwikkelende marktaanbod van kansspelen. Onderzoek naar de effecten en mogelijkheden van preventieve maatregelen om kansspelverslaving in een bepaald stadium te voorkomen of te verminderen is tot nu toe alleen incidenteel uitgevoerd. Het gevolg hiervan is dat het beleid telkens wordt gestoeld op gebrekkige informatie over de risico's van bepaalde typen kansspelen en over de aard en omvang van kansspelverslaving. Dezelfde kennishiaten maken dat het kansspelbeleid niet goed kan worden beoordeeld of bijgesteld.

Het doel van dit onderzoek is dan ook een zo integraal mogelijk beeld te schetsen van het gebied van kansspelen en kansspelverslaving, teneinde de bestaande kennishiaten zoveel mogelijk aan te vullen. In dit onderzoek staan daarom de volgende vragen centraal.

1. Wat is de omvang van kansspelverslaving in Nederland?
2. Wat is de aard van kansspelverslaving in Nederland, zowel naar type kansspel als naar het profiel van de speler?
3. Hoe werkt het huidige beleid met betrekking tot kansspelverslaving, welke aannames liggen aan de werking van het beleid ten grondslag en wat zijn volgens betrokken partijen de sterke kanten en de beperkingen van het huidige (op het moment van meting) preventiebeleid?
4. Hoe kan de universele, selectieve en geïndiceerde preventie van kansspelverslaving worden verbeterd om verslavingsproblemen zo veel mogelijk te voorkomen en te beperken?

Methoden van onderzoek

Het onderzoek is methodologisch in vier onderdelen uitgesplitst.

1. Een bevolkingsenquête (n=5.575).
2. Diagnostische face-to-face-interviews met spelers (n=450).
3. Literatuur- en bronnenonderzoek.
4. Interviews met sleutelinformanten (n=22) en focusgroep over beleid en preventie.

Voor de verschillende onderzoeksvragen zijn deze onderzoeksmethoden in wisselende combinaties ingezet. Onderstaande matrix laat zien welke methoden bij welke onderzoeksvraag zijn toegepast. In de rest van dit hoofdstuk worden de afzonderlijke onderzoeksmethoden uitgebreid toegelicht.

Tabel 41 Matrix onderzoeksvragen en onderzoeksmethoden

Thema	Methode	Bevolkingsenquête	Face-to-face-interviews met spelers	Literatuur- en bronnenonderzoek	Interviews sleutelinformanten en experts, en focusgroep
Omvang van kansspelverslaving		X		X	
Aard van kansspelverslaving		X	X		
Inzicht in beleid met betrekking tot kansspelverslaving				X	X
Verbetering preventie van kansspelverslaving		X	X	X	X

Bevolkingsenquête

Als eerste onderdeel van het onderzoek is een survey gehouden onder de Nederlandse bevolking. Het doel hiervan was om tot een schatting te komen van het aantal kansspelverslaafden in Nederland en om inzicht te krijgen in de aard van kansspelverslaving en mogelijkheden tot preventie. De dataverzameling voor dit onderdeel is uitbesteed aan TNS NIPO met de opdracht vijfduizend enquêtes af te nemen aan de hand van een door het CVO ontwikkelde vragenlijst.

Mixed Mode

Gekozen is om de survey onder de bevolking zoveel mogelijk telefonisch af te nemen (CATI: Computer Assisted Telephoning Interviewing). Respondenten kregen echter tevens de mogelijkheid om de enquête schriftelijk (PAPI: Paper Assisted Personal Interviewing) of via het internet in te vullen (CAWI: Computer Assisted Web Interviewing).

Om ook mensen zonder vaste telefoonaansluiting bij het onderzoek te kunnen betrekken is niet gekozen om willekeurige telefoonnummers te bellen (de RDD-methode: Random Digit Dialing) maar om een steekproef te trekken op basis van postcodes. Nadat het postcodebestand door TNS NIPO is aangekocht, zijn de postcodes verrijkt met vaste telefoonnummers. Huishoudens zonder vaste telefoonaansluiting zijn schriftelijk benaderd met het verzoek de meegezonden vragenlijst in te vullen en te retourneren of deze via e-mail of internet te beantwoorden. In het oorspronkelijke voorstel is ervan uitgegaan dat ongeveer 10% van de huishoudens niet (meer) over een vaste telefoonaansluiting zou beschikken. Uiteindelijk bleek 32% van de geselecteerde huishoudens niet bereikbaar via een vaste telefoonaansluiting. Dit getal weerspiegelt niet direct het werkelijke aantal huishoudens zonder vaste telefoon, voor een deel zijn telefoonnummers geheim, of niet voor marketingdoeleinden of onderzoek beschikbaar gesteld.

Regionale spreiding

Een regionale spreiding is gegarandeerd door een steekproef uit de Nederlandse bevolking te trekken op basis van postcodes. Als op deze wijze een steekproef wordt getrokken, spreken we van een huishoudensteekproef. Niet individuele personen worden op deze wijze geselecteerd, maar huishoudens. Een volgende stap in de steekproeftrekking is daarom een (willekeurige) persoon uit het huishouden te selecteren.

Selectie respondent uit het huishouden

Op aanraden van TNS NIPO is ervoor gekozen om de selectie van een persoon uit het huishouden niet volledig aselekt te doen (bijvoorbeeld door te vragen naar de persoon die het eerst jarig is). Uit (telefonisch) bevolkingsonderzoek dat TNS NIPO in het verleden heeft uitgevoerd blijkt namelijk dat jonge mannen en in mindere mate jonge vrouwen bij die methode vaak ondervertegenwoordigd zijn. (Huis)vrouwen van middelbare leeftijd daarentegen zijn vaak oververtegenwoordigd. Dit heeft voor een belangrijk deel te maken met verschillen in de aanwezigheid en bereikbaarheid. Jongeren (en werkenden) zijn over het algemeen minder vaak thuis dan ouderen. Om deze doelgroepen toch voldoende in het onderzoek te betrekken is bij de selectie van een persoon uit het huishouden gevraagd naar de jongst aanwezige man van 16 jaar of ouder en bij diens afwezigheid naar de jongst aanwezige vrouw. Met behulp van deze steekproeftechniek wordt de representativiteit van het onderzoek verhoogd en vormen de respondenten een beter afspiegeling van de samenleving.

Responsverhogende middelen

Om de deelname aan het onderzoek te verhogen, hebben alle huishoudens van tevoren een aankondigingbrief ontvangen, met informatie over het doel en de aanleiding van het onderzoek.

Bij het telefonische gedeelte van het bevolkingsonderzoek zijn maximaal tien belpogingen ondernomen. De belpogingen zijn zoveel mogelijk door de tijd verspreid, zowel wat betreft het tijdstip van bellen, als wat betreft de tijdsspanne tussen belpogingen. Zo zijn mensen aanvankelijk 's avonds gebeld, maar is bij afwezigheid (antwoordapparaat, geen gehoor) de volgende belpoging overdag gedaan. Indien mensen ook overdag niet konden worden bereikt, zijn de volgende belpogingen niet direct de volgende dag gedaan maar bijvoorbeeld een week of twee weken later. Op deze wijze konden ook mensen die op vakantie waren worden bereikt.

Na het uitvoeren van de eerste duizend enquêtes, zijn op basis van een tussentijdse evaluatie de navolgende aanvullende responsverhogende middelen ingezet.

1. Naar alle adressen met vaste telefoon die na tien belpogingen niet zijn bereikt, is een vragenlijst gestuurd.
2. Naar alle respondenten die hadden toegezegd de vragenlijst via internet te zullen invullen, maar dat nog niet hadden gedaan, is een herinneringsmail gestuurd.
3. Naar alle respondenten die hadden toegezegd de vragenlijst schriftelijk te zullen invullen, maar dat nog niet hadden gedaan, is een reminder gestuurd.

4. Naar alle adressen zonder vaste telefoon die nog niet hadden gereageerd is een herinneringsbrief gestuurd.

Respons bevolkingsonderzoek

Uiteindelijk is een adressenbestand gebruikt van bijna 20.000 adressen. In totaal hebben 5.575 respondenten aan het bevolkingsonderzoek deelgenomen.

RESPONS huishoudens met vaste telefoon (12.272 gebruikte adressen)		
CATI (telefonisch)	3.820	31,1%
CAWI (via internet)	285	2,3%
PAPI (schriftelijk)	317	2,6%
	4.422	36,0%
RESPONS huishoudens zonder vaste telefoon (7.514 gebruikte adressen)		
PAPI (schriftelijk)	1.076	14,3%
CAWI (via internet)	77	1,0%
	1.153	15,3%
TOTAAL (19.786 gebruikte adressen)	5.575	28,2%

De gemiddelde respons bedroeg 28%. De respons op de telefonische enquête is op 36% uitgekomen. De respons op de schriftelijke vragenlijst (voor de huishoudens zonder vaste telefoon) ligt aanzienlijk lager op 15%.

Representativiteit

Er is bij het bevolkingsonderzoek gestreefd een zo representatief mogelijke steekproef van de Nederlandse bevolking te krijgen. Het steekproefkader betreft Nederlandse ingezetenen van 16 jaar en ouder. Om de representativiteit van de steekproef te kunnen bepalen zijn een aantal kenmerken van de respondenten vergeleken met die van de Nederlandse bevolking: sekse, leeftijd, opleiding, gezinsgrootte, regio, etniciteit en burgerlijke staat. Deze kenmerken zijn gebaseerd op de Gouden Standaard van TNS NIPO en op gegevens die via Statline zijn verkregen (de databank van het Centraal Bureau voor de Statistiek die online te raadplegen is via www.cbs.nl).

Uit analyses is gebleken dat jonge mannen ondervertegenwoordigd zijn (ondanks primaire benadering van de jongst aanwezige man uit het huishouden) en vrouwen van middelbare leeftijd oververtegenwoordigd zijn (zie bijlage 4). Ook voor etniciteit en opleidingsniveau zijn verschillen gevonden tussen de samenstelling van de steekproef en de samenstelling van de Nederlandse bevolking. Op grond van deze analyses is een wegingsfactor bepaald voor alle mogelijke groepen op basis van sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit en gezinsgrootte.

De vraag die we hier willen stellen is of de steekproef representatief is voor wat betreft gokverslaving of problematisch speelgedrag. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat selectieve non-respons en het geven van sociaal wenselijke antwoorden een oorzaak is van een lage (of juist hoge) schatting.

De vraag of de steekproef representatief is kan worden opgesplitst in de vraag of mensen die geen problemen hebben eerder met het onderzoek meedoen dan degenen die wel problemen hebben. En op de tweede plaats de vraag of mensen die problemen hebben en wel meedoen geneigd zijn die problemen te ontkennen. Op geen van beide vragen kan een eenduidig antwoord worden gegeven.

Om met de eerste vraag te beginnen: we weten niet of de mensen die niet aan het onderzoek hebben deelgenomen vaker problemen hebben met kansspelen dan de respondenten die wel hebben deelgenomen. Om probleemspelers niet uit te sluiten omdat ze bijvoorbeeld niet vaak thuis zijn of niet meer over een vaste telefoonaansluiting beschikken is de vragenlijst aan huishoudens zonder vaste telefoon en aan huishoudens waar de telefoon niet wordt opgenomen ook op papier (en via internet) aangeboden. Overigens kan het ook zo zijn dat probleemspelers en kansspelers juist eerder geneigd zijn om aan het onderzoek mee te doen (dan niet-spelers of niet problematische spelers). Uit dit onderzoek maar ook uit eerder onderzoek (de Bruin, 2001, Fris, 1999) is gebleken dat gokverslaafden het soms juist wel prettig vinden om (met buitenstaanders) over hun problemen te praten (of om hun ei even kwijt te kunnen). Anderen doen juist graag aan onderzoek mee in de hoop er uiteindelijk anderen mee te kunnen helpen. Er zijn dus zowel argumenten aan te voeren waarom probleemspelers minder geneigd zouden zijn aan het onderzoek mee te doen als dat er argumenten zijn aan te voeren waarom ze juist eerder geneigd zijn aan het onderzoek deel te nemen dan niet problematische spelers.

Met andere woorden: de schatting van het aantal kansspelverslaafden kan zowel een systematische onderschatting als een systematische overschatting zijn.

Ook op de tweede vraag - of probleemspelers geneigd zijn hun problemen te ontkennen valt geen eenduidig antwoord te geven. Uit onderzoek is wel gebleken (Hubregtse, 1995, van de Wijngaart, 1986) dat probleemspelers hun verslaving ten opzichte van partner en familie vaak verborgen proberen te houden. De mate waarin zij dit richting onderzoekers doen is niet bekend. In onderhavig onderzoek is geprobeerd het geven van sociale wenselijke antwoorden te vermijden door de respondenten anonimiteit te garanderen, het doel van het onderzoek goed uit te leggen, een zo neutraal mogelijke vragenlijst te creëren en door getrainde en ervaren interviewers te gebruiken. Ook hier is het mogelijk dat probleemspelers hun problemen helemaal niet ontkennen maar er juist graag over praten (en hun problemen mogelijk zelfs overdrijven). Kortom, de schatting van het aantal kansspelverslaafden kan ook op basis hiervan zowel tot een systematische onderschatting als tot een systematische overschatting leiden.

Er is overigens geen reden om aan te nemen dat dergelijke systematische fouten uniek zijn voor dit onderzoek, zij zijn inherent aan elk bevolkingsonderzoek naar negatief gewaardeerd gedrag. Een schatting van het aantal kansspelverslaafden wint echter aan zeggingskracht als deze herhaald wordt; dan is weliswaar nog steeds niet bekend of sprake is van een systematische onderschatting of overschatting maar kunnen wel veranderingen in het aantal kansspelverslaafden worden gesignaleerd. Aan deze veranderingen kunnen mogelijke effecten van beleid worden afgemeten.

Meetinstrumenten

De vragenlijst voor de bevolkingsenquête nam bij telefonische afname tien tot vijftien minuten in beslag. In de vragenlijst is naast vragen over gokverleden, achtergrond en demografie ook een screener voor kansspelverslaving opgenomen: de SOGS.

In de literatuur worden vele screening- en assessmentinstrumenten beschreven voor problematisch gokken. Veel van deze screeners zijn pas de afgelopen tien tot vijftien jaar ontwikkeld. Voor de meeste geldt dat weinig onderzoek is gedaan naar de betrouwbaarheid, validiteit en de accuraatheid van het classificatiesysteem. De SOGS vormt hierop een uitzondering en is onder meer om die reden in dit onderzoek als meetinstrument gebruikt om kansspelverslaving vast te kunnen stellen. Een andere, meer pragmatische reden is dat de SOGS al in veel ander onderzoek (nationaal en internationaal) is gebruikt, waardoor de uitkomsten van dit onderzoek daarmee vergeleken kunnen worden.

De SOGS is gebaseerd op het psychiatrische classificatiesysteem DSM (Diagnostic and Statistical Manual). In derde versie van de DSM (1980) werd de diagnose 'pathologisch gokken' voor het eerst opgenomen. Gokken werd in DSM-III niet onder verslavingen maar onder impulsstoornissen geplaatst. Er is volgens de DSM-III sprake van pathologisch gokken bij een aanhoudend en toenemend onvermogen om weerstand te bieden aan de drang tot spelen, wat leidt tot ernstige problemen in het gezin, persoonlijke relaties of op het werk, mits dit alles niet het gevolg is van een anti-sociale persoonlijkheidsstoornis. Mensen die overmatig spelen zonder dat dit tot problemen heeft geleid voldoen dus niet aan de criteria van de DSM-III. In 1987 verscheen de DSM-III-R (revised) waarbij de criteria meer werden gericht op kansspelverslaving als een afhankelijkheidssyndroom. De SOGS is midden jaren tachtig uit deze herziene versie van de DSM ontwikkeld door Lesieur en Blume (1987).

De SOGS-vragenlijst bestaat uit twintig items die screenen op kansspelverslaving. De items bevatten vragen over het verborgen houden van het eigen gokgedrag, het meer tijd en geld aan gokken besteden dan iemand van plan was, het ruzie maken met familie of huisgenoten over gokken, en het geld lenen om te kunnen gokken of om speelschulden af te betalen.

Respondenten beantwoorden elk van de twintig SOGS-items met 'ja' of 'nee'. Bij 'ja' wordt een punt gescoord, bij 'nee' geen punt. Indien een respondent vijf of meer vragen met ja beantwoord, wordt gesproken van "waarschijnlijk pathologisch gokker", bij een SOGS-score van 3 of 4 van "mogelijk pathologisch gokker". Om deze wat onduidelijke terminologie te vermijden, worden in dit onderzoek respondenten met een SOGS 5+ 'probleemspeeler' genoemd, en respondenten met een SOGS 3 of SOGS 4 'risicospeeler'. Bij een SOGS-score van 0, 1 of 2 spreken we van een 'recreatief speler'. Daarnaast hebben we nog de mensen die helemaal niet gokken, zij worden geclassificeerd als niet-speler. Op deze manier worden in dit onderzoek dus de volgende vier groepen onderscheiden:

- niet-spelers⁴³

⁴³ De SOGS is in het bevolkingsonderzoek afgenomen aan alle respondenten die ooit aan een kansspel hebben deelgenomen.

- recreatieve spelers (SOGS 0, 1, 2)
- risicospelers (SOGS 3, 4)
- probleemspelers (SOGS 5+).

De gekozen terminologie wordt ondersteund door de antwoorden die de verschillende groepen respondenten op de SOGS-vragen hebben gegeven.

De groep met SOGS 0, 1 of 2 - recreatieve spelers – scoorden vooral op de meer ‘onschuldige’ SOGS-vragen. Respondenten geven bijvoorbeeld aan het afgelopen jaar "vaker te hebben gekokt dan voorgenomen" of "wel eens opmerkingen over hun gokgedrag vanuit hun omgeving te hebben gekregen". Een deel van deze recreatieve spelers voelde zich het afgelopen jaar "schuldig over hun gokgedrag". De andere, veelal ‘minder onschuldige’ SOGS-vragen (over schulden, problemen met werk, school of directe omgeving), worden door deze groep niet of nauwelijks bevestigend beantwoord.

Moeilijker wordt het met betrekking tot de te gebruiken terminologie voor de groep met SOGS 3 en 4 en de groep SOGS 5+. Sommige onderzoekers gebruiken bij de groep 3 en 4 de term ‘probleemspelers’ en bij groep 5+ de term ‘kansspelverslaafden’ (Koeter e.a., 2003). Zij benadrukken met name het belang van groep 3&4 voor de verslavingszorg aangezien in deze groep personen zitten die zich in een voorstadium van kansspelverslaving (groep 5+) kunnen bevinden of herstellend zijn van een kansspelverslaving (en dus risico lopen op een terugval). Kijken we naar de face-to-face-interviews, dan vinden ‘slechts’ 9 van de 48 personen met een SOGS 3 of 4 dat ze ooit een probleem hebben gehad met gokken. De meerderheid binnen deze groep antwoordt ontkennend op de SOGS-vraag of de persoon ooit problemen heeft gehad met gokken. Het lijkt kortom gerechtvaardigd om de term probleemspeler voor de groep SOGS 3 en 4 te vermijden en te spreken over ‘risicospelers’.

In de groep SOGS 5+ zien we dat 69 van de 81 personen positief antwoorden op de vraag of ze ooit ‘problemen’ hebben gehad met gokken, terwijl 30 van hen elders in de enquête bevestigend heeft geantwoord op de vraag of ze zichzelf ‘verslaafd’ vinden aan gokken (geen SOGS-vraag). Kennelijk bestaat er meer onduidelijkheid over de term ‘verslaving’ dan over de term ‘probleem’. We kiezen hier dan ook voor de term ‘probleemspeler’ wanneer we spreken over de groep SOGS 5+.

Om de SOGS te kunnen valideren is nog een tweede schattingsmethode toegepast in het bevolkingsonderzoek: de nomineetechniek. De nomineemethodiek is (onder meer) in 1993 door Kingma (e.a.) toegepast in een grootschalig bevolkingsonderzoek naar kansspelverslaving. Respondenten is gevraagd of ze personen in hun huishouden kennen (nominees) die kansspelverslaafd zijn, en of deze verslaving aanleiding heeft gegeven tot sociale en of financiële problemen. In het onderzoek zijn bepaalde risicogroepen verder gespecificeerd door de respondenten een aantal kenmerken van de nominees te laten noemen, zoals hun sekse en leeftijd. In de telefonische enquête is niet alleen de vraag opgenomen óf er nominees in het huishouden zijn, maar ook hoeveel. Op basis van deze gegevens kan eveneens een schatting worden gemaakt van het aantal kansspelverslaafden in Nederland. [#misschien hoort hier een deel van het lange verhaal uit hoofdstuk 2 thuis over voors en tegens van de nomineetechniek (en dan daar weghalen)]

Face-to-face-interviews

De aard van kansspelverslaving is enerzijds bepaald aan de hand van uitkomsten van de telefonische enquête onder de bevolking en anderzijds aan de hand van face-to-face-interviews met recreatieve spelers, probleemspelers en kansspelverslaafden.

Om de aard van kansspelverslaving te kunnen beschrijven is besloten 500 mensen te werven voor een face-to-face-interview. Voor de indeling van de respondenten is gebruikgemaakt van dezelfde classificatie als bij de bevolkingsenquête:

- niet-spelers
- recreatieve spelers (SOGS 0, 1, 2)
- risicospelers (SOGS 3, 4)
- probleemspelers (SOGS 5+)

Omdat het weinig zinvol is om niet-spelers voor een diagnostisch face-to-face-interview te vragen is er binnen deze groep niet geworven.

De andere groepen respondenten zijn op twee manieren geworven. Tijdens de bevolkingsenquête zijn respondenten die aangaven deel te nemen aan kansspelen uitgenodigd voor een face-to-face-interview. Er is naar gestreefd 300 respondenten via de bevolkingsenquête te werven, waarbij uitgegaan is van de volgende steekproefsleutel:

- Alle respondenten die in de telefonische enquête 3 of meer scoren op de SOGS (groepen C en D),
- Een deel van de respondenten met een SOGS-score van 0, 1 of 2.

Volgens de vigerende schattingen van het aantal kansspelverslaafden in Nederland tot nu toe, zou het percentage probleemspelers neerkomen op 0,56%. Uitgaande van 12,4 miljoen inwoners boven de 18 jaar, betekende dit dat er ongeveer 70.000 kansspelverslaafden in Nederland zouden zijn.

Op grond van deze vigerende prevalentiecijfers was de verwachting dat in de aselecte steekproef voor het bevolkingsonderzoek van 5.000 inwoners, naar schatting 28 kansspelverslaafden zouden worden aangetroffen. Dit aantal was onvoldoende om tot een betrouwbaar beeld te komen van het profiel van kansspelverslaafden in Nederland. Aangezien een doel van het onderzoek was profielen van kansspelverslaafden te schetsen op basis van type kansspel en demografische factoren als leeftijd en sekse, zou de respondentengroep al snel te klein zijn om betrouwbare uitspraken te kunnen doen over de aard van kansspelverslaving. Teneinde voldoende onderzoeksgegevens te verkrijgen is daarom besloten om naast de 300 respondenten uit de bevolkingsenquête nog 200 probleemspelers en risicospelers op selectieve wijze te rekruteren.

Steekproefomvang

Tijdens de dataverzameling bleek dat er minder respondenten dan verwacht gewonnen konden worden uit de initiële steekproef van de bevolkingsenquête, omdat tijdens het proces de norm die bepaalde wie wel en niet uitgenodigd werd, is aangescherpt. Dit was wenselijk, omdat er een heel grote groep mensen was die alleen loterijen speelden. Dat leverde na verloop van tijd geen meerwaarde meer op.

Om toch een sample te verkrijgen die groot genoeg zou zijn om groepen binnen de steekproef met elkaar te vergelijken, is besloten de selectieve werving van respondenten voor diepte-interviews uit te breiden.

Uiteindelijk zijn er 126 diepte-interviews afgenomen aan respondenten die via de bevolkingsenquête gewonnen zijn en 324 interviews aan respondenten die op selectieve wijze zijn gerekruteerd.

Ten behoeve van de analyses is het databestand opgeschoond waardoor 420 bruikbare interviews over bleven.

Zo zijn interviews met respondenten die voortijdig het interview afbraken of die inconsistente antwoorden gaven voor de analyses afgevalen.

Selectieve werving van respondenten

Naast respondenten uit de bevolkingsenquête zijn, zoals gezegd, nog 324 respondenten selectief gewonnen voor diepte-interviews. Hierbij zijn mensen gewonnen die:

- vier keer per maand of vaker spelen, maar hier geen problemen mee hebben;
- problemen hebben met gokken of kansspelen, ongeacht hoe vaak zij spelen;
- (ooit) hulp gezocht hebben voor problemen met of door kansspelen;
- kansspelverslaafd zijn of zijn geweest.

De steekproef die samengesteld werd moest een zo breed mogelijk beeld geven van kansspelproblematiek. Bij het werven van respondenten is daarom gepoogd zoveel mogelijk te variëren: in methode van werven, in demografische factoren van respondenten, in spelvormen en in de aard en ernst van de problematiek.

Zo zijn de 324 respondenten gewonnen door middel van advertenties in dagbladen en op internet, contacten met hulpverlening, bezoeken aan speelgelegenheden, flyereren bij verkooppunten krasloten en in de horeca, volgens de sneeuwbalmethode vanuit de netwerken van de onderzoekers, contactpersonen en respondenten. Hieronder gaan we nader in op de verschillende wervingsmethoden.

Advertenties

Er zijn verschillende advertentieronden geweest. In de eerste twee ronden zijn oproepen geplaatst in drie landelijke dagbladen (Volkskrant, Trouw en NRC). De tekst was algemeen: een oproep voor mensen die minimaal vier keer per maand deelnemen aan kansspelen. De derde ronde was in dezelfde bladen. De tekst richtte zich nu specifiek op mensen die problemen hebben of hebben gehad met kansspelen, omdat de contacten via de hulpverlening inmiddels niet veel opleverden. In de vierde advertentieronde is eveneens specifiek gevraagd naar mensen die problemen hebben of hebben gehad met kansspelen.

Naast landelijke dagbladen zijn ditmaal ook advertenties geplaatst in regionale bladen (Utrecht, Amersfoort, Den Haag en Gouda). Ook zijn advertenties geplaatst op de internetsite www.kansspelverslaving.nl. Dit laatste leverde geen reacties op. In totaal zijn via advertenties 17 respondenten gewonnen en geïnterviewd.

Contacten hulpverlening

Er is contact gelegd met zelfhulpgroepen voor kansspelverslaafden, instellingen voor verslavingszorg en GGZ-instellingen. Hoewel de verschillende contactpersonen bereid waren mee te werken en zich hebben ingespannen om respondenten aan te dragen, is dit maar in beperkte mate gelukt. Dit was volgens sommige contactpersonen vooral te wijten aan angst bij hulpverleners voor het schenden van de privacy van hun cliënten en de door hen

verwachte mogelijke negatieve invloed van een interview op het hulpverleningsproces. Uiteindelijk zijn vijf respondenten geworven vanuit de hulpverlening.

Holland Casino

Er zijn respondenten geworven bij vestigingen van Holland Casino (HC), amusementscentra (AC's), renbanen, wedkantoren en sigarenwinkels.

Verspreid over het land zijn vier vestigingen van Holland Casino bezocht. Drie van deze vestigingen zijn twee maal bezocht, de vierde een maal. Voor de werving werkten de interviewers samen met de portiers. De portier selecteerde bij binnenkomst van bezoekers regelmatige spelers en probleemspelers. Dit deed hij of zij op basis van het bezoekersregistratiesysteem en een eigen inschatting van de bereidwilligheid en problematiek van de bezoeker. De selectiecriteria die aan de portier meegegeven werden waren dezelfde als hierboven genoemd. De portier legde het eerste contact tussen bezoeker en interviewer, de interviewer legde vervolgens het doel van het interview uit en vroeg om medewerking. Werving in Holland Casino leverde 81 interviews op.

Amusementscentra

Er zijn acht amusementscentra bezocht, in Zaandam, Arnhem, Hulst, Groningen, Tiel, Zevenaar en Den Haag. De selectie van deze centra kwam tot stand op basis van (zo groot mogelijke) geografische spreiding, (zo groot mogelijke) verschillen in aanbod en grootte en de bereidheid tot medewerking van het management. Elke locatie is tweemaal bezocht, met teams van twee tot vijf interviewers (afhankelijk van de grootte van het centrum). Het werven deden de interviewers zelf, door mensen bij de ingang of in het centrum aan te spreken. Interviewers waren getraind in het herkennen van problematisch speelgedrag. Mensen van wie vermoed werd dat zij veel speelden of dat zij problemen hadden met kansspelen, zijn eerst gevraagd. Ook werd 'voorrang' gegeven aan groepen die in de dataverzameling ondervertegenwoordigd waren als allochtonen en jongeren. Werving bij de amusementscentra leverde 95 interviews op.

Paardenrennen

Voor het werven van respondenten bij de paardenrennen zijn zowel drafcentra als wedkantoren bezocht. Er zijn drie drafcentra bezocht (waarvan twee tweemaal) en drie wedkantoren (in Amsterdam, Utrecht, Den Haag, ieder een maal). Ook in de drafcentra en wedkantoren werven de interviewers zelf, door mensen bij de ingang of in het centrum aan te spreken. De werving in de drafcentra leverde 53 interviews op, bij de wedkantoren 29.

Kraslotverkooppunten

In Utrecht zijn bij 35 verkooppunten van krasloten flyers neergelegd, in Amsterdam bij 10 verkooppunten en in Amersfoort bij 15 verkooppunten. Dit leverde geen respons op.

Flyers in de horeca

Tijdens de bezoeken aan de amusementscentra zijn in de omliggende horecagelegenheden flyers uitgedeeld en neergelegd met de uitnodiging om deel te nemen aan het onderzoek. Dit heeft vijf respondenten opgeleverd.

Sneeuwbalmethode

Tijdens de periode van dataverzameling hebben interviewers en onderzoekers contacten gelegd via hun netwerk en in uitgaansgelegenheden. Ook is de respondenten gevraagd of zij nog mensen kenden die problemen hebben met gokken en mee zouden willen doen aan een interview. Via deze sneeuwbalmethode zijn nog 39 interviews afgenomen.

Onderstaand schema geeft de respons per wervingsmethode weer:

Werving via:	Aantal interviews
Amusementscentra	95
Holland Casino	81
Renbaan/drafcentra	53
Wedkantoren	29
Sneeuwbalmethode	39
Advertenties	17
Hulpverlening	5
Flyers in de horeca	5
Flyers in kraslotverkooppunten	0
Totaal	324

Meetinstrumenten

Voor de face-to-face-interviews is een vragenlijst ontwikkeld met tweeledig doel:

1. bepaling aard kansspelverslaving;
2. validering van de SOGS.

Vragenlijst aard kansspelverslaving face-to-face-interviews

Met de face-to-face-interviews zijn vooral gedetailleerde data verzameld om de aard van kansspelverslaving beter te kunnen beschrijven. In de face-to-face-interviews is onder meer ingegaan op de typen kansspelen die respondenten spelen en de locaties waar zij dat doen. Ook de bestedingen aan kansspelen en de relatie daarvan tot het inkomen zijn aan de orde gekomen. Bovendien is de respondenten gevraagd naar de ontwikkelingen in hun gokgedrag. Ten slotte zijn in het interview ook de ervaringen van de respondenten met verslavingspreventie en verslavingszorg aan de orde gekomen.

De interviews duurden gemiddeld een uur. Recreatief spelers waren gemiddeld in vijftig minuten door de vragenlijst heen. Aan risico- en probleemspelers werden op verschillende items extra vragen gesteld, daardoor duurden de interviews bij deze respondenten gemiddeld een uur en een kwartier. In het nu volgende gaan we nader in op de items van de interviews.

De respondenten is uitgebreid gevraagd naar hun deelname aan kansspelen (ooit, laatste jaar, laatste maand), en naar de bedragen die zij besteden aan de diverse kansspelen. Zo is hun gevraagd naar hun deelname aan loterijen, lotto, bingo (kienen), fruitautomaten horeca, fruitautomaten casino, fruitautomaten amusementscentra, casinospelen binnenland (roulette, blackjack, poker, Sic Bo), casinospelen buitenland, paardenrennen, kansspelen via internet, buitenshuis kaarten of dobbelen om geld, andere en/of illegaal aangeboden kansspelen. De respondenten is tevens gevraagd sinds wanneer zij een bepaald kansspel beoefenen en of hun voorkeur voor een bepaald kansspel in de loop der tijd veranderd is.

Omdat kansspelen op verschillende locaties worden aangeboden is het van belang deze in het onderzoek te onderscheiden. Zo is de respondenten niet alleen gevraagd naar deelname aan een bepaald type kansspel maar vooral ook naar de locatie. Wanneer het speelautomaten betreft is dus gevraagd of respondenten in de horeca (café, restaurant) spelen, in het amusementscentrum, in Holland Casino of elders (illegaal). Er is tevens gevraagd sinds wanneer zij een bepaalde locatie bezoeken, of zij het laatste jaar of de laatste maand verschillende locaties hebben bezocht, en of hun voorkeur voor een bepaalde locatie in de loop der tijd veranderd is.

Gedurende het interview is ingegaan op psychische, financiële en relationele problemen die een rol zouden kunnen spelen bij het interpreteren van de kansspelproblematiek. Vervolgens is de respondenten in de face-to-face-interviews gevraagd naar hun ervaringen met verslavingspreventie en verslavingszorg.

Gezien het grote aantal face-to-face-interviews dat zou worden afgenomen, bestond het interview vooral uit gesloten vragen, aangevuld met enkele open vragen. Bij elke gesloten vraag hadden de interviewers echter de mogelijkheid opmerkingen en aanvullingen te noteren in tekstblokken. Deze aanvullende, kwalitatieve informatie is gebruikt om resultaten beter te kunnen interpreteren en toe te lichten.

De face-to-face-vragenlijst is tijdens het vooronderzoek ontwikkeld en uitgebreid gepretest voordat de daadwerkelijke dataverzameling werd gestart. In bijlage 4 is de opbouw van de vragenlijst opgenomen.

Literatuur en bronnenonderzoek

Voor dit onderzoek is zowel nationale als internationale literatuur over kansspelverslaving bestudeerd (zie bijlage 8). Het literatuuronderzoek is echter niet uitputtend. Zo zijn alleen publicaties van na 1986 gescreend. Voor de vragen naar aard en omvang van kansspelverslaving is de literatuur vooral gebruikt om de resultaten in een kader te kunnen plaatsen en de uitkomsten ten aanzien van de omvang te kunnen vergelijken met andere omvangsschattingen. Verder vormde de literatuurstudie de basis voor het beleidsonderzoek. Daarbij is ook gebruik gemaakt van recente parlementaire publicaties van de Tweede Kamer (zie bijlage 9).

Beleidsonderzoek: literatuur- en bronnenonderzoek, diepte-interviews met sleutelinformanten en experts, focusgroep

Met betrekking tot het kansspelbeleid waren de onderzoeksvragen:

1. Hoe werkt het huidige beleid met betrekking tot kansspelverslaving, welke aannames liggen aan de werking van het beleid ten grondslag en wat zijn volgens betrokken partijen de sterke kanten en de beperkingen van het huidige (op het moment van meting) preventiebeleid?
2. Hoe kan de universele, selectieve en geïndiceerde preventie van kansspelverslaving worden verbeterd om verslavingsproblemen zoveel mogelijk het hoofd te bieden?

De eerste vraagstelling is geoperationaliseerd in drie deelvragen:

- a. Welke aannames liggen ten grondslag aan het kansspelbeleid?
- b. Welke beleidsmaatregelen zijn ontwikkeld, in hoeverre zijn deze uitgevoerd en wat is bekend over de effecten ervan?
- c. Hoe kan de kwaliteit van beleidsontwikkeling, -uitvoering en -evaluatie verbeterd worden?

De tijdspanne waarin onderzoeksgegevens over beleidsmaatregelen zijn verzameld, is beperkt tot de periode vanaf 1986, het jaar waarin het Speelautomatenbesluit in werking trad. In dit besluit werd onder meer vastgesteld dat kansspelautomaten geld mogen uitkeren.

De vraag hoe de universele, selectieve en geïndiceerde preventie van kansspelverslaving kan worden verbeterd om verslavingsproblemen zo veel mogelijk te voorkomen en te beperken, is in dit onderzoek geoperationaliseerd in twee deelvragen:

- a. Wat zijn de sterke kanten en beperkingen van het huidige preventiebeleid met betrekking tot kansspelen?
- b. Hoe kan preventie van kansspelverslaving tot vervolgmeting 1, over drie jaar en vervolgmeting 2, over 6 jaar, worden verbeterd om verslavingsproblemen zo veel mogelijk te voorkomen en te beperken?

Methoden en steekproeftrekking

Om de bovenstaande vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van een zogeheten Rapid Assessment and Response' ofwel RAR-methode (Stimson e.a. 1998a/b/c, Rhodes e.a. 2000). RAR is een geschikte methode om in korte tijd relevante informatie te verzamelen voor het ontwikkelen van doelgerichte beleidsinterventies en ter ondersteuning van de besluitvorming over geschikte interventies voor gezondheids- en sociale problemen.

Een belangrijk kenmerk van RAR is de bundeling van meerdere indicatoren en gegevensbronnen om in korte tijd een zo betrouwbaar mogelijk beeld van een situatie te verkrijgen. RAR maakt gebruik van verschillende gegevensbronnen en combineert verschillende methoden voor dataverzameling met elkaar. Dit voorkomt en corrigeert mogelijke vertekeningen die kunnen ontstaan door het gebruik van slechts één informatiebron, waarbij misschien alleen rekening wordt gehouden met één onderdeel van het te onderzoeken fenomeen. Met RAR kan een completer beeld worden opgebouwd inclusief context informatie. Zodoende verwerft men meer inzicht in een complex fenomeen als kansspelbeleid.

Zoals eerder genoemd, biedt het exploratieve karakter van RAR de mogelijkheid om de aard van een probleem en de verschillen in benadering daarvan beter te begrijpen. In tegenstelling tot empirisch onderzoek werkt RAR niet hoofdzakelijk op basis van duidelijk geformuleerde hypothesen, dus niet met gesloten vragen of iets al dan niet waar is. Het verkrijgen van een goed overzicht van de verschillende standpunten, belangen en agenda's van de betrokken personen is een belangrijk onderdeel van het RAR-proces.

Met behulp van deze methode is een verkenning gemaakt van het huidige beleid met betrekking tot kansspelverslaving, de aannames die aan de werking van het beleid ten grondslag liggen en de (volgens betrokken partijen) sterke kanten en beperkingen van het huidige preventiebeleid. Dit leverde informatie op over verschillen in achtergronden, percepties en belangen van de betrokken partijen, zodat de bias van de verkregen informatie beter begrepen kon worden. Ten slotte is door vergelijken van de antwoorden uit verschillende bronnen (cross-checken) en het combineren van de gebruikte methoden (data-triangulatie) een inschatting gemaakt van de betrouwbaarheid van de verkregen informatie. Dit cross-checken en trianguleren zijn essentiële onderdelen van RAR.

De dataverzameling bestond uit vier fasen:

- Bestaande informatie onderzoeken
- Toegang en steekproeftrekking
- Interviews
- Focusgroepen

Hieronder wordt per fase beschreven hoe de RAR-methode vorm kreeg tijdens het proces van dataverzameling.

Bestaande informatie

Om bovenstaande vraagstellingen te beantwoorden is begonnen met literatuurstudie. In het haalbaarheidsonderzoek werd onderscheid gemaakt tussen universele preventie (beperking reclame, voorlichting op school), selectieve preventie (voorlichtingsmateriaal dat wordt verspreid binnen de verschillende kansspelaanbieders) en geïndiceerde preventie (vrijwillig entreeverbod, of bezoekbeperking, plaatsing op witte lijst). Dit onderscheid is gebruikt bij categorisering en analyse van literatuur.

Naast bestudering van literatuur is een inventarisatie gemaakt van overheidsmaatregelen en kamerdiscussies rondom kansspelbeleid⁴⁴. Tevens is een secundaire analyse gemaakt van de eerdere databestanden van het CVO (Holland Casino, AGOG). Ook hier hebben we de tijdspanne waarin onderzoeksgegevens over preventieactiviteiten zijn verzameld beperkt tot de periode na 1986.

Vragenlijst

Op basis van de literatuurstudie is een topiclijst ontwikkeld van onderwerpen die als leidraad zou dienen voor de interviews met experts. In de lijst zijn alle fasen van de belangrijkste preventiemaatregelen opgenomen: ontwikkeling, uitvoering, kwaliteitsbeheersing, evaluatie, vertaalslag evaluatie naar aanpassing of ontwikkeling van nieuw beleid. Vervolgens zijn onderzoeksvragen opgesteld, gericht op het bevestigen, weerleggen of aanvullen van bestaande informatie.

Toegang en steekproeftrekking

De volgende stap was het identificeren van mogelijke informatiebronnen. Hierbij ging het erom belangrijke informanten - personen die naast hun eigen ervaringen ook over bredere kennis beschikken - te vragen naar geschikte respondenten. Er zijn verschillende mensen benaderd in de kansspelwereld, vanuit zoveel mogelijk invalshoeken, om vast te kunnen stellen wie als expert of sleutelfiguur zouden kunnen fungeren. Criteria hierbij waren: kennis van en inzicht in beleidsprocessen (op verschillende niveaus), ervaring met de uitwerking van beleid in de praktijk (van 1986 tot nu).

Door de kennis van informanten te combineren met de (leemten in) de verzamelde bestaande informatie is een groep van 22 experts samengesteld, die vervolgens benaderd zijn met de vraag of zij vanuit hun expertise geïnterviewd mochten worden. Eén van de benaderde experts gaf aan dat zijn kennis verouderd was, en verwees ons naar een andere, geschiktere expert. De andere benaderde experts hebben allen toegestemd.

Zij representeren voor het onderzoek relevante invalshoeken: brancheorganisaties, hulpverleners, handhavers, toezichthouders en ervaringsdeskundigen. De 22 respondenten vormen een doelgerichte steekproef, waarmee snel en grondig inzicht verworven kon worden in de sociale processen en activiteiten die zich afspelen rondom ontwikkeling en praktijk van kansspelbeleid.

Diepte-interviews sleutelinformanten en experts

Aan de 22 sleutelinformanten en experts zijn semi-structureerde interviews afgenomen. Zo kon een verkenning gemaakt worden van de manier waarop kansspelbeleid tot stand komt, waarbij ruimte bleef voor de diversiteit aan meningen van de geïnterviewden. Omdat sommige onderwerpen gevoelig zouden kunnen liggen en de verwachting was dat meningen sterk uiteen zouden kunnen lopen, zijn de interviews individueel en face-to-face afgenomen.

⁴⁴ In bijlage 9 is een overzicht opgenomen van publicaties en in bijlage 10 is een overzicht opgenomen van de belangrijkste kamerstukken met betrekking tot kansspelbeleid.

Doel van de interviews was zoveel mogelijk meningen te verzamelen over de onderwerpen, om daarna vast te kunnen stellen over welke onderwerpen wel en geen consensus is. Op basis van de interviews is een tussenrapportage gemaakt, en is een selectie gemaakt van onderwerpen die nader besproken zouden worden in een focusgroep. Op basis van de geselecteerde onderwerpen is vervolgens bepaald welke sleutelinformanten het best uitgenodigd zouden kunnen worden voor de focusgroep.

Focusgroep

Het houden van een focusgroep is een geschikte manier om een groepsdiscussie over bepaalde onderwerpen op gang te brengen. Bij de diepte-interviews leverden een paar onderwerpen inconsistente antwoorden op, en waren er verschillende onderwerpen waarover de meningen van de respondenten sterk verschilden. Deze onderwerpen zijn geselecteerd als gespreksonderwerp voor de focusgroep. Belangrijkste doel van de focusgroep was dus te onderzoeken in hoeverre er een eenduidig beeld zou kunnen ontstaan over de te volgen richting van het beleid, wat belemmeringen zouden zijn in dezen en wat er in de toekomst zou kunnen veranderen om die eenduidigheid wel te bereiken.

De grootste nadelen van focusgroepen zijn dat de gegevens niets vertellen over de frequentie van overtuigingen en gedragingen en dat in een groep enkele dominante participanten kunnen zitten die de mening van de andere participanten beïnvloeden. Aan de voorzitter van de focusgroep is expliciet opdracht gegeven elke partij evenveel aan het woord te laten komen.

In de laatste fase van het beleidsonderzoek zijn de uitkomsten schriftelijk teruggekoppeld naar de sleutelinformanten voor feedback.

Analyse

Voor de statistische analyses van de gegevens uit de bevolkingsenquête en de face-to-face-interviews, is gebruik gemaakt van het programma SPSS 13.0.

De profielen van spelers en de risico's van bepaalde kansspelen zijn onder meer in kaart gebracht met behulp van de CHAID-module van SPSS. CHAID staat voor *Chi Automatic Interaction Detector* en is een exploratieve analysemethode. Met behulp van CHAID kunnen predictoren worden vastgesteld die het hebben van problemen met kansspelen voorspellen. Ook zijn in bepaalde gevallen regressieanalyses toegepast om hypothesen of aannames te toetsen.

CHAID, for Chi-square Automatic Interaction Detector (or Detection, depending upon the source consulted), is an exploratory method used to study the relationship between a dependent variable and a series of predictor variables. CHAID modeling selects a set of predictors and their interactions that optimally predict the dependent measure. The developed model is a classification tree (or data partitioning tree) that shows how major "types" formed from the independent (predictor or splitter) variables differentially predict a criterion or dependent variable. The Measurement Group uses a second-generation CHAID algorithm called Exhaustive CHAID analysis as implemented in the SPSS Answer Tree Program (Version 2.1 and 3.1).

Bijlage 2: SOGS & NODS

De DSM (Diagnostic and Statistical Manual) en de ICD (International Classification of Diseases) zijn de twee dominerende psychiatrische classificatiesystemen. De eerste is van de APA (American Psychiatric Association) de tweede van de WHO

In derde versie van de DSM (1980) werd de diagnose ‘pathologisch gokken’ voor het eerst opgenomen. De WHO deed dat reeds in 1977. Gokken werd niet onder verslavingen maar onder impulsstoornissen geplaatst. Er is volgens de DSM-III sprake van pathologisch gokken bij een aanhoudend en toenemend onvermogen om weerstand te bieden aan de drang tot spelen, wat leidt tot ernstige problemen in het gezin, persoonlijke relaties of op het werk, mits dit alles niet het gevolg is van een anti-sociale persoonlijkheidsstoornis. Mensen die overmatig spelen zonder dat dit tot problemen heeft geleid voldoen dus niet aan de criteria van de DSM-III. In 1987 verscheen de DSM-III-R (revisited) waarbij de criteria meer werden geënt op kansspelverslaving als een afhankelijkheidssyndroom. In de praktijk voldeed de DSM-III-R niet echt: behandelaars ondervonden problemen met de nieuwe criteria: sommigen werden te subjectief of te vaag, bevonden, anderen werden gemist (Rosenthal, 1992).

In 1994 verscheen de DSM-IV en werden de criteria voor kansspelverslaving opnieuw aangepast. In de DSM-IV is een compromis gevonden tussen de DSM-III en DSM-III-R criteria en werd een aanvulling gedaan met escapisme (spelen om problemen te vergeten).

Centrale kenmerken DSM-IV:

1. een voortdurend of steeds terugkerend verlies van controle over het gokken
2. een toename van de frequentie waarmee men speelt en/of de hoeveelheid geld waarmee men speelt
3. preoccupatie met gokken en het beschikbaar krijgen van geld om te kunnen spelen
4. ondanks negatieve gevolgen doorgaan met spelen

In het onderzoek worden twee meetinstrumenten gebruikt om kansspelverslaving vast te stellen de SOGS (South Oaks Gambling Screen) en de NODS (NORC DSM-IV Screen). De SOGS is gebaseerd op de DSM III-R en is ontwikkeld door Lesieur en Blume (1987). De NODS is gebaseerd op de DSM IV en is ontwikkeld door Volberg e.a. (1999).

SOGS & NODS

In de literatuur worden vele screening en assessment instrumenten beschreven voor problematisch gokken. Veel van deze screeners zijn pas de afgelopen 10 tot 15 jaar ontwikkeld. Voor de meeste geldt dat weinig onderzoek is gedaan naar de betrouwbaarheid, validiteit en de accuraatheid van het classificatiesysteem. De SOGS vormt hierop een uitzondering en is om die reden in dit onderzoek als meetinstrument gebruikt om kansspelverslaving vast te kunnen stellen.

De SOGS is midden jaren tachtig ontwikkeld door Lesieur en Blume (1987). De SOGS-vragenlijst bestaat uit 20 items en had aanvankelijk tot doel om klinische populaties te screenen op kansspelverslaving. De items van de SOGS gaan bijvoorbeeld in op het verborgen houden van het eigen gokgedrag, op het meer tijd en geld besteden dan iemand van plan was, op het ruzie maken met familie of huisgenoten over gokken en op het geld lenen om te kunnen gokken of om speelschulden af te betalen.

Zowel DSM-III als DSM-III-R waren toen al beschikbaar en hebben bijgedragen in de ontwikkeling en validering van de SOGS. In latere jaren is de SOGS veelvuldig gebruikt in zowel klinische settings als bij survey onderzoekdoeleinden en in vele landen (U.S., Canada, Australië, Nieuw Zeeland, Europa, Azië).

Hoewel DSM ontwikkeld is binnen een medisch model is het toch een “a-theoretisch” classificatiesysteem. DSM focust op de kenmerken van personen niet op de oorzaken van deze kenmerken.

Cut point SOGS

Bij de SOGS kan op twintig items worden gescoord. Bij een score van 5 of meer wordt gesproken van “waarschijnlijk pathologisch gokker”. Bij een SOGS score van 3 of 4 van “mogelijk pathologisch gokker”.

Om deze terminologie te vermijden worden respondenten met een SOGS5+ probleemspeler genoemd en respondenten met een SOGS3 of SOGS4 risicospeler genoemd.

De vraag is of de SOGS ook als een betrouwbaar instrument (qua psychometrische eigenschappen en accuraatheid van de classificatie) in survey onderzoek onder de algemene bevolking beschouwd kan worden. Te meer daar in de loop van de tijd de DSM-IV is ontwikkeld, waardoor de criteria voor kansspelverslaving zijn veranderd, het aantal criteria van 9 naar 10 is uitgebreid, en de cut-score bij de DSM-IV van 4 naar 5 werd verhoogd.

Interne consistentie

In hoeverre de items van een screener hetzelfde construct meten kan worden berekend met de zogenaamde Guttman split half correlatie. Daarbij worden de items van de screener in tweeën gesplitst en de correlatie berekend. In het bevolkingsonderzoek is een Guttman Split half correlatie voor SOGS LTP gevonden van .642, voor de SOGS LJP is deze .804.

Homogeniteit

De homogeniteit van het instrument wordt door Cronbach's alpha gemeten (0 tot 1). In het bevolkingsonderzoek is een Cronbach's alpha voor SOGS LTP gemeten van .787. Cronbach's alpha voor SOGS LJP is .656. Nunnally (1978) geeft aan dat als alpha 0.7 of groter is, er een minimaal niveau van interne consistentie is voor onderzoeksdoeleinden. Alpha dient groter te zijn dan 0.9 voor het maken van belangrijke beslissingen.

Classificatie accuraatheid (sensitiviteit en specificiteit)

De sensitiviteit van de SOGS is hoog (99% of hoger), er met andere woorden relatief weinig fout-negatieven (mensen die negatief uit de toets komen maar wel probleemspeler zijn). De specificiteit van de SOGS is niet zo hoog. Er zijn relatief veel fout positieven; mensen die positief uit de toets komen maar in werkelijkheid geen probleemspeler zijn. Afhankelijk van de context kan de specificiteit van de toets tussen de 60% en 90%. De consequentie hiervan is dat een schatting van het aantal probleemspeleers in Nederland op basis van de SOGS tot een overschatting leidt (zie ook bijlage 3).

Validering SOGS

Bij het gebruik van een screener (zoals de SOGS) kunnen twee typen fouten optreden: respondenten met een SOGS 5+ kunnen ten onrechte als kansspelersvraafd worden bestempeld (fout type 2) en respondenten met een SOGS0 t/m SOGS4 kunnen ten onrechte als niet-kansspelersvraafd worden gezien (fout type 1).

	Kansspelersvraafd	Niet kansspelersvraafd
SOGS 0 t/m SOGS 4	Fout type 1	Correcte voorspelling
SOGS 5+	Correcte voorspelling	Fout type 2

Vergelijking SOGS op basis van de NODS

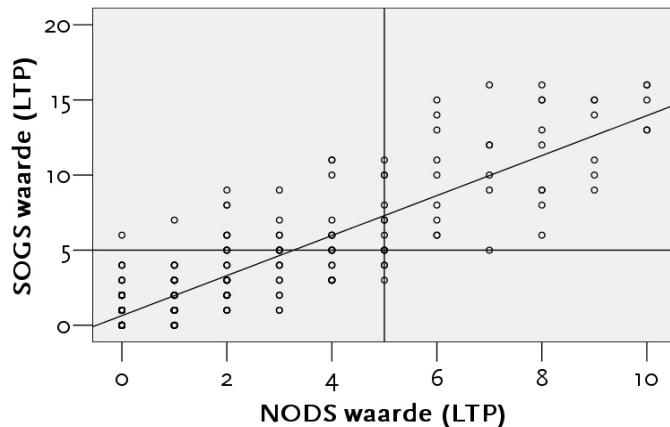
In de diepte-interviews is behalve de SOGS ook de NODS afgenomen. Op grond van de uitkomsten hiervan kan de volgende tabel worden gemaakt.

Tabel 42 Lesieur SOGS5+ LTP * NODS5+(LTP) Crosstabulation

		NODS (LTP)		Total
		Geen	NODS5+	
SOGS5+ LTP	Geen	330	3	333
	SOGS5+	35	46	81
Total		365	49	414

Het blijkt dat 94% (46 van de 49) van de respondenten met een NODS5+ ook door de SOGS als zodanig worden herkend en dat 90% van de respondenten met een NODS0-4 (330 van de 365) ook op de SOGS een score onder de vijf heeft. In totaal is bij 91% van de respondenten (376 van de 414) sprake van een 'hit' (SOGS5+ dan ook NODS5+; SOGS0-4 dan ook NODS0-4) en bij 9% derhalve van een 'misser'. De correlatie tussen de SOGS (LTP) en NODS (LTP) is hoog: 0.89. Ter verduidelijking hiervan is in onderstaande tabel de SOGS-score afgezet tegen de NODS-score.

Figuur 28 Scatterplot SOGS-score (LTP) versus NODS-score (LTP)

Bron: CVO – TNS NIPO Bevolkingsonderzoek & CVO face-to-face-interviews

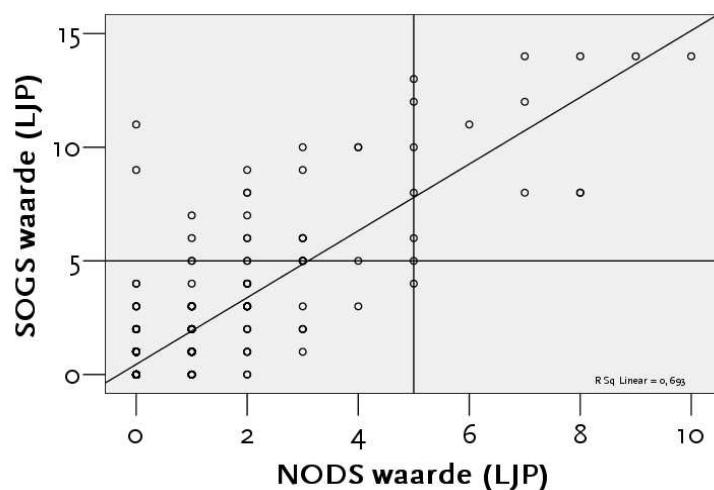
In de figuur is goed te zien dat praktisch alle respondenten met een NODS5+ score ook een SOGS5+ score hebben. Er is echter een aanzienlijk deel van de respondenten met een SOGS5+ score die een NODS-score heeft die onder de vijf ligt (de linker bovenhoek van de tabel). Vergeleken met de NODS is de conclusie dat de SOGS tot een overschatting van het aantal probleemspelers leidt. Een vergelijkbare exercitie kan ook voor de SOGS en de NODS over het afgelopen jaar worden gemaakt.

Tabel 43 SOGS5+ (LJP) * NODS5+ (LJP) Crosstabulation

		NODS (LJP)		Total
		Geen	NODS5+	
SOGS5+	Geen	371	1	372
LJP	SOGS5+	27	15	42
Total		398	16	414

Indien de meetinstrumenten over het afgelopen jaar met elkaar worden vergeleken is de overeenkomst groter: 94% van de personen met een NODS 5+ heeft ook een SOGS 5+ (15 van de 16) en eveneens 94% van de personen met een NODS 0-4 heeft ook een SOGS 0-4. De hit rate voor de SOGS op basis van de NODS komt daarmee op 93% uit.

Figuur 29 Scatterplot SOGS-score (LTP) versus NODS-score (LTP)

In de figuur valt weer goed te zien dat de SOGS score gemiddeld hoger ligt dan de NODS score. De correlatie tussen de twee screeners is iets lager dan bij de lifetime prevalentie en bedraagt 0.83 (maximum is 1).

SOGS psychometrische eigenschappen

Counselor independent assessment: $r = .86$

Family assessment: $r = .60$

DSMIII_R diagnose: $r = .94$

(uit Govoni, Frisch, Stinchfield, 2001)

Hit rates

Gamblers Anonymous: 98.1%

Studenten 95,3%

Ziekenhuispersoneel 99,3%

(uit Govoni, Frisch, Stinchfield, 2001)

NODS psychometrische eigenschappen

Test-retest (4 weeks) $r = .99$ LTP en $r = .98$ LYP

(uit Govoni, Frisch, Stinchfield, 2001)

Bijlage 3: Representativiteit

Er is bij het bevolkingsonderzoek gestreefd een zo representatief mogelijke steekproef van de Nederlandse bevolking te krijgen. Het steekproefkader betreft Nederlandse ingezetenen van 16 jaar en ouder. In onderstaande tabel zijn een aantal kenmerken van de respondenten vergeleken met die van de Nederlandse bevolking. Deze laatste kenmerken zijn gebaseerd op de Gouden Standaard van TNS NIPO en op gegevens die via Statline zijn verkregen (de databank van het Centraal Bureau voor de Statistiek die online te raadplegen is via www.cbs.nl).

Tabel 44 Samenstelling steekproef vergeleken met samenstelling Nederlandse bevolking (CBS / Gouden Standaard).

	Steekproef (n=5.575)	CBS / GS (N=13,0 miljoen)	Significantie niveau * p < .05 ** p < .01	
Sekse				
Man	43,4	48,9	**	Mannen ondervertegenwoordigd
Vrouw	56,6	51,1	**	
Leeftijd				
16-19	4,3	6,0	**	Jongeren ondervertegenwoordigd
20-24	4,5	7,6	**	
25-29	8,1	8,0	n.s.	
30-34	11,2	10,1	**	Middelbaren oververtegenwoordigd
35-39	12,5	10,3	**	
40-44	11,0	9,9	**	
45-49	9,2	9,1	n.s.	
50-54	9,6	8,7	*	Ouderen ondervertegenwoordigd
55-59	9,5	8,1	**	
60-64	6,8	6,0	*	
65-69	5,2	5,0	n.s.	
70+	8,1	11,3	**	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	35,7	32,0	**	Ongehuwd oververtegenwoordigd
Gehuwd	52,8	53,9	n.s.	
Verweduwd	6,2	6,7	n.s.	
Gescheiden	5,4	7,3	**	Gescheiden ondervertegenwoordigd
Opleidingsniveau				
lagere school	5,8	14,4	**	Lager opgeleiden ondervertegenwoordigd
LBO, VMBO, LTS	14,7	15,7	*	
MAVO, MULO, VMBOTL	9,3	10,9	**	
MBO, MTS	26,0	32,2	**	
HAVO, VWO	10,5	5,7	**	Hoger opgeleiden oververtegenwoordigd
HBO, WO	33,6	21,0	**	
Gezinsgrootte				
1 persoon	23,9	19,1	**	Alleenstaanden oververtegenwoordigd
2 personen	35,4	35,0	n.s.	
3 personen	13,6	17,0	**	
4 personen	18,5	19,0	n.s.	
5 of meer personen	8,6	10,0	**	3 en 5 of meer persoonshuishoudens ondervertegenwoordigd
Etniciteit				
Autochtoon	90,1	82,1	**	Autochtonen oververtegenwoordigd
1e generatie westers	2,2	2,9	**	
1e generatie niet-westers	2,1	6,2	**	
2e generatie westers	4,7	6,3	**	
2e generatie niet-westers	0,8	2,4	**	Niet-westers ondervertegenwoordigd

Onlangs dat bij de selectie van een persoon uit een huishouden is gevraagd naar de jongst aanwezige man van 16 jaar of ouder is deze groep nog steeds ondervertegenwoordigd in de steekproef. Volgens gegevens van CBS is 13,6% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder tussen de 16 en 24 jaar; in de steekproef ligt dit percentage op 8,8%. Uit de tabel valt op te maken dat ook een aantal andere groepen uit de Nederlandse samenleving ondervertegenwoordigd zijn: mensen die gescheiden zijn, de lager opgeleiden en de 1^e generatie niet-westerse allochtonen.

Opvallend is verder dat alleenstaanden juist oververtegenwoordigd zijn. De verwachting was dat zij minder vaak thuis zouden zijn dan iemand uit een meerpersoonshuishouden waardoor de kans kleiner zou zijn dat ze aan een telefonische enquête mee doen.

Bijlage 4: Opbouw vragenlijst face-to-face interviews

De vragenlijst is halfgestructureerd en bestaat uit de volgende onderdelen:

- Eerste aanraking met kansspelen: leeftijd eerste keer, intentie (bewust/toevallig), met wie en waar.
- Deelname en besteding aan kansspelen: loterijen, krasloten, fruitautomaten, casinospelen, wedden op paarden, illegale kansspelen, internet kansspelen en overige kansspelen.
- Tijd en geld: aan welke kansspelen besteed men de meeste tijd en geld (welk deel van het inkomen en eventuele schulden).
- Redenen om te gokken.
- Patronen en stoppogingen.
- Preventie. Welke preventieve maatregelen passen spelers toe wanneer zij naar een gokgelegenheid gaan (niet voor loterijspelers).
- Bezoekbeperkende maatregelen Holland Casino. Ervaringen met bezoekbeperking en/of entreeverbod.
- Bezoekbeperkende maatregelen amusementscentra. Ervaringen met de 'witte lijst'.
- South Oaks Gambling Screen (SOGS).
- Verdieping met betrekking tot gokproblemen en kansspelverslaving. Problemen met financiën, psychische en lichamelijke problemen, huisvestingsproblemen, relatieproblemen (partner, familie en vrienden), problemen op werk of school, problemen met alcohol en andere middelen. Ingrijpende levensgebeurtenissen die mogelijk van invloed waren op kansspelproblematiek. Definitie van kansspelverslaving door respondent.
- Hulpverlening. Ervaringen met diverse vormen van hulpverlening bij gokproblemen (Instellingen voor Verslavingszorg, GGZ, AGOG, online-hulp, schuldsanering en overige hulp). Bij gebleken ervaring werd gevraagd naar frequentie van hulp, periode(n), tevredenheid, op wiens initiatief en mening over de effectiviteit ervan. Wat hielp wel en wat juist niet?
- Mening over aanspreken van (problematische) spelers door personeel kansspelaanbieders.
- Lichamelijke en geestelijke gezondheid. Respondent geeft rapportcijfer voor lichamelijke en geestelijke gezondheid. Gevraagd naar diverse psychische klachten (vijfpuntsschaal van altijd tot nooit). Is er ooit psychiatrische diagnose gesteld? Behandeling? Medicijnen en zo ja welke? Middelengebruik?
- Financiële delicten. Ooit diefstal, beroving of fraude gepleegd? Zo ja, uitdiepen aard delict. Gerelateerd aan gokken? Hoe vaak en wanneer? Aanraking met politie/justitie? Strafrechtelijke veroordeling?
- Stellingen over speelgedrag, onder meer over 'magisch denken'.
- NODS (NORC DSM-IV Screen)
- Relatie met omgeving: partner, familie en vrienden. Samenstelling huishouden, beoordeling relatie met diverse personen uit omgeving en hun kijk op het gokgedrag van de respondent.
- Fasen in gokcarrière (recreatieve fase, winnende fase, verliezende fase en wanhopige fase).
- Demografie. Zelfde vragen als in het bevolkingsonderzoek.

Bijlage 5: Deelname aan kansspelen naar demografische achtergrond

Loterijen	Nooit loterij (LTP)	Ex-loterijspeler	Loterijspeler (LY)	
Sekse				
Man	23,5%	16,8%	59,6%	Pearson Chi-kwadraat = 1,7 df=2, p=.417
Vrouw	24,0%	15,5%	60,5%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	46,9%	14,6%	38,4%	Pearson Chi-kwadraat = 501,8 df=4, p<.005
30 – 49 jaar	16,1%	16,2%	67,7%	
50 jaar en ouder	17,9%	17,1%	65,0%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	32,6%	17,1%	50,3%	Pearson Chi-kwadraat = 175,3 df=6, p<.005
Gehuwd	18,1%	14,8%	67,1%	
Verweduwd	19,7%	19,4%	60,9%	
Gescheiden	19,2%	20,8%	60,0%	
Opleiding				
Lagere school	40,6%	14,5%	44,9%	Pearson Chi-kwadraat = 173,9 df=10, p<.005
LBO / VMBO	23,4%	15,1%	61,5%	
VMBO-TL MAVO	24,2%	14,1%	61,7%	
MBO	18,0%	17,2%	64,9%	
HAVO / VWO	26,2%	13,9%	59,9%	
HBO / WO	20,3%	18,6%	61,2%	
Land van herkomst				
Autochtoon	21,8%	15,6%	62,6%	Pearson Chi-kwadraat = 139,3 df=8, p<.005
1e generatie westers	30,3%	18,7%	51,0%	
1e generatie niet-westers	43,1%	21,0%	35,9%	
2e generatie westers	20,1%	16,4%	63,4%	
2e generatie niet-westers	37,1%	18,1%	44,8%	
Religie				
Gelovig	27,0%	16,1%	56,9%	Pearson Chi-kwadraat = 30,3 df=2, p<.005
Niet gelovig	20,8%	16,3%	62,9%	
Regio				
Westen	24,5%	16,5%	59,0%	Pearson Chi-kwadraat = 10,7 df=6, p = .099
Noorden	21,7%	18,6%	59,7%	
Oosten	25,7%	14,9%	59,4%	
Zuiden	22,0%	15,6%	62,4%	
Inkomen (netto per maand, in euro)				
<450	49,4%	14,9%	35,7%	Pearson Chi-kwadraat = 327,6 df=16, p<.005
450 – 674	29,4%	14,0%	56,6%	
675 – 899	25,3%	18,3%	56,4%	
900 – 1349	20,7%	18,2%	61,2%	
1350 – 1799	18,9%	16,9%	64,2%	
1800 – 2699	13,6%	15,8%	70,6%	
2700 – 4499	14,6%	14,6%	70,7%	
4500 euro of meer	23,9%	13,5%	62,6%	
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	19,5%	17,0%	63,5%	Pearson Chi-kwadraat = 613,1 df=18, p<.005
Betaalde parttime baan	16,4%	14,2%	69,4%	
Studerend, schoolgaand	65,8%	11,6%	22,6%	
Vrijwilligerswerk	27,1%	18,8%	54,1%	
Huisvrouw of huisman	18,6%	16,6%	64,8%	
Werkloos	41,9%	10,0%	48,1%	
WAO	17,2%	21,0%	61,8%	
Pensioen / AOW / VUT	20,9%	20,1%	59,0%	
Zelfstandig ondernemer	17,2%	13,6%	69,2%	
Anders	18,3%	15,0%	66,7%	
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	29,0%	19,4%	51,6%	Pearson Chi-kwadraat = 49,6 df=6, p<.005
50.000 – 100.000	25,1%	14,2%	60,7%	
20.000 – 50.000	17,7%	17,1%	65,2%	
< 20.000 inwoners	22,5%	15,6%	61,9%	

Kansspelautomaten	Nooit op KSA gespeeld (LTP)	Ex-KSA-speler	KSA-speler (LY)	
Sekse				
Man	56,3%	30,9%	12,8%	Pearson Chi-kwadraat = 183,6 df=2, p<.0005
Vrouw	73,2%	20,9%	5,9%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	53,9%	28,1%	18,0%	Pearson Chi-kwadraat = 404,8 df=4, p<.0005
30 – 49 jaar	58,0%	33,1%	8,9%	
50 jaar en ouder	81,0%	15,0%	4,0%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	53,1%	31,3%	15,5%	Pearson Chi-kwadraat = 268,5 df=6, p<.0005
Gehuwd	70,0%	24,3%	5,7%	
Verweduwd	85,3%	10,9%	3,8%	
Gescheiden	72,4%	19,5%	8,1%	
Opleiding				
Lagere school	78,2%	14,0%	7,9%	Pearson Chi-kwadraat = 163,8 df=10, p<.0005
LBO / VMBO	72,0%	21,5%	6,5%	
VMBO-TL MAVO	65,8%	22,6%	11,6%	
MBO	60,0%	29,9%	10,1%	
HAVO / VWO	57,4%	29,9%	12,7%	
HBO / WO	60,5%	31,6%	7,9%	
Land van herkomst				
Autochtoon	64,1%	26,2%	9,8%	Pearson Chi-kwadraat = 37,6 df=8, p<.0005
1e generatie westers	67,3%	25,0%	7,7%	
1e generatie niet-westers	76,5%	19,4%	4,1%	
2e generatie westers	65,2%	26,0%	8,8%	
2e generatie niet-westers	51,3%	35,9%	12,8%	
Religie				
Gelovig	71,8%	21,6%	6,5%	Pearson Chi-kwadraat = 116,8 df=2, p<.0005
Niet gelovig	58,2%	29,9%	11,9%	
Inkomen (netto per maand)				
<450	67,5%	19,5%	13,0%	Pearson Chi-kwadraat = 116,0 df=16, p<.0005
450 – 674	67,7%	20,4%	11,8%	
675 – 899	71,5%	23,9%	4,6%	
900 – 1349	66,0%	23,9%	10,1%	
1350 – 1799	57,1%	32,6%	10,3%	
1800 – 2699	59,2%	31,3%	9,5%	
2700 – 4499	60,9%	35,0%	4,1%	
4500 euro of meer	70,8%	22,7%	6,5%	
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	50,6%	36,1%	13,3%	Pearson Chi-kwadraat = 494,2 df=18, p<.0005
Betaalde parttime baan	68,3%	25,7%	6,0%	
Studerend, schoolgaand	60,5%	19,3%	20,2%	
Vrijwilligerswerk	84,7%	12,9%	2,4%	
Huisvrouw of huisman	82,6%	13,8%	3,6%	
Werkloos	58,8%	33,8%	7,5%	
WAO	72,6%	20,4%	7,0%	
Pensioen / AOW / VUT	84,3%	12,4%	3,3%	
Zelfstandig ondernemer	56,0%	34,8%	9,3%	
Anders	66,7%	26,7%	6,7%	
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	65,0%	25,7%	9,3%	Pearson Chi-kwadraat = 3,5 df=6, p=.744
50.000 – 100.000	62,7%	27,4%	9,9%	
20.000 – 50.000	66,0%	24,3%	9,7%	
< 20.000 inwoners	65,4%	25,6%	9,0%	
Regio				
Westen	64,5%	26,5%	9,0%	Pearson Chi-kwadraat = 2,4 df=6, p=.877
Noorden	64,6%	26,2%	9,1%	
Oosten	64,7%	26,0%	9,3%	
Zuiden	65,4%	24,5%	10,1%	

Casinospelen	Nooit casinospelen (LTP)	Ex-casinospeler	Casinospeler (LY)	
Sekse				
Man	74,1%	20,3%	5,6%	Pearson Chi-kwadraat = 23,4 df=2, p<.0005
Vrouw	78,5%	18,2%	3,3%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	80,1%	13,0%	6,9%	Pearson Chi-kwadraat = 202,5 df=4, p<.0005
30 – 49 jaar	68,3%	26,6%	5,1%	
50 jaar en ouder	84,2%	13,9%	1,9%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	73,9%	19,2%	6,9%	Pearson Chi-kwadraat = 77,5 df=6, p<.0005
Gehuwd	76,4%	20,5%	3,1%	
Verweduwd	90,0%	7,5%	2,5%	
Gescheiden	75,5%	21,6%	2,9%	
Opleiding				
Lagere school	92,4%	6,2%	1,4%	Pearson Chi-kwadraat = 230,9 df=10, p<.0005
LBO / VMBO	81,0%	16,1%	2,8%	
VMBO-TL MAVO	81,0%	15,7%	3,3%	
MBO	73,6%	21,1%	5,3%	
HAVO / VWO	70,0%	21,7%	8,4%	
HBO / WO	65,3%	29,0%	5,7%	
Land van herkomst				
Autochtoon	75,1%	20,4%	4,5%	Pearson Chi-kwadraat = 49,5 df=8, p<.0005
1e generatie westers	82,7%	14,1%	3,2%	
1e generatie niet-westers	88,5%	7,4%	4,1%	
2e generatie westers	72,4%	23,2%	4,4%	
2e generatie niet-westers	82,8%	12,9%	4,3%	
Religie				
Gelovig	81,2%	15,3%	3,5%	Pearson Chi-kwadraat = 67,8 df=2, p<.0005
Niet gelovig	71,7%	23,0%	5,3%	
Inkomen (netto per maand)				
<450	90,7%	7,5%	1,8%	Pearson Chi-kwadraat = 158,5 df=16, p<.0005
450 – 674	78,5%	13,6%	7,9%	
675 – 899	82,2%	14,8%	3,0%	
900 – 1349	76,4%	18,7%	4,9%	
1350 – 1799	74,0%	21,7%	4,3%	
1800 – 2699	68,7%	26,4%	4,9%	
2700 – 4499	62,9%	31,3%	5,8%	
4500 euro of meer	71,0%	25,2%	3,9%	
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	68,4%	24,8%	6,7%	Pearson Chi-kwadraat = 272,1 df=18, p<.0005
Betaalde parttime baan	72,5%	23,8%	3,7%	
Studerend, schoolgaand	88,8%	5,7%	5,5%	
Vrijwilligerswerk	84,7%	12,9%	2,4%	
Huisvrouw of huisman	85,4%	13,4%	1,2%	
Werkloos	76,9%	18,8%	4,4%	
WAO	85,0%	13,4%	1,6%	
Pensioen / AOW / VUT	87,6%	10,4%	2,0%	
Zelfstandig ondernemer	61,9%	31,8%	6,3%	
Anders	81,7%	13,3%	5,0%	
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	73,0%	20,8%	6,2%	Pearson Chi-kwadraat = 14,8 df=6, p=.022
50.000 – 100.000	77,6%	17,9%	4,6%	
20.000 – 50.000	76,7%	19,2%	4,1%	
< 20.000 inwoners	77,1%	19,1%	3,8%	
Regio				
Westen	75,2%	20,4%	4,4%	Pearson Chi-kwadraat = 9,0 df=6, p = .172
Noorden	77,3%	19,5%	3,2%	
Oosten	78,1%	16,9%	5,0%	
Zuiden	76,6%	18,8%	4,5%	

Krasloten	Nooit krasloten (LTP)	Ex-kraslotspeler	kraslotspeler (LY)	
Sekse				
Man	67,8%	20,3%	11,9%	Pearson Chi-kwadraat = 5,8 df=2, p<.055
Vrouw	70,1%	17,7%	12,1%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	59,8%	24,1%	16,1%	Pearson Chi-kwadraat = 190,7 df=4, p<.0005
30 – 49 jaar	64,7%	22,5%	12,8%	
50 jaar en ouder	80,7%	11,1%	8,3%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	61,0%	23,5%	15,5%	Pearson Chi-kwadraat = 102,5 df=6, p<.0005
Gehuwd	73,2%	16,7%	10,1%	
Verweduwd	80,0%	12,8%	7,2%	
Gescheiden	69,4%	17,6%	13,1%	
Opleiding				
Lagere school	80,8%	10,9%	8,3%	Pearson Chi-kwadraat = 111,4 df=10, p<.0005
LBO / VMBO	71,7%	16,8%	11,5%	
VMBO-TL MAVO	66,7%	19,6%	13,7%	
MBO	62,7%	22,2%	15,1%	
HAVO / VWO	65,3%	19,8%	14,9%	
HBO / WO	71,9%	20,2%	7,9%	
Land van herkomst				
Autochtoon	69,9%	18,6%	11,5%	Pearson Chi-kwadraat = 28,7 df=8, p<.0005
1e generatie westers	53,8%	29,5%	16,7%	
1e generatie niet-westers	63,5%	20,7%	15,8%	
2e generatie westers	67,0%	18,9%	14,1%	
2e generatie niet-westers	74,1%	15,5%	10,3%	
Religie				
Gelovig	74,4%	16,2%	9,4%	Pearson Chi-kwadraat = 72,9 df=2, p<.0005
Niet gelovig	63,8%	21,7%	14,5%	
Inkomen (netto per maand)				
<450	77,8%	11,8%	10,3%	Pearson Chi-kwadraat = 82,0 df=16, p<.0005
450 – 674	64,2%	24,7%	11,1%	
675 – 899	67,3%	19,0%	13,7%	
900 – 1349	66,4%	19,9%	13,8%	
1350 – 1799	61,6%	24,1%	14,3%	
1800 – 2699	68,7%	21,2%	10,1%	
2700 – 4499	73,8%	16,7%	9,5%	
4500 euro of meer	76,8%	14,2%	9,0%	
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	61,3%	24,2%	14,5%	Pearson Chi-kwadraat = 175,7 df=18, p<.0005
Betaalde parttime baan	67,2%	20,7%	12,0%	
Studerend, schoolgaand	76,7%	12,9%	10,4%	
Vrijwilligerswerk	85,9%	9,4%	4,7%	
Huisvrouw of huisman	73,5%	14,3%	12,3%	
Werkloos	54,4%	26,9%	18,8%	
WAO	71,0%	14,5%	14,5%	
Pensioen / AOW / VUT	82,2%	10,9%	6,9%	
Zelfstandig ondernemer	67,9%	21,9%	10,3%	
Anders	69,5%	22,0%	8,5%	
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	66,5%	19,0%	14,5%	Pearson Chi-kwadraat = 23,6 df=6, p=.001
50.000 – 100.000	66,2%	21,3%	12,5%	
20.000 – 50.000	69,6%	16,4%	14,0%	
< 20.000 inwoners	71,2%	18,5%	10,3%	
Regio				
Westen	67,7%	19,4%	12,9%	Pearson Chi-kwadraat = 13,2 df=6, p=.041
Noorden	70,4%	18,3%	11,3%	
Oosten	67,3%	20,7%	12,0%	
Zuiden	72,6%	17,0%	10,4%	

Wedden op paarden	Nooit wedden op paarden (LTP)	Ex-paardenwedder	paardenwedder (LY)	
Sekse				
Man	94,7%	4,7%	,6%	Pearson Chi-kwadraat = 10,1 df=2, p=.006
Vrouw	96,5%	3,1%	,4%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	97,2%	2,5%	,3%	Pearson Chi-kwadraat = 12,1 df=4, p=.016
30 – 49 jaar	94,8%	4,6%	,6%	
50 jaar en ouder	95,6%	4,0%	,4%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	95,0%	4,5%	,5%	Pearson Chi-kwadraat = 6,9 df=6, p=.330
Gehuwd	95,8%	3,7%	,5%	
Verweduwd	97,5%	2,5%	,0%	
Gescheiden	96,3%	3,7%	,0%	
Opleiding				
Lagere school	97,7%	2,0%	,3%	Pearson Chi-kwadraat = 50,9 df=10, p<.0005
LBO / VMBO	97,2%	2,7%	,2%	
VMBO-TL MAVO	96,5%	2,9%	,6%	
MBO	96,1%	3,3%	,6%	
HAVO / VWO	95,0%	4,6%	,3%	
HBO / WO	92,3%	7,2%	,5%	
Land van herkomst				
Autochtoon	95,6%	3,9%	,6%	Pearson Chi-kwadraat = 14,1 df=8, p=.079
1e generatie westers	96,1%	3,9%		
1e generatie niet-westers	98,2%	1,8%		
2e generatie westers	93,9%	5,7%	,3%	
2e generatie niet-westers	93,2%	6,8%		
Religie				
Gelovig	97,1%	2,3%	,6%	Pearson Chi-kwadraat = 34,6 df=2, p<.0005
Niet gelovig	94,2%	5,4%	,4%	
Inkomen (netto per maand)				
<450	97,1%	2,6%	,3%	Pearson Chi-kwadraat = 38,6 df=16, p=.001
450 – 674	97,1%	2,9%		
675 – 899	96,5%	3,2%	,2%	
900 – 1349	97,2%	2,3%	,4%	
1350 – 1799	95,0%	4,2%	,8%	
1800 – 2699	92,8%	6,8%	,5%	
2700 – 4499	93,5%	5,8%	,7%	
4500 euro of meer	94,2%	4,5%	1,3%	
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	94,7%	4,8%	,5%	Pearson Chi-kwadraat = 27,8 df=18, p=.064
Betaalde parttime baan	96,1%	3,2%	,7%	
Studerend, schoolgaand	97,0%	2,6%	,4%	
Vrijwilligerswerk	94,1%	5,9%		
Huisvrouw of huisman	98,2%	1,4%	,4%	
Werkloos	95,7%	3,7%	,6%	
WAO	95,7%	4,3%		
Pensioen / AOW / VUT	95,2%	4,2%	,6%	
Zelfstandig ondernemer	92,7%	7,0%	,3%	
Anders	98,3%	1,7%		
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	95,2%	4,7%	,1%	Pearson Chi-kwadraat = 11,5 df=6, p=.073
50.000 – 100.000	96,6%	3,0%	,4%	
20.000 – 50.000	94,4%	4,7%	1,0%	
< 20.000 inwoners	95,6%	3,8%	,6%	
Regio				
Westen	94,8%	4,7%	,5%	Pearson Chi-kwadraat = 54,5 df=6, p < .0005
Noorden	92,4%	5,6%	2,0%	
Oosten	97,1%	2,9%		
Zuiden	97,3%	2,5%	,2%	

Illegaal circuit	Nooit illegaal circuit (LTP)	Ex-speler illegaal circuit	Speler illegaal circuit (LY)	
Sekse				
Man	93,5%	5,4%	1,0%	Pearson Chi-kwadraat = 94,2 df=2, p<.0005
Vrouw	98,6%	1,2%	,2%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	98,3%	1,3%	,4%	Pearson Chi-kwadraat = 55,3 df=4, p<.0005
30 – 49 jaar	94,0%	4,9%	1,1%	
50 jaar en ouder	97,3%	2,6%	,2%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	96,1%	3,2%	,6%	Pearson Chi-kwadraat = 5,3 df=6, p=.506
Gehuwd	96,0%	3,4%	,6%	
Verweduwd	97,8%	1,6%	,6%	
Gescheiden	94,7%	4,9%	,4%	
Opleiding				
Lagere school	99,4%	,6%		Pearson Chi-kwadraat = 48,9 df=10, p<.0005
LBO / VMBO	95,5%	4,3%	,2%	
VMBO-TL MAVO	94,5%	4,9%	,6%	
MBO	94,9%	4,1%	1,0%	
HAVO / VWO	96,0%	3,1%	,9%	
HBO / WO	97,4%	2,0%	,5%	
Land van herkomst				
Autochtoon	96,2%	3,2%	,6%	Pearson Chi-kwadraat = 36,5 df=8, p<.0005
1e generatie westers	98,7%	1,3%		
1e generatie niet-westers	97,4%	1,5%	1,0%	
2e generatie westers	94,0%	5,0%	1,0%	
2e generatie niet-westers	87,2%	11,1%	1,7%	
Religie				
Gelovig	97,6%	1,9%	,5%	Pearson Chi-kwadraat = 33,8 df=2, p<.0005
Niet gelovig	94,6%	4,6%	,8%	
Inkomen (netto per maand)				
<450	99,0%	,8%	,2%	Pearson Chi-kwadraat = 82,1 df=16, p<.0005
450 – 674	98,6%	1,4%		
675 – 899	97,0%	2,5%	,5%	
900 – 1349	96,7%	2,3%	1,0%	
1350 – 1799	93,5%	5,4%	1,1%	
1800 – 2699	92,9%	6,2%	1,0%	
2700 – 4499	94,6%	4,8%	,7%	
4500 euro of meer	97,4%	2,6%		
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	93,7%	5,3%	1,0%	Pearson Chi-kwadraat = 110,7 df=18, p<.0005
Betaalde parttime baan	97,4%	2,1%	,5%	
Studerend, schoolgaand	99,0%	,6%	,4%	
Vrijwilligerswerk	100,0%		,0%	
Huisvrouw of huisman	99,2%	,8%		
Werkloos	90,7%	6,8%	2,5%	
WAO	95,7%	3,2%	1,1%	
Pensioen / AOW / VUT	97,9%	2,0%	,1%	
Zelfstandig ondernemer	92,7%	7,0%	,3%	
Anders	100,0%			
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	94,3%	4,1%	1,6%	Pearson Chi-kwadraat = 36,7 df=6, p<.0005
50.000 – 100.000	95,8%	4,0%	,2%	
20.000 – 50.000	96,7%	2,1%	1,2%	
< 20.000 inwoners	97,0%	2,7%	,3%	
Regio				
Westen	94,3%	4,6%	1,1%	Pearson Chi-kwadraat = 50,1 df=6, p < .0005
Noorden	96,9%	2,9%	,2%	
Oosten	97,2%	2,6%	,2%	
Zuiden	98,5%	1,4%	,2%	

Kansspelen via Internet	Nooit via internet	Ex-speler internet	Speler internet (LY)	
Sekse				
Man	98,1%	,7%	1,1%	Pearson Chi-kwadraat = 11,7 df=2, p=.003
Vrouw	99,2%	,3%	,6%	
Leeftijd				
16 – 29 jaar	96,9%	1,2%	1,9%	Pearson Chi-kwadraat = 38,4 df=4, p<.0005
30 – 49 jaar	98,8%	,4%	,8%	
50 jaar en ouder	99,5%	,3%	,2%	
Burgerlijke staat				
Ongehuwd	97,7%	,8%	1,4%	Pearson Chi-kwadraat = 23,8 df=6, p=.001
Gehuwd	99,1%	,3%	,6%	
Verweduwd	99,7%	,0%	,3%	
Gescheiden	100,0%			
Opleiding				
Lagere school	98,5%	,3%	1,3%	Pearson Chi-kwadraat = 14,6 df=10, p=.148
LBO / VMBO	99,2%		,8%	
VMBO-TL MAVO	99,1%	,2%	,7%	
MBO	98,2%	,9%	,9%	
HAVO / VWO	98,1%	,6%	1,2%	
HBO / WO	98,9%	,5%	,5%	
Land van herkomst				
Autochtoon	98,7%	,6%	,7%	Pearson Chi-kwadraat = 33,6 df=8, p<.0005
1e generatie westers	99,4%		,6%	
1e generatie niet-westers	98,7%		1,3%	
2e generatie westers	97,0%		3,0%	
2e generatie niet-westers	97,4%	2,6%		
Religie				
Gelovig	99,0%	,4%	,6%	Pearson Chi-kwadraat = 6,0 df=2, p=.049
Niet gelovig	98,3%	,6%	1,1%	
Inkomen (netto per maand)				
<450	97,4%	1,0%	1,6%	Pearson Chi-kwadraat = 28,5 df=16, p=.028
450 – 674	100,0%			
675 – 899	99,3%	,2%	,5%	
900 – 1349	99,2%	,5%	,3%	
1350 – 1799	98,8%	,3%	,9%	
1800 – 2699	98,6%	,7%	,7%	
2700 – 4499	99,0%	,0%	1,0%	
4500 euro of meer	98,1%		1,9%	
Dagbesteding				
Betaalde fulltime baan	97,9%	,9%	1,2%	Pearson Chi-kwadraat = 42,4 df=18, p=.001
Betaalde parttime baan	99,2%	,2%	,6%	
Studerend, schoolgaand	96,9%	,6%	2,4%	
Vrijwilligerswerk	100,0%			
Huisvrouw of huisman	99,6%	,2%	,2%	
Werkloos	98,8%		1,3%	
WAO	99,5%		,5%	
Pensioen / AOW / VUT	99,6%	,4%		
Zelfstandig ondernemer	98,7%	,3%	1,0%	
Anders	100,0%			
Grootte woonplaats				
> 100.000 inwoners	98,8%	,8%	,4%	Pearson Chi-kwadraat = 12,2 df=6, p=.058
50.000 – 100.000	98,1%	,5%	1,4%	
20.000 – 50.000	98,4%	,2%	1,4%	
< 20.000 inwoners	98,8%	,4%	,8%	
Regio				
Westen	98,7%	,4%	,9%	Pearson Chi-kwadraat = 4,7 df=6, p=.585
Noorden	98,6%	,2%	1,2%	
Oosten	98,5%	,8%	,7%	
Zuiden	98,5%	,6%	,9%	

Bingo	Geen bingospeler (LY)	Wel bingospeler (LY)	
Sekse			
Man	93,2%	6,8%	Pearson Chi-kwadraat = 18,3 df=1, p<.0005
Vrouw	90,0%	10,0%	
Leeftijd			
16 – 29 jaar	91,5%	8,5%	Pearson Chi-kwadraat = 4,2 df=2, p=.123
30 – 49 jaar	92,3%	7,7%	
50 jaar en ouder	90,6%	9,4%	
Burgerlijke staat			
Ongehuwd	92,7%	7,3%	Pearson Chi-kwadraat = 30,6 df=3, p<.0005
Gehuwd	91,9%	8,1%	
Verweduwd	83,8%	16,3%	
Gescheiden	89,4%	10,6%	
Opleiding			
Lagere school	86,7%	13,3%	Pearson Chi-kwadraat = 85,7 df=5, p<.0005
LBO / VMBO	90,5%	9,5%	
VMBO-TL MAVO	86,8%	13,2%	
MBO	93,2%	6,8%	
HAVO / VWO	93,2%	6,8%	
HBO / WO	96,0%	4,0%	
Land van herkomst			
Autochtoon	91,3%	8,7%	Pearson Chi-kwadraat = 11,3 df=4, p=.023
1e generatie westers	87,8%	12,2%	
1e generatie niet-westers	93,6%	6,4%	
2e generatie westers	92,9%	7,1%	
2e generatie niet-westers	97,4%	2,6%	
Religie			
Gelovig	90,7%	9,3%	Pearson Chi-kwadraat = 5,2 df=1, p=.022
Niet gelovig	92,4%	7,6%	
Inkomen (netto per maand)			
<450	87,2%	12,8%	Pearson Chi-kwadraat = 42,5 df=8, p<.0005
450 – 674	89,2%	10,8%	
675 – 899	88,4%	11,6%	
900 – 1349	90,6%	9,4%	
1350 – 1799	93,9%	6,1%	
1800 – 2699	93,4%	6,6%	
2700 – 4499	95,9%	4,1%	
4500 euro of meer	94,2%	5,8%	
Dagbesteding			
Betaalde fulltime baan	93,9%	6,1%	Pearson Chi-kwadraat = 58,2 df=9, p<.0005
Betaalde parttime baan	91,2%	8,8%	
Studerend, schoolgaand	89,0%	11,0%	
Vrijwilligerswerk	83,3%	16,7%	
Huisvrouw of huisman	87,0%	13,0%	
Werkloos	93,1%	6,9%	
WAO	91,4%	8,6%	
Pensioen / AOW / VUT	90,4%	9,6%	
Zelfstandig ondernemer	96,7%	3,3%	
Anders	93,9%	6,1%	
Grootte woonplaats			
> 100.000 inwoners	91,3%	8,7%	Pearson Chi-kwadraat = 6,5 df=3, p=.088
50.000 – 100.000	92,8%	7,2%	
20.000 – 50.000	93,2%	6,8%	
< 20.000 inwoners	90,7%	9,3%	
Regio			
Westen	92,5%	7,5%	Pearson Chi-kwadraat = 8,7 df=3, p=.033
Noorden	89,5%	10,5%	
Oosten	90,2%	9,8%	
Zuiden	91,8%	8,2%	

Kaarten en dobbelen	Geen kaarter of dobbelaar (LY)	Wel kaarter of dobbelaar (LY)	
Sekse			
Man	91,6%	8,4%	Pearson Chi-kwadraat = 33,5 df=1, p<.0005
Vrouw	95,4%	4,6%	
Leeftijd			
16 – 29 jaar	89,3%	10,7%	Pearson Chi-kwadraat = 59,1 df=2, p<.0005
30 – 49 jaar	93,7%	6,3%	
50 jaar en ouder	96,2%	3,8%	
Burgerlijke staat			
Ongehuwd	90,1%	9,9%	Pearson Chi-kwadraat = 60,7 df=3, p<.0005
Gehuwd	95,4%	4,6%	
Verweduwd	95,3%	4,7%	
Gescheiden	96,3%	3,7%	
Opleiding			
Lagere school	90,5%	9,5%	Pearson Chi-kwadraat = 23,7 df=5, p<.0005
LBO / VMBO	92,7%	7,3%	
VMBO-TL MAVO	94,1%	5,9%	
MBO	94,1%	5,9%	
HAVO / VWO	91,3%	8,7%	
HBO / WO	95,5%	4,5%	
Land van herkomst			
Autochtoon	93,3%	6,7%	Pearson Chi-kwadraat = 5,7 df=4, p=.223
1e generatie westers	97,4%	2,6%	
1e generatie niet-westers	94,9%	5,1%	
2e generatie westers	93,3%	6,7%	
2e generatie niet-westers	94,0%	6,0%	
Religie			
Gelovig	94,9%	5,1%	Pearson Chi-kwadraat = 15,6 df=1, p<.0005
Niet gelovig	92,2%	7,8%	
Inkomen (netto per maand)			
<450	85,6%	14,4%	Pearson Chi-kwadraat = 84,8 df=8, p<.0005
450 – 674	95,0%	5,0%	
675 – 899	95,8%	4,2%	
900 – 1349	94,8%	5,2%	
1350 – 1799	93,2%	6,8%	
1800 – 2699	92,8%	7,2%	
2700 – 4499	95,2%	4,8%	
4500 euro of meer	98,1%	1,9%	
Dagbesteding			
Betaalde fulltime baan	93,4%	6,6%	Pearson Chi-kwadraat = 110,8 df=9, p<.0005
Betaalde parttime baan	95,3%	4,7%	
Studerend, schoolgaand	83,7%	16,3%	
Vrijwilligerswerk	95,2%	4,8%	
Huisvrouw of huisman	95,8%	4,2%	
Werkloos	88,1%	11,9%	
WAO	96,8%	3,2%	
Pensioen / AOW / VUT	96,4%	3,6%	
Zelfstandig ondernemer	92,7%	7,3%	
Anders	93,3%	6,7%	
Grootte woonplaats			
> 100.000 inwoners	92,4%	7,6%	Pearson Chi-kwadraat = 5,9 df=3, p=.117
50.000 – 100.000	94,8%	5,2%	
20.000 – 50.000	94,0%	6,0%	
< 20.000 inwoners	93,3%	6,7%	
Regio			
Westen	93,8%	6,2%	Pearson Chi-kwadraat = 20,5 df=3, p<.0005
Noorden	96,3%	3,7%	
Oosten	94,1%	5,9%	
Zuiden	91,1%	8,9%	

Sportpoules	Geen sportpoules (LY)	Wel sportpoules (LY)	
Sekse			
Man	87,5%	12,5%	Pearson Chi-kwadraat = 78,6 df=1, p<.0005
Vrouw	94,4%	5,6%	
Leeftijd			
16 – 29 jaar	85,2%	14,8%	Pearson Chi-kwadraat = 167,3 df=2, p<.0005
30 – 49 jaar	88,9%	11,1%	
50 jaar en ouder	97,8%	2,2%	
Burgerlijke staat			
Ongehuwd	86,3%	13,7%	Pearson Chi-kwadraat = 100,5 df=3, p<.0005
Gehuwd	93,0%	7,0%	
Verweduwd	97,5%	2,5%	
Gescheiden	98,0%	2,0%	
Opleiding			
Lagere school	94,3%	5,7%	Pearson Chi-kwadraat = 41,7 df=5, p<.0005
LBO / VMBO	93,5%	6,5%	
VMBO-TL MAVO	93,3%	6,7%	
MBO	90,3%	9,7%	
HAVO / VWO	86,4%	13,6%	
HBO / WO	88,1%	11,9%	
Land van herkomst			
Autochtoon	90,4%	9,6%	Pearson Chi-kwadraat = 19,8 df=4, p=.001
1e generatie westers	96,8%	3,2%	
1e generatie niet-westers	95,1%	4,9%	
2e generatie westers	90,2%	9,8%	
2e generatie niet-westers	95,7%	4,3%	
Religie			
Gelovig	92,8%	7,2%	Pearson Chi-kwadraat = 20,3 df=1, p=<.0005
Niet gelovig	89,3%	10,7%	
Inkomen (netto per maand)			
<450	87,6%	12,4%	Pearson Chi-kwadraat = 46,9 df=8, p<.0005
450 – 674	92,8%	7,2%	
675 – 899	95,4%	4,6%	
900 – 1349	92,3%	7,7%	
1350 – 1799	88,0%	12,0%	
1800 – 2699	88,9%	11,1%	
2700 – 4499	90,5%	9,5%	
4500 euro of meer	93,6%	6,4%	
Dagbesteding			
Betaalde fulltime baan	86,6%	13,4%	Pearson Chi-kwadraat = 194,7 df=9, p<.0005
Betaalde parttime baan	92,3%	7,7%	
Studerend, schoolgaand	81,5%	18,5%	
Vrijwilligerswerk	97,6%	2,4%	
Huisvrouw of huisman	96,8%	3,2%	
Werkloos	92,5%	7,5%	
WAO	97,8%	2,2%	
Pensioen / AOW / VUT	98,7%	1,3%	
Zelfstandig ondernemer	91,1%	8,9%	
Anders	93,3%	6,7%	
Grootte woonplaats			
> 100.000 inwoners	91,3%	8,7%	Pearson Chi-kwadraat = 0,9 df=3, p=.825
50.000 – 100.000	91,1%	8,9%	
20.000 – 50.000	89,9%	10,1%	
< 20.000 inwoners	91,1%	8,9%	
Regio			
Westen	91,2%	8,8%	Pearson Chi-kwadraat = 5,6 df=3, p=.130
Noorden	93,2%	6,8%	
Oosten	89,9%	10,1%	
Zuiden	90,7%	9,3%	

Bijlage 6: CHAID-analyses, SOGS predictoren

Bij de nu volgende analyses is gebruik gemaakt van CHAID (Chi-square Automatic Interaction Detector). Dit is een exploratieve methode om relaties tussen een afhankelijke variabele (in dit geval SOGS score) en een serie predictoren vast te stellen. CHAID-modeling selecteert een set van predictoren die de afhankelijke variabele het best voorspelen. Het ontwikkelde model wordt weergegeven in een *classification tree*, die aangeeft hoe bepaalde belangrijke typen of groepen kunnen worden gevormd vanuit de afhankelijke variabele. Als we de SOGS-gegevens in CHAID analyseren met de *life time* prevalenties van de kansspelen als predictoren levert dat de volgende *classification tree* op. Er is van CHAID gebruik gemaakt omdat relatief weinig bekend is omtrent de risico's van bepaalde kansspelen ten opzichte van elkaar.

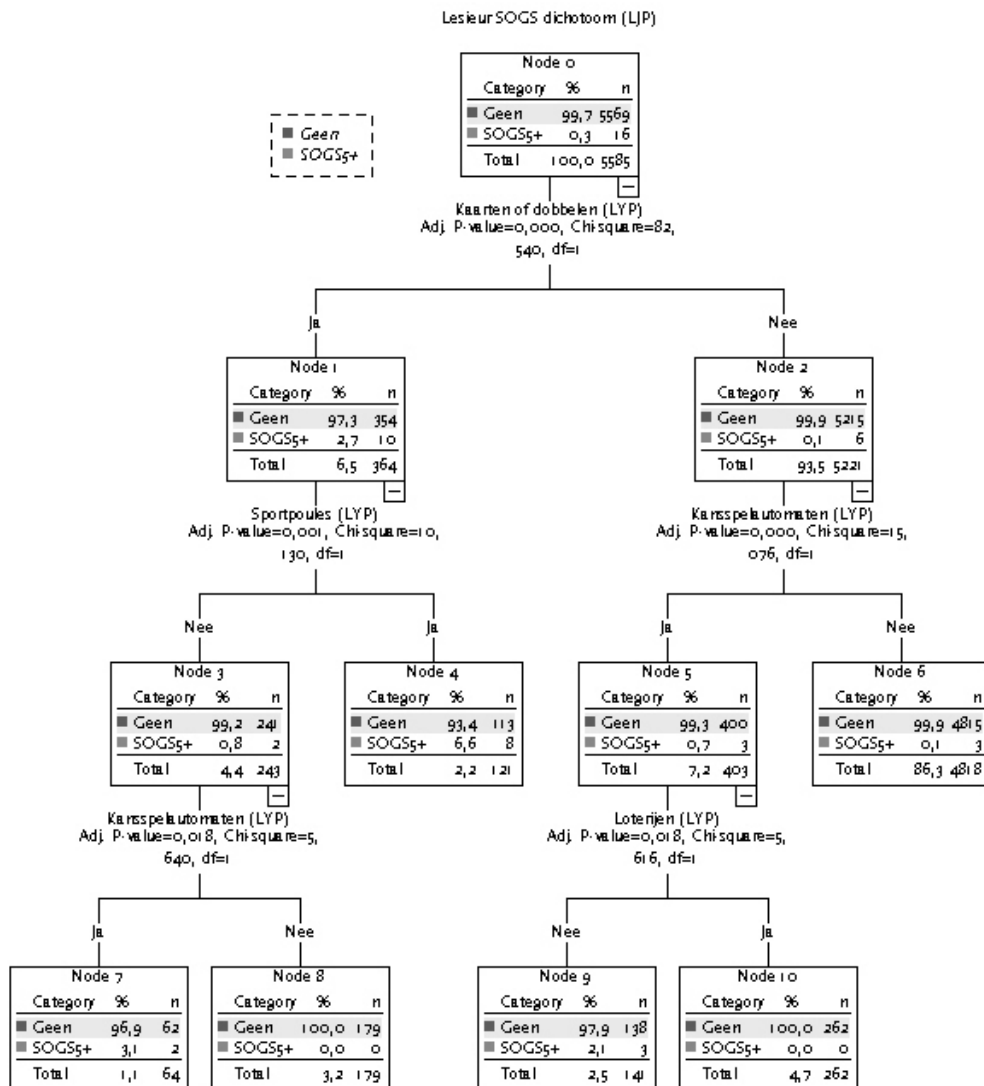
In het onderstaande zijn de uitkomsten van de CHAID-analyses weergegeven. In deel A is allereerst de SOGS5+ laatstejaarpreevalentie als uitgangspunt gebruikt, vervolgens in deel B de SOGS5+ lifetimeprevalentie.

DEEL A SOGS5+ (Laatste jaar)

Predictoren: deelname kansspelen

Indien de deelname aan kansspelen van het afgelopen jaar als predictoren met CHAID worden geanalyseerd ontstaat de volgende classificatie boom.

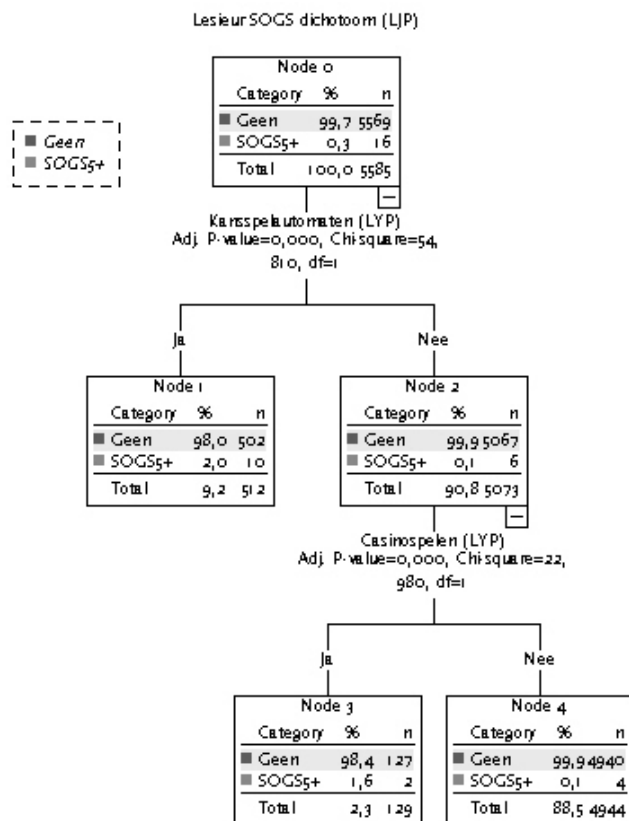
Figuur 30 CHAID: Deelname aan kansspelen als predictoren voor SOGS5+ (LJP)

Op deze wijze komen drie risicogroepen naar voren; een groep die (buitenshuis) kaart en/of dobbelt om geld en aan sportpoules mee doet (6,6% probleemspeeler); een groep die kaart en/of dobbelt en op kansspelautomaten speelt (3,1% probleemspeeler) en een groep die niet kaart of dobbelt, niet aan loterijen deelneemt maar het afgelopen jaar wel op kansspelautomaten speelde (2,1%).

Indien de kansspelen waarvoor geen vergunning wordt verleend (kaarten of dobbelen, sportpoules) buiten beschouwing worden gelaten blijken de belangrijkste predictors het al dan niet deelnemen aan kansspelautomaten en casinospelen te zijn.

Figuur 31 CHAID: Deelname aan kansspelen als predictoren voor SOGS5+ (LJP)

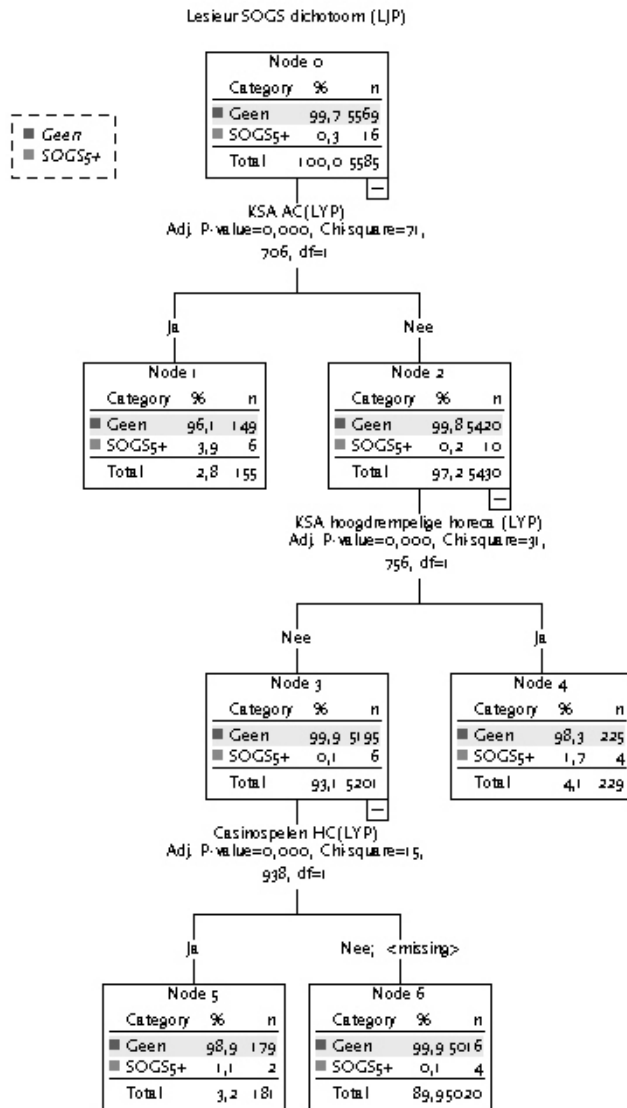

Er ontstaan drie groepen: een groep die op kansspelautomaten speelt (2,0% SOGS5+) een groep die dat niet doet maar wel aan casinospelen deelneemt (1,6% SOGS5+) en de derde groep die aan geen van beide kansspelen deelneemt (0,1% SOGS5+).

Predictoren: locaties

Het spelen op kansspelautomaten in amusementscentra blijkt de beste voorspeller te zijn voor recent problematisch speelgedrag, 3,9% van de spelers in amusementscentra kan als probleemspeeler worden gezien. Spelers die niet in een amusementscentrum spelen maar wel in de horeca hebben minder vaak een SOGS5+, 1,7% van hen kan als probleemspeeler worden getypeerd. Respondenten die noch in een amusementscentrum, noch in de horeca spelen maar wel aan casinospelen deelnemen hebben het minst vaak problemen met kansspelen; 1,1% van hen is probleemspeeler. Van de respondenten die op geen van genoemde locaties speelt is 0,1% een probleemspeeler.

Figuur 32 CHAID: Locaties waar wordt gespeeld als predictoren voor SOGS5+ (LJP)

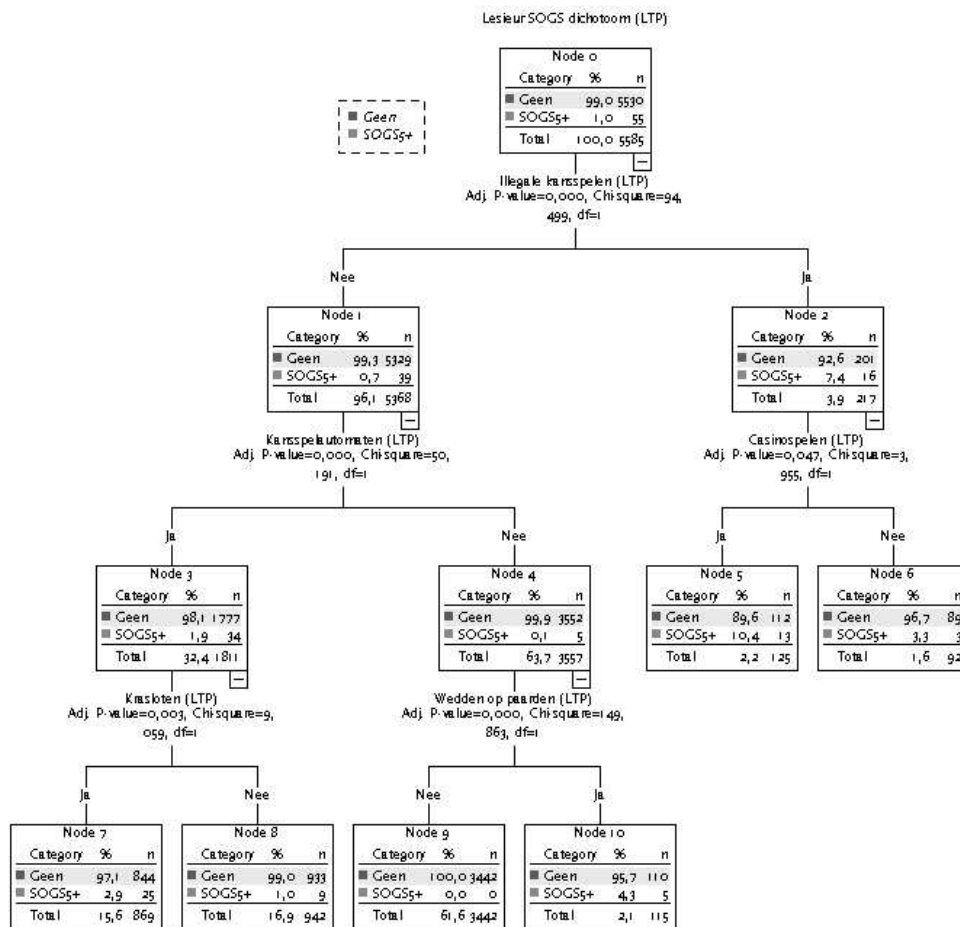
DEEL B SOGS5+ LIFE TIME

Predictoren: deelname aan kansspelen

Uit de CHAID-analyse blijkt dat de gecombineerde deelname aan illegale kansspelen en casinospelen het belangrijkste voorspellende criterium voor problematisch speelgedrag (LTP) is; 10,4% van de respondenten die ooit aan illegale kansspelen en casinospelen heeft deelgenomen heeft ooit problemen met kansspelen gehad (en/of heeft die nog steeds). Ook de gecombineerde deelname aan kansspelautomaten en krasloten blijkt een goede predictor te zijn voor problematisch speelgedrag, 2,9% van deze groep heeft (ooit) problemen met kansspelen(gehad).

Opvallend is dat hier het wedden op paarden als predictor van problematisch speelgedrag naar voren komt. Van de respondenten die niet op fruitautomaten spelen maar wel op paarden wedden heeft 4,3% een SOGS5+ (LTP).

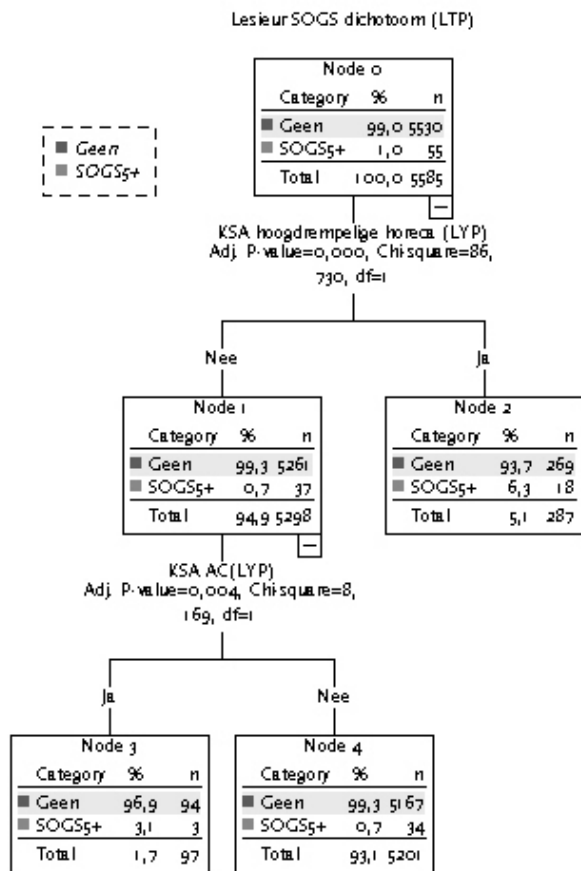
Figuur 33 CHAID: Deelname aan kansspelen als predictoren voor SOGS5+ (LTP)

Predictoren: locaties waar wordt gespeeld

Het spelen op kansspelautomaten in de hoogdrempelige horeca is de beste predictor voor problematisch speelgedrag (LTP). 6,3% van de recente spelers in de hoogdrempelige horeca heeft of heeft ooit problemen met kansspelen gehad. Een andere predictor die uit het model naar voren komt is het spelen in de amusementscentra (en niet in de horeca), 3,1% van deze groep heeft een SOGS5+ (LTP).

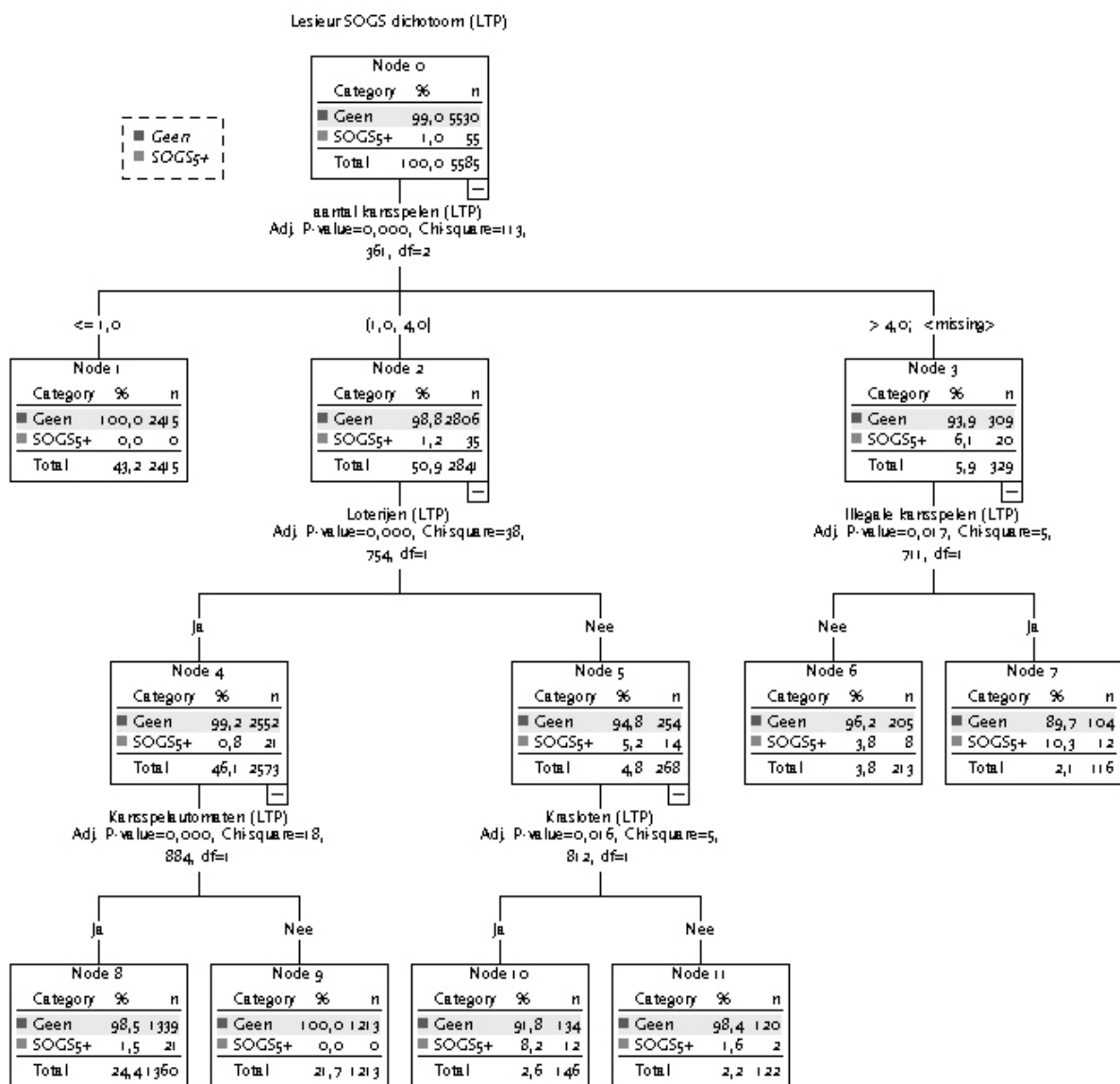
Figuur 34 CHAID: Deelname aan kansspelen als predictoren voor SOGS5+ (LTP)

Predictoren: deelname aan kansspelen inclusief aantal kansspelen (LTP)

Als het aantal kansspelen waaraan ooit is deelgenomen in het CHAID model wordt opgenomen blijkt dat de belangrijkste voorspeller te zijn voor problematisch speelgedrag. Bij de respondenten die aan vier of meer kansspelen hebben deelgenomen, waaronder illegale kansspelen, zien we de meeste (10,3%) probleemspelers (lifetime). Een goede predictor voor problematisch speelgedrag blijkt in dit model de deelname aan krasloten te zijn. 8,2% van de respondenten die naast krasloten nog aan één of twee andere kansspelen hebben deelgenomen (niet aan loterijen) kunnen als probleemspeler worden getypeerd. Bij respondenten die in hun leven maar aan één kansspel hebben deelgenomen komt problematisch speelgedrag niet voor.

Figuur 35 Predictoren: deelname aan kansspelen inclusief aantal kansspelen (LTP)

Bijlage 7: Groepen respondenten face-to-face interviews op basis van de SOGS

Als de SOGS score lifetime wordt afgezet tegen de SOGS-score van het afgelopen jaar levert dat de volgende tabel op.

Tabel 45 Lesieur SOGS 4 groepen (LTP) * Lesieur SOGS 4 groepen (LJP) Crosstabulation

		Lesieur SOGS 4 groepen (LJP)				Totaal
		SOGS 0	SOGS 1-2	SOGS 3-4	SOGS 5+	
Lesieur SOGS 4 groepen (LTP)	SOGS 0	118				118
	SOGS 1-2	85	82			167
	SOGS 3-4	14	16	17		47
	SOGS 5+	8	18	13	42	81
Totaal		225	116	30	42	413

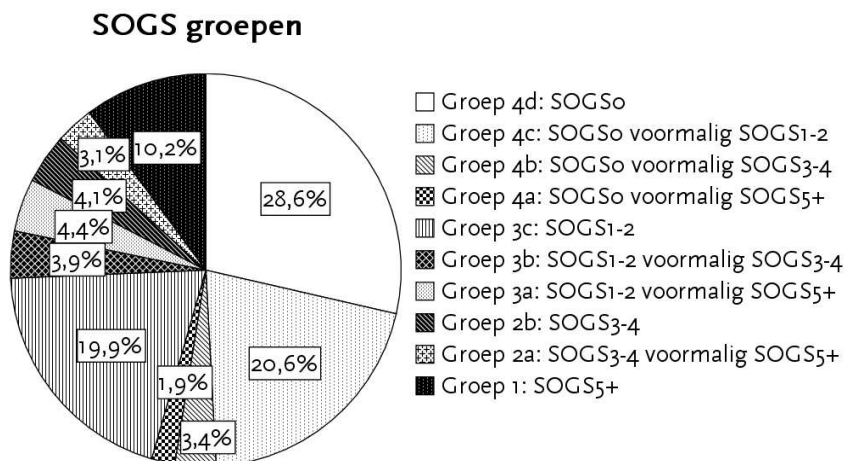
Op basis van de SOGS lifetime en de SOGS over het afgelopen jaar kunnen in principe de volgende 10 groepen en subgroepen worden onderscheiden.

1. Probleemspelers (SOGS5+ laatste jaar); n=42
2. Risicospelers (SOGS3-4 laatste jaar); n=30
 - a. Subgroep herstellend (voormalig probleemspeler); n=13
 - b. Subgroep risicospelers (verslavingscarrière kan nog worden opgebouwd); n=17
3. Recreatieve spelers – low risk (SOGS 1-2); n=116
 - a. Subgroep recreatief herstellend (voormalig probleemspeler); n=18
 - b. Subgroep recreatief minder risicovol (voormalig risicospeler); n=16
 - c. Recreatieve spelers – low risk; n=82
4. Recreatieve spelers – no risk; n=225
 - a. Subgroep recreatief hersteld (voormalig probleemspeler); n=8
 - b. Subgroep recreatief niet risicovol meer (voormalig risicospeler); n=14
 - c. Subgroep recreatief (voormalig low risk recreatief); n= 85
 - d. Subgroep recreatief (SOGS 0); n=118

Groep 4a kan nog verder worden onderscheiden in een groep die niet meer gokt en een groep die dat nog wel doet (maar er geen problemen meer mee heeft).

Die onderverdeling kan overigens ook voor groep 3a worden gemaakt. Een deel van de groep ex-kansspelers die nu als recreatief speler is betiteld hoeft niet persé nog te gokken. De SOGS-items over het afgelopen jaar die bevestigend worden beantwoord kunnen bijvoorbeeld met het aflossen van speelschulden te maken hebben. Iemand gokt dan weliswaar niet meer maar ondervindt nog wel de consequenties van eerder problematisch speelgedrag.

Figuur 36 Groepen respondenten op basis van de SOGS LTP en SOGS LYP

Omwille van het overzicht en de transparantie is besloten om in de analyses en beschrijving van de onderzoeksresultaten steeds uit te gaan van de volgende zes subgroepen.

- Groep 1a: Probleemspelers (SOGS5+ LJP)
- Groep 2a, 3a en 4a: Ex-probleemspelers (SOGS5+ LTP, SOGS0-4 LJP)
- Groep 2b: Risicospelers (SOGS3-4 LJP)
- Groep 3b en 4b: Ex-risicospelers (SOGS3-4 LTP, SOGS0-2 LJP)
- Groep 3c en 4c: Low risk spelers (SOGS1-2 LTP)
- Groep 4d: Recreatieve spelers (SOGS0 LTP)

Bijlage 8: Publicaties Kansspelen

- Beek, W. J. (1995). *De grenzen van de illusie-economie. Speelautomaten en economische orde*. Den Haag: St. Maatschappij en Onderneming.
- Berghoef, J. (2000). *VAN Speelautomaten Branche-organisatie Jaarverslag 2000*. Rosmalen: Drukkerij De Volharding.
- de Bie, E., B. Bieleman, C. ten Den. (1993). *Zorgen dat het een spel blijft. Deel 1 evaluatie van het Haagse convenant inzake kansspelautomaten*. Groningen: IntraVal.
- Blaak, M. (1999). *Waarom zou ik de rijkdom weigeren. Een onderzoekverslag*. Amsterdam.
- Blok, A., M.M. Schiere, P. Waart, R. Piters (2002). *Kansspelen via internet 2002. Onderzoek naar de aard en omvang van interactieve kansspelen in Nederland*. Amsterdam: College van toezicht op de kansspelen.
- de Bruin, D. E. (1995). *Kansspelautomaten in de provincie Utrecht*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- de Bruin, D., F. Leenders, M. Fris, T. van der Veeke, R. Braam, G. van de Wijngaart (2001). *Vallen en opstaan. Zelfhulp en terugval bij de AGOG*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- de Bruin, D.E., F.R.J. Leenders, M.Fris, H.T. Verbraeck, R.V. Braam, G.F. van de Wijngaart (2001). *Gasten van Holland Casino. Effectiviteit van het preventiebeleid kansspelverslaving*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek.
- College van toezicht op de kansspelen (2004). *Jaarverslag 2003*. Den Haag.
- College van toezicht op de kansspelen (2005). *Jaarverslag 2004*. Den Haag.
- College van toezicht op de kansspelen (2005). *Beleidsbrief C220/05 aan het ministerie van Justitie*. Den Haag: College van toezicht op de kansspelen, maart 2005.
- Cox, B.J., J. Kwong, V. Michaud, M.W. Enns (2000). Problem and propable pathological gambling: Considerations from a community survey. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 548-553.
- ten Den, C., B. Bieleman, E. de Bie (1993). *Zorgen dat het een spel blijft. deel 2 beschrijving van de spelers op kansspelautomaten in Den Haag*. Groningen: IntraVal.
- Donker, M., F. van Gemert, G.H.J. Homburg (2001). *Verkeerd gokken. Oriënterend onderzoek naar aard en omvang van illegale kansspelen in Nederland*. Den Haag / Amsterdam: Regioplan.
- Elffers, H., H. Moerland, A. van 't Veer (1996). Bescheiden steun voor kabinetsbeleid kansspelen. *Integraal veiligheidsbeleid*, 10, 3-4.
- Elffers, H., H. Moerland, A. van 't Veer (1996). Nederlanders en congresgangers over kansspelen. In: A. van 't Veer, H. Moerland (red), *Kansspelen herijkt. Monografieën kansspelen (3)*. Deventer: Gouda Quint.
- Fontein, W. (1985). Over de behandeling van excessief gokken. *Direktieve therapie en Hypnose*, 3.
- Fontein, W., B. Krebber (1986). Gokverslaving bij jongeren: Lastig maar niet hopeloos. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening*, 14, 7.
- Fris, M. (1996). De lok van de gok. In: H.C. Ossebaard (red.), *Reis naar de roes*. Utrecht: Kwadraat.
- Fris, M. (1998). Gokkersgeluk. De psychologie van het kansspel. *Psychologie en maatschappij*, 22, 3.

- Fris, M. (1999). *Door het lot verbonden. Een beschrijvend onderzoek naar zelfhulp bij gokverslaving*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- Fris, M., D.E. de Bruin, R.V. Braam, G.F. van de Wijngaart (1994). *Friet zonder fruit. Evaluatie beleid kansspelautomaten gemeente Utrecht, interviews met spelers, exploitanten en sleutelfiguren*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- Fris, M., D.E. de Bruin (1995). *Gokverslaafd word je spelenderwijs. Een onderzoek naar het speelgedrag van middelbare scholieren in Oost-Nederland*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- Fris, M., R. Janssen (1993a). *Kansspelproblematiek in Utrecht I: gesprekken met sleutelfiguren*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- Fris, M., R. Janssen (1993b). *Kansspelproblematiek in Utrecht II: gesprekken met spelers*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- Gambling Review Body (2001). *Gambling Review Report*. Norwich: Crown Copyright.
- Geelen, K., D. Greshof (2000). *Zelfhulpgroepen en verslavingen*. Utrecht/Amsterdam: Trimbos-instituut.
- van Geest, J., M. Uyterwijk (1993). *Inventarisatie van projecten betreffende gokken. Kansspelproblematiek in Nederland*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek, Universiteit Utrecht.
- de Gier, M., E. Stijger (2002). *Gokverslaving in relatie tot speelautomatenhallen. Onderzoeksverslag gemeente Delft*. Den Haag: B&A Groep.
- Götestam, K.G., A. Johansson (2003). Characteristics of gambling and problematic gambling in the Norwegian context: A DSM-IV based telephone interview study. *Addictive behaviors*, 28, 189-197.
- Hermkens, P.L.J., K.M. Kok (1988). Kansspelen in Nederland: ontwikkelingen, deelname en risico-aspecten. *TADP*, 14, 162-172.
- Hermkens, P.L.J., H.A. Becker, K.M. Kok, H.P.M. Mutsaers (1988). *Kansspelen als riskante gewoonte; Probleemaspecten van gokken in Nederland verkend*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht.
- Hermans, H. (1995). *Nu moet het lukken! Over gokken en gokverslaving*. (2^e ed.). Amsterdam: Boom.
- Hubregtse, F. (1995). Ambulante behandeling. In: T. de Vos (red.), *Gokverslaving*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Huls, N. (2004). *God dobbelt niet. Realiteiten en mythen van kansspelregulering* (oratie). Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam, 14 mei 2004.
- IVZ (2005). *LADIS. Landelijk Alcohol en Drugsinformatiesysteem*. (CD-rom). Houten: IVZ.
- Jacques, C., R. Ladouceur, F. Ferland (2000). Impact of availability in gambling: A longitudinal study. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45, 810-815.
- Janssens, B.P.M., P. Driessen, J. Overbekking (1989). *Gokken in Deventer en Nijmegen. Onderzoek naar omvang, aard en ontwikkeling van gokgedrag. Uitgevoerd in opdracht van de gemeenten Deventer en Nijmegen*. Nijmegen / Deventer: Druk en vorm.
- Janssens, R. (1992). *Gokken (spelen op fruitautomaten) in Deventer 1989-1992*. Deventer: Gemeente Deventer, Bestuursdienst.
- Jansen, I., M. Braam (2003). *Speelautomaten in beeld. Onderzoek naar de kwantitatieve en financiële omvang van de speelautomatenbranche in Nederland in 2001*. Den Haag: ES&E.
- Jong-de Haan, I. (1992). *Maat en overdaad. Over alcohol en gokken, experiment en verslaving*. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.

- Kallick, M., D. Suits, T. Dielman, J. Hybels (1979). *A survey of American gambling attitudes and behaviour*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kerssemakers, R. (1993). *Als de knickers het spel bepalen. Over gokken en gokverslaving*. Amsterdam: De Brink.
- Kingma, S. (1993). *Risico-analyse kansspelen. Onderzoek naar de aard en omvang van gokverslaving in Nederland*. Tilburg: Vakgroep Vrijetijdwetenschappen, KU-Brabant.
- Koeter, M. (2000). *Kraslotverslaving onder kraslotkopers in Nederland*. Amsterdam: AIAR.
- Koeter, M.W.J., W. van den Brink, A. Niewijk (1996a). *Een gokje wagen of gewaagd gokken. Een onderzoek naar deelname aan kansspelen en gokverslaving in Amsterdam en de Provincie Noord-Holland*. Amsterdam: AIAR.
- Koeter, M.W.J., W. van den Brink (1996b). *Een gokje wagen of gewaagd gokken II. Een onderzoek naar deelname aan kansspelen en gokverslaving in Amsterdam en de Provincie Noord-Holland*. Amsterdam: AIAR.
- Kok, I., P.L.J. Hermkens, J.J. van Wijngaarden, G.F. van de Wijngaart (1991). *Determinanten probleemspelers: een onderzoek naar de ontwikkeling van probleemspelen*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht.
- Korf, D.J., T. Nabben, M. Schreuders (1995). *Antenne 1994. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Korf, D.J., T. Nabben, D. Lettink, H. Bouma (1998). *Antenne 1998. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers..* Amsterdam: Thela Thesis.
- Korf, D. (2001). *Antenne 2000. Trends in alcohol, tabak drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Den Haag: Rozenberg Publishers.
- Korf, D.J., T. Nabben, A. Benschop (2004). *Antenne 2003. Trends in alcohol, tabak drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Den Haag: Rozenberg Publishers.
- Kuipers, S., C. Mensink (1993). *Jeugd en riskant gedrag. Roken, drinken, druggebruik en gokken onder scholieren vanaf tien jaar*. Utrecht: NIAD.
- Ladouceur, R., C. Jacques, F. Ferland, I. Giroux (1999). Prevalence of pathological gambling: a replication study 7 years later. *Canadian Journal of Psychiatry*, 44, 802-804.
- Lampert, M., B. van der Lelij, M. van der Horn (2003). *Internetkansspelen 2003. Monitor betaalde interactieve internetkansspelen*. Amsterdam: Motivaction.
- Lesieur, H.R., S.B. Blume (1987). The South Oaks Gambling Screen (SOGS): a new instrument for the identification of pathological gamblers. *American Journal of Psychiatry*, 144, 1184-1188.
- Lesieur, H.R., R.J. Rosenthal (1991). Pathological gambling: a review of the literature. *Journal of Gambling Studies*, 7, 5-39.
- de Loor, H. M. (1995). *De krasloterij in Nederland. Deelname, deelnemers, risico's en handhaving*. Den Haag: Drukkerij Lakerveld BV.
- Meerkerk, G. J. (1995). *De Krasloterij in Nederland*. Den Haag: Ministerie van justitie.
- Moerland, H., W.J. Strootker (1996a). *Kansspelen en gokgelegenheden in Rotterdam-Rijnmond. (1)* Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Moerland, H., W.J. Strootker (1996b). *Kansspelen en gokgelegenheden in Rotterdam-Rijnmond. (2)* Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Moerland, H., A. van 't Veer, H. Elffers (1996). Overheidsbemoeyenis met gokken, hoezo eigenlijk? In: A. van 't Veer, H. Moerland (red), *Kansspelen herijkt. Monografieën kansspelen (3)*. Deventer: Gouda Quint.
- Moody, G. (1990). *Quit compulsive gambling*. London: Thorsons publishing group.
- National Opinion research Center (NORC, 1999). *Gambling impact and behaviour study. Final report to the National Gambling Impact Study Commission*. Chicago: NORC.
- Nijpels commissie (1995). *Op de kast gejaagd: Rapport van de Commissie kansspelautomaten*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- Norwegian Gaming Board (2003). *Problem gambling in Norway (summary)*. <http://www.lotteritilsynet.no/eway>.
- Noten, J. (1991). *Gokproject Nijmegen. 2^e voortgangsrapportage*. Nijmegen: CAD Zuid Oost Gelderland.
- Noten, J. (1994). *Stoppen met gokken in stappen*. Nijmegen: Gelders Centrum voor Verslavingszorg.
- Oudshoorn, M.R., N.F. Reelick (1988). Inducerende factoren bij gokken. *TADP*, 14, 5-6, 173-178.
- Oudshoorn, M.R. (1988). *Probleemgokken in Nederland*. Rotterdam: GGD Rotterdam, afdeling epidemiologie.
- Ouwehand, A.W., V.C.M. van Alem, L.J. de Vetten, S. Boonzajer Flaes (1999). *Kerncijfers LADIS 1998*. Houten: IVV.
- Ouwehand, A.W., V.C.M. van Alem, L.J. de Vetten, S. Boonzajer Flaes (2000). *Kerncijfers Verslavingszorg 1999*. Houten: LADIS / IVV.
- Ouwehand, A.W., V.C.M. van Alem, A. Mol, S. Boonzajer Flaes (2003). *Kerncijfers Verslavingszorg 2002*. Houten: LADIS / IVZ.
- Ria. (1987). *Het verhaal van Ria*.
- Rhodes, T, C. Fitch, G.V. Stimson, M. Suresh Kumar (2000). Rapid assessment in the drugs field. *International Journal of Drug Policy*, 1-2, 11, 1-11.
- Stimson, G.V., C. Fitch, T. Rhodes (1998a). *Rapid Assessment and Response Guide on Injecting Drug Use: Draft for Field Testing*. Geneva: WHO.
- Stimson, G.V., C. Fitch, T. Rhodes (1998b). *The Rapid Assessment and Response Guide on Substance Use and Sexual Risk Behaviour: Draft for Field Testing*. Geneva: WHO/UNAIDS.
- Stimson, G.V., C. Fitch, T. Rhodes (1998c). *The Rapid Assessment and Response Guide on Psychoactive Substance Use and Especially Vulnerable Young People: Draft for Field Testing*. Geneva: WHO.
- Tweede kamer der Staten-Generaal. Dossier 24036 *Marktwerking, deregulering en wetgevingskwaliteit*.
- Tweede kamer der Staten-Generaal. Dossier 24557 *Kansspelen*.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2000). *Speelautomatenbesluit (2000)*. TK 24036 en 24557, nr. 223.
- Tweede kamer der Staten-Generaal (2002). *1^e voortgangsrapportage kansspelen*. TK 24036 en 24557, nr. 257.
- Tweede kamer der Staten-Generaal (2003). *2^e voortgangsrapportage kansspelen*. TK 24036 en 24557, nr. 280.
- Tweede kamer der Staten-Generaal (2005). *3^e voortgangsrapportage kansspelen*. TK 24036 en 24557, nr.
- van 't Veer, A., H. Moerland (red) (1996). *Kansspelen herijkt. Monografieën Kansspelen deel 3*. Deventer: Gouda Quint.

- van 't Veer, A., H. Moerland, C. Fijnaut (1993). *Gokken in drieboud. Facetten van deelname, aanbod en regulering*. Arnhem: Gouda Quint.
- van 't Veer, A. (1998). *Spelregels. Monografieën Kansspelen deel 5*. Deventer: Gouda Quint.
- Vermeer, L., M. Brouwer (2002). *Deelname aan buitenlandse kansspelen in Nederland 2002. Een kwantitatief onderzoek*. Den Haag: College van Toezicht op de kansspelen.
- Volberg, R.A., M.W. Abbott, S. Ronnberg, I.M. Munck (2001). Prevalence and risks of pathological gambling in Sweden. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 104, 4, 250–256.
- Volberg, R.A., S.M. Banks (2002). A new approach to understanding gambling and problem gambling in the general population. In: J.J. Marotta, et al (Eds.). *The Downside: problem and pathological gambling*. Nevada: Institute for the Study of gambling and Commercial Gaming, pp 309-323.
- de Vos, A. (1995). *Gokverslaving. Hulpverlening en preventie*. Lisse: Swets & Zeitlinger Publishers.
- de Vos, T., G. van de Wijngaart (1995a). Kansspelen in soorten. In: T. de Vos (red.). *Gokverslaving*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- de Vos, T., G. van de Wijngaart (1995b). Probleemspelers in Nederland. In: T. de Vos (red.). *Gokverslaving*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- de Vos, A. (1999). Problematisch gokken: beleid, preventie en hulpverlening. In: W.R. Buisman et al (red). *Handboek Verslaving: hulpverlening, preventie en beleid*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Wagenaar, W.A. (1988). *Paradoxes of gambling behaviour*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Watson, D.L., R.G. Tharp (1992). *Self-Directed Behavior*. California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Welte, J.W., G.M. Barnes, W.F. Wieczorek, M.C. Tidwell, J. Parker (2002). Gambling participation in the U.S. Results from a national survey. *Journal of gambling studies*, 18, 4, 313-337.
- Wijngaart, G. F. van de (1991). Verschillende verslavingsvormen, waaronder goklust. *The Practitioner*, 8, 2, 95-103.
- Wijngaart, G. van de (1986). Gokverslaving. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 41, 12, 1278-1283.
- Zoeteman, L. (1988). *In de ban van het gok monster. Gokken en gokverslaving in Nederland*. Amsterdam: Omega Boek.
- de Zwart, W.M. (1997). *Kerngegevens. Roken, drinken, drugsgebruik en gokken onder scholieren vanaf 10 jaar*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- de Zwart, W.M., A.L. van Wamel (1998). *Jaarboek verslaving 1997 over gebruik en zorg in cijfers*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Bijlage 9: Parlementaire publicaties

In het onderstaande is een weerslag gegeven van parlementaire publicaties die sinds 1995 in Parlando zijn opgenomen en via <http://parlando.sdu.nl> zijn te raadplegen. Het betreft hier publicaties van zowel Eerste en Tweede Kamer (Agenda's, Kamerstukken, Handelingen, Kamervragen, Bijlagen & Niet-dossierstukken.) Indien op Parlando wordt gezocht met de zoektermen *kansspel* or *kansspelverslaving* or *gokken* or *gokverslaving* or *speelautomaten* or *speelautomaat* or *speelhallen* or *Holland Casino* or *casino* or *krasloten* or *Instant Loterij* or *Loterij* or *Loterijen* levert dat precies 1000 hits op.

Zoekterm	Parlando hits	Combinaties (or)	Combinaties (or)	Combinaties (or)
Kansspel	112	126	463	1000 w.o. 558 kamerstukken 263 handelingen 122 kamervragen 20 niet dossierstukken 50 bijlagen 26 agenda's totaal 1039
Kansspelverslaving	27			
Gokverslaving	196	395		
Gokken	258			
Speelautomaten	312	329	489	
Speelautomaat	43			
Speelhallen	32			
Casino	219	219	342	
Holland Casino	119			
Krasloten	46	67	342	
Instant Loterij	24			
Loterij	205	319	342	
Loterijen	169			

Zoekterm	Parlando hits	Waaronder Kamervragen	% totaal
Kansspel	112	27	24,1
Kansspelverslaving	27	8	29,6
Gokverslaving	196	39	19,9
Gokken	258	21	8,1
Speelautomaten	312	15	4,8
Speelautomaat	43	2	4,7
Speelhallen	32	2	6,3
Casino	219	37	16,9
Holland Casino	119	27	22,7
Krasloten	46	4	8,7
Instant Loterij	24	2	8,3
Loterij	205	30	14,6
Loterijen	169	18	10,7
Totaal	1000	122	12,2

Indien wordt gekeken naar het aantal kamervragen valt op dat die vaak in verband met kansspelverslaving worden gesteld. Ook Holland Casino en de loterijen zijn favoriete onderwerpen om kamervragen over te stellen. Over de speelautomaten worden relatief gezien weinig kamervragen gesteld. Omwille van de beperkte beschikbare tijd is besloten uitsluitend die publicaties te bekijken uit de twee dossiers die direct met kansspelen en kansspelproblematiek te maken hebben: dossier 24036 (MDW) en 24557 (kansspelen).

Overzicht parlementaire publicaties 1995 - 2005

dag	maand	jaar	Referentie	Nr	Betreft	Informatie
1	6	2005	Kamerstuk 24557	54	Brief minister ter evaluatie van de nieuwe Speelautomatentitel van de Wet op de kansspelen	De overheid voert een stringent, restrictief beleid om de risico's van kansspelen zoveel mogelijk te beperken. Evenwicht zoeken tussen de spanning in de (sub)doelstellingen.
11	01	2005	Kamerstuk 24036	309	Brief MvJ: opbrengsten kansspelen ten doelen behoeve van goede	Kansspelopbrengsten: constatering dat de flexibiliteit in de verdeling ontbreekt. Tevens wordt de relatie overheid, vergunninghouder en goede doelen besproken. Er wordt gestreefd naar het instellen van een systeem van co-regulering (soort zelfregulering). Knelpunten besproken naar aanleiding van Advies van de Commissie Model Verdeelsysteem
04	01	2005	Kamerstuk 29949	1	Rechtshandhaving & Criminaliteitsbestrijding	Activiteiten ter voorkoming van criminaliteit kansspelen reguleren en beheersen: - herziening Wet op de Kansspelen - informatievoorziening via website van justitie over kansspelen ten behoeve van bedrijven en consumenten
30	12	2004	Kamerstuk 24557	46	Kansspelen, brief aan bestuursvoorzitter HC	Betreft beperkte uitbreiding vestigingen van Holland Casino Vraag: zeven uitbreidingen HC. Doelstelling: ruimte bieden voor speelbehoefte en nadelige effecten tegengaan Beoordelingscriteria worden vermeld.
29	12	2004	Kamervragen	638	Holland casino	Onderzoek preventiebeleid en Kansspelverslaving HC
28	12	2004	Kamervragen	629	Online-gokken voor HC	Online-gokken voor HC
16	12	2004	Kamerstuk 29800 IXB	14	Begroting van Minister van Financiën	Opbrengsten kansspelen ten behoeve van cultuur Voorstel van Dittrich
17	11	2004	Kamervragen	368	Online-gokken in cafetaria	Online-gokken in cafetaria
11	11	2004	Kamerstuk 24557	45	Kansspelen	Casino's en zwart geld, Wet Melding Ongebruikelijke Transacties (MOT).
15	10	2004	Kamervragen	2040 501750	Lottogelden	Infrastructuur en besteding van Lottogelden ten behoeven van NOC*NSF
30	09	2004	Niet-dossierstuk	vra2004just-28	Casino's en zwart geld.	OM en MOT hebben geconcludeerd dat in Holland Casino niet stelselmatig wordt witgewassen. Vragen hieromtrent van de Tweede kamer.
13	09	2004	Kamerstuk 24557	44	Kansspelbeleid en het ontbreken van een actueel beeld van de kansspelverslaving.	Aandachtspunten uit vooronderzoek ten behoeve voor onderzoek naar kansspelverslaving. Onderzoek wordt uitgevoerd door het CVO.
01	09	2004	Kamervragen	2149	Holland Casino	Bedrijfsvoering en cultuur van Holland Casino
16	07	2004	Kamervragen	1862	Gokbeleid	Nationale EK-poule.nl, betreffend internet-kansspel niet illegaal
13	07	2004	Kamervragen	2030417720	Holland casino	Bedrijfsvoering en cultuur van Holland casino.
14	06	2004	Bijlage bij Kamerstuk 29643	2	Contra-legem handelingen	Resultaten aanpak illegale casino's 2000-2003. Het onderzoek naar contra-legem handelingen vallen voornamelijk binnen de belastingssfeer.
11	06	2004	Kamerstuk 24036	301	Reclame uitingen van HC en andere kansspelaanbieders	HC beëindigd sponsorcontract met de Eredivisie. Streven naar evenwichtig kwantitatief wervings- en reclamebeleid.
08	06	2004	Kamerstuk 24036	300	Vragen over HC beantwoord door MvJ	Invloed van Europese kaderrichtlijn voor diensten op het reguleren en beheersen van het Nederlandse kansspelbeleid. Verplaatsing casino Zandvoort naar Haarlem Uitbreiding HC in buitenland Sponsoring en reclame Omvang casino aanbod
25	05	2004	Kamervragen	1532	Misleidende verkoopactiviteiten	Terugdringen van misleidende verkoopactiviteiten bij de Duitse Lotto in Nederland. Strafbbaarstelling via WvStrafrecht of de WOK.
04	05	2004	Kamervragen	1426	Postcodeloterij	Sponsoring project voor WAO-ers via de postcodeloterij
04	05	2004	Kamervragen	1433	Goede doelen loterij	Controleren van en bestedingen van goede doelen loterijen
22	04	2004	Handelingen	64 - 66	Holland Casino	Debat over witwaspraktijken bij Holland Casino
16	04	2004	Kamerstuk 24036	297	Motie	Motie betreffende de witwaspraktijken bij Holland Casino

dag	maand	jaar	Referentie	Nr	Betreft	Informatie
16	04	2004	Kamerstuk 29200 IXB	22	Beheers en sturingsrelatie tussen staat en de staatsloterij	Maatregelen die onder andere worden genoemd: Zakelijkere verhouding veranderen, verankering aanvullende sturingsmogelijkheden, vast afdrachtpercentage en zo meer.
08 02	04 12	2004 2003	Kamerstuk 24036/1705	296/256	Holland Casino	Geen aanleiding voor als nog ingevolge de Wet MOT voor witwaspraktijken bij Holland Casino
02	04	2004	Kamerstuk 24036	295	Verslag AO kansspelen	Uniformering en vergunningsvoorwaarden voor loterijen en opname van afdrachtpercentage Europese ontwikkelingen Kansspelen op internet Restrictief beleid in verband met kansspelverslaving Reclame en toezicht
01	04	2004	Kamervragen	1175	LOC loterijen	Deelneming Duitse lotto in Nederland. Strafbaarstelling van misleiding.
01	04	2004	Kamervragen	1176	Staatsloterij	Niet ophalen van prijzengeld staatsloterij
24	03	2004	Kamervragen	2030411140	Goede doelen loterijen	Toezicht en besteding goede doelen loterij
18	03	2004	Kamervragen	1056	Holland Casino	Handelswijze van Holland Casino met betrekking tot de afkomst van speelgeld
05	03	2004	Kamervragen	923	Holland Casino	Voorkoming kansspelverslaving, zorgplicht HC (preventiebeleid) & MOT
19	01	2004	Kamervragen	203046290	Duitse Lotto	Wervingscampagnes Duitse Lotto in strijd met de WOK
09	01	2004	Kamervragen	573	Europees recht	Gokverbod is in strijd met Europees recht, welke invloed heeft dit op het Nederlandse kansspelbeleid
17	12	2003	Kamervragen	462	Europees recht	Gokverbod is in strijd met Europees recht. In verband met staatsmonopolie casino's.
01	12	2003	Bijlage bij Kamerstuk 29200 XVI	66	College van Toezicht	Tabel van jaarverslag 2002
25	11	2003	Kamerstuk 25437	34	Bordeelverbod naar analogie van de WOK.	Landelijk toezichtskader op het prostitutiebedrijf.
27	10	2003	Kamervragen	181	Opsporingsonderzoek HC	N.a.v. berichten uit de media betreffende fraude en het kansspelbeleid.
07	10	2003	Handelingen	7	Casino Kings RTL 4	Mondeling vragenuur n.a.v. casino kings, kansspelbeleid.
03	10	2003	Kamervragen	64, 65, 66	Holland Casino	Witwassen, WED en de Wet MOT.
02	10	2003	Bijlage bij Kamerstuk 29214	2	Loterijen	Lottobijdragen ten behoeve van NOC*NSF
26	09	2003	Kamervragen	17	Staatsloterij	Sms-loterij Sevens past niet bij staatsloterij; is risicovol spel gezien kansspelverslaving.
24	09	2003	Kamervragen	1910	LOC-loterij	LOC-loterij is in strijd met de wet.
29	08	2003	Kamervragen	1757	Postcodeloterij	Postcodeloterij keert uit aan stichting ten bate van WAO-ers
30	07	2003	Kamerstuk 24036	287	Kansspelen	behoefteonderzoek naar uitbreiding goededoelenloterij verzoek om informatie over de financiële ontwikkelingen op de kansspelmarkt toezicht op kansspelen
29	07	2003	Kamerstuk 24036	288	Voortgangsreportage kansspelen	Holland casino en de Wet MOT Invloed van de euro op witwaspraktijken Uniformering afdrachtpercentage en de vergunningvoorwaarden Onderzoek kansspelverslaving Inrichting en omvang van het casinoaanbod Kansspelen en internet Toezicht op kansspelen
21	07	2003	Niet Dossierstuk Fin0300235		Staatsloterij	Verhouding tussen de overheid en staatsloterij.
16	07	2003	Kamervragen	1602	Reclame en werving	Reclame en wervingscampagnes voor casino's passen binnen de vergunningsvoorwaarden.
03	06	2003	Niet-Dossier Vra2003just- 14		Kansspelen	Vragen en antwoorden van de voortgangsrapportage kansspelen, betreft diverse kansspelproblematiek.
16	05	2003	Kamervragen	1249	SMS-loterij	Toelaatbaarheid sms-loterij hangt af van het advies van het College van Toezicht
22	04	2003	Bijlage Kamerstuk 24036	280	Rapport Nederlandse casinomarkt	Onderzoeksrapport Nederlandse casinomarkt, omvat het CBF certificering kansspelbegunstiging

dag	maand	jaar	Referentie	Nr	Betreft	Informatie
22	04	2003	Kamervragen	1154	Promotionele kansspelen	Voorwaarden en toezicht
17	04	2003	Kamerstuk 24036	280	2 ^e voortgangsrapportage kansspelen	Doel kansspelbeleid reguleren en beheersen, hiervoor beleidswijzigingen: herziening van de WOK. Verder besproken: CBF-keur Uitbreiding legaal casinoaanbod Gedragscode belpelen Behoeft onderzoek loterijen Afdrachtpercentage
20	03	2003	Kamervragen	937	Besteding Loterijgelden	Postcodeloterij doet niet aan eigen vermogensopbouw.
30	01	2003	Kamervragen	665	Regelgeving kansspeelautomaten ontdoken	'illegale automatische startknop?' Toezicht en preventieve controle werkzaamheden bij kansspeelautomatenhallen.
30	01	2003	Kamervragen	677	Kansspelen op internet	Pro-actieve opsporing naar kansspelen op internet
09	01	2003	Kamervragen	557	Internet kansspelen	Pro-actieve surveillance bij kansspelen op internet.
20	11	2002	Kamervragen	356	Internet kansspelen	Longitudinaal onderzoek naar aard en omvang interactieve kansspelen. Kleine toename van deelname in 2002 en aanpakken van illegaal kansspelaanbod.
07	11	2002	Kamerstuk 28600	58	Doelstelling kansspelbeleid in Miljoenennota 2003	Tegengaan van kansspelverslaving. Verslaving afhankelijk van short odd/ long odd dus: preventiebeleid afstemmen op type kansspel longitudinaal onderzoek kansspelverslaving
05	11	2002	Kamerstuk 24119	2	Rapport Staatsloterij	Interne financiering SENS.
26	09	2002	Kamerstuk 28600	21	Kansspelverslaving	Motie betreffend het voorkomen van kansspelverslaving.
18	06	2002	Kamerstuk 24036	257	Voortgangsreportage project kansspelen.	Beleidswijzigingen: aantal casino's vergunningen goede doelen loterijen internet gokken toezicht Leidt tot herziening van de WOK
04	06	2002	Kamervragen	1204	Gokken in snackbars	Gokken in snackbars, signalering van de internetzuil.
31	05	2002	Kamervragen	1193	Tv-inbelspelletjes	Verbod gratis kansspelen opheffen, zelfregulering.
30	01	2002	Kamerstuk 24036	242	Verslag algemeen overleg MDW	Beleidswijzigingen: beperkt uitbreiden vergunningen goede doelen loterijen en certificering internet gokken toezicht afdrachtpercentage
11	01	2002	Kamervragen	425	Gokhalexploitanten	Exploitatievergunning gokbazen in relatie tot het integriteitsbeleid van de Overheid.
11	01	2002	Kamervragen	452H	Incasso-actie Lotto	Incasso-actie Lotto en het voldoen aan de vergunningsvoorwaarden.
10	12	2001	Kamerstuk 24557	33-42	Moties betreffende de loterijen.	afdrachtpercentage vergunningen en meer.
29	11	2001	Kamerstuk 24036	237	Afdrachtpercentage	Gevolgen van het harmoniseren van het afdrachtpercentage, technische berekeningen (model C).
09	11	2001	Kamerstuk 24036	234	Internetkansspelen	Wijziging van de WOK nodig om vergunning te verlenen voor internet gokken, tevens het verbeteren van het toezicht hierop.
09	11	2001	Kamerstuk 24557	32	Buitenlandse activiteiten.	Toelaatbaarheid buitenlandse activiteiten van de Nederlandse Postcode loterij: voorwaarden stellen en toezicht en controle hierop nodig.
31	10	2001	Kamervragen	167	Krasloten	Exploitatie van krasloten automaten.
16	10	2001	Kamerstuk 24036	288	Harmoniseren vergunningen.	Harmonisatie vergunningen en de positie van de Staatsloterij. Aanpassen van de WOK naar afdrachtmodel C.
06	09	2001	Kamervragen	1651	Vergunning staatsloterij	Staatsloterij heeft vergunning voor Dayzers, verhouding tot harmoniseren van vergunningsstelsel.
25	06	2001	Kamerstuk 24036	221	Vragen en antwoorden naar aanleiding van MDW	Onder andere: buitenlandse aanbieders inkomsten en positie van de staatsloterij en Holland Casino relatie nationaal kansspelbeleid met het Europese recht gratis kansspelen illegale gokhuizen

dag	maand	jaar	Referentie	Nr	Betreft	Informatie
27	03	2001	Kamervragen	894	Inbelspelletjes TV	Vergunningsvoorwaarden
11	01	2001	Kamerstuk 27400 XVI	61	Chinezen	Kansspelproblematiek chinezen en bereikbaarheid hulpverlening
19	12	2000	Kamervragen	378	Inbelspelletjes Tv	Inbelspelletjes Tv
28	11	2000	Kamerstuk 24036	180	MDW-rapport	Hoofdpunten: vergunningen handhaving afdrachtpercentage
23	05	2000	Kamerstuk 24557	223	Speelautomatenbesluit 2000	Vergunning voor exploitatie kansspelen
18	05	2000	Kamervragen	1212	Internet gokken	Gokken op internet, vergunning en MDW-rapport.
14	04	2000	Kamervragen	1073	Holland Casino	Ontslag van directeuren en premies.
04	02	2000	Kamerstuk 24557	31	Televisiespelletjes	Zelfregulering, maar bescherming van de consument.
05	11	1999	Kamervragen	203 en 205	Illegale casino's	Onderzoek naar aard en omvang van het illegale aanbod. Handhaving op basis van de WOK.
02	11	1999	Kamervragen	142	Internet gokken	Vergunning internetgokken, mogelijk voor Holland Casino.
04	10	1999	Kamerstuk 24557	30	Speelautomatenbesluit	Productdifferentiatie, afname verslavingsrisico mogelijk, MDW-werkgroep.
21	09	1999	Kamerstuk 26200 XVI	89	Gokken onder Chinezen	Gokken onder Chinezen en de hulpverlening.
16	09	1999	Kamerstuk 24557	29	Motie	Productdifferentiatie, meerspeler.
29	07	1999	Kamervragen	1773	Speelautomatenbesluit	Productdifferentiatie en minimumleeftijd controle.
22	07	1999	Kamervragen	1745	Speelautomatenbesluit	Meerspeler en kansspelverslaving.
10	06	1999	Kamerstuk 24557	28	Vragen en antwoorden over diverse rapportages	'Hoe klein zijn lokale kansspelen?' Kansspelen op internet. Onderzoeks- en adviesrapport nationale postcode loterij
27	04	1999	Kamervragen	1193	Illegale gokhallen	Illegale gokhallen en de bestrijding daarvan.
12	03	1999	Kamervragen	901	Piramidespelen	Piramidespelen en de opsporing en vervolging hiervan.
05	03	1999	Kamervragen	833	Piramidespelen	Piramidespelen en de opsporing door onder andere de ECD.
03	03	1999	Kamervragen	787	Holland Casino	Aanbod gokautomaten in casino's in relatie tot de vraag. Werking van het preventiebeleid van Holland Casino. Toetsing door CvT.
17	02	1999	Kamervragen	760	Loterijen	Privacy bescherming van winnaars van loterijen.
20	01	1999	Kamervragen	585	Holland Casino	Aanbod gokautomaten in casino's in relatie tot de vraag. Werking van het preventiebeleid van Holland Casino. Toetsing door CvT.
30	11	1998	Kamerstuk 25646	260 a en b	Wijziging WOK	Betwijfel van artikel 3 Wet op de Kansspelen (WOK).
24	11	1998	Kamerstuk 25727	22a	Artikel 30 WOK	Naar aanleiding van amendementen: geen verbetering van de huidige handhavingpraktijk. Leeftijdsgrens
09	11	1998	Kamervragen	266	Postcodeloterij	Prijsverhoging lotprijs postcodeloterij.
08	10	1998	Kamerstuk 25727	22	Wijziging WOK	Bestrijding van kansspelverslaving.
08	10	1998	Kamervragen	1019H	Postcodeloterij	Bestemming geld postcodeloterij, dienen van algemeen belang.
02	09	1998	Kamervragen	1703	Staatsloterij	Fusie staatsloterij, wijziging van WOK nodig.
14	07	1998	Kamerstuk 25727	332b	Wijziging WOK	Memorie van Antwoord; hoog en laagdrempelige inrichtingen. Leeftijdsgrens
18	06	1998	Kamerstuk 25727	332a	Wijziging WOK	Hoog en laagdrempelige inrichtingen. Leeftijdsgrens
26	05	1998	Kamerstuk 24557	26	Verjaardagsloterij	Reglement van staatsloterij wijzigen voor invoeren van extra verjaardagsloterij.
01	05	1998	Kamerstuk 25727	332	Wijziging WOK	Artikel 30 op nieuw weergegeven.
23	04	1998	Kamerstuk 25727	8 tot 12	Amendementen WOK	Amendementen in het kader van wijzigen van artikel 30 WOK.
22	04	1998	Kamerstuk 25523	257b	Piramidespelen	Wijzigen WOK voor verbod op piramidespelen.
16	04	1998	Kamerstuk 25984	1	Leeftijdsgrens kansspelen	Handhavingplan leeftijdsgrenzen in alcohol, tabak en kansspelen.

dag	maand	jaar	Referentie	Nr	Betreft	Informatie
07	04	1998	Kamervragen	1020	College van Toezicht	Belangenverstrengeling door lid CvT? Een van de leden is commissaris bij DOEN.
23	03	1998	Kamerstuk 25523	257a	Piramidespelen	Wijziging WOK ten behoeve van de piramidespelen.
25	02	1998	Kamerstuk 24557	25	Vragen en antwoorden n.a.v. jaarverslagen CvT	verdeling opbrengsten sanctionering vergunninghouders fusie staatsloterij gratis kraslot als prijs..
24	02	1998	Kamerstuk 25523	257	Piramidespelen	Gewijzigde WOK ten behoeve van de piramidespelen.
24	02	1998	Kamerstuk 25646	260	Wijzigen WOK	Gewijzigde WOK, artikel 30.
17	02	1998	Kamervragen	689	Postcodeloterij	Besteding van opbrengsten van de postcodeloterij
06	02	1998	Kamervragen	613	Bingospelen	Commerciële bingospelen en de bestrijding van dit illegale gokken.
09	01	1998	Kamerstuk 25727	5	Wijziging WOK	Verslag van voorstel van wet: hoofdlijnen van het wetsvoorstel bedrijfseffecten bezien uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid WOK artikelgewijze behandeling
12	12	1997	Kamervragen	379	Bingomiddagen	Winstverplichting niet van toepassing, echter commerciële bingo ontmoedigen.
05	12	1997	Kamervragen	357	Postcodeloterij	Postcodeloterij en kosten voor organisatie wervingsactiviteiten.
01	12	1997	Kamerstuk 24557	24	Internet gokken	Wettelijke regelen en reguleren.
26	11	1997	Kamerstuk 24557	23	Wijzigen van vergunningen kansspelen	Verdeling van gelden onder de begunstigen Vermogenssurplus overschrijden Financiële verantwoording Afdracht naar de staat
17	11	1997	Kamerstuk 25727	1-13 en A+B	Wijzigen van de WOK	voorstel WOK reden voor wijzigen bedrijfseffecten kosten handhaving EG-richtlijn Artikel gewijzigde beschrijving.
13	11	1997	Kamerstuk 24557	22	Krasloten	Vragen en antwoorden omtrent regelgeving en vergunning.
11	11	1997	Kamerstuk 25523	4	Piramidespelen	Verbod piramidespelen, verslag van overleg. Wijzigen van de WOK
28	10	1997	Kamervragen	128	Keuren van speelautomaten.	Liberaliseren van de markt voor het keuren van speelautomaten.
08	10	1997	Kamerstuk 25646	1-3 en A+B	Wijzigen van de WOK	Voorstel van wet en de tekst plus memorie van antwoord.
24	09	1997	Kamervragen	1820	Onderzoek sweepstakes	Onderzoek sweepstakes
16	09	1997	Kamerstuk 25523	1-3	Piramidespelen	Wijzigen van de WOK.
07	08	1997	Kamervragen	1659	Holland Casino	Nieuwbouw binnen HC, vestiging aantal.
09	07	1997	Kamerstuk 24557	20	Verslag Algemeen overleg	piramidespelen buitenlandse loterijen
24	04	1997	Kamerstuk 24557	19H	Moties n.a.v. 'Kansspelen Herijkt'	internet gokken wervings- en reclame activiteiten buitenlandse kansspelaanbieders productdifferentiatie sweepstakes begunstigen en meer..
07	04	1997	Kamerstuk 24557	18	Nationale teleloterij	Childright Worldwide, vergunning
25	03	1997	Kamervragen	839	Kansspelverslaving bij Chinezen	Kansspelverslaving bij Chinezen
09	02	1997	Kamervragen	375	Paardentoto	Vergunning voor het exploiteren van een paardentoto door overname van Hippo Toto
06	09	1996	Kamerstuk 24557	17	Moties	2-0-0 beleid wervings- en reclameactiviteiten van loterijen
05	07	1996	Kamervragen	1380	Internet gokken	Internet gokken en toezicht hierop.

dag	maand	jaar	Referentie	Nr	Betreft	Informatie
28	06	1996	Kamerstuk 24557	16	Antwoorden n.a.v. nota 'Kansspelen Herijkt'	Uitkeringspatroon Leeftijdsgrens Toezicht Fraude bestendigde tellersystemen Gemeentelijk beleid
27	06	1996	Kamerstuk 24557	15	Kansspelen Herijkt	Verslag van nota-overleg
25	06	1996	Kamerstuk 24557	5-14	Vragen en Antwoorden	2-0-0 beleid reclameactiviteiten gokken op internet buitenlandse kansspelen toegangsbewijs Amusementscentrum
20	06	1996	Kamerstuk 24779	289/1	Loterijen	Fusie staatsloterij en lotto wordt onderzocht
10	06	1996	Kamerstuk 24557	4	Vragen en Antwoorden	gemeentelijk gokbeleid risico-analyse kansspelen internet gokken toename illegaal gokken
20	05	1996	Kamervragen	1096	Gokken op internet	Gokken op internet
03	05	1996	Kamerstuk 24557	3	Krasloten	Uitbreiding van instantloterij
21	02	1996	Kamerstuk 21277	33-38	Verslag van Algemeen Overleg	evaluatie instantloterij moties inzake verlenging van vergunning
05	01	1996	Kamervragen	408	Call-TV	Mediawet voldoet, maar strookt niet met kansspelbeleid
02	01	1996	Kamerstuk 24557	2	Nota	Nota 'Kansspelen Herijkt'
17	11	1995	Kamerstuk 21277	34	Krasloten	Evaluatie onderzoek krasloten, gematigd risicoprobleem.
21	09	1995	Kamervragen	1208	Illegale kansspelen	Omvang, opsporing en vervolging van illegale lotto en totto.
28	08	1995	Kamerstuk 24119	7	Staatsloterij	Vergoeding van commissie staatsloterij wordt besproken.
27	07	1995	Kamervragen	1055	Holland casino Valkenburg	Aantal kansspelautomaten in Valkenburg.
23	03	1995	Kamerstuk 23605	204b	Instellen CvT	Voorkomen kansspelverslaving.
20	02	1995	Kamerstuk 23605	204	Instellen CvT	Wijzigen van de WOK.